

***До 210-ї річниці
від дня народження
Миколи Устияновича***

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІВАНА ФРАНКА НАН УКРАЇНИ

МУЗЕЙ МИКОЛИ І КОРНИЛА УСТИЯНОВИЧІВ У ВОВКОВІ
ВГО «СОЮЗ УКРАЇНОК»

Серія «Літературознавчі студії». Випуск 26

БУДИТЕЛЬ НАШОГО НАРОДНОГО ДУХУ: МИКОЛА УСТИЯНОВИЧ

(до 210-ї річниці від дня народження)

Колективна монографія

Львів
2022

УДК [821.161.2-3.09:929]“1811/1885”М. Устиянович(06)
Б 90

Надруковано за ухвалою вченої ради Інституту Івана Франка НАН України
(протокол № 6 від 27.10.2022)

Рецензенти:

докторка філологічних наук *Наталія Мочернюк*
доктор філологічних наук *Сергій Романов*
кандидатка філологічних наук *Оксана Левицька*

Відповідальна редакторка: докторка філологічних наук *Алла Швець*
Наукове редагування: *Марія Котик-Чубінська, Марія Лапій*

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України *Євген Нахлік* (голова)
докторка філологічних наук *Ірина Роздольська*
доктор філологічних наук *Святослав Пилипчук*
докторка філологічних наук *Алла Швець*
доктор філологічних наук *Степан Хороб*
доктор філологічних наук *Микола Легкий*

Колектив авторів:

Надія Бойко, Яким Горак, Мирослава Дерев'яна, Андрій Коваль, Марія Котик-Чубінська,
Микола Легкий, Ігор Набитович, Євген Нахлік, Святослав Пилипчук, Галина Сабат,
Олександра Салій, Наталія Смоляна, Ганна Сокіл, о. Петро Терлецький, Андрій Франко,
Алла Швець, Петро Шкраб'юк

Видання вийшло за фінансової підтримки Солонківської сільської ради

На обкладинці портрет М. Устияновича авторства Любомира Медведа

Б 90

Будитель нашого народного духу: Микола Устиянович (до 210-ї річниці від дня народження) : колективна монографія / Інститут Івана Франка НАН України ; відп. ред. А. Швець ; наук. ред. М. Котик-Чубінська, М. Лапій ; передм. А. Швець ; редкол.: Є. Нахлік (гол.) та ін. — Львів, 2022. — 226 с. — (Серія «Літературознавчі студії» ; вип. 26).

ISBN 966-02-2625-X (серія)

ISBN 978-617-14-0024-5 (вип. 26)

Колективна монографія містить історико-літературні, теоретико-інтерпретаційні, біографічні та джерелознавчі студії, у яких комплексно, по-новому розглядається життєвий і творчий шлях визначного українського письменника-романтика (поета, прозаїка), публіциста, журналіста і громадського діяча в Галичині та на Буковині, греко-католицького священника о. Миколи (Николая) Устияновича (Устияновича, 1811–1885). Висвітлюються теоретико-літературні, фольклорно-етнографічні, інтертекстуальні, рецептивні виміри його творчого доробку. Запропоновано сучасні підходи до інтерпретації тематично-проблемних і жанрових особливостей художніх текстів, подано рецепцію творів і поглядів письменника в поезії та прозі, критиці та літературознавстві (Іван Франко, Йосиф Левицький, Титко Ревакович). Обґрунтовано поняття локального тексту Устияновича.

Осмілюються також родинні й освітні чинники формування світогляду його сина — українського маляра, письменника й публіциста Корнила Устияновича (1839–1903). Простежуються його особисті взаємини з чільними тогочасними діячами української культури й науки — Анатолем Вахнянином, Володиславом Федоровичем, І. Франком та ін.

Окремо досліджується життєтворчий феномен і культуротворча місія Франтішека Ржегоржа (Řehoř, 1857–1899) — чеського етнографа, фольклориста і громадського діяча, який тривалий час жив у Вовкові під Львовом і впродовж життя підтримував тісний і міцний культурний зв'язок із Україною, особливо з Галичиною. Узагальнено різнобічну діяльність енергійного чеха в популяризації надбань української культури, його взаємини з українськими літераторами та збирачами народної творчості І. Франком, М. Павликом, Н. Кобринською та ін.

Для літературознавців, фольклористів, франкознавців, культурологів, мистецтвознавців та широкого кола читачів.

УДК [821.161.2-3.09:929]“1811/1885”М. Устиянович(06)

ISBN 966-02-2625-X (серія)

ISBN 978-617-14-0024-5 (вип. 26)

© Інститут Івана Франка НАН України, 2022

ЗМІСТ

Алла ШВЕЦЬ. Сівач народної ниви: життя і чин Миколи Устияновича. Передмова.....	9
Отець-доктор Петро ТЕРЛЕЦЬКИЙ. Слово від настоятеля церкви Введення у храм Пресвятої Богородиці у селі Вовкові	16
Петро ШКРАБ'ЮК. Побратими. З життєпису о. Миколи Устияновича	18

ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА МИКОЛИ УСТΙΑНОВИЧА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (поетика, фольклоризм, інтертекстуальність, рецепція)

Євген НАХЛІК. Николай Устиянович у рецепції Івана Франка	20
Микола ЛЕГКИЙ. Проза Миколи Устияновича: поетика образка «Старий Ефрем»	40
Святослав ПИЛИПЧУК. «З комори природних народних гадок»: фольклорні основи творчості Миколи Устияновича	50
Ганна СОКІЛ. Топос «Рожанка» у повісті Миколи Устияновича «Месьть верховинця»: фольклорно-етнографічні ремінісценції	58
Надія БОЙКО. Тематичні й жанрові особливості поетичного доробку Миколи Устияновича.....	67
Олександра САЛІЙ. Локальний текст Миколи Устияновича	78
Мирослава ДЕРЕВ'ЯНА. Лейтмотив свободи і неволі у творах Миколи Устияновича та Івана Франка.....	87
Марія КОТИК-ЧУБІНСЬКА. Йосиф Левицький: вістря правописного питання у Галичині 30–40-х років ХІХ ст., філологічні здобутки, життєві баталії	98

КОРНИЛО УСТΙΑНОВИЧ: ПОСТАТЬ НА ТЛІ ДОБИ. БІОГРАФІЯ Й КОНТАКТИ

Андрій КОВАЛЬ. Родинні й освітні чинники формування світогляду Корнила Устияновича.....	122
---	-----

Ігор НАБИТОВИЧ. Історія взаємин Корнила Устияновича та Володислава Федоровича: у пошуках національної ідентичности 133

Яким ГОРАК. Корнило Устиянович та Анатоль Вахнянин: до характеристики взаємин [Додаток. Листи до Анатолія Вахнянина: № 1. Від Корнила Устияновича; № 2. Від Савина Устияновича] 150

ЖИТТЄТВОРЧИЙ ФЕНОМЕН ФРАНТИШЕКА РЖЕГОРЖА

Алла ШВЕЦЬ. «Живу більше працею про українців — моїм життєвим покликанням» (культуротворча місія Франтішека Ржегоржа) 167

Андрій ФРАНКО. Творчі, епістолярні, особистісні взаємини Івана Франка з чеським речником української науки і культури Франтішеком Ржегоржем 187

Наталія СМОЛЯНА. Франтішек Ржегорж — великий друг України 216

РЕЦЕНЗІЯ

Галина САБАТ. Лілія Гулевич — авторка першої книжки про Миколу Устияновича 219

*Краще раз злетіти соколом у небо,
аніж вічно жити в ярмі.*

М. Устиянович

СІВАЧ НАРОДНОЇ НИВИ: ЖИТТЯ І ЧИН МИКОЛИ УСТІЯНОВИЧА

Передмова

Ідея і концепція цієї колективної монографії органічно постала як інтелектуальний підсумок вельми поважного науково-мистецького заходу — міжнародної наукової конференції «Будитель нашого народного духу», яка відбулася 21 вересня 2021 року з нагоди 210-ї річниці від дня народження визначного подвижника українського національного відродження, талановитого письменника, громадського діяча, священника, посла до Галицького сейму отця Миколи Устияновича (1811–1885). Захід відбувся під патронатом Львівської Архиепархії УГКЦ, Генерального консульства Чеської Республіки у Львові, Солонківської сільської ради та Славської селищної ради. Співорганізаторами конференції виступили Інститут Івана Франка НАН України, Музей Миколи і Корнила Устияновичів у Вовкові, Всеукраїнська громадська організація Союз Українок, Львівський музей історії релігії.

У рік визначних ювілеїв — Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника, Василя Щурата, Філарета Колесси — подія такого вшанування і Миколи Устияновича стала знаковою та символічною, особливо, якщо згадувати про неї у вирі нашого буремного воєнного сьогодні, зі щемом сумуючи за блаженством мирного часу, що подарував радість духовного й інтелектуального єднання довкола постаті нашого славетного земляка.

Святочного вересневого дня мальовниче село Вовків у Солонківській громаді, що його дуже влучно Іван Франко назвав «раєм природи», згуртувало відому духовну, мистецьку і наукову спільноту Галичини, щоб здійснити ювілейний обхід отця Миколи Устияновича. Бо саме тут, у колишній плебанії Устияновичів, де вже 30 років діє Музей-садиба Миколи і Корнила Устияновичів, витає дух цього славетного роду, дух національної традиції, щирого служіння громаді й церкві, творчих осянь різних поколінь. Саме у Вовкові старовинна дерев'яна церковця під гонтовою покрівлею ще береже пам'ять про свого визначного настоятеля. Тому молитовний початок міжнародної наукової конференції зі Святої Літургії у церкві Введення в храм Пресвятої Богородиці у день Її величного Різдва, проймаюча проповідь пароха о. Петра Терлецького, незабутній ангельський піснеспів чоловічого вокального октету «Орфей», архієрейське благословення і зворушлива особиста присутність на заході Митрополита і Архиепископа Львівського УГКЦ Ігоря (Возьняка) стали потужним духовно-настрояним камертоном на цілий конференційний день.

Далі на обійсті Музею Устияновичів лунали привітальні слова від господарів, гостей та співорганізаторів наукового дійства. Учасників заходу привітав голова

Солонківської сільської ради Богдан Дубневич, від співорганізаторів перед важною аудиторією виступили директор Інституту Івана Франка НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук Євген Нахлік, голова ВГО Союзу Українок Ореслава Хомик, директорка Музею-садиби Миколи і Корнила Устияновичів у Вовкові Наталя Смоляна, начальниця відділу культури, молоді та спорту Славської селищної ради Ольга Кореневич, голова Українсько-чеського товариства ім. Ф. Ржегоржа Ярослав Карпюк.

Наукова частина конференції успішно продовжила роботу в двох секціях: **«Отець Микола Устиянович: постать на тлі доби»** (модератор — *Євген Нахлік*); **«Художня спадщина о. Миколи Устияновича в контексті української літератури. Життєтворчий феномен Франтішека Ржегоржа»** (модератор — директор Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор філологічних наук *Святослав Пилипчук*). У різноматичних фахових виступах доповідачі поділилися своїми літературознавчими здобутками в осмисленні постаті й творчого спадку о. Миколи Устияновича та Франтішека Ржегоржа.

Таке достойне ювілейне відзначення уродин славетного земляка отця Миколи Устияновича за участю високого духовенства, наукової спільноти, громадськості, дало змогу молитовно вшанувати колишнього вовківського пароха і водночас привернути належну увагу до цього непересічного діяча, який разом з отцем Маркіяном Шашкевичем та іншими членами «Руської трійці» стояв біля витоків українського культурного життя в Галичині і, мовлячи Франковими словами, «своєю щирою працею, вітхненними поривами і гарячими змаганнями причинився до духового і політичного відродження свого рідного малоруського люду». Сьогодні вкрай актуальною є потреба осмислити життєтворчий чин о. Миколи Устияновича в його тривких і широких контактах з власним поколінням, зглибити його унікальну художню спадщину, яка стала джерелом натхнень і мотивів для українських літераторів, збагнути краєзнавчі виміри його біографії (Миколаїв над Дністром, Славсько, Вовків, Сучава), пізнати вияви його духовної самопосягати на прославу Української Церкви, представити його діяльність як політика в обороні національної ідеї. А з іншого боку, є потреба правдиво, без табувань зрозуміти складні колізії Устияновичевої світоглядної еволюції, непрості віражі його політичного кругозору, що «змусили на старості літ залетіти на чуже поле» (І. Франко).

Неоціненним й історично значущим є внесок о. Миколи Устияновича у становлення української мови, яку письменник вважав «найдорожчим мастком, душею і життєвим ядром народу». 14 жовтня 1837 року він разом із Маркіяном Шашкевичем та Юліаном Величковським у трьох львівських церквах уперше в Галичині виголосили проповіді українською мовою. Як далекоглядний політик і духовний проповідник нації о. Микола Устиянович був переконаний, що «доки тільки Русь народним своїм язиком Бога хвалити буде, завше неоціненним для

її письменності, як і для письменності майже цілої Слав'янщини скарбом бути не перестане».

Сьогодні надзвичайно важливими й актуальними є духовні настанови о. Устияновича, звернені до галицького люду в його знаменитій промові на першому просвітницькому з'їзді — Соборі руських учених у Львові 19 (31) жовтня 1848 р. У цьому програмовому виступі він актуалізував головні і непроминальні державницькі ідеї для народу: віра і християнські чесноти, свобода, мова, ідентичність, територіальна окремішність, історична пам'ять, праця, національний дух, просвіта й наука.

Духовний, літературний, культурно-просвітній, громадсько-політичний і суто людський феномен славетного діяча галицького національного відродження о. Миколи Устияновича вартий ґрунтовного наукового ословлення у форматі окремої колективної монографії. Науково-культурна цінність цієї першої фундаментальної праці про Миколу Устияновича полягає в тому, що у ній комплексно представлено літературознавчі, історико-літературні, біографічні й джерелознавчі студії про життєвий і творчий шлях нашого славетного земляка, запропоновано цікаві інтерпретаційні підходи до аналізу маловідомої спадщини письменника, висвітлено рецепцію його праць у критиці, показано контактено-біографічний дискурс найстаршого сина Устияновичів — Корнила з чільними тогочасними діячами української культури.

Розпочинає монографію оригінальна поетична присвята Миколі Устияновичу «Побратими», в якій відомий історик і поет *Петро Шкраб'юк* прекрасно завіршував життєтворчі здобутки о. М. Устияновича та його літературне побратимство з Маркіяном Шашкевичем.

У розділі «**Художня спадщина о. Миколи Устияновича в контексті української літератури (поетика, фольклоризм, інтертекстуальність, рецепція)**» осмислено естетико-літературні, фольклорно-етнографічні, інтертекстуальні й рецептивні виміри його творчого доробку. Розділ відкриває наукова студія *Євгена Нахліка* «**Николай Устиянович у рецепції Івана Франка**», в якій комплексно висвітлено Франкову оцінку творчості й діяльності М. Устияновича.

У підрозділі «**Проза Миколи Устияновича: поетика образка “Старий Ефрем”**» *Микола Легкий* зосередився над поетикальною структурою Устияновичевого філософського образка «Старий Ефрем», описавши його образність, стиль, сюжетну організацію, нарративну манеру й глибоку філософсько-аксіологічну наснаженість цього тексту. Автор доводить, що за зовнішніми сюжетними й внутрішньо-психологічними конститuantами цей твір споріднений зі стильовою парадигмою бідермаєру.

Фольклорна складова творчості Миколи Устияновича стала предметом уваги в розвідці *Святослава Пилипчука* «**“З комори природних народних гадок”: фольклорні основи творчості Миколи Устияновича**», в якій осмислено уснословесні джерела його прозового спадку на рівні поетики, генології та мотивів. Дослідник навів цікаві спостереження про інкорпорування в текстах письменника приповідко-

вих формул, використання символіки імені, демонічних образів, народнопісенних конструкцій і тем.

Експлікація топоніміки, антропонімії, звичаєвості, обрядодійства, бойківського топосу у фольклорно-етнографічній канві романтичної повісті Миколи Устияновича стала темою наукової студії *Ганни Сокіл «Топос “Рожанка” у повісті Миколи Устияновича “Месьть верховинця”: фольклорно-етнографічні ремінісценції»*. У фокусі дослідження — побутові, пейзажні, психологічні, геолокальні атрибути повісті, що дало авторці змогу простежити виявні міжтекстові зв'язки Устияновичевого твору.

Надія Бойко звернула увагу на **«Тематичні й жанрові особливості поетичного доробку Миколи Устияновича»**, зацентрувавши його роль у розвитку західноукраїнської романтичної літератури та збагаченні її новими темами і мотивами. У дослідженні осмислено образність та жанрову своєрідність лірики Устияновича (присвята, ода, поема-медитація), а також її головні тематичні пласти: доля галичан на тлі подій Весни народів, ідеалізація історії Галицько-Волинського князівства та уславлення епохи Київської Русі.

У розвідці **«Локальний текст Миколи Устияновича»** *Олександра Салій* застановляється над питанням, чи можна вважати текст М. Устияновича бойківським або гуцульським? І у зв'язку з цим, опираючись на лексикон письменника, дослідниця запропонувала власний варіант на позначення авторського локального тексту Миколи Устияновича, назвавши його *верховинським*. Авторка зокрема розглянула прозові твори літератора, які входять до структури локального, регіонального тексту української літератури та через художній наратив оприсутнюють гірський простір, репрезентують образ місця, започатковуючи традицію звернення митців слова до локального колориту та детального опису місцевості.

Філософему внутрішньої свободи як етичного ідеалу та внутрішньої неволі як причини страждань у порівняльному ракурсі творів Миколи Устияновича («Старий Єфрем», «Месьть верховинця», «Страсний четвер») та Івана Франка («На вершку», «Без праці», «Послідній крейцар», «Захар Беркут», «Лесишина челядь», «На дні», «Петрії і Добощуки») розглянула *Мирослава Дерев'яна* («**Лейтмотив свободи і неволі у творах Миколи Устияновича та Івана Франка**»). На матеріалі згаданих творів дослідниця довела, що контроверза неволі і свободи є визначальним сюжетотворчим конструктом у прозописі обох письменників.

Різнобічну постать Йосифа Левицького представлено у дослідженні *Марії Котик-Чубінської* **«Йосиф Левицький: вістря правописного питання у Галичині 30–40-х років XIX ст., філологічні здобутки, життєві баталії»**. Життєпис відомого філолога і громадсько-культурного діяча висвітлюється на тлі подій культурного, літературного, політичного життя Східної Галичини 30–40-х рр. XIX ст. Авторка перелічує знакові здобутки Й. Левицького у розвитку мовного питання (перевидання словника супрасльської переробки «Лексикону» Памви Беринди (1830), видавання

першої галицької граматики руської (української) мови (1834), укладання підручників для учнів молодшої школи, збирання фольклору), а, з іншого боку, показує Й. Левицького як претензійного «граматичного диктатора», який дорікав молодим поетам «Русалки Дністрової» — Маркіянові Шашкевичу, Іванові Вагилевичу, Якову Головацькому, а також Миколі Устияновичу за непослідовність дотримання фонетичного правопису їхніх творів. Окрему увагу присвячено рецепції життя і діяльності Й. Левицького у дослідженнях Івана Франка.

Другий розділ колективної монографії — **«Корнило Устиянович: постать на тлі доби. Біографія й контакти»** — має на меті представити непересічну особистість найстаршого сина Миколи Устияновича — Корнила, який був талановитим малярем, публіцистом і письменником.

Зокрема про **«Родинні й освітні чинники формування світогляду Корнила Устияновича»** йдеться в розвідці *Андрія Ковалю*. Автор описав творчі пошуки і захоплення молодого Устияновича під час його навчання у Віденській академії, окреслив ті впливи, які визначали його мистецький кругозір, а також показав його на тлі середовища й у взаєминах із відомими особистостями того часу (Т. Реваковичем, І. Франком, І. Глинським та ін.).

Контактологічний вектор Корнила Устияновича і Володислава Федоровича, знакових діячів в історії національно-культурного розвитку Галичини останньої чверті XIX віку, розгортає у своєму дослідженні *Ігор Набитович* (**«Історія взаємин Корнила Устияновича та Володислава Федоровича: у пошуках національної ідентичності»**). Зокрема професор стверджує, якщо б доля не звела Корнила Устияновича з Володиславом Федоровичем, то і життя, і творчість Устияновича-молодшого пішли б трохи іншим шляхом. В. Федорович свого часу став меценатом для малярства й літературної праці К. Устияновича. Обидва вони були серед засновників «Просвіти» і мали значний вплив на становлення національної ідентичності українців-галичан.

Тему мистецького середовища Корнила Устияновича, власне, його зв'язків із композитором Анатолем Вахнянином, продовжив *Яким Горак* у студії **«Корнило Устиянович та Анатоль Вахнянин: до характеристики взаємин»**. Дослідник висвітлив їхню співпрацю у заснуванні й діяльності товариства «Просвіта», співучасть у вечорах пам'яті Т. Шевченка та М. Шашкевича, залучивши відгуки про них у тогочасній галицькій пресі. Окремо в цій праці осмислено Вахнянинову рецепцію літературної (драматичної) творчості К. Устияновича й подано маловідомі фактографічні деталі до взаємин обох митців: А. Вахнянин написав знаменитий «Хор Норманів» до слів Устияновичевої п'єси, на основі якої постала революційна пісня «Шалійте, шалійте, скажені кати». Корнилові Устияновичу належить авторство портрета А. Вахнянина. Цікавим доповненням до опису цих взаємин слугують опубліковані у додатку до наукового дослідження листи братів Корнила та Савина Устияновичів до А. Вахнянина.

Окремий розділ монографії присвячено **«Життєтворчому феноменові Франтішека Ржегоржа»** — чеського подвижника, етнографа, фольклориста і громадсько-культурного діяча, який тривалий час мешкав у Вовкові, всіляко сприяючи популяризації української культури в Чехії та зміцненню чесько-українських зв'язків. У розвідці *Алли Швець* **«“Живу більше працею про українців — моїм життєвим покликанням” (культурутворча місія Франтішека Ржегоржа)»** досліджено різнобічну діяльність вченого як важливого посередника в утвердженні української культурної спадщини у Чехії, який зміг реалізувати чимало важливих для України мистецьких, етнографічних, краєзнавчих проєктів. Також висвітлено взаємини визначного чеха з українськими літераторами і збирачами народної творчості — І. Франком, М. Павликом, Н. Кобринською, Є. Ярошинською, О. Кобилянською, Г. Озаркевич, В. Шухевичем, Б. Грінченком.

«Творчі, епістолярні, особистісні взаємини Івана Франка з чеським речником української науки і культури Франтішеком Ржегоржем» представив у своєму дослідженні *Андрій Франко*. На матеріалі листування поміж І. Франком та Ф. Ржегоржем розкрито цікаві факти їхньої етнографічної, фольклористичної співпраці, чесько-українського книгообміну, а також тривалого щирого приятелювання.

Про меморіальне увічнення пам'яті Франтішека Ржегоржа у Вовкові, й зокрема в Музеї-садибі Миколи та Корнила Устияновичів, розповіла його директорка *Наталія Смоляна* в огляді **«Франтішек Ржегорж — великий друг України»**.

Завершує колективну монографію ґрунтовна рецензія *Галини Сабат* **«Лілія Гулевич — авторка першої книжки про Миколу Устияновича»**, в якій детально проаналізовано фундаментальну монографію «Микола Устиянович. Життя і творчість» (Дрогобич, 2011) авторства світлої пам'яті Лілії Гулевич — кандидатки філологічних наук, доцентки кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Рецензентка відзначає наукову цінність цієї першої комплексної праці про М. Устияновича, що полягає в широкому діапазоні наукового осмислення його життєтворчого феномену — біографії, світогляду, поезики й естетики, художнього мислення, стильової своєрідності, ідейно-тематичного новаторства, творчих зв'язків з попередниками і наступниками. У монографії Лілії Гулевич розглянуто не лише поетичні й прозові твори М. Устияновича, його літературно-критичні та публіцистичні статті, епістолярій, біографічні матеріали, спогади сучасників, а й уперше введені в науковий обіг цінні рукописи письменника.

Висловлюємо подяку авторському колективові цієї монографії за цінні відкривавчі дослідження, за науковий інтерес та гідну популяризацію статі о. Миколи Устияновича, яка дотепер була маловідомою широкому загалові.

Велика вдячність сільському голові Солонківської сільської ради *Богданові Дубневичу*, начальниці відділу освіти, культури, туризму молоді та спорту

Віталії Середі, директорці Музею-садиби Миколи і Корнила Устияновичів у Вовкові Наталії Смоляній за організаційне сприяння у проведенні міжнародної конференції та фінансову допомогу у виданні цієї колективної монографії. Ця наукова праця стане гідним інтелектуальним пам'ятником для великого національного подвижника України, невтомного «будителя народного духу», славетного вовківського пароха і нашого земляка.

Натхненне історичне звернення отця Миколи Устияновича до українського земляцтва, виголошене 175 років тому з трибуни Собору руських учених із закликом до національного відродження й поборення багатолітньої політичної неволі, в часі нинішньої страшною війни, яку веде росія проти України, набуває достоту важливого екзистенційного сенсу й потужного національного кличу до здобуття нашої Перемоги: *«Родимці! Аж занадто знаєте ви нужденний стан руського народу, занадто в'яже вас до нього любов, гартована довгими віками чорної неволі, і занадто вгризла нам ся тая неволя в серце, аби-смо не могли достойно розпізнати красних лучей свободи сонця; занадто довго розложила була тоска мешкане в нашій груді, аби-смо не оцінили врем'я доби! Руськоє серце чувствує завсе правое, а чесний син Слави знає своє діло! За діло ж, браття, за діло!»*

Алла Швець,

докторка філологічних наук,

заступниця директора з наукової роботи

Інституту Івана Франка НАН України

СЛОВО ВІД НАСТОЯТЕЛЯ ЦЕРКВИ ВВЕДЕННЯ У ХРАМ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ У СЕЛІ ВОВКОВІ

Хоч невелика і проста, але красива і затишна церковця у Вовкові. Намоле-на протягом 320 років, береже у собі свідчення віри місцевої громади і народу української землі зі всіма карбами їхньої долі. Громада будувала храм в 1702 році на тлі столітньої руїни від нападів татар і турків, встановлення у краї влади Речі Посполитої. Одним із живих голосів українців-русинів були храми, спів, сакральне мистецтво, які зберігали мову та ідентичність самобутнього народу серед того-часних і наступних лихоліть. До сьогоднішнього дня у церкві Вовкова на стінах святилища збережені по правицю і лівицю від святого престолу лики Київських рівноапостольних князів Володимира і Ольги. Кожен, хто молився у святилищі, ставав свідком духовного сопричастя із вірою та спадщиною древнього Києва. У такий спосіб невідомий іконописець створив канонічну незвичність. Адже у святилищі, як місці звершення святої Євхаристії, зображають святителів — апостолів і священнослужителів за жертвою Тіла і Крові Христа або мучеників — тих, які самі стали цілопальною жертвою за Христа. Князі Ольга і Володимир ані не належали до священничого чину, ані не були мучениками, тому їхнє зображення саме тут є посланням усім поколінням вірних про самобутність та самодостатність Київської традиції, народу, і вже тоді воно служило закликом до змагань за власну державу. Направду, пророче послання у добу, коли Україна і її народ були розділені між Річчю Посполитою, Московією та Османською імперією, княжа доба зв'язків із Києвом була вже оповита півтисячолітньою давниною, а до першого проголошення незалежності України у 1918 р. були ще два важких століття. Зрозуміло, що такі зображення не могли випадково написатися у місцевому храмі, а мусіли мати відповідний світоглядний ґрунт громади і душпастирів.

Такою ж пророкою для Вовкова і для України стала у XIX ст. постать о. Миколи Устияновича, який, хоч не довго (1838–1841), був парохом у Вовкові, однак гідно влився у гроно найкращих провідників народу без держави. Доєднавшись уже зі студентського часу до ідей «Руської трійці», як священник і громадський діяч посвятив усе життя об'єднанню та піднесенню голосу українців-русинів, сприяючи дослідженням мови, історії, права, мистецтва. Діяльність отця Устияновича і його однодумців заклала основу сучасної державності України та заслуговує на детальне дослідження і визнання у наші криваві роки боротьби за Соборність та цілісність України.

Сердечно дякую організаторам і науковим учасникам міжнародної наукової конференції «Будитель нашого народного духу», присвяченої дослідженням особи і діяльності отця Миколи Устияновича. Господня ласка хай кріпить усіх нас на дорозі добрих починань на благо і мир нашого народу. Якнайшвидшої перемоги усім нам над злом і свободи у Господі!

Отець-доктор Петро Терлецький,
адміністратор церкви Введення у храм Пресвятої Богородиці
у с. Вовків (2017–2022),
завідувач кафедри Біблійних наук УКУ (2019–2022)

Петро ШКРАБ'ЮК

ПОБРАТИМИ

З життєпису о. Миколи Устияновича

Сучава в барвах осені старої:
Печаль і згадки — все навпереміш.
Фортеця он, де згинув у двобої
Син гетьмана Хмельницького Тиміш.
І плакала Розанда-удовиця —
Правителя молдавського дочка...

Не висихає пам'яті криниця,
Вода її цілюща і гірка.

Устиянович теж у цьому краї,
Та в рідну далеч він напружив зір —
І бачить Львів, і отчий Миколаїв,
І Вовків, й Славське у підніжжі гір.

Шашкевич там і вірні побратими,
Які «Русалку...» виряджали в світ.
Вони навек zostались молодими,
Діяння їх — нащадкам заповіт.

О юність, юність! Непорочна й мила!
Її Москві, він каже, не віддам.
Він має сина творчого — Кирила,
Він Україну залишає нам.
А сам відходить...
І у цю хвилину
Впізнав луну своїх гарячих слів.
Почув пісні про горду Верховину
І про опришків — месників-братів.

І «Згадку» вчув свою про Маркіяна,
Що сколихнула перший руський з'їзд,
Чи на Соборі вчених
полум'яна
Його промова підняла до з'їзд.

Він усміхнувся.
І спала враз напруга.
І світла тінь війнула з висоти.
То Маркіян зійшов, щоб душу друга
До Господа —
у вічність —
провести...

4 грудня 2011 року

ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА МИКОЛИ УСТІЯНОВИЧА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (поетика, фольклоризм, інтертекстуальність, рецепція)

НИКОЛАЙ УСТІЯНОВИЧ У РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Євген НАХЛІК

У маловідомій статті «Наше попівство і цивілізація», опублікованій у двотижневнику «Народ» за 22 січня 1893 р. (її не вміщено в «Зібранні творів» у 50 томах), Іван Франко, всупереч тодішнім нападкам багатьох радикалів, членів Русько-української радикальної партії (РУРП), особливо Михайла Павлика, на греко-католицьких священників у Галичині, полемічно наголосив на вагомій, незамінній культуротворчій, цивілізаційній ролі галицько-руського духівництва від доби національного відродження до своєї сучасності. «Наше попівство» Франко назвав тим

«елементом, котрий доси — чи зле, чи добре — а все-таки двигав на своїх плечех галицько-руську цивілізацію: закладав школи, пропагував тверезість, боровся колись разом з мужиками за ліси і пасовиска, творив сяку чи таку літературу, видавав книжки, газети, збирав і публікував пісні народні, двигав і піддержував театр, komponував музику, закладав читальні, крамниці і т. і.»

І далі: «Руське попівство» «у нас доси справді робило досить широку і ріжно-сторонню цивілізаційну працю»¹.

Ця акцентована культурно-цивілізаційна реабілітація галицьких греко-католицьких священників, що вийшла з-під пера тодішнього радикала Франка, залишається й дотепер дуже важливою, цілком слушною і показовою (зокрема, щодо тенденційного — з антирелігійних, антицерковних засад — відбору текстів до радянського 50-томовика). Хоча це Франкове визнання різномірних заслуг галицько-руського духівництва у ХІХ ст. було загальним, без називання конкретних діячів, однак воно, ясна річ, стосувалася також, і то в числі перших, Николая Устияновича з його самовідданою культуротворчою і цивілізаційною працею у Галичині та на Буковині, а особливо його визначною роллю у культурному, літературному та політичному відродженні Галицької Русі від другої половини 1830-х до початку 1860-х років. Щоправда, варто зауважити, що Франко проігнорував духовний, релігійний

© Євген Нахлік, ORCID: 0000-0001-7701-9795

¹ Франко Іван. Наше попівство і цивілізація // Народ. 1893. 2. нр. 22. л.[атинського] януарія. С. 16.

аспект діяльності нашого духівництва, а о. Устиянович як надзвичайно сумлінний священник багато зробив для плекання релігійних почуттів, зміцнення віри в Бога, утривалення релігійних обрядів та греко-католицьких церковних традицій серед рідного народу.

Франкова рецепція творчості й діяльності Н. Устияновича в контексті його народного романтизму, українофільських симпатій і москвофільських ілюзій була прозова, поетична, літературознавча та ідеологічна.

Осмислення Франкових характеристик та оцінок творчості й діяльності Николая Устияновича, а також перегуків між їхніми творами трапляється принагідно в давніх працях Володимира Радзикевича про І. Франка й Михайла Шалати про Н. Устияновича, у недавній франкознавчій монографії Валерія Корнійчука й першій монографії про Н. Устияновича Лілії Гулевич¹ і лише в останніх двох десятиріччях — у спеціальних розвідках тієї самої дрогобицької дослідниці².

За спостереженням Володимира Радзикевича, з усіх попередніх творів на тему опришківства у польській та українській літературах «найсильнішим відгомном відбився в повісті» Франка «Петрії і Довбушки» (перша редакція 1875–1876 рр., надрукована в журналі «Друг») «вплив Миколи Устияновича»³. Відштовхуючись од Франкової аллюзії на початку другого розділу другої частини про те, що Тухольщину «так гарно з її мешканцями описав наш Устиянович» [т. 14, с. 123; у першодруку етимологічним правописом: Устіановичь], Радзикевич висловив переконання, що «описи карпатської природи в романтичному стилі» в Устияновичевих «оповідан-

¹ Гулевич Л. Микола Устиянович : Життя і творчість. Дрогобич, 2011. 235 с. Недавно вийшла друком ще одна монографія — історикині Наталії Бенькалович «Микола Устиянович: штрихи до біографії» (б. м., б. в. і б. р. 112 с.). Видана 2016 р., судячи з інформації на с. 106 («Музейний куточок Миколи Устияновича у кабінеті історії Славської ЗОШ І-ІІІ ст. <...> створений в жовтні 2016 року») і з дарчого напису авторки, датованого 7 грудня 2016 р., на титульній сторінці примірника, подарованого Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника. Згадок про І. Франка та покликів на його праці у монографії Н. Бенькалович немає, за винятком покликів (с. 64, 78, 88) на листа Н. Устияновича від 5 грудня 1868 р. до голови комітету у справі підготування першого загального збору «Просвіти» Анатолія Вахнянина, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у фонді 3 (І. Франка), од. зб. 1616.

² Гулевич Л. Громадська та літературна діяльність М. Устияновича в оцінці І. Франка // Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Дрогобич : Коло, 2005. Вип. 3. С. 156–167; Гулевич Л. Образ священника в оповіданні І. Франка «Чума» та «повістках» М. Устияновича «Месть верховинця» і «Страстний четвер» // Франкознавчі студії : зб. наук. праць. Дрогобич : Коло, 2007. Вип. 4. С. 102–109; Гулевич Л. Образний світ Миколи Устияновича та Івана Франка: рух художньої думки // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобиц. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. Серія «Філологія». Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2016. Вип. 38. С. 108–115.

³ Радзикевич В. Повість Франка: «Петрії і Довбушки» // Записки НТШ. Т. CLXI. Нью-Йорк ; Париж, 1953. (Зб. Філол. Секції ; т. 24). С. 146.

нях» «Мість верховинця» і «Страстний четвер» «зробили на Франка враження, і немає сумніву, що він у своїх описах гірської природи» в «Петріях і Добошуках» «взорувався на Устияновичеві»¹. Мало того, «у характеристиці свого героя Олекси Довбуша спирався Франко не на історичні джерела, навіть не так на твори <...> фольклору, як передусім на літературні твори, зокрема на повісті Миколи Устияновича»² (тобто згадані обидва твори, що їх дослідник називає то «оповіданнями», то «повістями»).

Далі Радзикович перелічив «безсумнівні й досить поважні ремінісценції» «верховинської повісти» «Страстний четвер» у «Петріях і Добошуках»³. На його думку, «на безсумнівний вплив» «вказують не тільки та сама сценарія з гірськими краєвидами, лісами, скелями, зломами, серед яких відбуваються подібні незвичайні жахливі події, не тільки подібна характеристика персонажів (Зубаня — Горпина), дикі вибухи їх пристрастей (Зубаня — Олекса Довбушук), навіть не постать самого Довбуша, але подібні мотиви (схоплення Зіні — схоплення Мільці), образи (образ “Пустари” — образ “Пустині” [див. розділ “ХІІ. Стара в пустині” частини першої: т. 14, с. 75–79. — *Є. Н.*]), подібні подробиці», як ось опис «нападу роз’юшеної вовчиці, якій забрали вовчентя», на Зіню (у «Страстному четвергу») і порівняння старої Горпини з «вовчицею, що гонить ловця, котрий забрав її щенята із леговиська» (у «Петріях і Добошуках») [т. 14, с. 104]; політ орла на початку обох творів [у «Петріях і Добошуках»: т. 14, с. 9]. У підсумку Радзикович висловив припущення, що «сама повість Миколи Устияновича була, може, найближчим, найбезпосереднішим взірцем для Франка при писанні першої його повісти»⁴.

А як переконає поезієзнавець Валерій Корнійчук, в «одному з найкращих віршів періоду “молодечого романтизму”» Франка — «Від’їзд гуцула» (першодрук у журналі «Друг», 1875, № 13) «вчуваються перегуки з “Верховинцем” (“Верховино, світку ти наш!..”) М. Устияновича»⁵. Водночас дослідник протиставляє зображення войовничої князівської Русі у Франковій поезії («Аскольд і Дір під Царгородом», першодрук у збірці «Баляди і розкази», 1876) і поезії Устияновича:

«Обравши темою віршованого оповідання невдалий похід київських правителів, поет висвічує найтемніші сторінки вітчизняної історії, намагається збагнути психологію і причини поразок завойовників. Його не приваблює, як, наприклад, М. Устияновича, ні блиск колишньої слави (“Поход Русі на Царгород в року 907”), ні ескалація жаху перед “незвісною черню” (“Ужас на

¹ Радзикович В. Повість Франка: «Петрії і Довбушуки» // Записки НТШ. Т. CLXI. Нью-Йорк; Париж, 1953. (36. Філол. Секції; т. 24). С. 146.

² Там само.

³ Там само. С. 160.

⁴ Там само. С. 161.

⁵ Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2004. С. 27.

Русі при зближенні монголів в л[іті] 1224”). В інтерпретації подій, описаних у “київському циклі”, І. Франка цікавлять, у першу чергу, моральні аспекти людських вчинків, розплата за гординю і зневагу до голосу фатуму»¹.

За спостереженням В. Корнійчука, Франкова «політична пародія “Хлібороб” “деконструє” однойменну ідилію М. Устияновича. І. Франко підхоплює основний мотив свого літературного візаві “Гей, хто на світі кращу долю має, як той, що плугом святу землю оре?”, але продовжує його вже іншим, різко протилежним тоном <...>»².

Істотною для розуміння творчого шляху Н. Устияновича є заувага М. Шалати до судження молодого Франка про свого попередника в некрологу «Николай Устиянович» (Зоря. 1885. № 21. 1/13. XI; у першодруку ім'я та прізвище подано саме так: Николай Устиянович):

«Не послідню силу покрила буковинська земля; солодкозвучна струна пукла на вбогій лірі руської музи; умер один з перших будителів нашого народного духу, друг Маркіяна, “соловейко”, як звали його молоді товариші, умер, залетівши на старості літ на чуже поле, забажавши співати “по нотах”» [т. 26, с. 380].

Це міркування М. Шалата прокоментував так:

«Франкова думка стала визначальною в подальших оцінках М. Устияновича. Тим часом, маючи, на жаль, мало матеріалів під руками, видатний Каменяр не міг бачити творчу індивідуальність Шашкевичевого друга цілком — у всіх її життєвих перипетіях, з усіма злетами і падіннями. Зрештою, це некролог, не дослідження; Франко просто висловив, сказати б, історично етапну оцінку з позицій прогресивної естетики своєї доби.

Ні, не з доброї волі залетів М. Устиянович на чуже, “московфільське” поле, щоб співати “по нотах”! У болісній історії цього поета відбився весь трагізм долі галицької інтелігенції середини минулого століття, яка справді щиро хотіла прислужитися і, в міру сил, прислужилася народові»³.

Цією заувагою М. Шалата, властиво, вказав дослідникам на потребу верифікаційного підходу до Франкових суджень про Н. Устияновича.

Такий аналітичний підхід, який відповідає засадам критики й літературознавства, що їх обстоював сам Франко, застосувала Л. Гулевич, яка звернула увагу на «окремі неточності» й некоректні «зневажливі нотки» у Франкових працях про Н. Устияновича, дійшовши слушного висновку, що «І. Франко, володіючи величез-

¹ Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики. Львів : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2004. С. 39–40.

² Там само. С. 215.

³ Шалата М. Будитель народного духу // Устиянович М. Поезії / упорядкув., вст. ст. та прим. М. Й. Шалати. Київ : Радянський письменник, 1987. С. 43.

ною кількістю інформації, не завжди точно вказував на її джерела»¹. Дослідниця резонно порушила питання про доцільність перегляду «поглядів І. Франка на громадську та літературну діяльність М. Устияновича»².

Щоправда, й зауваги самої Л. Гулевич потребують застережень. Наприклад, щодо Франкової думки, наче Устиянович

«мусив дожити того, щоб цинічний оклик Лешка Борковського: “Niema Rusi, tylko Polska i Moskwa” “отворив йому очі” на Русь, котрій він служив найкращою частиною свого життя і найкращими плодами свого таланту, і показав йому в тій Русі — ілюзію!» [т. 26, с. 380].

За Франковим твердженням, на Устияновичу, як і на інших «ніби прозрівших» галицькоукраїнських діячах, справдилася приповідка «від своїх відстали, а до чужих не пристали!», бо

«Николай Устиянович був надто чесний, надто благородний чоловік, щоб нечесно приставати до чужих, котрих в фатальній ілюзії уважав за своїх. <...> признавши святу справу своєї молодости, справу Маркіянову, ілюзією, він утворив собі на її місце нову ілюзію, вирозумовану, абстракційну, і надарма кілька разів пробував до тої холодної ілюзії загригти своє м'яке серце до живої вітхненної пісні» [т. 26, с. 380–381].

Щодо цього Франкового закиду Устияновичеві у витворенні собі москвофільської ілюзії дослідниця зауважила:

«І. Франко, що у некролозі М. Устияновичу дорікав письменникові за ілюзії щодо Русі, посіяні Л. Борковським <...>, очевидно, по-іншому оцінив би творчість поета, якби міг знати “Вспомини”, “Сон внучки” та всі його історичні твори. “Білоголовий поет” ніколи свідомо не “приставав до чужих” і ніколи “чужих” не “уважав за своїх”»³.

По-перше, промова польського посла Галицького крайового сейму, публіциста й поета, графа Александра (Лешка) Дуніна-Борковського [Aleksander (Leszek) Dunin Borkowski] справді переламним чином вплинула на погляди Н. Устияновича, про що він сам згадав в автобіографічних нотатках, написаних у Сучаві 10 вересня 1881 р. (ймовірно, язичієм, а публікатор Богдан Дідицький зредагував їх ближче до російської мови). Обстоюючи на одному із сеймових засідань польську мову як офіційну для Східної та Західної Галичини, за спогадами Устияновича,

«озвался среди горячих прений <...> Лешко Борковский до палаты теми памятными словами: “Świat zna tylko Polskę i Moskwę! Rusi nie ma! Jacyś Ruteńczyki

---

¹ Гулевич Л. Громадська та літературна діяльність М. Устияновича в оцінці І. Франка. С. 165.

² Там само. С. 166.

³ Там само. С. 165.

istnieli tylko w mózgu Stadiona”. И он отчасти прав. Его слова не одному из нас издерли полуду из очей»¹.

Про своє фатальне сприйняття цього провокативного висловлювання Дуніна-Борковського Устиянович не раз зізнавався у розмовах із Титком Реваковичем, українським літератором, мемуаристом, суддею і громадським діячем, який згодом згадував:

«На зміну переконання о. Н. У[стиянови]ча щодо самостійности нашого народу мала величезний вплив соймова бесіда посла гр. Лешка Борковського, виголошена ним 1865 р. — а то його слова: “Niema Rusi! Jest tylko Polska albo Moskwa!” Сі слова повторяв переді мною тодішний посол о. Никола Устиянович кілька разів. Вони його дуже застанивали і бентежили — і вневдзі прихилили вагу в сторону мильного [помилкового. — С. Н.] погляду гр. Борковського, котрого предки відреклися українського роду»².

По-друге, немає певності, що автобіографічна поема «Вспомини», датована «Сучава, в липні 1884 р.», і вірш «Сон внучки», датований «Сучава, 1884», дійшли до нас в автентичних авторських текстах. Їх уперше надрукував у «Записках НТШ» (1911. Т. 104) Ярослав Гординський за списком покійного сина письменника, Николая Устияновича-молодшого, гімназійного вчителя, з подання його зятя д-ра Олександра Козакевича, і передрукував М. Шалата в «Поезіях» Устияновича (1987). Натомість Титко Ревакович, який розмовляв з Н. Устияновичем-старшим у серпні 1883 р., «за кілька місяців перед написанем» «Сну внучки» і «Вспоминів», твердив, що «не міг він, пишучи ті поеми, знаходитися в настрою зовсім відміннім, схилитись до українства й поприкати московщину». Влітку 1886 р., вже по смерті Н. Устияновича (†3 листопада 1885), батько Титка, за його свідченням, показав йому обширного листа від письменника, де той виправдовувався, чому зайняв «панруске» становище і чому на ньому «лишається». Щоб лист не зашкодив «славі і честі любленого нами о. Устияновича», Титко за згодою батька й присутнього свого брата о. Михайла спалив його, а потім шкодував, бо лист був би «потрібний для наукових цілей»³. За припущенням Т. Реваковича, «Сон внучки» і «Вспомини»

¹ Матеріали кь Истории Галицко-русской словесности, сообщаемыи Богданомъ А. Дѣдицимь. III. Изъ автобіографіи Николая Л. Устияновича // Литературный сборникъ издаваемый Галицко-русскою Матицею. Во Львовѣ, 1885. Вып. I. С. 46. Stadion — Франц Штадіон (*1806–†1853), австрійський губернатор Королівства Галичини і Володимирії (від липня 1847), міністр внутрішніх справ і освіти (від 21 листопада 1848).

² Ревакович Т. Спомини про Николу Устияновича (В столітє уродин поета, * 7 грудня 1811. † 3 падолиста 1885) // Діло. 1911. Ч. 271. 7 н. ст. грудня (24 падолиста ст. ст.). С. 3.

³ До автобіографічних поем М. Устияновича / Подав Титко Ревакович // Записки НТШ. Львів, 1919. Т. СХХVIII. С. 204. Про цю листовну «сповідь» Н. Устияновича, чому «він покинув рідний український табір і <...> перейшов до московського табору» (за словами Т. Реваковича), згадано також у статті: Ревакович Т. Спомини про Николу Устияновича. С. 3.

«переробив <...> на український лад» син письменника Микола Устиянович, який чомусь нічого не говорив йому про ці твори, коли він одвідав його в Радівцях (місті на півдні Буковини, тепер у Сучавському повіті Румунії). Оскільки оригінали цих творів утрачені, Ревакович допускав, що їх знищено навмисно, аби «затерти сліди перерібки». На його думку, що о. Устиянович «не покинув перед смертю общеруської ідеї, свідчить і стиль, і правопис» отриманого від нього листа від 19 березня 1884 р., написаного «язичієм»¹. Та й автобіографічні нотатки о. Устияновича, датовані 10 вересня 1881 р., підтверджують його тодішні москвофільські погляди.

Водночас любов до рідної української мови, здатність захоплюватися написаними нею творами о. Н. Устиянович зберіг до кінця життя. Його донька, українська письменниця Марія Устиянович-Бобикевич (*1859–†1949) запевняла Т. Реваковича в листі до нього від 18 грудня 1911 р.:

«Тато ніколи ворожо не відносились до українського руху, противно — де лиш могли, підпирали. Нам всякі українські книжки спроваджовали, научали <...>. Шевченком прямо удушевлялись Тато і не раз, читаючи его стихи нам, дітьом, вголос, над ревними уступами плакали. Из всего було видко, як Они любили українську свою мову, лишень недовіряли ей *будучности*. Недовіряли через гнет польський ту а московський на Україні. <...> Тато померли з душев і тілом щирим чистим галицким русином <...>»².

Додам ще деякі доповнення до досліджень Л. Гулевич щодо Франкової рецепції Устияновича.

У серпні 1885 р. галицька молодь здійснила третю мандрівку краєм, хроніку якої подала газета «Діло». 3 серпня мандрівники наспіли на самий обід до Прошови³, куди їх запросив місцевий парох, «старенький наш патріот» о. Йосиф Варапучинський. У його домі

«найшли мандрівники справді вельми сердечну, щирю гостину. <...> При обіді розв'язалися щирі розговори, дружні бесіди. Сердечні промови про Русь-матір

¹ До автобіографічних поем М. Устияновича / Подав Титко Ревакович. С. 205. Т. Ревакович навів деякі рядки зі «Сну внучки» і «Вспоминів», написані в українофільському, антимосковському й антимосквофільському дусі, що їх, на його переконання, пізній Н. Устиянович не міг написати (Там само. С. 203–204).

² Цит. за: Мудрий Мар'ян. «Згадки з життя свого і своєї родини»: спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття // Записки НТШ. Львів, 2006. Т. ССІІ. С. 721. Про дискусію між Я. Гординським і Т. Реваковичем щодо національної свідомості о. Н. Устияновича див.: Там само. С. 719–723. Про ставлення пізнього Устияновича до народовців і москвофілів див.: Гулевич Л. Микола Устиянович : Життя і творчість. С. 144–150. Також див.: Нахлік Є. Тарас Шевченко у творчості Николая Устияновича та його доньки-письменниці // Нахлік Є. «І мертвим, і живим, і ненародженим», і самому собі : Шевченкове ословлення минулого, сучасного й майбутнього та власної екзистенції. Львів, 2014. С. 387–391.

³ Тепер село Прошова — у Великогаївській сільській громаді Тернопільського району Тернопільської обл.

витискали сльози в очах присутних патріотів. Гарні свободні співи з прекрасними деклямаціями звісного маляра-поета Корнила Устіяновича становили розмаїтість гостини в Прошові»¹.

За спогадами Кирила Студинського, «в гостинному домі о. Йосифа Варапучинського, пароха Прошови», «засіло» «при столах у двох кімнатах 80 осіб». Тоді промовляли Олександр Барвінський, Франко, киянин Кость Арабажин, «декламував твір свого батька Корнило Устіянович»².

Згідно з програмою мандрівки, в Теревовлі 4 серпня планувалося послухати серед акторських «деклямацій», зокрема, поетичний цикл Мирона (Франка) «Картка любови»³. Завдяки прихильності польського бурмістра д-ра Ольпинського, запланований вечір «відбувся вповні по програмі» у «доволі просторій салі міського казина», яка «заповнилась битком цікавим народом»: староста з дружиною та інші урядники, багато міщан і селян. У газетній хроніці згадано лише позапрограмові речі — вітальне і вдячне слово літературознавця Володимира Коцовського, а також читання незапланованих віршів — «прегарного стиха Устіяновича» (Николая) «Руська дитина»⁴ у виконанні актора Івана Гриневецького і Шевченкового «Перебенді» у виконанні «панночки Цурковскої» (до Теревовлі прибула трупа «руського театру»)»⁵. Так під час студентської мандрівки звучали промови Франка та його вірші в акторській деклямації і вірші Николая Устіяновича у виконанні його сина Корнила й актора Гриневецького.

У доповіді «Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej», виголошеній на львівському з'їзді польських літераторів і журналістів 1894 року, Франко, тодішній співробітник газети «Kurjer Lwowski», зазначив, що

«odrodziciele ruskiej literatury narodowej w Galicji, Szaszkiewicz, Wagilewicz, Hołowacki, Ustjanowicz <...> władali równie dobrze językiem polskim, jak i ruskim [тобто українською мовою. — С. Н.], a Ustjanowicz rzewny swój wiersz na grobie Szaszkiewicza napisał pierwotnie po polsku»⁶.

¹ Третья вандрівка рускої молодежи // Дѣло. 1885. Ч. 85. 1 (13) серпня. С. 1.

² Студинський К. Третья мандрівка в р. 1885 і моя перша зустріч з київською молоддю // Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941 : Життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 2006. С. 231, 232.

³ Ôтозва вандрівничого комітету завязаного при «Академичном Братствѣ» у Львовѣ // Дѣло. 1885. Ч. 78. 16 (28) липня. С. 2.

⁴ М. Шалата в передруку дав йому свою назву: «[Син руської матері]: Устіянович М. Поезії. С. 102, 228–229.

⁵ Третья вандрівка рускої молодежи // Дѣло. 1885. Ч. 85. 1 (13) серпня. С. 2.

⁶ Franko I. Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej // Pamiętnik Zjazdu literatów i dziennikarzy polskich. 1894. Lwów, 1894. T. 1 : Referaty i wnioski. S. 3. У сучасному українському перекладі Миколи Легкого опубліковано у вид.: Франко І. Взаємини польської та української літератур // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ : Наукова думка, 2008. Т. 53. С. 465–467.

Йдеться про вірш «Cieniom Marcyjana Szaszkiwicza ku wiecznej Jego pamięci». Цього вірша Устіянович написав через три весни після смерті свого побратима Маркіяна Шашкевича († 7 червня 1843), як видно з першої строфи: «Trzy wiosny czekam, wyglądam trzy wiosny, | <...> | Czy jaki <...> dźwięk struny rzewliwy, żałośny | <...> | Nie zadrzy dumką o Tobie». Не дочекавшись поминального вірша в пам'ять про незабутнього Маркіяна від інших його побратимів, Устіянович склав свого поменника — очевидно, в червні 1846 р. (після трьох весен), до третіх роковин його смерті. Згодом в автобіографічних нотатках, написаних на прохання редактора чернівецького двотижневика «Родимый Листок» Николая Огоновського, Устіянович згадував, що відразу після написання поменника пробував опублікувати його в польському часопису «Gazeta Lwowska», проте його редактор Ян Непомуцен Камінський відхилив вірша «по сій причині, що в нему будьто дишить тенденція роздвоєня в народі, зрісшімся від віків в одно польское тіло»¹. А в автобіографії, написаній на замовлення Б. Дідицького, Устіянович пояснював:

«Я не посмел написати згадку о нём [про М. Шашкевича. — *С. Н.*] на русском языке [руською, тобто українською, мовою. — *С. Н.*], но изготовил её по-польски. Но она згадка казалась и на том языке современному [тогочасному. — *С. Н.*] редактору “Газеты Львовской” И. Н. Каминскому опасною, понеже трактовала и возрождение галицко-русской [галицько-руської, тобто української в Галичині. — *С. Н.*] письменности, которую сей многонадежный поэт-священник так усильно начал воздвигати из гроба. Каминский похвалил стишок, но не принял до столбцов своего журнала»².

За сприятливих умов революції 1848 р. в Австрійській імперії (Весни народів) Устіяновичу вдалося видати поменника окремою брошурою у львівській друкарні греко-католицького Ставропігійського інституту паралельно двома мовами — українською та польською³. Український текст «Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічную Єго пам'ять» був його власним перекладом з первинного польського. В автоперекладі Устіянович зберіг прив'язку до третіх роковин:

¹ Устіянович Николай Л. [Автобіографія] // Родимый Листокъ. 1881. Ч. 14/15. 10 (22) Августа. С. 230.

² Матеріали къ Исторіи Галицко-русской словесности, сообщаемыи Богданомъ А. Дѣдицкимъ. III. Изъ автобіографіи Николая Л. Устыяновича. С. 44.

³ Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічную Єго пам'ять / Никола з Николаіова | Cieniom Marcyjana Szaszkiwicza ku wiecznej Jego pamięci / Mikołaj z Mikołajowa. Львів : З вольной праси Института Ставропігійянского, [1848]. 16 с. Починаючи від с. 3, на непарних сторінках подано по дві строфи українського тексту (до с. 15), а паралельно на парних — по дві строфи польського тексту (до с. 14, бо польський текст коротший на дві строфи). Факсиміле цього раритетного двомовного видання див. у кн.: Устіянович М. Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічную Єго пам'ять / Микола Устіянович ; вст. слово «Від Редакції» (підп. М[ихайло]. Г. М[арунчак].), післям. «Перший з великих послідовників Маркіяна» (підп. Михайло Г. Марунчак). Вінніпег, 1968. 16+VII с.

Три яри-м глядав, ожидав три яри,
 Ци <...> звук струни сумраком вечерним,
 Ударен скромно братнею рукою,
 З-над Дністру, Сяну родимцям сіверним
 Гомоном жалю, журною думою
 Не предасть вісти о Тобі¹.

Одначе коли насправді Устіянович зробив переклад — достеменно невідомо. Л. Гулевич припустила, що його здійснено 1846 або 1847 року². Впадає в око, що в первинному польському вірші вжито теперішній час: «Trzy wiosny czekam, wyglądam trzy wiosny»³, а у вторинному українському — минулий: «Три яри-м глядав, ожидав три яри». Виходить, що, вперше складаючи поменника, поет усвідомлює, що вже три весни чекає на поминального вірша від когось іншого. Отже, це 1846 рік. А з автоперекладу напрошується здогад, що вже минуло три весни, аж поки він сам узявся написати поменника (тобто створив його польською мовою 1846 року), а українською перекладає його дещо пізніше. Ймовірно, це відбулося 1848 року, коли в умовах галицько-руського національного відродження в Галичині затребуваним став саме український текст і з'явилася реальна можливість його оприлюднити (що Устіянович і зробив, натхненно продекламувавши поменника на відкритті засідання Головної Руської Ради 2 травня 1848 р. за присутності понад трьохсот «русинів розмаїтого стану й віку»⁴ й опублікувавши його брошурою разом із польським оригіналом).

Франкова констатація, наче Устіянович володів «gównie dobrze językiem polskim, jak i ruskim», є надто загальною і потребує уточнення щодо різних періодів його діяльності, стилів мовлення і творів. Порівнявши обидві версії поменника, Володимир Дорошенко зауважив, що Устіянович «не володіє рідною мовою так легко, як літературною польською, <...> йому не раз бракує слів», «його польський вірш на пам'ять Шашкевича стоїть далеко вище за український»⁵. І не дивно, адже польська літературна мова на той час існувала, вивчалася і функціонувала в різних сферах суспільного життя, а українська перебувала на етапі становлення. Можна

¹ Згадка за Маркіана Шашкевича во в'єчную Єго память / Никола з Николаіова. С. 3. Пор.: Устіянович М. Згадка за Маркіяна Шашкевича во вічную єго пам'ять // Устіянович М. Поезії. С. 55. Яр — весна. (Примітка Н. Устіяновича.)

² Гулевич Л. Микола Устіянович : Життя і творчість. С. 91.

³ Cieniom Marcujana Szaszkiewicza ku wiecznej Jego pamięci / Mikołaj z Mikołajowa. S. 4.

⁴ «Русалка Дністрова»: документи і матеріали. Київ : Наукова думка, 1989. С. 266 (документ № 169), с. 498 (прим. 429).

⁵ Дорошенко В. Микола Устіянович (3 нагоди 50 ліття смерти й 100 ліття літературної праці) // Вістник. 1936. Т. 1. Кн. 1. С. 47. Навівши це спостереження, Л. Гулевич зазначила: «Звернення М. Устіяновича до польської мови свідчить про те, що поетові в той час було зручніше писати польською, — тією, якою здобував освіту» (Гулевич Л. Микола Устіянович : Життя і творчість. С. 92).

було засвоїти українську народну мову, а літературну треба було творити, що й робив, зокрема, Уст'янович.

Публікуючи листа греко-католицького священника Григорія Шашкевича (*1809–†1888), стрія Маркіяна Шашкевича¹, від 1 квітня 1854 р. з Відня до невідомого адресата, «П[ана] Всечестного Господина Професора», якому Г. Шашкевич дякував за надіслання «умістимого в альбумі стіхотворенія», Франко додав примітку:

«Мова тут про альбом п[ід]. з[аголовком]. “Österreichisches Frühlings-Album”, виданий у Відні Геліодором Трускою в р. 1854 з нагоди вінчання цісарської пари. В тім альбомі були крім иньших уміщені три галицько-руські вірші, а власне по одній Миколи Уст'яновича, Івана Гушалевича і Михайла Козановича. Не маючи під руками того альбома (про нього див. “Зоря Галицька” 1854 р. стор. 263 [№ 21. — *С. Н.*] і 323 [№ 26. — *С. Н.*]), я не можу сконстатувати, чи вірш, про який говориться в листі, ввійшов у альбом і хто в такім разі був його автором, значить, і адресатом листу Гр. Шашкевича»².

Книжку «Österreichisches Frühlings-Album. 1854» (Herausgegeben von Geliodor Truska. Wien), назва якої українською означає «Австрійський весняний альбом», видано на честь одруження Його Імператорської Королівської Апостольської Величності цісаря Франца Йосифа з Її Королівською Високістю принцесою Єлизаветою, герцогинею Баварською, у Відні 24 квітня 1854 р. В альбомі уміщено привітальні вірші (мовою і правописом оригіналу) австрійських, італійських, польських, українських («In ruthenischer Sprache von»), чеських, хорватських, сербських, словенських, румунських, грецьких, вірменських та угорських поетів (у переліченому порядку). З українських подано вірші (етимологічним правописом, із нахилом до язичія) трьох галицьких поетів: «Поклін голду» Івана Гушалевича (підпис: Львѡвъ. Жоаннь Гушалевиць; с. XXV–XXVI; *hołd, польс.* — шана), «Зри, Європо!» Н. Уст'яновича (підпис: Славско. Николай Уст'яновичъ; с. XXVII–XXVIII) і «Повитанє від русинів» Михайла Козановича (підпис: Олшаниця. Міхаиль Козановиць; с. XXIX–XXX).

Судячи з зауваги в листі Г. Шашкевича про те, що в надісланому й опублікованому вірші він дозволив собі зробити «маленькії перекладки», щоб наголоси у словах відповідали заданому ямбічному розмірові (замість «Ангѣлскій вѣк» — «Вѣк̄ ангелскій», замість «будӣ сѡпутник тво̄й» — «Сѡпутник̄ будӣ тво̄й»), а також в останній строфі, яка починається словами «Щоб Австрія...», «перемінив» «кілька слів для метрум і складу ліпшого»³, ішлося про вірш Гушалевича, у публікації якого є ці фрази («Вік̄ ангелскій невозмутим̄ | Сопутник̄ буди тво̄й»; «Щоб Австрія в блазі [тобто блага. — *С. Н.*] прослила»). Отже, листа написано саме до нього.

¹ Див.: Шкраб'юк П. Три покоління роду Шашкевичів в українських визвольних змаганнях // Шашкевичіана. Львів ; Броди ; Вінніпег : Вид-во «Просвіта», 1996. Вип. 1/2. С. 195.

² Франко І. Шість листів галицьких «старорусів» з рр. 1853–1863 // Записки НТШ. 1902. Т. 48. Кн. 4. С. 7, Misc.

³ Там само.

Устіянович склав оду восьмивіршовими строфами, чотиристоповим ямбом (у деяких рядках із недотриманням його) за схемою римуння AbAbCCdd. Ось текст цього привітального вірша (подаю буквами сучасної української абетки зі збереженням усіх лексичних, морфологічних і фонетичних особливостей; до видання «Поезій» Устіяновича, 1987, вірш не ввійшов):

Зри, Європо!

Чому так сильно устремила
На нас, Європо, ти свій взор?
Зачім чоло ти омрачила
І тихій шепчеш розговор?
Що же ти [тобі. — *Є. Н.*] дивно, що? Не то ли,
Же твоїх князей престоли
Готують світу бій, ужас¹,
А у нас праздник — пир у нас?

І тобі то так непонятно,
Молитва наша так чужа?
Се глянь! Се глянь, як пребогатно
Соллялись сонце і зоря
В одну чудесну світла двоїцу
І на Габсбургів сідає столицу;
Судьбу нову несе нам яр [*весна. — Є. Н.*],
Росою небо зливає дар!

Се глянь! Се глянь! О, яка радість!
То наш **ФРАНЦ ЙОСИФ**, богатир,
Наш Вселюбимец, наша сладість,
Що дав державі честь і мир,
І доч Бавар краси, **ЕЛИЗА**,
Наш омофор і слави риза,
Вінчально входять в Божий храм;
Європо! І ти не завидиш нам??

О вірно, зависть мчить ропотно
Скрізь запад, сівер, юг, восток;
Но ми пробачим ей охотно

---

¹ Певно, натяк на Кримську, або Східну, війну (1853–1856) між Російською імперією і союзницькими військами Османської, Британської і Французької імперій та Сардинського королівства за панування на Близькому Сході та Балканах. Туреччина оголосила війну Росії 16 жовтня 1853 р., а Велика Британія і Франція — 27 березня 1854 р.

Про сам веселія урок
І облягаєм народами
Храм Божий вдячно со слезами,
Най увидят твої сини:
Як вірні ми! Як сильні ми!

Уміщення віршів галицьких українських поетів, зокрема Н. Устияновича, в альбомі на честь одруження цесаря мало велике значення для національного самоствердження українців у Європі, адже таким чином у гроні народів багатонаціональної імперії галицькі українці були репрезентовані як окремий народ зі своєю мовою (попри те, що у віршах її дещо спотворено горезвісним язичієм).

Поетична інтертекстуальність тривалістю у півстоліття

У сатиричному вірші Франка «Хлібороб» [т. 1, с. 102–103], датованому 1880 р. й уперше надрукованому в циклі «Оси» у збірці «З вершин і низин» (1893), назву, перші два рядки («Гей, хто на світі кращу долю має, | Як той, що плугом святу землю оре?») й обрамлення «Гей, хто на світі кращу долю має?» запозичено з вірша «Хлібороб» Н. Устияновича, який починається строфою:

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що плугом святу землю оре,
Золоте зерно на ній засіває,
З пустарів творить царинное море?¹

На цей факт вказано в коментарі до передруку Франкового вірша в першому томі «Зібрання творів» [1976, т. 1, с. 431].

Уперше «Хлібороб» Устияновича надруковано у віденському виданні «Сборник» 1857 р. (№ 2) без передостанньої строфи, удруге — повністю в «Поезіях Николая Устиановича» (Львів, 1860). Певно, за збіркою «Поезій» із цим віршем і ознайомився Франко. У його «Хліборобі» рядком «Гей, хто на світі кращу долю має?» обрамлено перший і останній рядки всіх чотирьох восьмирядкових строф.

У відповідь на Франкового «Хлібороба» український поет, публіцист і громадський діяч Павло Думка присвятив поетові власний вірш «Гей, хто на світі кращу долю має?» — його вперше надруковано в книжці «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники» (Львів : Накладом Громади, 1898).

Ці факти відомі². Зверну увагу на менш відомий пізніший літературний факт, який сприймають зазвичай окремо від попередньої троїстої інтертекстуальної в'язки

¹ Устиянович М. Хлібороб // Устиянович М. Поезії. 1987. С. 93.

² Див. коментар: Там само. С. 227–228; Гулевич Л. Образний світ Миколи Устияновича та Івана Франка: рух художньої думки. С. 109–110; Швець А. Думка Павло Андрійович // Франківська енциклопедія : у 7 т. Львів : Світ, 2016. Т. 1 : А–Ж. Серія : Іван Франко і нова українська література. Попередники та сучасники / наук. ред. і упоряд. Є. Нахлік. С. 612.

(«Хлібороб» Устіяновича — «Хлібороб» Франка — «Гей, хто на світі кращу долю має?» Думки).

У сьомому числі львівського двотижневика «Зеркало» за 1 квітня 1906 р. надруковано без підпису віршовий триптих «Присвяти. (Фр. Михайлову). (Мандичевському). (Франкови)»¹. Письменників підібрано так, що один з них репрезентує поетів (Франц Михайлів, псевдонім українського галицького письменника, літературознавця, перекладача, журналіста, етнографа, краєзнавця, правника Франца Коковського, *1885–†1940), другий (Евген Мандичевський, *1873–†1937) — прозаїків (новелістів), третій (Франко) — драматургів. Усі епіграмні вірші триптиха (кожен із шести рядків) об'єднано наскрізним мотивом — насмішкою над неоригінальністю творів зазначених авторів, їхньою схильністю до переробок, запозичень із літературних передтекстів, а формально — однаковим обрамленням «Гей, хто на світі кращу долю має» (перший і шостий рядки кожної «присвяти»). Цей рядок (як і віршовий розмір — п'ятистоповий ямб) запозичено із Франкового вірша «Хлібороб», де такий віршовий розмір узято із «Хлібороба» Устіяновича (до речі, Устіянович одним із перших запроваджував в українське віршування силабо-точні розміри).

Так виявнюється *поетична інтертекстуальність тривалістю у півстоліття*: од вірша Устіяновича «Хлібороб» («Гей, хто на світі кращу долю має...», 1857) до однойменного сатиричного вірша Франка «Хлібороб» («Гей, хто на світі кращу долю має?», 1880), відтак до вірша Павла Думки «Гей, хто на світі кращу долю має?» (1898), а врешті до анонімного віршового триптиху «Присвяти. (Фр. Михайлову). (Мандичевському). (Франкови)» (1906). Упізнаваним маркером цієї інтертекстуальності, її скріпою є афористично сформульований поетичний рядок, що вийшов із-під пера Устіяновича. Якщо перша троїста в'язка була діахронною і належала трьом поетам, то друга троїста в'язка була діахронною і належала одному авторові.

Тональність усіх трьох епіграм дошкульно-іронічна, найменшою мірою — тієї, що присвячена «(Фр. Михайлову)»:

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, кого судьба назве поетом?
Усім редакціям вірші насилає,
Говорить «рондом», «піснею», «сонетом»...
А відки «взяв» — та хто про те питає?
Гей, хто на світі кращу долю має!

У «присвяті» «(Мандичевському)» насмішкуватий тон посилюється:

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що руским новелістом звеса?
«Бере» дословно або позичає,

¹ Присвяти. (Фр. Михайлову); (Мандичевському); (Франкови) // Зеркало. 1906. Ч. 7. 1. цвітня. С. 3.

Робить новелі, аж земля трясеся...
А що то було десь... є, хто там знає?
Гей, хто на світі кращу долю має!

Скидається на те, що перші дві епіграми призначені для того, щоб створити контекст для третьої, «(Франкові)», яка містить глузливу вказівку на конкретне запозичення, а тому є найобразливішою:

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, хто пише конкурсів драми?
Концепції клятим німцям «вибирає»,
З «Pfarrer'a» робить «Вчителя» часами
І без жєнади¹ драму відбиває!
Гей, хто на світі кращу долю має!

У цьому сміховинному віршику міститься натяк на те, що Франкова комедія «Учитель» (написана 1894 р., прем'єра у виконанні акторів львівського театру «Руської Бєсїди» відбулася 18 вересня 1894 р.²) є переробкою п'єси німецькою мовою «Der Pfarrer von Kirchfeld» («Священник із Кірхфельду», 1870) австрійського письменника Людвіга Анценґрубєра (Anzengruber, *1839–†1889). Обурений Франко у відповідь, за його словами, «на адресований до мене вірш під загальним титулом “Присвяти”» виступив із «Заявою», датованою 6 квітня 1906 р., яку «Зеркало» оприлюднило із супровідною приміткою: «Заяву тоту містимо на письмєнне бажанє Дра І. Франка»³. «Заяву» в упорядкуванні М. Легкого передруковано в 54-му додатковому томі до «Зібрання творів» [т. 54, с. 663]. У коментарі М. Легкого наведено з «Зеркала» «присвяту» «(Франкові)» [т. 54, с. 1108].

У «Заяві» Франко стверджував: «<...> моя драма “Учитель” ніколи не була конкурсвою і була безпосередньо від мене куплена виділом “Руської Бєсїди” за звичайний гонорар». Щодо «закиду про “вїбрання” теми <...> драми від німців, спеціально з якогось “Pfarrera”», письменник запевняв, що допіру з тої «присвяти» «довїдався, що се має бути драма Анценґрубєра “Der Pfarrer von Kirchfeld”», а тому «зараз запросив компетентні люди, щоб прочитали сю драму, порівняли її з моїм “Учителем”»; обїцяв постаратися, «щоб результат того порівняння був опублікований». Завершив спростування словами:

«<...> заявляю тут п і д с л о в о м ч е с т и, що драми “Der Pfarrer von Kirchfeld” я досі ані в перекладі, ані в ориґіналі не читав, ані на сцені виставленої не бачив, ані навіть не читав переповіді її змісту, так що про її зміст і будову не маю ніякого поняття» [т. 54, с. 663].

---

¹ Не соромлячись (женада — сором). — Є. Н.

² Див. повідомлення: Зь руско-народного театру // Дїло. 1894. Ч. 201. 7 (19) вересня. С. 3.

³ Др. Іван Франко. Заява // Зеркало. 1906. Ч. 9. 1 мая. С. 7.

У наступному числі в одній зі статей серії «Мої сплетні» за псевдонімним підписом *Танчан* «Зеркало» подало іронічний відгук на цей інцидент:

«Оден визначний патриот прислав нам gratуляції по тій причині, що нібито приєднано Дра Франка для співробітництва в “Зеркалі”. <...> Очевидне qui pro quo [щось за щось (лат.). — *С. Н.*], а жерелом его — як догадуюся — “Заява”, поміщена в попереднім числі нашого журналу. Та ми помістили її на жадане автора без ніякої гумористичної тенденції, тому дивно нам, що дехто зрозумів її з іншого боку... Чи ж, може, вже сама кон’юнктура слів: “Др. Франко — слово чести — та гумористичний двотижневик” мала би в собі щось гумористичного?..» —

іронізував автор. Як видно з повищої фрази («ми помістили»), це був редактор або принаймні один із редакторів «Зеркала». Водночас Танчан заявляв:

«З віршом, адресованим до Др. Франка, я не солідаризуюся — проте тішуся, що взяли за те компетентні люде і провірять справу, а Др. Франко опублікує висліди, може, навіть і в “Зеркалі”».

Щодо оголошеного у Франковій «Заяві» запрошення «компетентних людей» для порівняння «Учителя» з драмою Анценгрубера Танчан глузливо зауважив:

«Ходить лишень о те, щоби ті компетентні були справді компетентні; тому раджу покликати проф. Грушевського (бо знає добре по-німецьки) і Голодимира [глузливе спотворення імені Володимир. — *С. Н.*] Гнатюка (з огляду на звісну бистроту его критичного ума); при тім оба ті мужі в відношеню до Дра Франка дають цілковиту запоруку безсторонности...»¹.

Відомо ж бо, що Михайло Грушевський не знав добре по-німецькому (Франко в 1904–1905 рр. редагував переклад німецькою мовою його першого тому «Історії України-Руси»), а фактограф Володимир Гнатюк не вирізнявся «бистротою» критичного розуму, до того ж усі троє склали тоді редакційний комітет «Літературно-наукового Вістника», співпрацювали з Науковим товариством імені Шевченка, Українсько-руською Видавничою Спілкою і належали до одного угруповання. Оскільки відомо, порівняльної студії драми «Der Pfarrer von Kirchfeld» і комедії «Учитель» за життя Франка не опубліковано.

Згодом, однак, К. Студинський засвідчив, що коли Франко в 1892–1893 рр. складав у Віденському університеті докторат зі славістики, п’єсу «Der Pfarrer von Kirchfeld» ставив місцевий «Deutsches Volkstheater» («Народний театр», заснований у Відні 1889 р. на пропозицію, зокрема, Анценгрубера), і він разом із Франком побував на спектаклі:

---

¹ Танчан. Мої сплетні // Зеркало. 1906. Ч. 10. 15. мая. С. 2.

«Без сумніву, Франко знав твори Анценгрубера, а в 1892 р. або 1893 був я разом з ним на виставі “Пароха з Кірхфельду”, і мені спало на думку, що поет під впливом німецького автора вирішив написати свого “Учителя”»¹.

У тексті комедії «Учитель» знаходять як подібності, так і відмінності проти Анценгруберової драми².

Оскільки сатиричне вістря авторів «Зеркала» було спрямоване на викриття нетактовних особистих стосунків між галицькими проводирями, пліткарська містифікація Танчана виявнює також натяк на Франкову статтю «Михайло Павлик. Замість ювілейної сільветки» (*ЛНВ*. 1905. Т. 29. Кн. 3), яка була недружнім випадком проти давнього побратима, здійсненим до того ж на його ювілей — 30-річчя літературної та громадсько-політичної діяльності. Ця стаття викликала в читачів подив і невдоволення (наприклад, у Юліяна Бачинського³), хоча ті, хто належав до табору Франка й Грушевського (як ось В. Гнатюк, Іван Джиджора, Михайло Мочульський), її схвалювали. У черговому фейлетоні з серії «Мої сплетні» Танчан перейшов від обговорення Франкової «Заяви» (щодо «присвяти») до натяку на його статтю «Михайло Павлик. Замість ювілейної сільветки»:

«Особисто чую до Дра Франка глибокий жаль. Єго “Заява” і тінь гніву на єго філософічним чолі розвіяла наші чудові пляни. <...> Із сим (Х-им!) числом хотів наш редактор справити собі ювілей...

Та що ж? Нині се прямо немислиме... Він боїться, щоби Др. Франко не причинився до звеличання торжества чимсь в роді, пр[иміром], “Намісь ювілейної сільветки...” Тому ми і відкликали сей ювілей...”⁴.

Хто ж криється під псевдонімом *Танчан*? На підставі згадки Миколи Голубця про те, що «по матурі, перейшовши до Львова, працював Коковський в редакціях “Руслана”, “Тайдамаків”, “Громадського Голосу” і “Жала”, а якийсь час був самостійним редактором “Зеркала”»⁵, Михайло Нечиталюк висловив такий здогад:

«З уміщених у “Зеркалі” пародій, “присвят” та сатиричного огляду поточних подій “Мої сплетні”, підписаного псевдонімом Танчан, можна припускати, що його участь у редагуванні цього часопису була тимчасовою — від січня до липня 1906 року (хоч офіційно підписував “Зеркало” Осип Дембіцький).

---

¹ Студинський К. Франкові драматичні твори «Украдене щастя» і «Учитель» // Література і мистецтво. 1941. № 4. С. 47.

² Там само; Возняк М. Шум за вплив Анценгрубера на Франка // Львівські Вісті. 1942. № 284. 12 грудня. С. 2; Кирчів Р. Ф. Комедії Івана Франка. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. С. 56–58. Салій Олександра. Учень, опонент і колега: взаємини Кирила Студинського та Івана Франка. Львів, 2020. С. 168–173.

³ Нахлік Є. Бачинський Юліян Олександрович // Франківська енциклопедія : у 7 т. Т. 1. С. 131.

⁴ Танчан. Мої сплетні // Зеркало. 1906. Ч. 10. 15. мая. С. 2.

⁵ Голубець М. Передмова // Коковський Ф. Людська вдячність та інші веселі оповідання. Львів : Накладом Івана Тиктора, 1934. С. 7.

“Редакторське право” Ф. Коковського проявилось тут у надто частих згадках імені Франца Михайліва як якоїсь “поетичної знаменитості”, причому у різних контекстах».

Розвиваючи цю гіпотезу, дослідник припустив:

«Очевидно, що за добірку “Присвят” та за розстановку імен (Михайлів — Мандичевский — Франко) несе відповідальність діючий на той час видавець і відповідальний редактор, тобто Ф. Коковський, який, мабуть, прагнув висунутися на передній план. Цілком можливо, що саме він був автором чи співавтором цих “присвят”».

На думку М. Нечиталока, «про те, що Коковський як самостійний редактор “Зеркала” використав своє службове становище для критики інших літераторів і журналістів, від яких колись зазнав прикрощів, свідчить і такий факт»: у «фейлетоні» «Мої сплетні» (Ч. 12, 15)

«критикується Л. Лопатинський як редактор “Руслана” і як невдаха на драматично-театральному полі <...>. Що такі випадки проти Л. Лопатинського належали тільки колишньому авторові “Руслана” Ф. Коковському — сумнівів бути не може»¹.

Однак такі аргументи непереконливі й недостатні, аби вважати Коковського за відповідального редактора «Зеркала» від січня до липня 1906 р. й автора частини сміхотворних текстів у ньому, анонімних, як ось віршового триптиха «Присвяти. (Фр. Михайлову). (Мандичевському). (Франкови)», чи серії літературно-критичних і громадсько-публіцистичних статей «Мої сплетні», написаних у формі гумористично-сатиричного огляду поточних подій і підписаних переважно псевдонімом *Танчан*, а також приписувати Коковському цей псевдонім. Першої половини 1906 р. Коковський ще тільки закінчував Бережанську гімназію. Фейлетони серії «Мої сплетні», у яких містяться, зокрема, принагідні шпильки на адресу Франка, публікувалися не лише першої, а й другої половини року, також переважно за підписом *Танчан*, а окремі подання — за підписом *Старий* (Ч. 21. 1. падолиста) і *Василь* (Ч. 24. 15. грудня). Також сумнівно, щоб Коковський міг бути творцем «авторекламних» самокпинів, як трактував М. Нечиталюк осмішувальні випадки проти Франца Михайлова, які не раз трапляються в «Зеркалі» 1906 р. Варто взяти до уваги згадку Миколи Євшана в рецензії 1908 р. на збірку «Сердечні струни» про те, що Коковський «містив оригінальні твори і переклади у “Буковині” <...> та “Руслані” (тепер у новім “Зеркалі”) <...>»². Звідси випливає, що Коковський друкувався у «Зеркалі» пізніше — в 1907–1908 рр. Офіційним видавцем і відповідальним редактором

¹ Нечиталюк М. Коковський Франц Михайлович // Українська журналістика в іменах : Матеріали до енциклопедичного словника. Львів, 1996. Вип. III. С. 173.

² Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / упорядкув., передм. та прим. Наталії Шумило. Київ : Основи, 1998. С. 507.

журналу «Зеркало» в 1906–1908 рр. (1908-го вийшло тільки шість чисел) був Осип Дембіцький¹. Тож немає підстав вважати Коковського причетним — як автора чи редактора — до спрямованих проти Франка сатиричних шпильок у «Зеркалі» 1906 р.

Щоправда, згодом, першої половини 1930-х років, Коковський писав «веселі оповідання», прозові гуморески, зокрема з власного життя, у деяких з них фігурують Осип Маковей, Василь Сімович, Денис Лукіянович та інші літератори. Усе ж питання про стосунок Коковського до редагування «Зеркала» та авторства текстів у ньому залишається відкритим і потребує дальшого пошуку джерел. Як і з'ясування того, до кого врешті дійшов 1906 року імпульс од «Хлібороба» Устіяновича, опосередкований Франковим «Хліборобом».

NYKOLAI USTIYANOVYCH IN THE LITERARY AND CRITICAL RECEPTION OF IVAN FRANKO

Yevhen NAKHLIK

The subsection of the monograph deals with Ivan Franko's reception of Nykolai Ustianovych's creative work and activities in the context of his folk romanticism, Ukrainophile sympathies, and Muscovite illusions. This reception was prose (echoes of the short stories «The Revenge of the Highlander» and «The Holy Thursday», both written in 1849–1850, in Franko's novel «Petriyas and Doboshchuks», 1875–1876), as well as poetic, critical, and ideological. The author suggests and substantiates the hypothesis that Ustianovych wrote his memorial poem in Polish, «Cieniom Marcyjana Szaszkiewicza ku wiecznej Jego pamięci», in June 1846, on the third anniversary of the death of the founder of new Ukrainian literature in Galicia, and he made his own translation of this poem into Ukrainian, «In Memory of Markiyan Shashkevych in His Eternal Memory», in 1848, when, in the context of the Galician-Ukrainian national revival during the 1848 revolution in the Austrian Empire (the Spring of Nations), the Ukrainian text became in demand and a real opportunity arose to publish it (which the poet did, reciting the poem at the opening of the meeting of the Main Ukrainian Council on May 2, 1848, and publishing it in a brochure along with the Polish original).

The text of the subsection reprints a little-known ode by N. Ustianovych «See, Europe!» written in eight-verse stanzas, four-paced iambic pentameter. This ode was first published in the book «Österreichisches Frühlings-Album. 1854», edited in Vienna in honor of the marriage of Emperor Franz Joseph to Princess Elisabeth, Duchess of Bavaria, on April 24, 1854. The album contains congratulatory poems (in the original language and spelling) by Austrian, Italian, Polish, Ukrainian («In ruthenischer Sprache von»), Czech, Croatian, Serbian, Slovenian, Romanian, Greek, Armenian, and Hungarian poets. Thanks

---

¹ Сніцарчук Л. Зеркало // Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : Історико-бібліографічне дослідження. Львів : Оріяна-Нова, 2007. Т. 1. С. 353.

to the inclusion of poems by Ivan Hushalevych, Ustiyanyovych, and Mykhailo Kozanovych, Galician Ukrainians were represented in the group of people of the multinational empire as a separate nation with their own language.

The intertextuality lasting for half a century is traced: from Ustiyanyovych's poem «The Breadwinner» («Hey, who has a better fate in the world...», 1857) to Franko's satirical poem of the same name «The Breadwinner» («Hey, who has a better fate in the world?», 1880), to Pavlo Dumka's poem «Hey, Who Has a Better Fate in the World?» (1898), and finally to the anonymous poetic triptych «Dedications. (To Fr. Mykhailiv). (To Mandychevskiy). (To Franko)» (Lviv satirical and humorous fortnightly magazine «Zerkalo», 1906, no. 7). Each of these three six-line epigrams is formally united by the same frame: «Hey, who has a better fate in the world» (the first and sixth lines of each «dedication») and a common motif: a mockery of the authors (the young poet Franz Kokowski, who wrote under the pseudonym Fr. Mykhailiv, the novelist Evhen Mandychevskiy, and Franko) for a tendency to reworking and borrowing from literary prefaces.

Keywords: Ivan Franko, Nykolai Ustiyanyovych, Galicia, Ukrainian-Polish literary bilingualism, muscophilism, intertextuality, «Österreichisches Frühlings-Album. 1854».

ПРОЗА МИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА: ПОЕТИКА ОБРАЗКА «СТАРИЙ ЕФРЕМ»

Микола ЛЕГКИЙ

Прозова спадщина Миколи Устияновича порівняно небагата: образок «Старий Ефрем», повістки «Мість верховинця» і «Страсний четвер», нарис «Ніч на Бержаві», оповідання «Допуст Божий» і «Толкущему отверзеться». Але, попри незначну кількість творів, вона відзначається оригінальністю образности, глибиною змісту, характеристичністю нараційної манери, неповторними стилістичними рішеннями.

Про це свідчить перший із опублікованих творів — «Старий Ефрем» (1849–1850), образок, проте не фрагментарний, а фабульно завершений твір, в основу якого покладено цілісне зображення характеру людини у його зовнішніх і внутрішніх виявах, відтворення певної дії або сцени. Подієвість у сюжеті образка зведена до мінімуму, адже автор має на меті вивести перед очі читача непересічну й харизматичну постать, окреслити її характер. Твір «Старий Ефрем» також близький до нарису, з фактографічною основою та відтворенням особливостей мовлення персонажа.

В образку конкретизовано місце подій — село Глухівець неподалік Миколаєва (поблизу Львова). Твір написано в наративній формі «Я»-оповідання; наратор за фразеологічною та ідеологічною позиціями близький до автора, розповідає про зустрічі зі старим персонажем і відтворює розмови з ним. Інші герої з'являються ненадовго, виконують роль другорядних, хоча й важливих.

Іван Денисюк свого часу вів мову про твір Івана Франка «Моя стріча з Олексою» як про політичне оповідання у формі платонівського діалогу, де старша досвідченіша особа викладає свої думки молодшій¹. «Старий Ефрем» Устияновича — філософський твір у формі платонівського діалогу, бо в ньому по-житейському мудрий селянин провадить розмови на філософські (онтологічні) теми з молодим оповідачем-студентом. Незважаючи на значну різницю у віці, між ними склалася приятельські батьківсько-синівські стосунки: оповідач часто відвідує старого й слухає його бесід, а Ефрем зізнається, що полюбив юнака за його чесність. Сюжет твору об'єднує декілька епізодів, у яких персонажі зустрічаються за певних обставин і провадять розмови на різні, здебільшого філософські, теми. Сучасна дослідниця звернула увагу на те, що твір друковано впродовж тривалого часу — у дев'ятнадцяти числах «Галичо-руського вісника», і «майже в кожному числі устами старого Єфрема висвітлювалось якесь вузлове світоглядно-філософське питання.

© Микола Легкий, ORCID: 0000-0002-7053-402X

¹ Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Львів, 2005. Т. 2: Франкознавчі дослідження. С. 88.

Письменник, очевидно, розраховував на поступове сприйняття і осмислення цих питань читачем, а в підсумку — на формування в нього певних переконань»¹.

Отой старий Ефрем — понадстолітній, хоч ще дужий і кремезний, старець, сільський філософ, неписьменний, та бувалий, наділений харизмою і вмінням притягувати до себе мудрим словом і шляхетним серцем. «Його слово, — зазначив оповідач, — було чисте і здорове зерно, вироще на рілі [ріллі. — *М. Л.*] великого досвіду»². За доброту й щедрість Бог обдарував Ефрема довгим віком і здоров'ям, адже ще був «черствий [тут: міцний. — *М. Л.*], кремізний»; хоч не був письменний, а «знав Письмо Боже, що жиє в людським серцю і в цілій природі»; хоча й «не був багатим, але мав велике багатство во своїй душі» (120–121). Крім того, «любив завсе хайність [охайність. — *М. Л.*] і порядок»: оповідачеві впало в око, що в його невеликій хатині «так було чисто, стіл, та лавиці, та постіль так біленькі, що аж мило поглянути» (152). «Бував він світами», бо довелося служити у війську, не одну війну пройти, натерпітися невигод, навіть перебути кількарічний ворожий полон «десь далеко, аж над морями» (121). Служив, як зазначив наратор, чужому цареві й «обходив водами цілі світи» (121). На старість повернувся до рідного краю, жив при родині, яка його дуже шанувала, а близькі й далекі сусіди щонеділі сходилися до нього, щоб послухати порад і розповідей. Постійні епітети «чесний дідик», «голуб сивенький», «старенький злотоустий» доповнюють образ ідеального персонажа.

Постать старого Ефрема мала свого прототипа — справжнього чоловіка на ім'я Ефрем, з яким Устиянович був особисто знайомий. У примітці до першопублікації твору в газеті «Галичо-руський вісник» письменник зазначав: «Тії розговори мав я з Ефремом ще перед 10 літ і зараз тогди списав їх задля пам'ятки для себе: днесь їх пускаю в світ, аби і йому була пам'ятка» (326). Образок «Старий Ефрем» можна розцінювати як своєрідну промеморію (від латинських слів *pro memoria*, тобто для пам'ятки, на згадку), інспіровану смертю прототипа: «Уже, чую, умер, але ж його слова не умерли в моїй душі, і жиють запевно не в єднім серцю, що його чуло» (121).

На початку твору оповідач фіксує своє враження від персонажа, котре добре зберіг у пам'яті:

«Тямлю ще як нині, коли-м послідний раз з ним видівся. Було то в вакації, а я уже був в школах високих. Приходжу з вечора і застаю Ефрема під віконцем на приспі; уже ся подав був дуже старушок. Голова була як молоко, лице висхло, протяглося, але ще миле, ще красне, бо лице чесного чоловіка суть завсе таким, як лице сонця при западі, як ясне полудне осіннього дня, і око уже ослабло, посоловіло, але ще миле, ще красне» (121).

¹ Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість : монографія. Дрогобич, 2011. С. 157.

² Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. Видання друге. Львів : Накл. т-ва «Просвіта», 1913. С. 167. Це видання донині залишається найповнішим зібранням творів Устияновича. Покликаючись на нього, в дужках вказуємо сторінку.

Згадка про персонажа випрозорює соціальний статус самого оповідача — студента-семінариста, який прибув на літні канікули до рідної домівки.

Філософський діалог між персонажами вив'язується тоді, коли Ефрем зізнається, що вже не проти й умерти: «От коби Господь Бог прислав час добрий та свою ласку, та коби з людським приступком, то би-м уже рад піти до того, що мя сотворив». Адже його руки «висхли, як скипа» і «не хочять уже служити»; ноги ослабли й «не здужають уже до Божого дому занести старі кості»; голова похилилася, очі потускніли, «грудь не статкує» — «все уже хоче супочинку, все виповідає службу» (122), тобто відмовляється служити. Через фізичну немічність життя для столітнього персонажа втрачає свою принаду: «Сину, старість не радість, життя надоїсть чоловікові старому, а найбільше за тоє, що годі де що робити, годі носити свої кості по землі» (122).

Життя, на переконання Ефрема, — це ненастанний рух, який для людини тісно пов'язаний із її повсякденною працею:

«Дитино, — повчає Ефрем, — де є життя без руху? Кого не уморить, не уб'є лежанка? Глянь на мене, док була сила ходити, ділати, працювати, словом, рухатися, доти жив я на світі, і жив весело і охочо, а тепер, коли уже сила загибає, коли рух в мені устає [припиняється. — *М. Л.*], то що ж з мене? Труп, вложи го до трумни і занеси до гробу» (123).

Інакше кажучи, «там, де руху нема, там і життя нема, а де рух устає, там і смерть настає» (123).

За уявленнями старого селянина, коловий рух є основним принципом Божої космогонії, він запобігає катаклізмам у Всесвіті:

«Цілий наш світ ходить колом. Видимо, як сонце, і місяць, і всі небесні звізди без останку кружать наоколо нашої землі. Всі ті діла рук Божих ходять за собою порядочно [за встановленим порядком. — *М. Л.*]; одна звізда іде за другою, і жадна не стає [не зупиняється. — *М. Л.*]; бо аж би едно з них стало, то би змішався цілий світ: звізда ударила би на звізду, едно розбило би ся о друге, і тогди прийшло би світові аминь. А сли-бись всі ті сонця і Божії зірочки, ті ангеликів оченята, задержав разом і не дозволив жадному з них руху, то що би було тогди? Смерть, бо вічний день або ніч вічная — то все веде до смерти» (123–124).

Людина, згідно з філософією персонажа, — частка Всесвіту, який перебуває у вічному русі, тим-то для неї рух є природною необхідністю й потребою:

«Сину, або ж чоловік що? Не созданіє Боже? Може, він має інакші права для себе, як кожде инше діло рук небесних? <...> Чи ж то він не частка світа, которого законом єсть безустанний рух? Ци його натура природная, може, не така, як природний закон світу?» (126).

Отже, людина повинна постійно шукати собі якогось діла, «аби прийти в якийсь рух, в житє» (127), вирішувати проблеми, долати труднощі на життєвому шляху, адже «життя без затруднення до слабости веде» (129).

Праця у системі вартощів старого Ефрема — найвищий імператив, бо для розумної й порядної людини вона є тим, «чим для землі дощик — житем» (129); для особи недалекоглядної й лінивої, якій «труд тягарем стався», світ — «живая трумна», а його буття на землі — «гнилоє озеро» (130). Можна погодитися зі спостереженням Лілії Гулевич, що «своєю образністю та дидактизмом окремі монологи та молитви Ефрема нагадують священницькі проповіді»¹.

Міркування старого Ефрема спонукують молодого оповідача до роздумів про духову сутність людини. «Розум чоловіка, — розмислює він, — то таблиця, на котрій мудрість свої правди пише»; «аж тая таблиця чиста, нескаліяна [незабруднена. — *М. Л.*], то написи стоять явно, розлучно [розбірливо. — *М. Л.*], чертинка [рисочка. — *М. Л.*] коло чертинки заріє ясно, як звіздочки на синім небі, кожду спізнаєш, кожду прочитаєш, як спізнаєш кожду барву на чистім дні білого полотна» (130–131). А коли обличчя людини забруднює «чорное болото пристрасностей серця» і «злобная воля», то знаків мудрости на ньому ніхто не помітить. «Всіх нас, — узагальнює юнак, — Бог вислав з чистою на світ таблицею, але не кождий має на ній лице правди, і тому ж не кождий вірить в тоє, що єсть істина» (131).

Наступного ранку вдосвіта оповідач спостерігає за Ефремом, який зібрався поливати молоді дерева яблуневого саду. Перш ніж взятися за діло, став навколішки і молився, «мов святий, котрого душа половицею уже до небес належить» (133). А чи вдасться йому скуштувати яблужка з того дерева, яке зараз поливатиме? Чи має сенс ця його праця, якщо однією ногою він уже стоїть у могилі? — Такі питання снуються в голові юнака при вигляді старця. Очевидно, що має, — доходить висновку хлопець, адже серце старого сповнене любов'ю до ближнього згідно з християнськими заповідями: «<...> він трудиться, працює, аби сли не для себе, то для других приніс пожиток [користь. — *М. Л.*], бо так наказує йому праве його серце, в которім пробуває Бог; так му велить ділати милость братня, котору Христос голосив» (132).

Співрозмовники порушують проблеми соціальної філософії, зокрема національного характеру українців (русинів). Про нього старий Ефрем веде мову на підставі власних спостережень. Ось, наприклад: «Русин троха тяжкий до роботи, але не лінивий» (138). Або: «Наш русин любить другим заступатися [покладатися на інших. — *М. Л.*] і не дбає за завтра» (140). Ефрема обурює руйнування в суспільстві старих патріархальних порядків:

«Господи, посліднії то ачейже надходять времена! Син днесь старший від тата, а донька мудріша від матері, а за любов ані гадай; часом брат власного брата хотів би в лижці води утопити, такі-то часи настали днесь!» (141).

Брак любові в соціумі кристалізує егоїстичні інтереси особистости, відохочує від праці, призводить до занепаду господарства. «Така то наша зла натура, коби

¹ Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. С. 156.

лиш себе не чинити винним. Самі за себе не дбаємо, а на Бога складаємо» (144). Наприкінці старий підсумовує: «Такий-то наш світ: родимося — плачем, умираємо — плачем» (149).

В одному з епізодів слухачами старого Ефрема, крім молодого оповідача, є двоє селян: «підстарілий, поважний, статочний» (152), побожний і врівноважений Максим і тридцятилітній метушливий Яць. У розмові з товариством мудрий Ефрем виказує основну причину такого стану суспільности — брак освічености: «<...> але що ж з того, коли тото [селянин. — *М. Л.*] росте, як лобода в лісі, без науки, без світла; тому ж то і всі помітують хлопом, як гнилим яблуком, хто не хоче, то го ошукає, хто іно хоче, то го скривдить, хто іно хоче, то го з путі зведе: Господи, змилуйся!» (153–154). Селяни розпочали судовий процес проти місцевого поміщика (пана) і прийшли до Ефрема за порадою: «<...> от і тепер ходимо в праві і самі не знаєм, що робити: ци правоватися далі, ци самим собі зробити правду» (155). Ефрем закликає селян не чинити ніяких протиправних дій, дочекатися рішення суду, адже «закон становить найбільшое добро для краю, єсть то хата, котора люди від слоти і бурі, від люти і спеки, від напасти і злоби хоронить» (155). При цьому закон повинен бути справедливим без огляду на матеріальний і соціальний статуси кожного громадянина, бо «своя правда часто чужа кривда» (156. Розрядка автора. — *М. Л.*).

Свої міркування Ефрем ілюструє розповідями, притчами, прикладами з власного життя. Так, притчею про батька і п'ятьох синів мудрець прагне довести своїм слухачам тезу про доконечність ширення науки й освіти серед народу. Розподіливши перед смертю між чотирма синами все нажите майно, найменшого, улюбленого сина послав на науку до вищих шкіл, примовляючи: «Бо ти, сину, взяв уже найкращу часть, ти взяв собі науку» (157). Слова Ефрема падають у благодатний ґрунт. Селянин Максим визнає за старим цілковиту рацію:

«Все суєта: огонь спалить достатки, припадок згирить худобу, злодій украде гроші, і чоловік як був бідним, так зістане бідним, а науки нікто тобі не видре. А наука — то світло, що по дорозі життя чоловікові світить» (157).

Ефрем відкриває перед слухачами — оповідачем і своєю вихованкою, 15-річною сиротою Ганнусею — одну з істин, що її пізнав на довгому життєвому шляху: пошук «гаразду», тобто задоволення потреб, — велика ілюзія і житейська марнота: «всі желяють гаразду на світі, а всі бездільно [даремно. — *М. Л.*] желяють, всі надармо за ним падаються» (159). Осягнути цю істину може лише мудра людина, схильна до споглядальности, яка «половицю свого віку за собою лишить» і збагне, що «наша надія на гаразд хіба в гробі» (160). Наративна структура твору ускладнюється завдяки розповіді Ефрема про зустріч зі «стареньким пустинником магометанським на берегах Африки» (160), який так само розповів Ефремові притчу («казку») про пошук «гаразду». Її повідує багатому юнакові «сідий пустинник, мудрий Омар»,

який на запитання: «Що ти видів на світі?» — описує свої пошуки місця всезагального блаженства.

Омарова притча розпадається на чотири епізоди, з них перші три відбивають процес пізнання, а заключний, четвертий, містить його результат. Епізоди поєднуються за анафорично-епіфоричним принципом, бо всі розпочинаються, по суті, однаково: «Єдного дня я встав рано, і увидів перші лучі всходящого сонця, а перші лучі узріли мене. І я собі погадав: пійду я там, где всходить сонце; і пійшов я далеко, далеко» (160, 161, 162). Так само кожний епізод і завершується: «І я подумав сам в собі: верну я ся назад в мою пустиню» (161, 162).

У першому епізоді Омар знайшов сад, «прекрасний», «веселий, цвітучий і вонний [запашний. — *М. Л.*]», що нагадував «сад Божий» (160), і людей у ньому, прекрасних і щасливих, які, однак, «желали такой гаразду» (161). У другому мудрець знайшов велике, красиве й багате місто («багатства було — тьма, і всякого достатку було так много, як води у яри [навесні. — *М. Л.*]») (161), але люди прагнули «гаразду». Третій епізод — візія моря, вкритого великими човнами, наповненими «багатством», а «весь нарід плаваючий суетився, розбивався і шумів, пливучи на всі сторони і перебігаючи єден другого» в пошуках того-таки «гаразду» (161). Оце поняття кожен із них розумів по-своєму («мені показав єден там, другий там, а третій там») (161). Так Омар дійшов висновку, що «всі они тільки желали гаразду, а нікто не знав, де його знайти» (161). Нарешті, в четвертому епізоді — підсумок пошуків, завершення гносеологічного процесу. Чергова мандрівка привела Омара на «широке, як море, а глухе, мов могила» (162), поле, вкрите надгробними пам'ятниками. На одному з них мудрець побачив напис: «Гроби гаразду». І відтоді Омар усе частіше поглядав на захід.

Сенс притчі витлумачує слухачам старий Ефрем: «Там же то, на заході нашого життя, наш гаразд» (162). Віки йдуть за віками, земля змінює свої обриси, покоління приходять за поколіннями, а «душа людська все єднакова».

«А через всі ті віки, через всі ті покоління, понад всі ті гроби лиш єдна червоніється згар людського серця, єдно желаніє, єдна туга за гараздом, і не утихне она, і не угасне она, хіба по заході житейського сонця, хіба в гробовій могилі» (162–163).

Прижиттєві блага, на переконання Ефрема, — злуда, омана, ілюзія. Проте людині варто жити так, аби після фізичної смерти душа могла віднайти пожаданий «гаразд».

Передчуваючи свій останній день, Ефрем турбується про долю молоденької Ганнусі, адже не бажає залишити її саму напризволяще. Несподівана поява старого відставного капітана відкриває давній задум: віддати дівчину під опіку доброго приятеля. Недовго й жив уже Ефрем, а за день до смерти замовив собі похорон у священника, розпорядився майном, «прийняв Божий дар» [Святе Причастя. —

М. Л.], одягнув сорочку, яку йому пошила Ганнуся, «ляг ніби до спочинку та й заснув навіки» (168).

Образок «Старий Ефрем» за способом творення образів, ідейно-естетичною спрямованістю та специфікою художнього світу істотно відрізняється від інших романтичних творів Устияновича, зокрема повісток «Месьть верховинця» (1849–1850) і «Страсний четвер» (1852)¹. У філософському образкові «Старий Ефрем» немає ні колізій любовного трикутника, ні виразного поділу персонажів на позитивних і негативних, ані експресивних пейзажних описів розбурханої природної й рукотворної стихії, ані динамізму викрадень, переодягань, маскувань, ні розкриття таємниць, ані метатекстового протистояння Добра і Зла тощо. Сюжет «Старого Ефрема» характеризується спокійним, неквапливим розвитком подій, які, по суті, зведені до мінімуму: впродовж нетривалого проміжку часу персонажі кількаразово зустрічаються, щоб передати життєвий досвід і здобуту мудрість (Ефрем) та сприйняти певні настанови, зберегти їх для себе і для інших (оповідач). Понадстолітній старець після всіх життєвих пригод провадить сумірне і спокійне життя в тихому сільському закутку, на лоні природи; там повчає людей жити у злагоді з ближніми та з самими собою, вказує на насущні проблеми соціуму й окреслює шляхи їх вирішення.

Тим-то філософський образок «Старий Ефрем» уписується у стильову парадигму бідермаєру — літературного напрямку, що розвинувся на теренах Австро-Угорщини 1820–1850-х років паралельно з романтизмом. «Депресивний настрій, що запанував після воєн першої половини ХІХ ст., — на переконання Зеновії Жмуркевич, — спричинив зміни у сфері культури, зокрема в літературному та мистецькому житті, яке поступово набувало антиромантичних рис. Поширеною є думка, що майже все ХІХ ст. перебувало під знаком романтизму. Але в деталях і при глибшому осмисленні цього явища не все тут переконливе»². За спостереженнями Дмитра Чижевського, «головні ідеологічні мотиви романтики [романтизму. — М. Л.] в літературному бідермаєрі слабшають та зникають. Замість індивідуалізму та революційного пориву маємо тут повагу до “надіндивідуального порядку” в державі, релігії, звичаях, ухил до традиції; замість живої спраги, яку може задовольнити

¹ Про риси романтизму повісток «Месьть верховинця» і «Страсний четвер» див. детальніше: Нахлік Є. Романтична повістка Миколи Устияновича «Месьть верховинця» // Радянське літературознавство. 1981. № 12. С. 61–70; Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60-х років ХІХ ст. Київ : Наук. думка, 1988. 318 с.; Петраш О. «Руська Трійця»: М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники. Київ : Дніпро, 1986. 227 с.; Гузар З. Повість М. Устияновича «Страсний четвер» // Шашкевичіана : зб. наук. пр. Вип. 1/2: Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. «Руська трійця», її оточення, послідовники і дослідники. Львів ; Броди ; Вінніпег, 1996. С. 311–317; Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. Дрогобич, 2011. 236 с.

² Жмуркевич З. Бідермаєр у контексті слов'янських взаємозв'язків ХІХ ст. // Проблеми слов'янознавства. Львів, 2005. Вип. 55. С. 127.

весь світ, — спокійне збирання, колекціонування. Замість різкості, поривчастості романтики — м'якість, спокій; замість поривань до крайнього, навіть поза межі нормального, дозволеного, — пошану, покору, смирення як основні чесноти людини; мова стає спокійнішою, правильнішою, поміркованішою, статичнішою»¹.

Митці бідермаєру відмовилися від абстрактних ідеалів свободи, універсально-глобальних проблем, високих тем і героїчних характерів. Персонажі творів цього мистецького напрямку прагнуть зберегти державні, суспільні та морально-етичні норми життя, багнуть спокою й порядку, живуть у буденних турботах, радощах, сенс існування вбачають у праці, духовому самовдосконаленні та в братньому єднанні. Основними чеснотами людини вважаються поміркованість і смирення. Учинками особистості повинен керувати розум, а не почуття. «Мова літератури бідермаєру позбавлена експресивної динамічності, різкості, контрастних порівнянь»². Генезу цього напрямку інший сучасний дослідник виводить із того, що нерідко «пристрасний порив до ідеалу, рішучих дій, екзистенції, до безапеляційного неприйняття схеми та сірості, буденності живогіння чи занурення у глибини “світової скорботи” [у романтизмі. — М. Л.] поступалися прагненням домашнього спокою, поміркованості, збереження традиційних нормативів, навіть смирення як виразу вищих людських чеснот, задоволення сентиментальними переживаннями, м'якою, згармонійованою з етичними принципами красою, захоплення побутовою деталлю»³. Один із представників цього літературного напрямку, Адальберт Штіфтер, маніфестував ідеали бідермаєру: щоб кожен «був пошанованим і жив без страху та шкоди поряд з іншим, міг торувати свій шлях вищої людини, заслуговував на любов і захоплення довколишнього оточення, оберігався, як скарб, бо кожна людина постає скарбом іншої»⁴.

Іван Панькевич стверджував, що «літературний бідермаєр проявився перовсім в літературі австрійських провінцій. Давніші дослідники німецької літератури назвали цю добу добою перехідною від романтизму до реалізму, пізньою романтикою, людовістю, післяромантикою і добою визвольних війн. Сьогодні цьому стремлінню надано назву, перенесену з образного мистецтва, бідермаєр»⁵.

¹ Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 459. Учений не вважав бідермаєр окремим художнім напрямом в українській літературі, хоч його риси віднаходив, зокрема, в поезії М. Шашкевича, М. Петренка, О. Афанасьєва-Чужбинського, В. Забіли, А. Метлинського, в прозі М. Устияновича й О. Стороженка. Див.: Там само.

² Братунь-Колісниченко Н. Бідермаєр // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 70–71.

³ Бідермаєр // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. С. 134.

⁴ Там само.

⁵ Панькевич І. Літературний бідермаєр в галицько-українському письменстві // Шашкевичіана : зб. наук. пр. Вип. 3/4: «Руська трійця» і Прикарпаття. «Руська трійця» і культура слов'янського світу. Львів ; Вінніпег, 2000. С. 432.

За словами Панькевича, людина бідермаєру «вертає знова через ідеали гуманні та абстрактні ідеї свободи до життя приватного, до інтимного кругу родинного, до ідилічного спокою»; «письменники звивають до праці, до сталого духу. Ідеалом доби було теж бути в злуці з Богом і природою, брати все довкола як частину цілості, як споріднене братське буття»¹.

Тож не випадково Наталя Колісниченко-Братунь зарахувала «Старого Ефрема» до бідермаєрівської *Zustandsnovelle*², в якій «трагізм розриву між ідеалом та дійсністю старий Ефрем долає саме в бідермаєрівських, а не в романтичних традиціях», визнаючи «роз'єднаність між ідеалом і дійсністю і резигнуючи від її подолання»³. Полемізуючи з дослідницею, Лілія Гулевич зазначає, що «зі світоглядних позицій Ефрема впливає не резигнація, не втеча від подолання розриву між ідеалом і дійсністю, а вирішення цієї суперечності з християнської позиції: шлях до ідеалу прокладається братерською любов'ю, працею, мудрістю. Таке вирішення питання збігається з позицією автора»⁴.

На нашу думку, персонажі бідермаєру (старий Ефрем тут не виняток), як і в романтизмі, незрідка усвідомлюють недосяжність ідеалу. Та саме завдяки цьому бідермаєрівські герої набувають мудрість і душевну врівноваженість, шукають свого «гаразду» в тихій, сумирній праці та в намаганні здобути досвід і внутрішню гармонію передати ближнім. З іншого боку, мудрість резигнації нагромаджується за допомогою багатолітніх спостережень, споглядань, роздумів, висновків та узагальнень, що Ефрем ілюструє притчею Омара, яку розповідає слухачам. І якраз здобуту мудрість він цінує понад усе.

Тож філософський образок Миколи Устияновича «Старий Ефрем» з огляду на образність, стиль, сюжетну побудову й наративну манеру є унікальним не лише в контексті творчості письменника, а й у розвитку української літератури. Хоч бідермаєр у нашому письменстві розвинувся не надто пишно, проте «Старий Ефрем» — його вагомий творчий здобуток.

---

¹ Там само. С. 433. Див. також: Ільницька Л. Романтизм чи бідермаєр? (Іван Панькевич — дослідник творчості Маркіяна Шашкевича) // Там само. С. 426–439.

² У буквальному перекладі — «новела душевного стану». Зеновія Жмуркевич переклала цей термін не точною, проте влучною, з огляду на специфіку стилю, словосполучою «статична новела» (Жмуркевич З. Бідермаєр у контексті слов'янських взаємозв'язків ХІХ ст. С. 130).

³ Колісниченко-Братунь Н. Бідермаєр в українській літературі // Другий міжнар. конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Літературознавство. Львів, 1993. С. 168.

⁴ Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. С. 161.

**MYKOLA USTYIANOVYCH'S PROSE:
POETICS OF THE SHORT STORY «OLD EFREM»**

Mykola LEHKYI

The study considers the distinctive features of poetics of Mykola Ustyianovych's work «Old Efrem». Its genre is qualified as a philosophical short story («образок») with some elements of the essay and parable. It is found out that the work is written in the form of a Platonic dialogue, in which a wise and experienced hero articulates his views to a younger one. It is indicated that the plot of the work combines several episodes in which the protagonists meet under certain circumstances and talk on various, mostly philosophical, topics. The figure of old Efrem had his prototype — a real man named Yefrem, with whom Ustyianovych was personally familiar. The work can be qualified as a kind of *promemory*, evoked to life with the death of the prototype. Both the old character and the young narrator reflect on existence and death, on the human being as a part of the universe, on labor, the highest imperative of human life, and on its great illusions and vanities. It is stated that the work has certain characteristics of a Biedermeier.

Keywords: poetics, philosophical image, essay, parable, Platonic dialogue, prototype, promemory, life, death, labor, illusion, vanity, Biedermeier.

«З КОМОРИ ПРИРОДНИХ НАРОДНИХ ГАДОК»: фольклорні основи творчості Миколи Устияновича

Святослав ПИЛИПЧУК

У висновковій частині званої праці «Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”» Роман Кирчів зазначає: «Творче спілкування М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького з фольклором належить до кращих зразків романтичного фольклоризму в українській і взагалі слов’янських літературах. Воно значною мірою послужило прикладом і для творчості тих молодих західноукраїнських літераторів, що перебували в сфері впливів “Руської трійці”, були її співучасниками, сучасниками і наслідувачами, особливо М. Устияновича, А. Могильницького, Р. Моха, Г. Боднара, К. Скоморовського, Л. Данкевича»¹. Отож творчість Миколи Устияновича та інших письменників «Маркіянового призову» Роман Кирчів пропонував розглядати в контексті «романтичного фольклоризму». Властиво, пропонуваний підхід до аналізу творчого доробку автора повісті «Месьть верховинця» видається найбільш прийнятним, таким, що допоможе якнайточніше передати особливості художнього світу письменника, вловити своєрідний тембр його белетристичної мелодії. Зрештою, і сам Устиянович неодноразово засвідчував потребу взоруватися на фольклорну традицію, бо вважав народне слово найкращим прикладом для представників молодішої генерації українського красного письменства. Варто передусім згадати ключову ідею М. Устияновича, яку він метафорично окреслив у «голосній» промові на «Соборі руських учених» 1849 року. Тридцятивосьмирічний «будитель оспалого українства», мовлячи про значний потенціал усної словесности, наголосив:

«А слиби-сьмо не пожалували потрудитися до пісней народа, до тої комори природних народних гадок, знайшли би-сьмо не одну звізду, котра би славу найкращому письменникові кожного народа принесла»².

Ці Устияновичеві спонукування не були лише теоретичними, він бо й сам «не пожалував потрудитися» на цім полі, часто заглядаючи до тої «комори народних гадок».

Письменник не тільки досить активно, а й вельми успішно вводив у текстуру своїх художніх полотен фольклорні елементи. Завдяки залученню народнопоетичної складової авторові вдавалося промовляти до ширшого кола реципієнтів, висвітлю-

---

© Святослав Пилипчук, ORCID: 0000-0002-7445-6233

¹ Кирчів Р. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / видання друге, поправлене, доповнене. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2011. С. 389.

² Устиянович М. Промова на «Соборі учених руських» у Львові 19 (31) жовтня 1849 // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. Київ : Дніпро, 1965. С. 416.

вати найактуальніші теми, добирати найвідповідніші художньо-виражальні засоби. Читачі значно прихильніше сприймали твори, наснажені уснословесним сегментом, адже знаходили в них щось знайоме, близьке і зрозуміле. Варто одразу зауважити, що М. Устиянович «запозичував» із фольклорної скарбівни з неоднаковою інтенсивністю, вдавався до застосування різних рівнів фольклоризму.

Мабуть, найвиразніше уснословесні інкрустації прострумують у найвідомішому творі М. Устияновича — повісті «Месьть верховинця». У цьому зразку великої прози письменник не тільки точно й тонко зобразив реалії та колорит свого рідного краю, а й передав унікальний поваб духовного життя Бойківщини, її неповторну атмосферу. «Духовне обличчя» бойків художник слова змалював за допомогою частих звернень до народної пісенності (окремі «промовисті» пісенні строфи виконують функцію епіграфа у трьох із п'яти розділів першої редакції повісті) та через органічне відтворення культурного ландшафту цього гірського закутка.

У повісті «Месьть верховинця» автор наділяє головного героя йменням Продан. Це ім'я не належало до поширених. Його використовували лише у виняткових ситуаціях: коли в батьків одне за одним помирали діти одразу після народження. Аби вберегти немовля від нечистої сили, себто від передчасної смерті, за народною традицією, йому давали хресне ім'я Продан. При цьому виконували низку обрядодій, спрямованих на захист новонародженого. Типовий сценарій поведінки батьків задля порятунку дитини від передчасної чи несподіваної смерті зафіксував Борис Грінченко у праці «Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и проч.» (Чернігів, 1901).

«Як у кого мруть діти, то треба, як дитина занедужає, щоб хто його закупив. Той, хто закупав, дає матері копійок 2–3 і вішає на шії дитини хрестика. Сей, хто закупив дитя, і вважається хрещеним батьком, чи хрещеною маткою. Часто після сього діти поправляються і живуть»¹.

Згаданий звичай панував на усіх етнографічних теренах України, був поширений і на Бойківщині.

Отже, Микола Устиянович, назвавши героя Проданом, апелював до обізнаного з народною традицією читача та мінімальним засобом, використавши ім'я-символ, інформував про пережиту родинну трагедію (з другої редакції твору дізнаємося, що перед тим в Олені померло семеро дітей), акцентував, наскільки дорожила єдиним сином удовиця Олена Наливайчиха. Автор навіть додатково підкреслив важливість цього нюансу, супроводивши першу згадку імені Оленіного сина відповідною приміткою:

«Продан — у наших верховинах є ще до днесь забобон, що родичі, котрим не ховаються діти, скоро їм дитина уродиться, з сусідами за ню торгуються і ніби продають, і та дитина називається потому Продан»².

---

¹ Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и проч. Чернігів, 1901. С. 60–61.

² Устиянович М. Месьть верховинця // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 609.

Про цей давній звичай автор (як священник із досвідом) добре знав і хоч називав його «забобоном», потверджуючи свій священничий статус, усе-таки не оминув увагою, зумисне насвітливши традиційні контексти під час уведення в художній твір.

Впадає у вічі, наскільки вдало М. Устиянович залучав до оригінального художнього тексту народні приповідки (у представників «Руської трійці» та їхніх послідовників помітне особливе замилювання до народної афористики, що потверджує публікація збірника «Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем», Відень, 1841), рясно помережив свої писання усією палітрою жанрових різновидів паремій. І вітання, і побажання, і примовки, і приказки, і прислів'я прикрашають Устияновичеву прозу. Автор унікав надмірного використання зразків народної афористики, не зловживав ними, а навпаки, органічно допасовував до твору, підсилював попередньо артикульовану думку відповідним приповідковим висловом. Приміром, у «Месті верховинця» при характеристиці вдовиці Олени Наливайчихи для того, аби підкреслити її життєстійкість і вміння у всьому дати собі раду, особливо після смерті «скрутного чоловіка», письменник лаконічно узагальнив: «Не дивилася нікому у горнець»¹, а для увиразнення її розторопності й працьовитості додав: «Не лінувалася взятися ні за студене, ні за горяче»². Довершуючи образ «почтивої» удовиці, М. Устиянович зазначив: «одного лише не вмiла, то є баяти і ворожити»³. За цією та іншими досить промовистими підказками впізнаємо автора-священника, який, попри шанобливе ставлення до фольклорної традиції, не толерував усього, що виходило поза межі християнських цінностей. Тому-то фінальним штрихом для формування ідеального образу Проданової матері письменник обрав вказівку на її непричетність до гадання, ворожіння. Властиво, цю прикметну деталь авторської концепції героїні помітила й Лілія Гулевич, авторка монографії «Микола Устиянович. Життя і творчість» (2011). Дослідниця зазначила, що «письменник послідовно відкидав вірування у чари та ворожбу, тому й наділив Наливайчиху такою характерною рисою»⁴. Взагалі, у творах М. Устияновича помітне бажання звести до мінімуму згадки про багаті демонологічні уявлення бойків. Хоч цю сферу народного життя отець Микола добре знав, хоч, зважаючи на тематичний контекст, представники нижчої міфології «просилися» до галереї персонажів його повістей, усе-таки автор намагався ретельно оберігати свій художній світ од непевних «мешканців». Ось, наприклад, суголосний, тісно пов'язаний із фольклорною відьмою образ Зубані з повісті «Страсний четвер»: вона, як і її прототип, наділена таємним знанням, відчужена від людей і може впливати на їхні долі. Однак М. Устиянович не вважав за потрібне бодай натякнути на таку очевидну подібність. Задля справедливості

---

¹ Устиянович М. Месть верховинця // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 394.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. Дрогобич, 2011. С. 170.

вості варто зауважити, що письменник повністю не відмовився від уведення цього вельми колоритного фольклорного образу в дискурс художньої прози, однак зробив це принагідно й неохоче. У «Месті верховинця» під час увиразнення сцени, коли темної пізноосінньої ночі на цвинтарі побіля свіжої могили крадеться невідома жіноча постать, не втримався від згадки про відьму. Саме з цим типом «людей з надприродними здібностями» (за визначенням автора «Нарису української міфології» Володимира Гнатюка) асоціюється огорнута серпанком таємничості нічна гостя на кладовищі. «На теметові помежи гробами хто ж там снує серед нічної п'їтьми, мов відьма страшлива?»¹. У такому контексті з'являється один із найпопулярніших образів народної демонології у творі М. Устияновича. Зрештою, через згадку про відьму (хоч і принагідну) автор промовистіше передав один із кульмінаційних епізодів твору, підкреслив трагічність ситуації, в якій пририта горем, вимучена думками про майбутнє безрадісне життя за нелюбом Молана готова вдатися до найрадикальніших засобів (йдеться про чари), аби не дати матері себе занепасти.

За допомогою лаконічних приповідкових висловів Устиянович також влучно охарактеризував інших персонажів повісті. Зокрема, для конкретизації образу Продана до розлогого переліку його чеснот («Був то хлопак рослий, як стрімка ялиця, легкий, як олень з бору, черствий, як полонинна вода, гожий, веселий, як весна, а за красу і ніщо казати...»²), автор додав насамкінець характерне приповідкове: «до роботи не був він послідній»³.

Письменник густо мережить свій художній текст типовими примовками з живої народної бесіди. Згадуючи про «небіжчика», тухольського панотця Антонія, обов'язково долучає традиційну для народного мовлення словесну формулу «легко би спочивав». Зрештою, і досі у щоденній бесіді згадку про покійного супроводжують або такою, або схожою фразою на кшталт «земля йому пухом» чи «царство йому небесне». Також М. Устиянович, за народним звичаєм, при вимушеному спогаді про нечисту силу, властиво «лихого», незмінно додавав «не снів би ся».

Гравітаційне поле фольклорної традиції настільки сильно діяло на Устияновичеву творчість, що помічаємо її «присутність» у багатьох деталях. Наприклад, при означенні часу дії автор послуговується так званим народним календарем. Часові координати акції він визначає за народним звичаєм, прив'язуючи подію до ключових християнських свят — Різдва, Великодня, Зелених свят і т. д. Прикметно, що одну зі своїх повістей він називає «Страсний четвер», свідомо підкреслюючи, що ключові сцени твору відбуваються у день, з яким пов'язано чимало народних вірувань (зокрема, поширене переконання, що «в страсну ніч ніхто нікуди не може виходити, бо по селу й всюди в ту ніч блукають душі померлих; а душі є прихильні,

---

¹ Устиянович М. Месьть верховинця // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 405.

² Там само. С. 395.

³ Там само.

але є шкідливі й небезпечні, — це душі самогубців¹⁾, у день, який сприймають винятково в контексті «рокового празника Великодня». Магія «страсного четверга», за авторським задумом, наперед визначає трагічну долю гордовитої красуні Зіні Крайникової. У повістці «Месьť верховинця» Микола Устиянович зображає традиційне празникування Зелених свят на Бойківщині. Він не пропонує етнографічної точності й докладного опису всіх обрядодій, пов'язаних із Трійцею, однак вправно передає атмосферу свята через нюансування окремих характерних епізодів. Зокрема, автор акцентує на звичаї «кличання»:

«На кожнім подвір'ї гай. То кленові, то липові, то ясеніві галузки стоять і на воротах, і на підсінні, стирчать у віконцях, виглядають зо стріхи і всюди, всюди, що аж чоловікові здаєся, що в яким лісочку»²⁾.

З особливою лагідністю описуючи картину «замаювання» обійсть, М. Устиянович одночасно не згадує про захисну функцію зілля і зеленого віття, воліє промовчати про народну віру в русалок, про так званий Русальний тиждень.

Тематичний діапазон Устияновичевих творів розширено низкою важливих проблем, які турбували тогочасне суспільство і, зважаючи на нагальність, швидко розвинулися в окремий фольклорний пласт, представлений різними жанрами. До часто обговорюваних і дуже дражливих належала тема рекрутчини. Письменник виразно проговорив її у повісті «Месьť верховинця», коли зацентрував на побоюваннях Продана перед «грядущою бранкою». Підкресливши суспільну актуальність проблеми, навів уривок відомої рекрутської пісні:

На високій полонині зацвіла могила,
Чи я умру, чи повисну. Раз мати родила³⁾.

Пісенну строфу вкладено в уста Федора Медуляка, багацького сина, який не ідентифікує себе з героєм цих рядків, використовує народнопоетичну фразу задля бравури, бо ж прекрасно усвідомлює: його не спіткає доля рекрута із пісні: батькобагатій здатен відкупити сина від неприємної повинності, або й сам готовий заступити його при війську. Отож, посилена піснею Федорова сміливість аж ніяк не впливає із його готовності заглянути смерті у вічі, а радше з усвідомлення, як висловився М. Устиянович, свого «безпеченства». Внутрішню зловтіху Федора, його бажання уразити й так стривожене серце Продана, письменник вдало передав через посередництво рекрутської пісні. В обличчя засмученому сироті Наливайкові Медуляк безтурботно виспівує:

---

¹ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Київ : Обереги, 1994. Кн. II, Т. III (Весняний цикл). С. 63.

² Устиянович М. Месьť верховинця // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 401.

³ Там само. С. 399.

Пане брате товаришу, де ся gira діла?
А у Стрії в поручика на печі згоріла¹.

Тобто малює сцену, яку, за народним висловом, можна назвати «поголили у солдати» («гира» у бойківському діалекті — це чуприна). Цікаво, що пісня заснована на історичних фактах, адже «бранка» в цьому регіоні відбувалася саме у Стрию. До речі, якщо в першій редакції твору лише пунктирно накреслено комплекс наболілих соціальних питань, то у другій редакції 1879 року, як слушно зауважила Л. Гулевич у статті «Два варіанти повісті Миколи Устияновича “Мість верховинця”», «значно загострюється соціальний аспект <...>, згадується придушення владою в 1894 р. антифеодального бунту в Рожанці, за участь у якому старий Кожан — батько Молани — був покараний 25 буками, а його сина Петра остригли в Стрию і “померла його дитина з туги за верховиною десь там в Голомуцу”»². Тобто у розширеному й доповненому варіанті повісті тему рекрутчини підсилено окремою сюжетною колізією — розповіддю про те, як клята військова муштра передчасно забрала у Дмитра Кожана сина Петра. Трагічний тембр народних рекрутських пісень з наскрізними мотивами прощання, туги за рідними, прагненням свободи, наріканням на понівечене молодецьке життя автор додатково ілюструє історією передчасно зведеного в могилу Моланиного брата.

Не лише у «Месті верховинця» письменник торкається проблеми рекрутчини. У вступній частині до повісті «Старий Єфрем» він вказує, наскільки сильно вплинула тривала військова служба на долю чоловіка.

«Бував він світами ще за першої бранки, коли цариця Марія Тереса з турками війну вела, служив за Йосифа і за небіжчика Францішка — легко би спочивав! — в війську. Ой не єдину він війну видів, не єдна куля перешуміла коло его уха, і не єдної навідівся нуждочки; навіть був кілька літ в неволі, десь далеко, аж над морями, і там мусив чужому цареві служити, і обходив водами цілі світи. В старості уже глибокій повернув назад до свого краю і жив при родині, котра его дуже шанувала»³.

В оригінальному авторському тексті подано лише короткий перелік тих численних поневірянь, на які не раз наражався цісарський вояк і про які народна муза «голосила» рекрутськими піснями. Власне у народнопісенних творах ішлося не тільки про особисту трагедію рекрута, а й про виклики для усієї родини. «Присяга під примусом, плач матерей, рідні, не раз і молодій жінки з діточками, розпука

---

¹ Устиянович М. Мість верховинця // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 399.

² Гулевич Л. Два варіанти повісті Миколи Устияновича «Мість верховинця» // Проблеми гуманітарних наук : Наук. записки Дрогоб. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. Дрогобич, 2001. С. 226.

³ Устиянович М. Старий Єфрем // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 359–360.

новобранців, що їх везуть у чужу сторону, звідки хіба тільки пташкою можна було передати звістку до родини — ось мотиви пісень про рекрутчину, що залишаться історичними документами страшної насили над безпомічним людом»¹. Ці викри-вальні «історичні документи», за влучним висловом Ф. Колесси, настільки вразили М. Устияновича, що він не втомлювався повертатися до цієї теми, опрацьовувати її у різних формах. Гадається, найвдалішою спробою наближення до теми рекрутчи-ни у дусі народних пісень є його балада «Рекрутка». У цьому поетичному плачі, сповненому трагічного пафосу, йдеться про те, як молоденька дружина рекрута з дитятком на руках очікує на його швидке повернення, а дізнавшись від інших вояків, що її «друг упав в бою», вкорочує собі й немовляті віку:

Невіста здрожала,
Поблідла, взридала,
Притисла до серця дитину,
І в небо соколи
Вознесла поволі,
І верглась з ягідков в глибину².

Не злукавимо, коли зазначимо, що тема військової повинності, яка дамокловим мечем висіла над кожним галицьким юнаком і понівечила стільки людських доль, голосно резонувала у творчості М. Устияновича. Майстрові слова вдалося повною мірою відтворити трагізм цього ганебного соціального явища, чому посприяло взорування на суголосні фольклорні зразки, прочування сили народнопоетичного слова.

Незважаючи на те, що в жодному з творів Устияновича немає опису народної весільної драми, все-таки тема весілля у низці його писань латентно присутня, ба більше, є провідною. Передусім такий статус весільна тема отримує у «Месті верховинця». Спершу у уста Молани, яка за злим егоїстичним велінням матері змушена йти за нелюба Федора, автор вкладає свідчення про звичний перебіг бойківського весільного дійства, про етапи підготовки до шлюбу. Донька Дмитра Кожана, мов жахливий сон, згадує «скоропостижні» «сватанки» (сватання) та «обзорини» (оглядини). А напередодні весілля Моланка пізнього вечора, вдаючи похід до дружки на пораду, виривається до Проданової матері, якій з розпачем повідомляє: «Завтра вже зачнут вінці плести, мене в барвінок строїти»³. Себто почнеться виконання усіх необхідних обрядодій, якими має довершитися акт шлюбівання. Врешті оцей наскрізний мотив весілля, що раз у раз виринає у тексті згадками про його основні етапи, знаходить вияв у фінальній сцені, де, хоч лаконічно, але дуже колоритно, зображено весілля Продана й Молани. «З хати Кожана, — з точністю дослідника-

---

¹ Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів, 1938. С. 96–97.

² Устиянович М. Рекрутка // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 344.

³ Устиянович М. Месть верховинця. С. 406.

етнографа провадить М. Устиянович, — заграли скрипки, заладкали свахи, і двос молодят, хороші як божая весна, в зеленім барвінку вийшли на подвір'я, а з подвір'я посунулися к церкві... А Федір держав в кривій руці червону хоруговку з дзвінком і, будучи дружною, приспівував охочо:

Ой нема-то як у горах вірнії дівчата!
Ой нема-то як у горах чесні легінята!»¹.

Властиво, цитована весільна пісня стала фінальним акордом знаного твору письменника; це дає підстави стверджувати, що у повістці Микола Устиянович використав своєрідний прийом фольклорного обрамлення: зразком народного мелосу розпочато твір, народною піснею його і завершено. Пропоноване народнопісенне коло гармоніює із первісним авторським задумом: максимально тонко й точно передати особливості народного життя рідної Бойківщини. Загалом, орієнтація на уснословесну традицію, перебування у «силовому полі» народного слова стали визначальними чинниками успіху Миколи Устияновича на ниві красного письменства.

FROM THE STORAGE OF NATURAL FOLK IDEAS: FOLKLORE BASIS OF MYKOLA USTYIANOVYCH'S WORKS

Svyatoslav PYLYPCHUK

The paper offers an analysis of the folklore basis of Mykola Ustyianovych's works. It has been remarked how organically the writer introduced folklore elements into his literary pieces. The author is claimed to have employed folklore elements of different levels, such as the genre, the motif, and poetics. Folklore tunes have been traced throughout Ustyianovych's novel «The highlander's revenge» and other stories. These samples have been subjected to a thorough textological research and, as a result, the extent of the folklore element penetration into the writer's original literary prose has been ascertained. It has been particularly noted that the proverbial formulas were effectively employed to characterize the personages. The fortuitous choice of the protagonist's symbolic name has been emphasized; inasmuch the relevant anthroponym «Prodan» partly discloses the mystery of Olena Nalyvaichykh's family tragedy (premature demise of seven newborn children). Attention has been paid to profound representation of the issue of recruitment, which was rather consonant with folk depiction, and to the way the tragic pathos of this social phenomenon is portrayed. The quality of the «wedding» topic integration in Ustyianovych's prose (accuracy of the wedding drama scenario description) has been assessed.

Keywords: folklorism, folklorism levels, story, paremia, demonological images, recruitment, wedding.

---

¹ Устиянович М. Мєсть верховинця. С. 412.

**ТОПОС «РОЖАНКА»
У ПОВІСТІ МИКОЛИ УСТІЯНОВИЧА
«МЕСТЬ ВЕРХОВИНЦЯ»:
фольклорно-етнографічні ремінісценції**

Ганна СОКІЛ

Романтична повість М. Устияновича «Месьть верховинця» була популярною серед читачів і високо оцінена в науковому світі. До найкращих прозових творів української літератури залічив її Іван Франко («Николай Устиянович (некролог)») [т. 26, с. 383], вважаючи цей твір разом зі «Страсним четвергом» до 60-х років XIX ст. взірцем у «галицько-руській новелістиці» («Южнорусская література») [т. 41, с. 130]. За його словами, М. Устиянович обрав шлях «щирої праці для народу», «причинився до духовного і політичного відродження свого рідного малоруського люду» [т. 26, с. 381].

Творчість Устияновича досліджували Зенон Гузар¹, Іван Денисюк², Євген Нахлік³, Лілія Гулевич⁴, Микола Ткачук⁵ та інші науковці, які схарактеризували проблематику, жанрову своєрідність, романтичний характер змальованого у творі світу, особливості наративного дискурсу тексту повістяра тощо.

Мета пропонованої розвідки — розглянути й проаналізувати просторові категорії топосу, локусів села Рожанки в літературному наративі М. Устияновича як важливої частини романтичної традиції; з'ясувати значення й роль фольклорно-етнографічних елементів як інтертекстуальних компонентів у творенні тексту повісті.

Поняття «топос» застосовував ще свого часу Аристотель (у працях «Фізика», «Топіка», «Риторика»), хоча тоді й не було чіткої дефініції терміна. Із грецької «топос» (лат. *locus communis*) перекладається як «місце». Топос — це географічна визначеність території простору (в нашому випадку — села), що досягається

© Ганна Сокіл, ORCID: 0000-0002-8352-2124

¹ Гузар З. Повість Миколи Устияновича «Страстний четвер» // Шашкевичіана. Вип. 1/2: Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. «Руська трійця», її оточення, послідовники і дослідники. Львів ; Броди ; Вінніпег : Просвіта, 1996. С. 311–317.

² Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX — початку XX ст. Київ : Вища школа, 1981. С. 80.

³ Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60-х років XIX століття. Київ : Наук. думка, 1988. С. 190–213.

⁴ Гулевич Л. Карпатські пейзажі у прозі Миколи Устияновича // Шашкевичіана : зб. наук. пр. Вип. 3/4: «Руська трійця» і Прикарпаття. «Руська трійця» і культура слов'янського світу. Львів ; Вінніпег, 2000. С. 175–181.

⁵ Ткачук М. Наратив повісті-аполога «Месьть верховинця» Миколи Устияновича // Слово і Час. 2012. № 2. С. 53–62.

присутністю в тексті мікротопонімії й рецептивного бачення людиною сільського довкілля.

На сьогодні маємо кілька потрактувань цього поняття у літературознавстві: а) «спільне місце, набір сталих мовленнєвих формул, спільних проблем та сюжетів, властивих національній літературі»; б) значуще для художнього тексту «місце розгортання смислів», яке може корелювати з якимось фрагментом реального простору, зазвичай відкритим¹. Топос визначають як універсальну структуру, якій притаманні характеристики надчасовості та статичності, порівнюючи її з фондом спадкоємності, що сягає своїми витокami долітературної архаїки й примножується від покоління до покоління, зберігаючи «поетичний та моральний аспекти неподільними», тобто йдеться про національну аксіоматику. Зіставляючи функціонування цього поняття в літературі й фольклорі, покликаючись на авторитетних дослідників, Євгенія Снігаренко наголосила, що топос — це повторювані локуси й будь-які інші тематичні елементи (де локус — образ довкілля, що має велике символічне навантаження, бо слугує не лише місцем чи тлом дії, а й засобом вираження певної духовної проблематики, вибудовуючи феноменологічний простір, де людина і ландшафт утворюють єдність)². Цей термін у літературознавстві доречно використовувати лише з огляду на аналіз художнього тексту письменників-романтиків, зорієнтованих на фольклорну стихію і традицію. Романтизм, як відомо, — надзвичайно багате, складне й неоднорідне явище у своєму хронологічному й національному розвитку.

Місцем дії в повісті М. Устияновича «Месьть верховинця» виступає село Рожанка (сучасна назва Верхня Рожанка (є ще Нижня Рожанка), тепер Стрийського р-ну Львівської обл.). За всіма виявленими параметрами йдеться саме про Верхню Рожанку: місце розташування (на межі Угорської Русі й Станіславівської округи, тепер Закарпатська та Івано-Франківська обл.), назва мікротопонімікону, прізвиська літературних героїв та інше також відповідають цій місцевості. Повість розпочинається описом розташування села:

«В темних горах наших Бескидів, в стороні, протягаючийся від Самбірського округу до Станіславівських верхів, лежить земля, давніше Тухольщина названа, а на ній при самій угорській границі знаходиться село Рожанка.

Не так велике, як розтягле, протягаєся воно широкими полонинами понад невеличкий кришталний поточок і припирає вижним кінцем аж до Добошівки, найвищого хребта велетів, що то, мов камінні стіни, творять границю ко Угорщині. Вздовж понад селом дримають старинні бори яловії та кедровії, відвічне прибіжище всякої звірини, і оточують свої верхи та полонини заодно

---

¹ Цікавий С. Структура урбаністичного топосу в повісті В. Стуса «[Так бувало уже не раз]» // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. Вінниця, 2015. Вип. 23. С. 172–180.

² Снігаренко Є. Фольклорний топос і його художні параметри // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. Ужгород, 2011. Вип. 15. С. 262.

красним, вічнозеленим вінцем. Понад сквапливим потоком <...> в'єся вузька гірська дорожинка і веде тя до села. Посеред села межі двома потічками, ніби на маленькім острові, стоїть обширна церковця, храм Святого Духа...»¹.

Устиянович точно окреслив розташування місцевості. Він, як зазначали раніше дослідники, чи не вперше в Галичині подав, хоч і позначені романтичними рисами, але дійсні конкретні пейзажі². Достовірне також зображення розташування церкви Зіслання Святого Духа, яка до сьогодні збереглася на горбочку, омита з двох боків річкою, посеред села. До слова, побудований храм 1802 року, тому цілком імовірно, що М. Устиянович міг не тільки бачити його, а й відправляти в цьому храмі церковну службу, оскільки здавна була традиція запрошувати священнослужителів із ближніх сіл (Рожанка знаходиться неподалік Славського) на храмові свята.

У фокус письменника потрапила народна мікротопонімія гірських верхів Рожанки, зокрема Погари, Бердо, Секули, Добошівка. Крім місцевих, локальних, до твору залучено назви гірських об'єктів, які належать до Карпатського хребта і розташовані поза Рожанкою, поблизу Славського, Гребенова та ін.: «Глянь, як палахкотить Магура, як горить Зелемінь, як ясніє Тросцян, як палають Клива, Добошівка, Пітроби в божім золоті!»³. У примітках до твору автор указав: «*Магура, Клива, Зелемінь, Трісцян, Секули, Пітроби суть найвищі гори в Стрийській окрузі*». До того, М. Устиянович розширив змалювання верховинських просторів: «А там далеко видиш Брустури, Ясень, Попадю? А ген-ген, ніби в срібній хмарці, Чорногору?»⁴. Перелічені об'єкти значно доповнюють карпатські вершини, хоч реально вони містяться далеко поза межами вказаного села і хіба уявно можна окреслити їхні контури з найвищої Добошівки чи Високого верху. Очевидно, що тут краєвиди не просто тло, на якому відбувається дія, насамперед вони відбивають почуття великої любові самого автора до цієї землі, його подив перед грізною красою буйних і могутніх верхів, з яких відкриваються нескінченні простори. Захоплення красою рідної землі набуває в М. Устияновича виразного патріотичного звучання⁵.

У повісті можна виділити кілька топосових рівнів: село, гори й ущелини, долини. Зображення гірської природи в Устияновича поєднане з прагненням свободи. Осяяні сонцем високі вершини, що здіймаються понад хмарами і над темними безоднями, стали тим життєдайним джерелом, із якого герої черпають наснагу, оптимізм. Тільки на величних зелених верхах людина звільняється від буденних турбот, її помисли стають чистіші й кращі, душа переповнюється найсвітлішими почуттями. Тільки тут дихається легко й вільно, ніщо не сковує груди і кожен від-

---

¹ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. Київ : Дніпро, 1965. С. 393–394.

² Гулевич Л. Карпатські пейзажі у прозі Миколи Устияновича. С. 178.

³ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 399.

⁴ Там само.

⁵ Гулевич Л. Карпатські пейзажі у прозі Миколи Устияновича. С. 177.

чуває безмежну радість серед неосяжного простору¹. На гірських вершинах людина досягає стану найвищих поривань і піднесень. Натомість у долинах панує бездонне море туманів, у глибоких проваллях — непроглядна темрява.

Устияновичеві пейзажі наповнені особливим змістом, оскільки їхню велич і красу породив сам Бог. Любуючись гірськими краєвидами, герої твору — Продан Наливайко та Федір Медуляк — спостерігають схід сонця, дивуються досконалості сотвореного Господом світу і складають хвалу Творцеві:

«Наші товариші зняли крисані і зачали голосно говорити молитву утренню. Заблукана пташина защебетала і своє “Слава Богу!” А гомін з подолів зашумів голосніше.

Нараз запанувала величава тишина, і ціла природа склонила голову перед тим, що vznikало на світлім сході.

Із-за Магури на золотім престолі вийшла цариця світу, боже сонінько, і глянула по широкій землиці, і поцілувала своє підданство. Тисячі голосами заграла земля, зрадувалася природа, і з кожної груді загриміло: “Слава! Слава!” Так радуєсь мир своєму цареві, сли му благо творить...»².

Милування природою, незвичайною красою гір породжує в героїв повісті відчуття себе частиною рідного краю. Простір, як об’єкт матеріальної й духовної культури, дає змогу відтворити архаїчну картину побудови світу: у ній людина займала певний топос. Важливим є те, що встановлюється взаємозв’язок між небом і землею, відбувається поклоніння небесним світилам. Серед бойків існують вірування про сонце як божество, з яким пов’язується розквіт природи, торжество світла над силами темряви. Такі тенденції збереглися в колядках з мотивом «три гості прийшли до господаря» (сонце, місяць і дощ), кожен з яких «вихваляється своїми користями»: «Сонічко каже: — Ни є над мене. Бо як я зыйду в ниділю рано, Зрадуют ми ся люде старийкі, діти малийкі»³. Перегук з цією бойківською колядкою відчувається у поетизації сходу «божого сонінька» в художній тканині літературного твору М. Устияновича. Усе це підтверджує відчуття гармонії людини з довкіллям — небесними світилами, красою гірської природи, світом фауни й флори; тонке відчуття природи властиве самому авторові повісті та його героям.

Постійно підкреслюючи органічний зв’язок бойків із природою, М. Устиянович не мислить гір без людей. Краєвиди оживають, коли їх наповнюють люди. А топос, як уже було сказано, — це повторювані локуси, де локус — образ довкілля, який утворює єдність із людиною. У зображеному селі Рожанка проживають герої повісті «Месьть верховинця». Це реальні люди з відомими в цьому селі прізвищами — Наливайко, Кожан, Медуляк, Дронишинець. Насамперед автор знайомить нас із

---

¹ Гулевич Л. Карпатські пейзажі у прозі Миколи Устияновича. С. 176.

² Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 398.

³ Фольклорні матеріали з отчого краю, зібрані Василь Сокіл та Ганна Сокіл; у ноти завела Лариса Лукашенко. Львів, 1998. С. 16.

вдовою Оленою Наливайко: «коло церкви на горбочку — теметів, а коло теметова мала хижина, а в тій хижині мешкала перед кільканадцятьма літами вдовиця Олена Наливайчиха». Є всі підстави вважати, що цей персонаж змальований з реального прототипа. Підтвердженням нашого міркування є згадка з автобіографії Володимира Охримовича, дитинство якого проходило у сусідньому селі Сеничолі:

«З дитячих літ моїх нагадую собі бабу Парацю Проданку [у повісті М. Устияновича її ім'я — Олена Наливайчиха. — Г. С.], вдову по герою повісті Ник. Устияновича “Месьть Верховинця” — родом з Рожанки. Она була мою нянькою, розказувала мені множество казок»¹.

Олена Наливайчиха в художньому творі змальована як «убога, але почитива, не молода, але рухава, жила вона в селі чесно і мирно заробляла...». Її поважали односельці.

Більшу увагу, звичайно, автор повісті зосередив на Продані, її синові. Згідно зі законами романтики, в окремих епізодах М. Устиянович нерідко проєктує настрої героїв на природу і, відповідно, зображує такі ландшафти, які яскравіше передають емоційний стан персонажа. Так, Продан постійно перебуває на лоні природи, здебільшого в русі. Локуси знаходження парубка зазвичай означені загально: «полетів долі полонинами», «пошумів світами», «пігнав як ражений тур, горі городами в полонини», «посадив через загороди манівцями в верх», «спішив чимраз дальше і дальше в бори», «спускався з єдного верха на другий», «то щезав з очей в дебрі, то знов появлявся на вершку», то «під старинними борами». Інколи автор конкретизує локації перебування героя, активно застосовуючи мікротопоніми: «Вже минув і Бердо, прошумів і Погари², добився аж під самі Секули»³. Тут бачимо його «аж під самим верхом Секулів, де дика природа сама перед собою лякаєсь, а первовічні кедри та ялиці шумлять пісень суму...»⁴. Крізь призму образів дикої природи, непрохідних борів і хащ, глибше сприймається емоційний стан літературного героя, його почуття та дії. Наявність у творі номінацій конкретних місцин надає ще більшої правдивості зображеному (автор так і зазначив у підзаголовку: «повістка з правдивого случаю»). Продан «гонить за ненависним Федором, за тим-то самим, що приладившися на медмедя, стоїть о сто кроків, ані гадаючи, що його власне життя в руках ворога, Продана. В сам час догнав він его, переслідуючи всіма зворами і пропастями, в сам час, аби помститися за свою Молану.

---

¹ Охримович В. (Др. Володимир Охримович). Моя автобіографія // Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ф. 167 П. Од. зб. 2412. П. 73. Арк. 2 (17).

² Більш імовірно мало бути «Погар». Саме такий мікротопонім на означення гірської вершини знаходиться поблизу хребта Секули. Натомість Погари — у протилежному куті села Рожанки.

³ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 410.

⁴ Там само.

По всіх жилах заграла йому кров, мов з нових нор <...>, а в гарячій серці розпочалася страшна буря»¹. Однак, коли Федір опинився в небезпеці, Продан поспішив йому на допомогу. У його «гарячій, але чесній серці борба недовго точилась. “До Бога належить суд і в его руках месьть”, — шепнув ему ангел душі его...». Важливо наголосити, що у світосприйманні героя моментально відбулися зміни: з’явилося нове осмислення самого існування часових і просторових зв’язків у зовнішньому та внутрішньому світах індивідуума, а також у взаємозалежності цих світів. Зовнішнє і внутрішнє буття людини відтворюється не в рівновазі, а постійному борінні, контрастах, не так у гармонії, як у дисгармонії, антитезах, роздвоєнні.

Наділивши своїх героїв щирими почуттями, шляхетністю, духовністю, автор не забув про найголовніше — віру в перемогу добра над злом. Він зумів стратифікувати персонажів як романтичних, увиразнюючи їхню винятковість. А велич і краса гір налаштовують тут на відповідний емоційний лад, викликають благочестиві роздуми й найчистіші поривання. Саме у фольклорі романтики відкривали світ ціннісних орієнтацій: уявлень про конечність і безмежність, життя і смерть, добро і зло. На рівні теми фольклорно-етнографічні ремінісценції виявилися в цікавому й виваженому підборі епіграфів до кожного розділу повісті, здебільшого з коломийкового репертуару, який і досі побутує в цій місцевості. Вибір епіграфа свідчить про певну близькість естетичних позицій автора цього тексту до народної творчості.

Устиянович подбав про сюжетно-композиційну цілісність повісті: вона складається з п’яти частин, до кожної дібрано епіграфи (з народних пісень — до трьох частин), що становлять, за словами М. Ткачука, метанаратив у художньому дискурсі твору, виконуючи функцію метанаративних знаків, маркуючи подальші події². Так, у першому експозиційному розділі дібрано слова з народної пісні: «Ой піду я межі гори, там де живуть бойки, Де музика дрібно грає, скачуть полегойки», функція яких не лише ознайомити читачів із тлом, на якому експлікується хід подій, а й зобразити місце, край, де перебувають літературні персонажі, розкрити їхній духовний світ. Оскільки коломийки як жанр активно побутують серед бойків, автор подає їх то в ролі епіграфів, то вкладає в уста своїх героїв для кращого розкриття їхнього душевного стану. Також віднаходимо у творі приказки: «Бузьок на хаті, а жура в кімнаті», «Хто ся раз зв’яже, того не розв’яже хіба рискаль та лопата», які передають стан душі Молани³, та інші афоризми.

Яскраво втілено у художньому творі авторські зацікавлення фольклором, виявлено великий інтерес до народних вірувань, звичаїв, обрядів. Текст повісті наповнюють відомості з родинних обрядодій: з хрещенням дитини пов’язаний вибір імені Продан. До сьогодні в цій місцевості існує вірування в те, що коли «не ведуться» діти в родині, їх називають саме так, малюка ніби продають сусідові

¹ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 411.

² Ткачук М. Наратив повісті-аполога «Месьть верховинця» Миколи Устияновича. С. 55.

³ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 402.

чи ще комусь (семантика слова «продати» забезпечує немовляті життя умовно в «чужій» родині). Трапляються у тканині тексту також елементи весільних звичаїв і обрядів, зокрема згадки про вінкоплетення: «Завтра вже зачнуть вінці плести, мене в барвінок строїти. О коби мя лучче до трумни заложили, та на мертвую головку віночок вложили, та мене молоду з чорнов землев звінчали!»¹. Такі описи щедро перегукуються з поховальним ритуалом «похорон-весілля», який відомий не лише в українців, а й інших слов'янських народів.

Літературний твір «Месьт'є верховинця» містить згадки вірувань про цілющу силу землі. Молана ділиться з матір'ю Продана: «Я си взяла землиці з заметова, з могили Наконечного Івана, що його днесь спрятали. Кажуть люди, могила все покриває, може би я, мамко, твого сина забула, коли би-м собі намочила землі з могили та випила натще»². Автор у романтичному дусі передає цей процес:

«В селі чимраз тихше, чимраз глухше. Всюди як би завмерло... але на теметові помежи гробами, хто ж там снує ся серед нічної пітьми, мов відьма страшлива? Якась невіста в короткім сірачку, на голові хустка спущена на лице глибоко, ходить хильцем по гробах і приглядаєся до землі, як би чого шукала. Напоследок стає при свіжій могилі, хилиєся ще ближче, хапає сквапно жменю землі і жене шибким кроком, як би чогось ся лякала...»³

Знову тут простежуються близькі перегуки з народними віруваннями. Для порівняння наведу власний запис із Верхньої Рожанки від оповідачки Микитчин Ганни, 1905 року народження, неписьменної:

«Ідут на гроби. Пішов у єнну фіртку, вийшов у другу. Никому нич ни говорити, ни кланятися. Взяти із гробу глини і примовити: “На то беру, аби ми благо”. Приходить, розміє глину у воді і дає пити жоні».

Ремінісценція, як найбільш поширена форма міжтекстових зв'язків, виявляється в повісті у зображенні стосунків бойків у родині, громаді, відтворенні їхнього ставлення до бідних та сиріт; взаємин громади й священника, а також у змалюванні основних занять карпатських мешканців — скотарства, хліборобства, мисливства. Досить тонко відчутно відгомони вірувань у пророчі сни, які майстерно вкладені в уста Молани: як приснитися перстень, кажуть, — то шлюб, а смуток — то радість, хоругов — то смерть тощо. Важливе місце в повісті займає опис календарних звичаїв та обрядів, елементів відзначення річних свят. З особливим розмахом, знанням справи, скрупульозністю й любов'ю письменник змалював велике храмове свято — Зелену неділю:

---

¹ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 406.

² Там само. С. 408.

³ Там само. С. 405.

«Нема над Зелені свята. Годі описати, як красно, як любо тоді у нас. Вийдеш на поле — рай! Земля пристроєна в цвіти, красуєся, мов в вінці відданиця гожа, а ліси зеленіються, якби в святочних ризах. Поля, засіяні золотим зерном, випускають перший колос надії...»¹

Детально передав автор обряд клечання: «То кленові то липові, то ясеніві галузки стоять і на воротах, і на підсіню, стирчать в віконцях, виглядають зо стріхи і всюди, всюди, що аж чоловікові здаєся, що в яким лісочку»². Також змальовано різні локації села, де гуртувалися мешканці під час свята (люди то «фалюють по улицях, то сидять попід хати або гомонять по садочках», або поспиралися коло нових плотів чи посідали на воротах тощо).

Отже, простір села (топос і локуси), широко представлений у повісті М. Устияновича «Месьть верховинця», розглядається на різних рівнях (географічно-територіальному, фольклорному, особистісно-психологічному, пейзажному, побутовому й історико-культурному), він формує контекст різних тлумачень. У річищі романтичної поетики автор, дбаючи про художню правдоподібність, майстерно змалював верхи, полонини, городи, гірські хребти як локуси подій, що відбуваються в гірському селі Рожанці, достовірно описав розташування церкви Зіслання Святого Духа, яка збереглася до сьогодні. Топос села і локуси нашаровуються історично, унаочнюють важливі події (особистісні й громадські), акумулюють культурний досвід способу буття, моделі поведінки і характер героїв.

TOPOS «ROZHANKA» IN THE NOVEL «REVENGE OF THE VERKHOVYNETS» BY MYKOLA USTYIANOVYCH: Folklore and ethnographic reminiscences

Hanna SOKIL

The research work analyzes the «topos» as a geographical definition of the territory of the village of Rozhanka, where the main events of the story unfold. It was found that the romantic writer in the literary text focused on folklore and tradition, microtoponymy and a receptive vision of the rural environment. Several topos levels have been classified: village, mountains and gorges, valleys, and partially mentioned toponyms. It is established that the locus, i.e. the image of the environment, forms a unity with man. The writer focused on real residents with well-known surnames in this village — Nalyvaiko, Kozhan, Meduliak, Dronyshynets.

The significance and role of folklore and ethnographic elements as intertextual components in the creation of the text of the story are clarified. Reminiscence as the most common form of intertextual communication is manifested in the story in the tracing of

---

¹ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 400.

² Там само. С. 401.

fight in the family, community, attitudes toward the poor and orphans; the relationship between the community and the priest, as well as in the depiction of the main occupations of the Carpathian inhabitants, observance of customs and rites. Folklore and ethnographic reminiscences of the story at the level of the theme are manifested in a balanced selection of epigraphs to each of the chapters, mostly from the kolomyika repertoire, which still exists in this area.

It is concluded that the topos «Rozhanka» is very widely represented in the romantic novel by M. Ustyianovych «Revenge of the Verkhovynets». The writer accurately outlined the area of the village and presented the actual specific landscapes. The description of the location of the Church of the Descent of the Holy Spirit, which has survived to this day, is also reliable. The topos manifested in the concretization of the concept itself as a locus — the image of the environment in unity with the actions, feelings and deeds of man.

Keywords: tradition, microtoponyms, the village of *Rozhanka*, folklore and ethnographic reminiscences, locus.

ТЕМАТИЧНІ Й ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОГО ДОРОБКУ МИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА

Надія БОЙКО

Поетичний доробок Миколи Устияновича складається із майже дев'яноста поезій, десятка перекладів (уривок «Енеїди» Вергілія, «Дзеркало душі» М. Щербини, «Ізвістіє», «Взріст» Ф.-Л. Челаковського тощо), з-поміж яких переклади-переспіви «Верховино, світку ти наш» і «Гей, браття, опришки» стали популярними народними піснями. Іван Франко, віддаючи належне ініціативності й таланту Устияновича, справедливо в одному ряду з Маркіяном Шашкевичем, Яковом Головацьким та Іваном Вагилевичем називав його творцем західноукраїнського національного відродження¹.

Знаковим як для письменника, так і взагалі для національно-культурного життя Західної України, став 1848 рік. Спонуканий революційними подіями у Європі Устиянович занурився у вир громадського життя Галичини. Разом з Іваном Борискевичем ініціював і скликав «Собор учених руських і любителів народного просвіщення», що відбувся у Львові 19–26 жовтня 1848 року. Масштаб проведеної організаційної роботи і сьогодні вражає, адже у секційних засіданнях брали участь 119 осіб, а з-поміж низки актуальних на той час питань ішлося і про пріоритетність фонетичного правопису над етимологічним. За підсумками роботи цього просвітницького форуму було ухвалено створення «Галицько-Руської матиці» — науково-просвітницького товариства на кшталт аналогічних слов'янських «матиць», а також визначено докладну програму розвитку системи народного шкільництва. Адже школа навіть з мінімальним національним складником ставала фундаментом для зростання національно-культурної та освітньої інтелігенції, що стимулювало розвиток культури й освіти не тільки в Галичині.

На відкритті «Собору учених» М. Устиянович виступив з програмною промовою, яку за змістом і патріотичним пафосом можна вважати одним із зразків ораторського твору, що вирізнявся актуальним романтичним спрямуванням. Лейтмотивом звучав заклик до учасників заходу і земляків (родимців): «За діло ж, браття, за діло!»². Виступ засвідчив щире синівську любов до батьківщини («земля красная, богатая, <...> на котрій віками не забракло ні хліба ні солі»³), усвідомлення невіддільності Галичини від Наддніпрянської України, адже Устиянович раз у раз

© Надія Бойко, ORCID: 0000-0002-3520-6696

¹ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 29. С. 43. Далі в тексті вказуємо том і сторінку.

² Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. Руска письменність. III, 2. Вид. друге. Львів : Просвіта, 1913. С. 117.

³ Там само. С. 114.

апелював до минулого Київської Русі, з болем констатував негативний вплив непорозумінь, міжусобиць, і як їх наслідок, — несвободи й розмивання національної ідентичності, проте переконано наголошував:

«А дно естества его [українця. — Н. Б.] так красне, а душа его так чесними питомства обдарована! <...> знайдем там не едно золотое зерно, которое лиш тільки вправної требує руки, аби розсвітити ясным клейнотом заранньої зьвіздки»¹.

Докладно проаналізувавши геополітичну й революційну ситуацію в Західній Європі, Устиянович вважав, що саме цей час є найсприятливішим для вирішення низки назрілих національних питань у Галичині. Покладав великі сподівання на те, що й Галицька Русь не залишиться осторонь масштабних національно-визвольних і культурно-просвітницьких процесів, адже, на його переконання, найважче дається свобода, яка в доповіді поставала в образі «нареченої»: «<...> свобода есть то красная і умная відданиця, которая собі не полюбит сліпого жениха, а безсильному не подасть руки». І далі, закликаючи до діяльної культурно-просвітницької праці, він окреслив її шляхи й висловив готовність спрямувати свої зусилля на пробудження національного чуття краян, і риторично запитував: «<...> а ми-ж би не мали старатися о розсвіт душі нашого народа, аби спізнав, порозумів, полюбив тоє щасте, розбудив честь в своїй груді і став ся того золотого дару достойним?»².

Творчий доробок Устияновича неодноразово ставав об'єктом наукових студій літературознавців різних поколінь, ідеться і про окремі аспекти його творів, які оприявнили З. Гузар³, Л. Гулевич⁴, Є. Нахлік⁵, М. Ткачук⁶, М. Шалата⁷ та інші до-

¹ Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. Руска письменність. III, 2. Вид. друге. Львів : Просвіта, 1913. С. 115.

² Там само. С. 116.

³ Гузар З. Повість Миколи Устияновича «Страсний четвер» // Шашкевичіана. Львів ; Броди ; Вінніпег : Просвіта, 1996. Вип. 1–2. С. 311–317.

⁴ Гулевич Л. Бойківська тема у прозі М. Устияновича // Слово і Час. 2006. № 9. С. 40–45; Гулевич Л. Історична пам'ять у творчості Миколи Устияновича // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія «Філологія. Літературознавство». Миколаїв, 2010. Вип. 128. Т. 141. С. 19–24; Гулевич Л. Княжа доба в поезії М. Устияновича (до питання про світогляд письменника) // Філологічний збірник : наук. праці Дрогоб. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. Дрогобич, 1998. Вип. I. С. 153–161; Гулевич Л. Релігійно-дидактичні мотиви поезії М. Устияновича // На обширах культури і духовності : збірник на пошану проф. Людмили Краснової (Козловської). Дрогобич : Коло, 2004. С. 130–153.

⁵ Нахлік Є. Давня Русь у творчості західноукраїнських романтиків // Дзвін. 1997. № 2. С. 125–132.

⁶ Ткачук М. Наратив повісті-аполога «Месьть верховинця» Миколи Устияновича // Слово і Час. 2012. № 2. С. 53–62.

⁷ Шалата М. Будитель народного духу // Устиянович М. О. Поезії. Київ : Рад. письменник, 1987. С. 17–46.

слідники, і про його внесок у розвиток романтичної західноукраїнської літератури середини XIX ст. У передмові до збірки Устияновичевих поезій М. Шалата докладно простежив дружні контакти між М. Устияновичем і М. Шашкевичем, серед іншого зацентрувавши питання взаємних поетичних присвят, аргументував відсутність імені Устияновича серед авторів «Русалки Дністрової», оскільки вона «<...> значною мірою постала на основі попередньої, ненадрукованої збірки “трійці” — “Зоря”, в якій Устиянович не міг взяти участі — і не тільки тому, що був тоді виключений із семінарії, а й тому, що до “Слези на гробі... Гарасевича...” <...> по-українськи не писав»¹. Проаналізувавши історію Київської Русі в рецепції західноукраїнських романтиків, щодо М. Устияновича Є. Нахлік зробив кілька важливих уточнень, насамперед про його ймовірне «москвофільство»: «<...> Росію вважав зовсім іншим, стороннім утворенням, чужим і ворожим нашому “великому народові” — єдиному спадкоємцеві старокіївської держави»². Сучасна дослідниця Лілія Гулевич, яка запропонувала нове прочитання творів Устияновича, розглядаючи питання історичної пам’яті в його поетичному доробку, зауважила: «У його творчості історичні, національно-патріотичні й релігійно-філософські мотиви синтезувались особливо виразно»³. Зважаючи на напрацювання українського літературознавства останніх років, розгляну тематично-проблемні й жанрові особливості поетичного доробку Устияновича, проаналізую ті твори, що репрезентують його питомо ліричний талант.

Устиянович прийшов у літературу саме в той період, коли тут, на переконання Миколи Бондаря, панував творчий різнобій, якого «українська поезія не знала ні перед цим, ні після цього: стара книжна традиція, що понад два століття стабілізувала художнє мислення, була вже практично не дієздатною, нова ж складалась в різних точках, не завжди взаємокоординованих»⁴. Серед іншого охарактеризована дослідником ситуація позначилася на поетичному дебюті Устияновича, що мав гіркий присмак й обернувся для нього майже десятирічною мовчанкою. Нагадаю, 1836 р. на смерть галицького освітнього й церковного діяча, дослідника історії Галичини та її церкви Михайла Гарасевича поет відгукнувся віршем «Сльоза на гробі М. Гарасевича», в якому, використавши народну мову, фольклорну образність і символіку (дуб, орел, красний сокіл тощо), у піднесеному тоні змалював земний шлях тогочасного знаного діяча й висловив глибокий синівський жаль у зв’язку з його смертю:

¹ Шалата М. Будитель народного духу // Устиянович М. О. Поезії. Київ : Рад. письменник, 1987. С. 22.

² Нахлік Є. Давня Русь у творчості західноукраїнських романтиків // Дзвін. 1997. № 2. С. 128.

³ Гулевич Л. Історична пам’ять у творчості Миколи Устияновича. С. 19.

⁴ Поезія // Історія української літератури XIX століття : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. С. 428–429.

Кто-ж нас тепер за рученьки
В давні світи поведе?
Кто рускої дитиноньки
Славу, імя винайде?
Кто як він нам правду скаже,
Темні мраки розсвітит?
Заступит нас, силу звяже,
Кто вороги побідит?¹

Вірш був високо поцінований культурними осередками не тільки Галичини, а й зокрема перекладений німецькою мовою та опублікований у віденському віснику «Wiener Zeitung». На авторську оригінальність і високі художні якості твору свого часу вказував М. Максимович у статті «О стихотворениях червонорусских» (1841), назвавши його найкращою перлиною ліричної музи². Ця поезія засвідчила появу нового таланту в тогочасній західноукраїнській літературі. Як зауважив І. Франко, цей вірш припав до душі друзям Устияновича «за його простий, народний склад і чисту мову і став початком його знакомства і дружби з М. Шашкевичем» [т. 26, с. 383]. Проте Йосиф Левицький — галицький громадський діяч, поет, автор низки перекладів з європейських поетів-романтиків — доволі критично оцінив Устияновичів дебют, присвятивши йому пародійний вірш «Слеза над слезою». Оскільки Левицький як один із дослідників тодішньої «руської» мови «<...> завжди був прихильником етимологічного принципу в правописі...»³, то свого часу він висловив невдоволення і щодо правопису славнозвісної «Русалки Дністрової». Тільки через три роки після смерті М. Шашкевича Устиянович перервав вимушену творчу мовчанку і заявив про себе «Згадкою за Маркіяна Шашкевича во вічную єго пам'ять», а 1847 р. в альманасу «Вінок русинам на обжинки» були опубліковані його поезії «Наддністрянка», «Згадка — до Меланії» та присвята М. Шашкевичу.

З-поміж віднайдених ранніх поетичних творів привертають увагу «Наддністрянка», «Згадка — до Меланії» («Гей, гей, милий Боже»), «Осінь», у яких простежується непересічний талант Устияновича як лірика. Романтичний мотив туги за втраченим національним минулим гостро звучить у поезії «Наддністрянка», де в образі красуні-наддністрянки постає вся тодішня Галичина:

Не так-то в тебе колись-то бувало!
І твій-то голос колись небесами

---

¹ Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. С. 7–8.

² Максимович М. О стихотворениях червонорусских // Історія української літературної критики та літературознавства : хрестоматія : у 3 кн. Київ : Либідь, 1996. Кн. 1. С. 117–118.

³ Мозер М. Йосиф Левицький як борець за культуру «руської» (української) мови // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2006–2007. Вип. 15: Confraternitas : ювіл. збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. С. 450.

На буйних крилах вносився немало...
Не так і в тебе бувало літами!..¹

Вплив ідей романтизму простежується у зверненні ліричного героя до славного минулого наддністрянки, яке Устиянович, традиційно для західноукраїнських авторів, пов'язував із добою самостійності Галицько-Волинського князівства:

Шумів колись-то Дністер-Славотиця,
Славою наші гриміли гори,
Любо співали Лада краснолиця
І дівичь гарних ясененькі збори².

Картина давноминулого виразно контрастує із тогочасним страдницьким станом Галичини, адже наказано оніміти (очевидна алюзія на колонізацію), зречтись роду (втрата національної ідентичності), бо пісні й слову «стисло груди», а ріки «глухо поміж гір дрімають» (песимістична картина бездіяльності галичан). Глибокий неспокій ліричного героя, зумовлений злощасною долею наддністрянки, ще більше посилюється, адже західнослов'янським «сестрицям» уже вдалося досягнути певного успіху у вирішенні питань, пов'язаних із національно-культурним поступом, а навколо Галичини до тих пір ще снували ворожі сили, подані в образі ворона й зозулі. Конотація першого з названих орнітологічних символів однозначна, зловісне каркання ворона тільки підсилює стан тривоги за майбутнє свого краю. А щодо другого образу, то, як відомо, в українському фольклорі зозуля трактується неоднозначно, з одного боку, вона може віщувати життя, з другого — найчастіше провіщає вдівство й лихо. У цьому разі схиляюся саме до другого значення орнітосимволу, з огляду на загальний пафос поезії та перебування зозулі в одному ряду зі зловісним вороном.

Попри загальну мінорність, 7-ма і 8-ма строфи поезії «Наддністрянка» пройняті глибокою вірою в те, що Галичина прокинеться і заспіває пісню своїм природним голосом (тобто своєю мовою) і засвідчить, що, всупереч історичним перипетіям, національний дух незнищений, і що наступні покоління зберігатимуть національну пам'ять:

Заспівай світу тими голосами,
Що-с переймила від красной природи:
<...>
Покажи світу, що ти ні татари
З білого личка красоньки не здерли,
Ні бісурмани поганської пари,
Ні враги чорной душиці не вперли!..³

---

¹ Устиянович М. О. Поезії. Київ, 1987. С. 49.

² Там само.

³ Там само. С. 50.

У поезії «Осінь» домінує мотив туги через скороминущість життя. Лірична героїня, спостерігаючи, як швидко й повновладно запанувала осінь, висловлює глибокий жаль:

Йно ми туга за весною.
Що так борзо перецвила:
Куда гляну мисленькою –
Нема того, що-м любила!¹

Як бачимо, у цій поезії автор тільки констатував стан зажури ліричної героїні, її переживання, зумовлені незворотними змінами в природі. У пізніших творах мотив туги черезплинність часу стає першорядним у поетичному світі Устияновича. Окреслюючи причини зажури ліричного героя, поет інколи доповнював їх деталями приватного життя, як-от у поезіях «Туга», «Старість — не радість», «Лебедева піснь», «Життя послідня тоска» тощо.

Попри ще доволі молодий вік, автор уже пробував ревізувати пережите, все частіше наголошував утрачені роки й змарновані сподівання, а у пізніших аналогічних за тематикою і мотивами творах, як наприклад, «Старість — юність», з'явився і дидактичний пафос:

Коло сідої голови
Коли тільки мимо ідеш,
То без думки не іди.
Поклонися їй смиренно².

У доробку Устияновича як представника «львівської романтики» наявні твори, в яких домінує комплекс елегійних мотивів, мова тут насамперед про поезію «Туга», в якій майстерно, влучними штрихами акцентовано картину осінньої природи, песимізм і навіть певні лиховісні передчуття:

Шумить вітер долами,
Сухим листом іграє.
<...>
Шумить буря студена,
Гудить ворон і криче <...>³.

Водночас поет тонко осмислив мотив душевного страждання («Як: яр згибла?»), пов'язавши його із міфологічним баченням природи. Поезія «Туга» побудована на контрастному протиставленні картин осінньої пори, коли природа не тільки втрачає свої шати, а й завмирає, та весняної пори (яр), коли все оживає. Ліричний герой (дитя, очевидно, тут узагальнено, не йдеться про вікову прив'язку) фізично відчуває

---

¹ Устиянович М. О. Поезії. Київ, 1987. С. 52.

² Там само. С. 88.

³ Там само. С. 72.

настання чогось неминучого й загрозливого, та автор, що оприявнює себе в діалозі, змалював цілком оптимістичну картину найближчого майбутнього:

<...>
Теплий воздух поверне,
Западовець огріє;

Бусьок сяде на хати,
Медвідь гавру розмече,
Пчїлка почне гуляти,
І соловій зщебече¹.

М. Шалата, з огляду на датування — (7) 19 лютого 1850 року, вважав, що в цій поезії відображено авторські рефлексії через поразку революції 1848–1849 рр. Очевидно, що в цьому й подібних випадках сучасним дослідникам варто взяти до уваги негативні партійно-ідеологічні впливи на літературознавство попередньої епохи. Схиляюсь до думки, що у творі «Туга» все ж таки йдеться про швидкоплинність часу, такі мотиви були характерні серед іншого для літератури сентименталізму й преромантизму. Наприклад, схожий мотив і душевні переживання є в поезії «Туга» М. Костомарова. Що ж до питання жанрових особливостей вірша «Туга» М. Устияновича, то сучасні історики літератури переконані, що аналогічні поетичні твори 1830–1850-х років не варто «беззастережно зараховувати до елегій в повному розумінні цього слова, до елегії як жанру. <...> У них струмує безпосередня душевна чутливість за зразками окремих народних пісень, або ж наявна індивідуальна “гострота” емоції, яка не вкладається в рамки дещо умовного, філософічно-споглядального жанру елегії»².

Поезія «Лебедева піснь» цікава як символами, так і своєрідним опрацюванням теми — передчуття наближення кінця, адже в самій назві закладено мотив скорого прощання із земним життям. Очевидно, що цю поезію можна розглядати як етапну сповідь у творчому житті Устияновича, адже у трьох восьмивіршах (октавах) доволі відверто оприявнено його душевні страждання та найдраматичніші віхи життя. Оскільки ця поезія незавершена, то можемо виснувати, що першорядним випробуванням для поета було вимушене творче мовчання:

Ходи до мене, завержена в пліснь,
<...>
Ходи до мене — я з тебе сльозою,
Що ми остала, нім виплачу душу,
Ржу довголітню і порох обмію,
Волосом білим з голови обсушу;

---

¹ Устиянович М. О. Поезії. Київ, 1987. С. 72.

² Поезія // Історія української літератури XIX століття : у 2 кн. Київ, 2005. Кн. 1. С. 434.

<...>

Приложу к сердцу, жизнь огрію в тобі¹.

Більш традиційну роль Музи в цьому вірші відіграють гуслі, за їх допомоги ліричний герой прагне знайти і хоч на час оживити свій поетичний талант, аби проспівати лебедину пісню. Гуслі тут символізують як основне й важливе ремесло — творчість, так і чималий життєвий досвід. Зрештою, гуслі — це ще й відлуння князівської доби, коли цей інструмент був популярний навіть серед представників знаті; тієї доби, яка була ідеалом для багатьох західноукраїнських романтиків.

Найбільш плідними у творчому й громадському житті Устияновича були 1848–1849 роки. У цей час в його поетичному доробку з'являються віршовані послання з виразним патріотичним спрямуванням — «Дума матері руської», «До перемишлян», «До “Зорі галицької”», в яких поет відтворив розлогу картину минулого, що було часом гордості й звитяги. У названих творах переважає оптимістичний пафос, ідея відродження національно-культурного життя України-Руси.

Послання «До “Зорі галицької”» композиційно складається із восьми строфоїд. У першій Устиянович уславив галицьких і київських князів та мужній народ, що живучи у мирі й злагоді:

<...> древле тряс підвалинами
Царегорода, що грудьми своїми
Розбив кріпко татарина.
Спасав Європу від вражого сина².

У другій строфоїді автор наголосив страждання народу в «чорній неволі» та «голод душі» його. А втім, народу, зануреному в прірву невігластва, судилася щаслива година, бо зійшла «Зоря Галицька» (1848–1857) — перша газета народною мовою. Її роль у культурному відродженні Галичини розкривається в наступних шести строфоїдах. Використовуючи розлогі порівняння, поет охарактеризував часопис як «першеє слово з гробовой могили», «першеє зерно свідущества сили», «новая буква святого завіту». Він покладав великі сподівання на просвітницьку («Загляне ясно лісами, горами, / До кожної річки, до кожного броду»³) та об'єднавчу роль «Зорі Галицької». І справді, виходячи майже впродовж десяти років, часопис сприяв становленню нової західноукраїнської літератури та розвитку літературно-критичної думки й журналістики.

У низці поезій (як-от «Соединеними силами!») звучить відданість австрійській короні, ба більше, Устиянович відгукнувся панегіриком на честь «Цісаревій Єлизаветі. В день вінчальний на поклін», де є такі рядки:

Витай же, Мати. Витай нам, висока!
Зоре Австрії, витай нам, витай!

---

¹ Устиянович М. О. Поезії. С. 74.

² Там само. С. 61.

³ Там само. С. 64.

Се наші серця, покора глибока
Прийми їх радо, любовою воздай!¹

Очевидним є пієтет поета до Австрії та бачення Галичини в дружній родині багатонаціональної імперії. Селянська реформа 1848 року, тобто скасування панщини у Галичині й Буковині, що сталося під тиском галицького селянського повстання 1846 року і народних заворушень протягом наступних двох років, — була одним із позитивних кроків імперії на шляху надання селянам прав громадян і власності на землю. Звісно, ця реформа не була цілком досконалою, адже більшість збіднілих селян опинилися в економічній залежності, однак тут важливіше інше — конституційно закріплені їхні права. На цю важливу подію Устиянович відгукнувся панегіриком на честь імператора Фердинанда «Третій мая», в якому, власне, й акцентував свободу, надану галичанам:

Пирсли желіза, спали окови,
Свобідна руска долоня;
Свобідний воздух, води, ярове,
Свобідні ниви, болоня!²

Зважаючи на тематику й пафос названих вище і низки інших поезій, відповідь на питання про «москвофільські» симпатії Устияновича зрозуміла. З об'єктивних обставин дозволивши Б. Дідицькому видати свою поетичну збірку «язичієм», поетові довелося пережити важкі душевні страждання через це. Він, думається, довго спокотував, що засвідчують авторські рефлексії, наприклад, у поезіях «До давніх содругів», «Одвіті многим» чи в поемі «Вспомини».

В історію українського письменства М. Устиянович увійшов і як автор талановитих перекладів-переспівів, йдеться про дві пісні з драми «Карпассу górale» Ю. Коженювського. Перша — «Верховино, світку ти наш» («Верховинець»), де романтично змальовано розкішну природу Карпат і місцевих жителів; свого часу вона була популярною народною піснею, музику до якої написав М. Лисенко, майстерно опрацювавши почуту в Карпатах мелодію. «Верховино, світку ти наш», на переконання літературознавця М. Шалати, — оригінальний авторський твір, яким Устиянович «замінив пісню “Червоний плащ”»³ у перекладі згаданої вище драми. Другий твір — «Гей, браття, опришки» («Піснь опришків») — романтично-трагічна поезія про опришківство, яке Устиянович змалював як безстрашне й гедонічне товариство, що проводить час як не у здобуванні їжі й одягу, то у веселощах із любками. А проте ця безтурботність показна, бо насправді вони усвідомлюють, що на них чатують несподівані небезпеки, а їхнє життя позначене фаталізмом:

Веселімся, браття, ще докіля можем —
Недовго нам жити дадуть:

---

¹ Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. С. 47.

² Там само. С. 195.

³ Устиянович М. О. Поезії. С. 223, прим. М. Шалати.

Як сніги нас зрадять — голови положим,
Не будем співати вже тут¹.

Отже, у ранніх поетичних творах Устияновича наявні характерні для тогочасної західноукраїнської літератури теми (ідеалізація минулого, пов'язаного з періодом Галицько-Волинського князівства, страждання, зумовлені занепадом рідного краю, його культури), жанри (оди, ліричні присвяти). 1848–1849 рр. — час піднесення його поетичного таланту й громадської активності. У цей період спостерігається тематичне збагачення лірики, Устиянович часто акцентував тодішні політичні й громадські події, які позитивно впливали на відновлення національно-культурного життя галичан. Ці твори з виразним патріотичним пафосом висвітлюють тодішні світоглядні й релігійні переконання автора. Поет послуговувався жанром послання як однією з можливостей розбудити приспаний національний дух (безперечно, тут варто назвати вірш «До перемишлян»). Як поет-романтик він використовував широку систему образів, вибудовував і свої опозиційні пари. Крім цього, можна виокремити низку творів того періоду, які мають виразний елегійний складник. Вимушений відхід від активного громадського й літературного життя в 1850-х роках загалом негативно позначився на поетичному доробку Устияновича; у його творах частіше звучить тема глибокого розчарування, ревізування пережитого й мотив прощання, змінюється і система образів, в якій переважають могила, смерть, сльози тощо. Занепад таланту Миколи Устияновича був зумовлений кількома факторами: насамперед — матеріальною скрутою, вимушеною віддаленістю від центру громадсько-культурного життя, відсутністю харизматичної постаті, яка, погамувавши власні амбіції, прагнула б об'єднати і підтримати розрізнені й поодинокі творчі сили.

THEMATIC AND GENRE FEATURES OF MYKOLA USTYIANOVYCH'S POETIC WORKS

Nadiia BOIKO

The publication analyzes the poetic legacy of the Western Ukrainian romantic poet Mykola Ustyianovych. His role in the evolution of Western Ukrainian romantic literature is considerable, first of all, because of the enrichment of that time poetry with new themes and motifs: the fate of Ukrainians in the background of the Revolution 1848 called the Springtime of Nations, the idealization of the Galicia-Volyn principality and Kyivska Rus etc.

It is noted, that at the beginning of his career M. Ustyianovych adhered to the genre tradition of that time, i.e. he wrote odes, lyrical dedications and elegies, but later he

---

¹ Устиянович М. О. Поезії. С. 223, прим. М. Шалати. С. 208.

improved his poetic style and expanded the genre range. We are talking about the first meditation poem with allegorical context, as well as a poem with a distinct autobiographical component «Memories». Taking into account the achievements of Ukrainian literary criticism in recent years, I will consider the thematic-problematic and genre features of Ustyianovych's poetic work and will analyze those works that have remained out of the attention of literary critics.

Keywords: Galicia, Western Ukrainian poetry, poem, romanticism, «Muscovite».

ЛОКАЛЬНИЙ ТЕКСТ МИКОЛИ УСТИЯНОВИЧА

Олександра САЛІЙ

Він був романтиком верховинського світу

Михайло Шалата

*Микола Устиянович, соловей руський, як ту звичайно називають
сього талантливого нашого поета*

Яків Головацький

Поняття *локального тексту* в українському літературознавстві не нове. Можна навіть ствердити, що його вивчення належить до пріоритетних сучасних напрямів досліджень. В українській літературознавчій практиці у різний час сформувались поняття *львівського*¹, *київського*², *волинського*³, *одеського*⁴, *харківського*⁵, *кременецького*⁶, *чернівецького*⁷, *празького*⁸, а також *слобожанського*⁹,

---

© Олександра Салій, ORCID: 0000-0003-0243-2184

- ¹ Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. Тернопіль : Джура, 2000. 340 с.
- ² Гундорова Т. У колиці міфу, або Топос Києва в літературі українського модернізму // Київська старовина. 2002. № 6. С. 74–82; Левицький В. А. Київський текст в українській поезії 1910-х — 1930-х років : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2012. 20 с.; Левицький В. А. Київський текст ХХ ст.: виміри реконструкції // Літературознавчі студії : зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 26. С. 335–341; Філатова О. С. Київський «міський текст» 20-х років ХХ століття: «анатомія», «фізіологія», «психологія» // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. Бердянськ, 2010. Вип. 23. Ч. 4: Лінгвістика і літературознавство. С. 153–161.
- ³ Оляндер Л. Волинський текст в українській та польській літературах (XIX–XX ст.) : монографія. Луцьк, 2008.
- ⁴ Кучеренко С. В. У пошуках українського образу Одеси // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. Бердянськ, 2010. Вип. 23. Ч. 2: Лінгвістика і літературознавство. С. 229–338.
- ⁵ Цимбал Я. «Харківський текст» 1920-х років: обірвана спроба // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Київ, 2010. Вип. 18. С. 54–61.
- ⁶ Хохрякова І. Кременецький текст як літературознавча проблема. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2408>.
- ⁷ Харлан О. Чернівецький текст у циклі повістей Ірини Вільде «Метелики на шпильках» // Слово і Час. 2008. № 2. С. 27–32.
- ⁸ Польова Ю. С. Постмодерні модифікації «Празького тексту»: романи М. Айваза та Д. Годрової : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2012. 20 с.
- ⁹ Бровко О. О. Слобожанський текст Олесея Досвітнього // Вісник Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2010. Вип. 4. Ч. 2: Філол. науки. С. 50–55.

кримського¹, єгипетського², гуцульського³, карпатського⁴ та інших текстів. Регіональну літературу досліджують американські, польські, російські літературознавці. Увага до цієї проблеми не випадкова, адже локальні тексти формують національну культуру. Вони походять із культурного освоєння простору, усталюють образ певного місця (міста, регіону), охоплюючи його важливі історичні, етнографічні, міфологічні складові. Локальний текст завжди ґрунтується на суб'єктивному (індивідуально-авторському) відчутті місця (*sense of place*), фізичній і особливо емоційній прив'язаності до певного простору, що резонує в душі митця (зокрема письменника), спонукаючи його до творчого вираження в художніх формах.

«Дух місця» виформовується через діалог, взаємодію людини з етнічним культурним простором; діалог, який реалізовувався в етнографічній діяльності та художній творчості. Локальний текст часто поставав результатом естетичного замилювання автентикою місцевості, її традиціями, природним і культурним ландшафтами, або впливав із принципу любові до «приватної вітчизни» — коли про певний край писали не з позиції Іншого, зовнішнього спостерігача, тобто гостя, а зсередини, з погляду мешканця, автохтона.

Очевидно, для того, аби локальний текст з'явився, і про нього можна було говорити як про художнє явище, літературознавче поняття, потрібно відстежити його розвиток, зокрема, визначити, які твори можемо вважати складниками цієї семіотичної єдності, розглянути її «ядро» (за В. Топоровим) — головні мотиви, образи, проблемно-тематичні аспекти. Одне слово, виявити «закономірності постання і розвитку»⁵. Але для цього потрібно щонайменше обрати вихідну точку — умовно перші твори, в яких устійнювався образ місця, і які започаткували традицію оприсутнення певного простору в художній літературі. Коли мова про *карпатський* чи *гуцульський текст*, то увагу до нього в літературі привернули ще романтики, які «захоплювались звуковою та кольоровою екзотикою Карпатського краю, гірськими ландшафтами і побутом горян, фольклором і традиціями, архаїчними обрядами і демонологією. Романтиків цікавила зовнішня сторона гуцульського життя, бар-

¹ Марчук С. М. Кримський текст у сучасній українській ліриці // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту : зб. наук. пр. Вип. 43. Т. 1: Філологія. 2019. С. 44–47.

² Козлітіна О. І. Єгипетський модус в творчості Лесі Українки: генеза, знакова парадигма, інтерпретація : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2012. 20 с.

³ Бикова Т. «Верховино, світку ти наш...»: гуцульський текст української літератури першої третини ХХ століття : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2015. 424 с.; Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі ХІХ — початку ХХ століття : монографія. Івано-Франківськ, 2018. 464 с.; Салій О. «Сей край невичерпані краси»: гуцульський текст в українській художній прозі кінця ХІХ — початку ХХ століття. Київ : Наук. думка, 2018. 325 с. (Проект «Наукова книга» (Молоді вчені)).

⁴ Лаюк М. «Карпатський текст» у творчості Василя Герасим'юка : дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2018.

⁵ Там само. С. 55.

висті грані існування»¹, а також гірські пейзажі краю й зумовлена особливостями природного ландшафту відокремленість гуцулів од «цивілізованого», окультуреного світу. Я. Поліщук так само вважав, що екзотична візія Карпат закорінена в романтичній традиції².

Отже, *карпатську тему* в українську літературу запровадили ще галицькі романтики, представники «Руської трійці» — Маркіян Шашкевич (оповідання «Олена»), Іван Вагилевич (поема «Мадей»), Яків Головацький (подорожній нарис «Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі...»). До львівської романтичної прози, на переконання М. Шалати, належав і доробок Миколи Устияновича³ — однолітка М. Шашкевича й І. Вагилевича. У 1848 р., будучи парохом у Славському (Львівщина), він здійснив перший український переклад драми («свободний переклад» — за визначенням Устияновича) польського драматурга Юзефа Коженювського «Каграссу гórale» (1843). Переклад мав заголовок «Werchowynsi Beskidiw» і був написаний латинкою. Текст користувався попитом, бо тоді «молодий аматорський театр <...> особливо гостро відчував потребу в репертуарі»⁴. Однак Гнат Хоткевич висловлював сумнів, що «таке представлення відбулося», бо автор перекладу не знав театральної техніки і зробив п'єсу надто великою для сценічного втілення⁵. Сам текст теж ніколи не був опублікований (див. статтю Р. Кирчіва⁶). Загалом упродовж 1849–1852 років Микола Устиянович написав, за словами І. Франка, «свої найкращі прозові твори»⁷ — «повістку з правдивого случаю» «Мість верховинця», «повість верховинську з місцевих поговорок» «Страстний четвер», а також

¹ Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. С. 97.

² Поліщук Я. Гуцульщина екзотична й Гуцульщина без екзотики (Василь Стефаник на тлі культурного дискурсу Карпат) // Вісник Прикарпатського університету. Івано-Франківськ, 2012. Вип. 34–35: Філологія. С. 9–14.

³ Шалата М. Будитель народного духу // Устиянович М. О. Поезії. Київ : Рад. письменник, 1987. С. 17.

⁴ Кирчів Р. Ф. «Каграссу гórale» Ю. Коженювського в українських перекладах і переробках // Міжслов'янські літературні взаємини : [зб. ст.]. Київ, 1961. Вип. 2. С. 97.

⁵ Хоткевич Г. Театр 1848 року. Харків ; Київ : Рух, 1932. (Монографії з історії галицького театру). С. 90. Р. Кирчів припускав, що п'єсу в перекладі Устияновича не грали через те, що перекладач не оминав «дразливі для цензури місця», а подекуди ще більше їх загострював (Кирчів Р. Ф. «Каграссу гórale» Ю. Коженювського в українських перекладах і переробках. С. 97).

⁶ Кирчів Р. Ф. «Каграссу гórale» Ю. Коженювського в українських перекладах і переробках. С. 97. Повний заголовок рукопису: «Верховинці Бескидів. Драмат в трьох відділах. Через Йосифа Коженювського слободний переклад з польського Николая Устияновича, 1848», зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника. Див. також: Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість : монографія. Дрогобич, 2011. С. 101–102.

⁷ Франко І. Николай Устиянович. Некролог // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 26. С. 383. Далі, покликаючись на це видання, у дужках вказуємо том і сторінку.

«образець з угорської Верховини» — подорожній нарис «Ніч на Бержаві». У цих творах, за спостереженням дослідників, Устиянович одним з перших звертається до «густого локального колориту»¹, намагається точно окреслити місцевість (указує справжні назви сіл, містечок), у пейзажних дескрипціях прагне до об'єктивності², докладно описує гірські стежки, дороги й краєвиди, виявляє орієнтування в маршрутах і напрямках: «Глянь, як палахкотить Магура, як горить Зелемінь, як ясніє Тросцянь, як палають Клива, Добошівка, Пітроси в Божім золоті! А там далеко видиш Бурстури, Ясень, Попаду? А ген-ген, ніби в срібній хмарці, Чорногору?»³. За словами Лілії Гулевич, М. Устиянович ґрунтовно вивчав географію Карпат, про що свідчить рукопис його неопублікованої статті «Карпати в Галіції»⁴. Небезпідставно дослідниця називає Устияновича «одним з перших майстрів локального пейзажу в новій літературі Західної України»⁵. Побіч того, Устияновичеві належить першість у впровадженні нових сюжетних, образних, жанрових форм і засобів. На переконання З. Гузара, «Страстний четвер» — це перша в українській літературі «повість одного дня»⁶, в якій виведено образ Олекси Довбуша⁷ не героїзованого (хоч романтичного, почасти зображеного в контексті фольклорної традиції), «психологічно неоднозначного», що було новаторською прикметою цієї повісті⁸. М. Устиянович неоднозначно схарактеризував опришківський рух, який доти розглядали лише крізь призму проблеми розбійництва. Як зазначає дослідник, священник Устиянович «не міг любоватися описами дій опришків і водночас не заперечував народного погляду, точніше, легенди про Довбуша»⁹. Вплив його прози помітний і на ранній творчості І. Франка¹⁰, який у текст першої редакції роману «Петрії і Добошуки» (1875) увів прізвище відомого попередника: «Серед гір, за місточком Сколем, в околиці, званій

¹ Гузар З. Повесть Миколи Устияновича «Страстний четвер» // Шашкевичіана. Вип. 1/2: Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. «Руська трійця», її оточення, послідовники і дослідники. Львів ; Броди ; Вінніпег : Просвіта, 1996. С. 311.

² Гулевич Л. Карпатські пейзажі у прозі Миколи Устияновича // Шашкевичіана : зб. наук. пр. Вип. 3/4: «Руська трійця» і Прикарпаття. «Руська трійця» і культура слов'янського світу. Львів ; Вінніпег, 2000. С. 178–179.

³ Устиянович М. Месьть верховинця // Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. Руска письменність. Ш, 2. Вид. 2-ге. Львів : Просвіта, 1913. С. 176.

⁴ Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. С. 176. Рукопис статті зберігається у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника (див.: Там само, примітки).

⁵ Гулевич Л. Карпатські пейзажі у прозі Миколи Устияновича. С. 181.

⁶ Гузар З. Повесть Миколи Устияновича «Страстний четвер». С. 314.

⁷ Там само. С. 311.

⁸ Там само. С. 312. Мистецтво психологізму прози М. Устияновича також відзначив М. Ткачук (Ткачук М. Наратив повісті-аполога «Месьть верховинця» Миколи Устияновича // Слово і Час. 2012. № 2. С. 53–62).

⁹ Гузар З. Повесть Миколи Устияновича «Страстний четвер». С. 315.

¹⁰ Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. С. 199.

Тухольщиною, котру так гарно з її мешканцями описав наш Устиянович, зноситься до значної висоти гора Зелемінь» [т. 14, с. 123]. М. Шалата зазначив, що поема «Путь на полонину», яку довго вважали незакінченою, — це перша оригінальна завершена поема нової літератури на західноукраїнських землях, «один із небагатьох в українській літературі прямих відгуків на революцію 1848–1849 років»¹, а подорожній нарис «Ніч на Бержаві» (1852), який можна досліджувати в контексті української тревелістики XIX ст., Лілія Гулевич називала одним «із перших нарисів у новій літературі Галичини»².

Точність локальних маршрутів і топоніміки, об'єктивне занурення у побутіві, психоментальні особливості горян, правдиво відтворені ландшафти місцевості, в якій «поселяв» героїв своєї прози, — дають дослідникам підстави шукати в його творах бойківські й навіть гуцульські ознаки. І справді, в Устияновича є чимало «бойківських місць». На Бойківщині, в Бескидах Стрийського округу, відбувається дія повісті «Страстний четвер»; у селі Рожанці, на Сколівщині, розгортається сюжет «Месті верховинця», де головний герой Продан Наливайко — «від ніг до голови легінь, бойко, якого шукай»³. Локальне тло цих творів увиразнюють епіграфи до кожного розділу (чи «заглавні стишки», як їх означив сам автор⁴), часто запозичені з фольклору: «Ой піду я межі гори, / там де живуть бойки, / Де музика дрібно грає, / скачут полегойки»⁵. Автор подекуди вживає бойкізми, які Д. Чижевський вважав «виправданими темою»⁶. Окрім позверховних натяків на бойківську тематику, в прозі Устияновича (цьому аспекту окрему статтю присвятила Л. Гулевич⁷), є й глибші деталі, які зчитуються не одразу — наприклад, зображення культурно-побутових особливостей життя цієї етнографічної групи, зокрема такого виду їхньої діяльності, як торгівля. Головний герой нариса «Ніч на Бержаві» власне й описує свою мандрівку восени 1841 р. «до Билок під Мукачів по сивії угорщаки [порода волів. — О. С.] з довгими на сажень рогами», тобто аж до «сусідської Угорщини в Мармарош»⁸. Замаскувався під торгівця козами, щоб не виявити перед опікунами Зіні свого опришківства, й Довбуш зі «Страстного

¹ Шалата М. Будитель народного духу. С. 28.

² Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. С. 200.

³ Устиянович М. Месть верховинця // Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. С. 172.

⁴ Див.: Устиянович М. Лист до О. Партицького від 20 лютого 1879 р. // Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. Фонд О. Партицького. П.3. Од. зб. 68 (цит. за: Гулевич Л. Бойківська тема у прозі М. Устияновича // Слово і Час. 2006. № 9. С. 41).

⁵ Устиянович М. Месть верховинця // Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. С. 169.

⁶ Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк : УВАН у США, 1956. С. 417.

⁷ Гулевич Л. Бойківська тема у прозі М. Устияновича. С. 40–45.

⁸ Устиянович М. Ніч на Бержаві // Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. С. 278–279.

четверга». Така Довбушева, нехай навіть прибрана роль, не зовсім зрозуміла тим, хто не відає про бойківську практичність і вміння провадити торгівлю. Ольга Франко (з Хоружинських) в етнографічній розвідці про бойків писала, що головна підстава їхнього достатку — «се годівля худоби; тільки з худоби добуває Бойко гроші. Для того то ярмарки в Лютовисках мають таку вагу для економічного стану цілої околиці. Там купують звичайно молоді бички добрих пород на випас, і продають випасені в осени»¹. Л. Гулевич називала «Месьть верховинця» і «Страстний четвер» «диалогією про життя карпатських бойків»².

З Гуцульщиною асоціацій у творчості М. Устияновича набагато менше, переважно вони вибудовуються навколо його поезії «Верховинець», що широко відома сьогодні як народна пісня «Верховино, світку ти наш» (вірш поклав на музику М. Лисенко; авторський текст згодом зазнав переробок, доповнень, має чимало народних варіантів), хоча насправді написана на основі польської пісні «Czerwony płaszcz» з п'єси Ю. Коженювського.

Дослідники творчості Устияновича аргументовано (на основі порівняння) твердили³, що поезія «Верховинець» — аж ніяк не переклад, вона оригінальна, зберігає лише ритміку й деякі ремінісценції з польського тексту, є глибшою, змістовно вагомішою, аніж первинне джерело⁴. Оскільки пісня «Верховино, світку ти наш» — з п'єси про Гуцульщину, то й вона сама, за словами М. Васильчук, сприймалася як гуцульська⁵ (мабуть тому Ф. Погребенник писав, що М. Устиянович змалював «буйність вдачі гуцулів [підкреслення моє. — О. С.], їхню волелюбність, безстрашність»⁶). А далі дослідник додає, що ця поезія знаходиться понад конкретикою етнографічного районування. Врешті, саме тоді, коли Устиянович перекладав п'єсу Коженювського, чіткого, науково обґрунтованого поділу на етнографічні регіони не було. Іван Франко у праці «Етнографічна експедиція на Бойківщину» зазначав, що дослідження матеріальної культури бойків започаткував І. Вагилевич щойно у 30-х роках ХІХ ст., опублікувавши працю «Wojkowe lid ruskoslowanske w Haličjch» в одному з чеських часописів⁷. Але Вагилевич не був етнографом, тому його стаття, за висловом Фран-

¹ Франко О. Карпатські бойки і їх родинне жите // Перший вінок : жіночий альманах / виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. Львів, 1887. С. 222.

² Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. С. 163.

³ Кирчів Р. Ф. «Kaграссу górale» Ю. Коженювського в українських перекладах і переробках. С. 99–100; Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. С. 102–103.

⁴ Погребенник Ф. «Верховино, світку ти наш» («Верховинець»). «Піснь опришків» («Гей, браття опришки») // Наша дума, наша пісня: нариси, дослідження. Київ : Музична Україна, 1991. С. 109.

⁵ Васильчук М. Літературне гуцулофільство крізь призму поезії Миколи Устияновича // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Київ, 2018. Т. 29. № 2: Філологія. Соціальні комунікації. С. 108.

⁶ Погребенник Ф. «Верховино, світку ти наш» («Верховинець»)… С. 109.

⁷ [Wahilewič J.] Wojkowe lid ruskoslowanske w Haličjch / Od Dalibora J. Wahilewice // Časopis Českého Museum, w Praze. 1841. Ročn. XV. Swazek I. S. 30–72.

ка, не позбавлена «історичної та мовознавчої фантазії», мала невелику вартість для етнографа [т. 36, с. 71]. (Фахові дослідження Бойківщини, етнографічні експедиції почалися у 1880-х роках, і сам Франко брав у них участь). Тож Устиянович не міг заглиблюватися в етнографічні деталі (з цього погляду зрозуміло, як Довбуш у його повісті став, по суті, бойком), не про це йому йшлося.

Вертаючи до локального тексту М. Устияновича, виявляється, що бойківським чи гуцульським його називати складно. М. Васильчук запропонував оригінальне бачення проблеми, відмовившись од устійнених поглядів на доробок цього автора: на його переконання, твори Устияновича «вписуються в ранній етап освоєння в літературі карпатської тематики» — письменника загалом цікавили верховинці, діти гір, тобто гуцули, бойки й закарпатці¹. Дослідник вважав Устияновича представником «карпатоцентричності в українській літературі» першої половини XIX ст.² Ні Устиянович, ані інші письменники того періоду (М. Васильчук сюди залічує «Руську трійцю», а також А. Могильницького, Л. Данкевича) «особливо не акцентували на гуцульських чи бойківських реаліях. Їх цікавили загалом горяни як представники іншого <...> світу»³. За висловом дослідника, для Устияновича «не існує межі в горах. Він пише і про населені пункти на території Бойківщини, і поза нею: про село Брустури на угорському боці, про Косів і Кути на Гуцульщині»⁴. Однак до цього твердження варто зробити ремарку: в подорожньому нарисі «Ніч на Бержаві» Устиянович, як умілий пейзажист, звиклий до лагідних невисоких бойківських гір, фіксує різку зміну ландшафту на тодішньому кордоні між Галичиною та Угорщиною (сьогодні це межа між Львівською і Закарпатською областями), коли перед ним відкрилася панорама Боржавського хребта:

«Що-ж то за прекрасний, що за превосходний вид! Але як далеко інакший від того, що мені виображене наперед виписало. Місто милих, дрібніших, сповесих вершків, на котрих я грозна винні над'яв ся стрітити, появили ся мені темні величаві гори, далеко висші і стромійші як в Галичині; а меж ними розложив ся довгий, кілька оком сягнути можна, і широкий хребет, которий огромністю своєю здавав ся переходити всі свої сусіди і заляг цілу полудневу сторону Угорщини перед моім оком так, що приперши зріницю як до стіни ні пяди сьвіта я не видів дальше»⁵.

---

¹ Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі XIX–XX століття. Івано-Франківськ, 2018. С. 38.

² Там само. С. 39, 32.

³ Васильчук М. Карпати як ознака романтизованої інакшості в творчості Миколи Устияновича (на матеріалі повісті «Страсний четвер») // Українознавчі студії: наук.-теоретич. журнал Ін-ту українознав. при Прикарпат. нац. ун-ті ім. В. Стефаника. 2016–2017. № 17/18. С. 30.

⁴ Там само. С. 31.

⁵ Устиянович М. Ніч на Бержаві // Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. С. 281.

Цю землю письменник не вважав рідною, русинською, тому протиставляв її «дорогій своящині», галицьким Бескидам:

«З половичного верха Бержави як-же дрібними видають ся галицькі Бескиди Самбірського, Стрийського і Станіславського округа! — Радісно і весело споглядав я на Мармарошську землю з верха границі нашої, але-ж сто раз радостнійше липла зріниця до тебе, рідная країно, з угорських Бескидів, Галичино! Батьківщино! Своящино дорога! Яка-ж ти мила рускому серцю!»¹.

Тож межі в горах Устиянович усе-таки добре усвідомлював: коли не етнографічні, то національні, територіально-державні, у виразненні ландшафтними особливостями гірського простору. Гостре відчуття межі між *своїм* і *чужим* давало змогу розставити патріотичні акценти, наголосити на любові до *своєї* землі: не бойківської, гуцульської чи навіть галицької, а руської, української. Як бачимо, в локальному прозовому тексті Миколи Устияновича закладено й соборницьку ідею, чіткіше ословлену в поетичних творах на історичну тематику, зокрема у віршах про княжу добу (Л. Гулевич відчитала соборницьку ідею у повісті «Страстний четвер», «де згадуються запорожці, Січ, козацькі чайки»²). Бо кожен локальний текст завжди виходить на універсальні проблемно-тематичні й ідейні горизонти.

Та повернімося до «карпатоцентричної» (за М. Васильчуком) прози Миколи Устияновича. Чи є підстави шукати окремого терміна для означення локальності його текстів, який виповнив би специфіку регіональності, охопив і галицькі (бойківські, гуцульські), і закарпатські Бескиди, що їх описує Микола Устиянович? Відповідь на це запитання — у творах письменника, який найчастіше на позначення гірської місцевості та її мешканців уживав слово «Верховина» («Ах як-же то красно, як-же то наповидно в нашій Верховині!»³; «Гей, гей, милий Боже! хто знає, чи на рік побачу я ся з тобою, моя Верховино красна. Чи нога моя постане на тих полонинах! Чи заграю я ще раз в сопівку, чи задую в трумбету!...»⁴), горян називав *верховинцями* (згадаймо бодай заголовки поезії «Верховинець», повістки⁵ «Месьть верховинця»), часто вживав прикметник «верховинський» на позначення гірської місцевості, населення, життєвих реалій тощо (верховинські села, молодці (парубки, браві чоловіки), хліб, стрій, верховинська ніч, щирість і навіть бесіда). У той час назви «гуцул» і «Гуцульщина», як зауважував М. Васильчук, не набули «стійкого використання»: замість них побутували загальні назви, як от: *Галицька Русь, руські,*

¹ Устиянович М. Ніч на Бержаві // Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. С. 298.

² Гулевич Л. Микола Устиянович. Життя і творчість. С. 136.

³ Устиянович М. Страстний четвер // Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. С. 220.

⁴ Устиянович М. Месьть верховинця // Там само. С. 176.

⁵ Детальніше про жанрове визначення «Месті верховинця» див.: Нахлік Є. Романтична повістка Миколи Устияновича «Месьть верховинця» // Радянське літературознавство. 1981. № 12. С. 69–70.

«ирщені», тобто охрещені люди; також на позначення Гуцульщини вживали поняття *Покуття*, *Підгір'я*, *Верховина*¹. Як засвідчив швейцарський мандрівник і журналіст Ганс Цбіндер, який влітку 1932 року мандрував Гуцульщиною, навіть у першій третині ХХ ст. гуцули ще називали себе верховинцями, мешканцями гір². В академічному тлумачному «Словнику української мови» теж зафіксовано словоформу «верховинці» як назву українців, жителів високогірних Карпат, відповідно, «Верховина» — назва високогірної місцевості в межах українських Карпат³.

Зважаючи на вище викладене, доцільно називати авторський локальний текст Миколи Устияновича *верховинським*. Таку логіку поняттєвого визначення диктує не дослідницький намір множити теоретичні поняття — підвиди локального (регіонального) тексту — вона закладена у творах письменника. Саме верховинський текст Миколи Устияновича (його проза, окремі вірші, переклад драми Ю. Коженювського) став претекстом майбутнього гуцульського тексту української літератури, автори якого через кілька десятиріч значно поглибили способи художнього осмислення цього унікального — культурою, природними ландшафтами — простору.

LOCAL TEXT BY MYKOLA USTYIANOVYCH

Oleksandra SALII

The piece of research considers prose works by Mykola Ustyianovych, which are part of the structure of local, regional text of Ukrainian literature. These works represent the mountain space in the literature of that time, form the image of the place, and start the tradition of artistic appeal to the local color and objective, accurate description of the places mentioned in the plot. The question of terminology is raised: whether Ustyianovych's text can be considered as *Boyko* text or *Hutsul* ones. Based on the words of the writer himself, is proposed own version to denote the author's local text by Mykola Ustyianovych.

Keywords: local text, Hutsul region, landscape, Ustyianovych.

---

¹ Васильчук М. Художній дискурс Гуцульщини в українській літературі ХІХ–ХХ століття. С. 15.

² Цбіндер Г. Мандрівка по гуцульських горах // Подорожі в українські Карпати : збірник. Львів : Каменярь, 1993. С. 229.

³ Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. С. 336.

ЛЕЙТМОТИВ СВОБОДИ І НЕВОЛІ У ТВОРАХ МИКОЛИ УСТΙΑНОВИЧА ТА ІВАНА ФРАНКА

Мирослава ДЕРЕВ'ЯНА

У 1848 і 1849 роках Микола Устиянович написав, за словами Івана Франка, «свої найкращі прозові твори: “Мість верховинця”, “Страсний четвер” і “Старий Єфрем” <...>»¹. Як і Франкову прозу, ці твори пронизує лейтмотив внутрішньої свободи персонажів (краси, миру, благодаті) або ж їхньої внутрішньої неволі (невмиротворення, пристрастей, гріха), конфлікт між якими формує сюжети (викрадення, обману, помсти, прощення, порятунку, вирішальної допомоги), і є початково внутрішнім.

Миколу Устияновича можна вважати одним із ранніх літературних учителів Івана Франка. Романтичний стиль, образний світ і наративна стратегія Устияновичевих «найкращих прозових творів» (за означенням автора «Петріїв і Довбушуків») мали вплив на ранню Франкову творчість. Володимир Радзикович, помітивши підтвердження цього впливу в тексті дебютного роману («Серед гір, за місточком Сколем, в околиці, званій Тухольщиною, котру так гарно з її мешканцями описав наш Устиянович, взноситься до значної висоти гора Зелемінь» [т. 14, с. 123]²), зазначив: «наведені слова вказують, що описи карпатської природи в романтичному стилі, якими М. Устиянович пронизав свої оповідання “Мість верховинця” і “Страсний четвер”, зробили на Франка враження, і немає сумніву, що він у своїх описах гірської природи взувався на Устияновичеві». Дослідник вважав також, що «у характеристиці свого героя Олекси Довбуша, спирався Франко не на історичні джерела, навіть не так на твори народного фольклору, як передусім на літературні твори, зокрема на повісті Миколи Устияновича»³. Втім, стильові й сюжетні паралелі, належність до силового поля романтичного дискурсу, — не єдине, що робить суголосними твори Устияновича та Франка. Основною віссю, яка в обох авторів часто формує і внутрішні, і зовнішні сюжетотворчі конфлікти, можна назвати протистояння глибинної свободи й неволі в людині та вплив цього протистояння на її душевний стан, місце у світі та на її вчинки й рішення. Тому доречно розглядати поетику зображення внутрішньої свободи як етичного ідеалу

© Мирослава Дерев'яна, ORCID: 0000-0002-5304-9049

¹ Франко І. Николай Устиянович (некролог) // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 26. С. 383. Далі, покликаючись на це видання, у дужках вказуємо том і сторінку.

² У статті В. Радзиковича (Радзикович В. Повість Франка: «Петрії і Довбушуки» // Записки НТШ. Т. 161. Нью-Йорк, Париж, 1953. (36. Філол. секції ; т. 24). С. 143–164) цит. за журн.: Друг. 1876. № 6. С. 106, тут було: Сколем.

³ Радзикович В. Повість Франка: «Петрії і Довбушуки». С. 146.

та внутрішньої неволі як причини страждань людини, зіставляючи твори обох авторів.

Взірцем особистості, сповненої внутрішньої свободи, постає шляхетний духом, хоч і простого роду та способу життя, головний персонаж повістки Устияновича «Старий Єфрем». Цей твір зосереджується навколо образу людини, яка зуміла по-сковородинськи зберегти природу свого серця в усіх життєвих мандрівках: «Не був він письменним, але знав письмо Боже, що жиє в людськiм серцю і в цілій природі, і не був багатим, але мав велике багатство во своїй душі»¹. Єфремові довелося провести життя у мандрах, бачити «не єдну <...> війну»², він «не єдної навидівся нуждочки»³, але повернувся старцем, повним любові й такого глибокого внутрішнього миру, що міг ним ділитися безнастанно з людьми: «не було такої неділі, аби ся не сходили до него сусіди, і ближчі і дальші, єдні на пораду, другі на балаканку, треті аби го лиш побачити та послухати єго бесіди»⁴. А бесіда старенького — «як вода з Бескида, як чистое золото»⁵, оповідач навіть називає його «злотоустим».

Єфремову філософію породило споглядання законів Божих, закладених у природі. Однією з основних засад життя він уважав *рух*. Господь приводить у рух небесні світила і Всесвіт живе в безнастанному русі. І людина — не виняток із цього закону: «<...> або ж чоловік що? Не созданіє Боже? <...> “Всякое диханіє да хвалить Господа!” — повідає Святоє Письмо», і кожне творіння хвалить Бога «тим, що кожде ділає своє діло. А чоловік мав би лінивством Єго хвалити? Чи ж то він не частка світа, которого законом єсть безустанний рух? *Чи єго натура природная, може, не така, як природний закон світа?* [похилий шриффт — М. Д.]»⁶.

У відповідь на припущення персонажа-оповідача, що праця забирає і висушує сили («<...> в супокою розвиваєся всячина до взросту і до цвіту. Засади билинку і не дай їй супокою, а ну ж чи приймєся, тату? Займи гонити і сильним дубом, ану чи не зов'яне?»⁷), старий Єфрем відказує:

«Так, сину, не приймєся билинка, і дуб зов'яне, бо гониш єго коренем; зісхне і чоловік, як займєш гонити єго серцем, бо серце — то єго корінь. Але інакше ся діє з єстеством чоловіка. Там, де руху нема, там і житя нема, а де рух устає, там і смерть настає»⁸.

---

¹ Устиянович М. Старий Єфрем // Письменники Західної України 30–50-х років ХІХ ст. Київ : Дніпро, 1965. С. 359.

² Там само.

³ Там само. С. 360.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само. С. 363–364.

⁷ Там само. С. 361.

⁸ Там само.

Отже, серце людини треба берегти, але життя не можна позбавити руху, діяльності. Трагедію людини бездіяльної відображено у Франковій казці «Без праці» (1890–1891): знеохочений надміром щоденної нетворчої роботи, Іван отримав чарівний перстень і змогу мати бажане без власної праці, але це не принесло йому щастя, навпаки, «бачити довкола себе тільки людей, котрі працюють на тебе, а не могли самому нічого сінько робити — се для нього було найбільшою мукою» [т. 18, с. 301], «воля його ослабла, бо їй не приходилося поборювати ніяких перешкод» [т. 18, с. 301–302]. Не бажаючи «бути на вид всемогущим, а на ділі невольником» [т. 18, с. 302–303], Іван віддихнув «свобідно» тільки тоді, коли позбувся чарівного персня. Праця, отже, відповідає глибокій внутрішній потребі людини, її природі: «тільки тепер він пізнав основно, що праця — се не тільки твердий обов'язок чоловіка, але прямо условина його життя, конечна для життя так, як повітря до дихання» [т. 18, с. 302]. Іванове прозріння узгоджується з філософією старого Єфрема:

«<...> чоловік потребує до житя руху, і сама натура его тягне до діла: тому плаче дитина, коли ще бігати не може, а той плач есть її рухом, ділом єї маленького тіла; тому умовкають маленькії тії ангелики в плачу, як ся їх пічне колисати, бо колиска надає їм руху, надає їм діла <...> Тому і дорослий чоловік шукає собі доконечно якогось діла, аби прийти в якийсь рух, в жите. І сли не має діла, то возьмуть его тяжкії нуди, которих видержати годі, бо его натура не має того, чого доконечно требає»¹.

Цими словами мудрого старця з повістки Устияновича можна підсумувати й життєву драму Ежена з Франкового оповідання «На вершку (Кілька хвиль з життя людей, “нічого не заробивших”)» (а також Євгенія з драматичного образка «Послідній крейцар»). Племянник багатого колишнього дідача, виростаючи під наглядом опікуна-тирана («в вічнім страсі, в вічній погрозі» [т. 15, с. 195]), не знаючи цілющої сили любові («ніколи не міг дослідити ані найменшого її проблиску» [т. 15, с. 195]), у фанатично строгих приписах («вкінці привик, — ні в чім не мати своєї волі і у всім покладатися на приписи» [т. 15, с. 195]), Ежен (і Євгеній) «ріс, мов та трава в пивниці» [т. 15, с. 195], без будь-якої творчої діяльності, зате з буйними фантазіями, породженими впливом розповідей учителів, які «описували буйне, свободне і самовільне» [т. 15, с. 195] минуле життя шляхти, і в душі героя виникало «якесь гарячкове хоробливе бажання руху [похилий шрифт — М. Д.], широкого розмаху та буйного, гулящого життя» [т. 15, с. 195] — немов викривлений відголосок тієї потреби руху, про яку говорив старий Єфрем. Викривлюється і розуміння свободи. Показовим є тост одного з товаришів Ежена про свободу «<...> від шкільної лави <...> від вітцівської ліски і ще незноснішої вітцівської волі <...> від усякої грижі, і жури, і турбації...» [т. 15, с. 164–165] та іронічне Еженове продовження

¹ Устиянович М. Старий Єфрем // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. Київ : Дніпро, 1965. С. 364.

застільної промови: «ну, розумієся, і від усякого труду, поїдаючого силу, від усякої праці, від усякої мислі, поїдаючої мозок» [т. 15, с. 165] (іронічне, можливо, тому що на ту пору головний герой оповідання уже сповна відчув хибність шляху, на який ступив). Якщо молодий оповідач й одночасно слухач старого Єфрема міркував, що «розум чоловіка — то таблиця, на котрій мудрість свої правди пише <...> аж тая таблиця чиста, не скаляна, то написи стоять явно, як зірочки на синім небі <...>. Но як тую таблицю скаляє чорное болото *пристрастностей сердца* [похилий шрифт — *М. Д.*] і порисує злобная воля, тогда ж надармо точкує мудрість на ній свої образи»¹, то молодого Ежена (і Євгенія) полонили вже «пристрастності сердца», що заступили собою чистоту бачення справжнього змісту життя. Не винісши з дому ні любові, ні духовного розвитку, а тільки відчуття страху і внутрішньої неволі, а також породжені ними духовну сліпоту й невміння любити, нездатність до відповідальності, він легко підпав під вплив поганого товариства, яке повело на похилий шлях: «<...> видно, / Що вуйків гніт, тиранія і довга / Неволья зопсували мя» [т. 23, с. 72], — говорить сам про себе Євгеній у «Послідньому крейцарі», міркуючи над тим, чому пізнався в університеті з поганим товариством; «<...> з нутровою дрожкою, / З огнем жадоби в крові молодій / Ступав на ту дорогу, по котрій / Аж ось де-м ся загнав!...» [т. 23, с. 72]. Потрапивши з-під одного впливу під інший, — урешті ступив на слизький шлях злочину. Внутрішня свобода, атмосфера любові, творча праця — фундаментальні чинники формування особистості, яких бракувало Еженіві (Євгенієві), — яскраво втілені у ставленні старого Єфрема до світу: він усе ще трудився, працював у саду — «аби сли не для себе, то для других приніс пожиток, бо так наказує ему праве его сердце, в которім пробуває Бог; так му велить ділати милость братня, котору Христос голосив»². Так само і Захар Беркут із однойменної Франкової повісті, попри вік і вже здобуту значущість у громаді, й далі не переставав працювати: «Сад, пасіка й ліки — се була його робота» [т. 16, с. 39], а його син, вихований у протилежній до Еженової атмосфері любові та свободи, виріс усебічно розвиненим, відповідальним і самостійним чоловіком, здатним на глибоку любов і мужність: він «чи то між своїми товаришами-тухольцями, чи між боярами, чи між їх слугами, <...> усюди був однаковий, спокійний, свободний в рухах і словах, мов рівний серед рівних» [т. 16, с. 13]. Пошанування гідності й рівності кожної людини належить і до виховних ідеалів старого Єфрема: коли хлопчина-помічник, у якого він, очевидно, виховав таке ставлення, назвав дівчину-сироту, що їй допомагав шляхетний старець, «панною» («Коли ми панна не веліла, дідуню»³), оповідач відчув «сильне чувство честі <...> к тому старушкови <...>»⁴.

¹ Устиянович М. Старий Єфрем // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. Київ : Дніпро, 1965. С. 366–367.

² Там само. С. 368.

³ Устиянович М. Старий Єфрем. С. 377.

⁴ Там само.

Глибоке християнське закорінення Єфремового світогляду розкривається також у епізоді молитви на сході сонця в саду. Бажаючи «підійти стихонька і придивитися тій праці столітнього старця»¹, оповідач підкрався і підгледів, як Єфрем і його юна вихованка молилися, при цьому «лице его було лицем поранньої зірочки, що Бога о росу для світа просить»², а «око» дівчини «було ясне, як погода полудня»³. Ніжність, із якою описана молитва (виражена пестливими словами «шептала вона молитовцю», «молилися стихонька»), пронизує споглядання наратором усієї картини: тиша природи в гармонії цієї миті, падіння краплі роси, відчуття глибокої єдності естетичного й етичного начал:

«Довго, довго молилися стихонька словами обоє, і найменший шелест вітру не переривав святої хвилі. Часами тільки спадала кропля роси з широкого дерева, як пташина потрутила брем'яним листочком, що розстелились над їх головами, як би хотіли підслухати бесіди з Богом, і часами тільки вивинувся легонький стогн з грудей дівчати, як би желав сказати світу: як мені тісно в тім серцю!»⁴.

В очах старця «сіяла цілая краса християнської побожності, як сієє на тихенькім дзеркалі моря ясенньке небо. Мов святий, которого душа половицею уже до небес належить, так явився і він очам»⁵ оповідача. Зовнішність дівчини описана у єдності з виявами її емоцій і душевного стану:

«одежа її була біла, як молоко, з голови спливало чорное волосє і стелилось шовком по плечі. Око її було ясне, як погода полудня, але на бідавій тварі малювалася якась тоска молодого серця. Звісивши круглую головку к землі і зложивши м'ягенькіі руки на біліі груди, як дві свіжі цвітки на серце, шептала вона молитовцю»⁶.

Особливим моментом ранкової молитви стає прохання Єфрема про мир і братню любов між людьми:

«Аж ту Єфрем <...> розпростер руки до восходячого сонця і зачав чимраз голоснійше, чимраз сильнійше: “Господи Боже! Сотворителю неба і землі! Татку добротливий і всемилостивий! Коли ж Твоє Царство прийде до нас на землю? Коли ж розіллєся воля Твоя по всіх серцях, що б'ють на тім світі? І коли устане мир шукати більше за насущним хлібом, як за Твоїми святими правдами? О насити, Господи, тот мир світа, розлий благодать Твоєї волі на можних і нужденних, на богатих і бідних; дай нам ум правий, дай нам милость братню <...>»⁷.

---

¹ Устиянович М. Старий Єфрем // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. Київ : Дніпро, 1965. С. 368.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

Поширений у романтичній літературі образ сходу сонця пов'язаний і в Франкового ліричного наратора («Схід сонця») з пробудженням до світла й любови:

«З рамен тині, з рамен ночі / <...> Вирвись, серце! <...> / Встань схід сонця привітати <...> / О сильний предків наших Боже! / <...> Твоя Рука цілий світ водить / Тим шляхом, що Ти призначив <...> / О доки ж, доки світ дримає, / Не розкрива зі сну очий? / Доки не бачить і не знає / Того, що Ти велів, Святий? // Любові, братньої любови / Поміж народами нема! <...> / Збуди, о Отче, Своім Словом! / Сей світ з важкої дримоти! / А хоч би і могутнім громом / Збуди, безсильних захисти! <...> / Або пошли їм серед ночі / Свій промінь світла, Отче мій <...>» [т. 3, с. 296–298].

Братня любов, як і творча праця, — ознака внутрішньої свободи. Вона властива старому Єфремові, Захарові Беркуту, молодому Максимові Беркуту; у братній любові виростили побратими Продан і Федір із повісті Устияновича «Месьть верховинця»: Федір «товаришив <...> молодшими літами, хочай багацький син, *щиро* [похилий шриффт — *М. Д.*] з сиротюком Проданом. Ще недоростками пасли вони по полонинах вівці, і любилися, мов свої. З Федорової пушки учився Продан стріляти до листка, і першого звіра убив він з его цівки»¹. Саме такий стан братньої любові, свободи від «пристрастностей серця» (заздрості, гордошів) є для них природним.

Спільна молитва при сході сонця (як і в «Старому Єфремі») показує фундаментальну закоріненість обох товаришів у гармонії християнського світогляду й естетичного відчуття:

«всі гори зазоріли в ненаглядних красотах <...> А серце чоловіка розходилося в неописаних радощах і тосках, і желанях, і надіях. <...> Наші товариші зняли кресані і зачали голосно говорити молитву утренню. Заблукана пташина защебетала і своє “слава Богу!” А гомін з подолів зашумів голосніше»².

В епізодах молитви персонажів обох творів розкриваються найглибші основи їхнього характеру. Як зазначив сучасний дослідник, «своїх протагоністів — Продана й Федора — повістяр наділяє однаково позитивними рисами»³. «Довго мовчали наші товариші, придивляючися тій красоті всходячого сонця, прислухаючися тому ликованню всього суцества <...>»⁴, а затим Продан, заговоривши про красу побаченого, звертається після спільної молитви на світанку до Федора — «брате»⁵. Проте товариш уже зробив йому таємну кривду; «вороже», — аж тричі каже йому Продан у тій самій бесіді після новини про засватання Молани, ще не знаючи всієї

¹ Устиянович М. Месьть верховинця (Повістка з правдивого случаю) // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. С. 396.

² Там само. С. 398.

³ Ткачук М. Наратив повісті-аполога «Месьть верховинця» Миколи Устияновича // Слово і Час. 2012. № 2. С. 60.

⁴ Устиянович М. Месьть верховинця (Повістка з правдивого случаю). С. 399.

⁵ Там само.

правди, зокрема, що то сам Федір її посватав. Побратимству стали на перешкоді заздрощі Федора до Продана — першого мисливця в околиці, який вполював великого ведмеда, що його шкуру тухлянський панотець вислав владиці до Львова. Поневолений заздрістю, Федір і справді «ставав ся з дня на день більшим, а до того потайним его ворогом»¹, а тоді надужив свого становища багацького сина, щоби відібрати товаришеву кохану.

Бажання помсти, однак, не відразу заступає світ Проданові. Не власне горе, а передусім бажання добра коханій дівчині змушує його покинути рідні місця, він наважується помститися тільки у тому разі, якщо Молана буде нещаслива. Коли ж довідався, що кохана дівчина ще перед весіллям нещасна — «Так-есь ю уділав, вороже темний! — крикнув на тоє жаркий молодець і пірвав сильно за пушку, що му по плечі звисала. — Ще ні єдного дня не прожила за тобою, а вже її краса осіннім листом?»² — то вирішує убити заздрісного побратима на полюванні, яке той затіяв, аби перевершити найкращого мисливця. Та коли побачив, як ведмідь ось-ось і без його втручання уб'є колишнього побратима, то кинувся — замість убивати — рятувати суперника:

«Аж тут підскакує о кілька кроків Продан, в которого гарячим, але чеснім серці борба недовго точилась. “До Бога належить суд і в Его руках месть, — шепнув єму ангел душі его, — а тепер жде нещасний рятунку”.

— Федоре! — крикнув. — Вправо з головою! — і приложив, потис, заблисло, а страшливий звір, ударен кулькою межи самі очі, завив страшенно і грянув назад за колоду, аж земля під ним затряслася»³.

Фундаментальні засади християнського світогляду допомогли Проданові перейти випробування, повернувши собі природний стан внутрішньої свободи; після тієї події й Федір звільнився від своїх заздрощів, став дружною на весіллі Продана й Молани. Визначаючи «Месьть верховинця» як «повість-аполог», М. Ткачук окреслює її пафос в ідеї «всепереможної сили добра над злом»⁴.

На відміну від досвіду побратимства Продана і Федора, життєві шляхи Бовдура й Андрія з Франкової новели «На дні» раніше ніколи не перетиналися; упізнати у своїй жертві *брата* Бовдур зміг тільки після того, як убив його: «— Братчику мій! Що я зробив з тобою! За що я тебе віку збавив? Свята, ясна душечко, прости мені, нелюдві! Що я зробив, що я зробив! Господи, що я зробив!..» [т. 15, с. 162]. Постійна внутрішня агресія, спрямована на зовнішній світ у відповідь на пережиту в дитинстві систематичну зневагу й нехтування, поглинула Бовдура і стала тією тотальною внутрішньою несвободою, з якої його визво-

¹ Устиянович М. Месьть верховинця (Повістка з правдивого случаю). С. 396.

² Там само. С. 409.

³ Там само. С. 411–412.

⁴ Ткачук М. Наратив повісті-аполога «Месьть верховинця» Миколи Устияновича. С. 61.

ляє отримана після скоєння злочину благодать прозріння для життя, сповненого покути.

Любов — ознака внутрішньої свободи, але на перешкоді любові-коханню стають гординя і грошолобство. Так, мати Молани, приневолюючи серце дочки до відмови від власного голосу, не хоче ріднитися з бідним і чесним парубком не тільки через жадобу багатства, а й через гордоці: «Ой, скорше би-м ти головку скрутила, як курці, нім би-м допустила, аби ми мав заволока споганити хату, бо знай, що твоя мати не з простого роду!»¹. Внутрішня свобода веде до любові, внутрішня неволя — до бажання вивищитися ціною поранення ближніх, навіть своєї дитини. Заборона одружитися з кохання і примус до корисливого заміжжя неволить, мов зав'язує світ, не дає ним тішитися, радіти життю: «<...> ще лише пів року² не кидай мя нелюбові в руки, не в'яжи ми миленького світку!»³. У Франковій «Лесишиній челяді» в майбутньому можлива подібна ситуація: дочка закамєнілої на серці Лесихи все ще вірить у свою любов, та вже у душі її коханого визріває запитання: «“Чи не дармо я її люблю? Чи віддасть ї стара Лесиха за мене?”» — подумав він. Серце йому стислося, коли погадав про свою бідність» [т. 14, с. 264]. Лесиха, над якою колись дуже знущався її чоловік («Небіжчик Лесь, повідають, убивав її тяжко за молодих літ, прибывав кілком за косу до лави та бив...») [т. 14, с. 255]), через цю давню рану загрубіла душею. Тепер, у неволі цієї, вочевидь, набутої душевної згрубілої, вона поширює неволю навколо, на свою родину; дочка «одна була ще найшасливіша на всю хату» [т. 14, с. 257]. А проте, хоч «мати любила її» [т. 14, с. 257], почувши від сина про бідного доччиного залицяльника, взялася погрозувати йому позаочі, не питаючи про доньчине серце й почуття.

Певні паралелі у характеротворенні й сюжеті можна знайти у творах Устияновича і Франковій повісті «Захар Беркут»: скажімо, переможець над ведмедем Продан із «Месті верховинця», славний на всю околицю, вірний у любові, шанобливий до старших, нагадує пізнішу постать Максима Беркута, а порятунок Зіні від розгніваної вовчиці у повісті «Страсний четвер» — допомогу Максима дочці боярина Мирославі у її боротьбі з ведмедицею. Максим і Мирослава — дуже самостійні й наполегливі в особистих рішеннях, і цьому посприяло їхнє виховання, адже, попри етичний антагонізм, боярин, як і старий Захар, виховав дочку в атмосфері свободи: «зараз з першого разу видно було, що Мирослава виростає на свободі, що виховання її було мужеське і що в тім прегарно розвиненім дівочім тілі живе сильний, великими здібностями обдарований дух» [т. 16, с. 11], а наслідком її навчання було те, що «<...> в чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в *природній свободі свого поводження* [похилий шрифт — М. Д.], <...> у смілості й рішучості, властивій тільки мужчинам, що виростили в ненастанній боротьбі з супротивними

¹ Устиянович М. Месьть верховинця (Повістка з правдивого слухаю). С. 403.

² Правопис змінено на написання окремо згідно з чинними правилами. — М. Д.

³ Устиянович М. Месьть верховинця (Повістка з правдивого слухаю). С. 402.

обставинами» [т. 16, с. 11]. Однак попри певну подібність епізодів рятунку від дикого звіра Мирослави зі «Захара Беркута» і крайникової прийомної дочки Зіні з повісті «Страстний четвер», подальші історії взаємин поряттованих і рятівників дуже відрізняються. Коли Зіня, яка «в цілій своїй подобі мала <...> щось мужеского <...>», «женьскої боязливости не знала» й «ударити з цівки на звіря не було їй лячно і ніколи не пускалась она в верхи без пистолета»¹, потрапила у небезпеку (таки не взявши зі собою того разу зброю), її рятівник, обранець серця, не мав тієї внутрішньої свободи й шляхетності, що Максим Беркут. Внутрішня несвобода Олекси Добоша — а героєм був саме він — виявляється ще в розмові з бабою Зубанею, яка, натискаючи на слабкі місця ватага (захоплення ненависною їй дівчиною), легко корегує його плани, схиляє до бажаної їй помсти за смерть сина-опришка, пораненого Зінею при нападі й повішеного за наказом крайника. Тож хоробра дівчина потрапляє у хитро сплетену пастку: спочатку Олекса, піддавшись намові Зубані та власній пристрасі, викрадає кохану, а тоді й сам, ведений зрадливим товаришем, знову опиняється у лівці розбійницької ватаги, замість омріяної втечі від неї. Так піддатливість на свавілля поневолює і саму людину, і тих, хто довірився їй. Попри слова «Далій, люба, на свободу!»², сказані опришком після того, як Зіня передала їхню спільну дитину своїм прийомним батькам, життя у розбійницькій ватазі стає для покривдженої жінки найгіршою неволею.

У повісті не розкрито ті «тяжкі пригоди», що «прогнали» Олексу «в верхи»³, але загальні соціальні причини опришківства знаходить оповідач у кривдах, здирстві й засиллі корчем у Верховині⁴, що призвело до первісно цільової помсти, яка згодом розвинулася у ширший розбій. Ні Устиянович, ні Франко не героїзують заняття опришків; Устияновичів Добош планував, викравши Зіню, «утечи на Угорщину, повергши на завсе шайку»⁵, а Франків Довбуш у дебютному романі «Петрії і Добошуки» домовився зі своїм товаришем Петрієм «відлучитись від банди, залишити страшне розбійницьке ремесло і уживати зобраних грошей на добро народу» [т. 14, с. 27]. На відміну від Устияновичевого ватага, який потрапив у пастку, зорганізовану Зубанею з допомогою зрадливого товариша, Франків Олекса не тільки справді покинув банду, а й покаявся і відпокутував своє розбійницьке життя, а його історія з викраденням Мільці (Емілії Шепетинської) суттєво відрізнялася від історії Зіні — дівчинку віддали на виховання старому пасічникові вдалині від світу, і вирісши, вона стала дружиною уславленого ватага. Бажання служити народові й спокутувати свої

¹ Устиянович Н. Страстний четвер (Повість верховинська з місцевих поговорок) // Твори Миколи Устияновича і Антона Могильницького. Вид. 2-ге. Львів : 3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1913. С. 214.

² Там само. С. 255.

³ Там само. С. 203, 204.

⁴ Там само. С. 258, 259.

⁵ Там само. С. 250.

гріхи у поєднанні з сильною волею відрізняє Франкового Довбуша від зануреного у свої «пристрастності серця» викрадача Зіні.

Поетика зображення внутрішньої свободи людини збагачена романтичними засобами увиразнення стану душі за допомогою пейзажів. Відчуття бажаної свободи розлите у природі, красі гір, сході сонця:

«Сонце піднеслось під сам щит вселенної, ціле небо горіло. <...> Кудя оком вержеш, всюда ненаглядна радость, необмежима величина! <...> По лузі гне ся сріберная річка, в річці пстружочок *свобідно гуляє* [похилий шрифт — *М. Д.*], а по-над річку шовковії цвіти, помеж цвітками дитина. А далій хатка на малім беріжку, а в-коло хатки високі ялиці, коло хатини дівчина русая, а на ялиці голубка. А все веселе, все ладне, все легке, всюда жите бє повними жилами, кипит, *гуляє радостно, свободно*, як з нор жива водичка. <...>»¹;

«Тим часом розтлівав всхід чимраз більше і більше і викладав золотом путь для величественного гостя. Всі гори зазоріли в ненаглядних красотах, а кожда билінка, кожда цвітка підносила весело свої листочки, мов го крильці взлітаючі назустріч цариці землі. А серце чоловіка розходилося в неописаних radoцax і тосках, і желанях, і надіях. Величаво промовляли до него тії наповиднії красоти світлої синяви небес, що над ним леліяли, тії огромнії велити з золотими головами, що в недоглядній простороні розлягалися перед его оком, тоє бездонное море туманів, що під его ногами хвилювало, тая безконечна ширінь, тая вся величественна сила природи, що его обіймала докола і підносила душу, а то чимраз сильнійше, чимраз разнійше, чимраз вище і вище»².

За спостереженням Ростислава Чопика, сковородинська ідея сродності — це не тільки про сродну працю, а й відповідність своїй глибинній природі: «Сковорода закладав у поняття сродності глибинний онтологічно-екзистенційний сенс, розуміючи його як пункт перетину волі людини і Бога, точку відліку життя у Бозі, у с-часті <...>»³. Внутрішню свободу також можна означити як сродність своїй істинній природі, відповідність Божому Задумові щодо людини. Ознаками внутрішньої свободи в Устияновичевих творах, як і у Франкових, є: здатність любити; рух (діяльність, творча радісна праця, чинення добра); незалежність серця від «пристрастностей» (зздрості, гордині, жаги влади, помсти, грошолобства); природна гідність поведінки; краса чистоти і праведності; а також (у повістці «Старий Єфрем») спокійне й умиротворене (сковородинське) ставлення до смерті. Внутрішній конфлікт свободи й неволі в людині є одним із основних сюжетотворчих чинників в обох письменників.

¹ Устиянович Н. Страстний четвер (Повість верховинська з місцевих поговорок) // Твори Николи Устияновича і Антона Могильницького. Вид. 2-ге. Львів : 3 друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1913. С. 220–221.

² Устиянович М. Месьть верховинця (Повістка з правдивого случаю). С. 398.

³ Чопик Р. Концепт як сюжет (від Сковороди до Шевченка) // Історії літератури: Соло триває... нові голоси на пошану Соломії Павличко. Львів : Центр гуманітарних досліджень; Смолоскип; Літопис, 2010. С. 11.

**LEITMOTIVE OF FREEDOM AND BONDAGE
IN THE WORKS BY MYKOLA USTYIANOVYCH AND IVAN FRANKO**

Myroslava DEREVIANA

The section of the book traces the means of the depiction of inner freedom as an ethical ideal and inner bondage as the cause of the suffering of the characters in the works of Mykola Ustyianovych («Old Yephrem», «Revenge of Verkhovynets», «Holy Thursday») and Ivan Franko («On the top», «Without work», «The Last kreitsar», «Zakhar Berkut», «Lesykha's family», «At the bottom», «Petriys and Doboschuks»).

Keywords: inner freedom, inner bondage, Mykola Ustyianovych, Ivan Franko.

**ЙОСИФ ЛЕВИЦЬКИЙ:
ВІСТРЯ ПРАВОПИСНОГО ПИТАННЯ
У ГАЛИЧИНІ 30–40-х РОКІВ ХІХ СТ.,
філологічні здобутки, життєві баталії**

Марія КОТИК-ЧУБІНСЬКА

Левицький Йосиф (Осип) Іванович (Захарович) (1801, с. Баранчичі Самбірського повіту, тепер — с. Баранівці Самбірського р-ну, Львівської обл. — 24 травня 1860 р., с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту, тепер — с. Нагуєвичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.) — український греко-католицький священник, письменник, перекладач, автор граматики української мови, низки шкільних підручників, громадсько-культурний діяч. Народився у сім'ї священника. Згідно із записом у нагуєвицькій метричній книзі (спр. 4025, арк. 26) Левицький був сином Захара Левицького та Катерини Новаківської¹. 1825 р. закінчив греко-католицьку семінарію у Відні, тоді-таки висвятився на священника. Вже за часів навчання у Відні Йосиф Левицький почав активно цікавитися питаннями мови і письменства, особливо, коли 1822 р. до Відня приїхав Кирило Блонський (1803–1852). У доповіді на Соборі руських учених (1848) Левицький згадував:

«Кирилль Блонський, теперѣшній Депутатъ на вальнѣмъ Сеймѣ, прибывши року 1822 до Вѣдня на Богословіе, маючи деякіи средства со собою, прилягъ ко мнѣ вѣмъ серцѣмъ, и сталисьмо вразъ о объясненію языка русского промышляти, бѣльше небыло охотникѣвъ. Плодомъ нашихъ першихъ покушеній былъ переводъ зъ нѣмецкого Домоболіе проклятыхъ [вірш Й. В. Гете “Das Heimweh der verbannten” (ностальгія вигнаних)]. — *М. К.-Ч.*] во Вѣдни выдруковане 1822 року. Судьба наша розлучила насъ, і кождий зъ насъ самъ на самъ надъ дальшею долею языка русского розмышляти мусѣль»².

Перше перебування Йосифа Левицького у Перемишлі: широкі наукові і творчі заміри

У 1825–1832-х роках Й. Левицький був капеланом перемиського єпископа Івана Снігурського (1784–1847). Єпископ Снігурський — найбільше заслужена постать для релігійного, культурного і політичного життя українців Перемишля і Надсяння 20–40-х рр. ХІХ ст. Левицький присвятив йому тезоімениті вірші: один панегі-

© Марія Котик-Чубінська, ORCID: 0000-0002-8019-9990

* Друкується найповніший варіант дослідження.

¹ Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Львів, 2000. Кн. 1: Рід Якова. С. 38, 52.

² [Левицький Й.]. Слово говоренне во рускѣй Академіи наукъ во Львовѣ 1848 року // Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 2. НД. 545. П. 122. Арк. 3.

рик залишився в рукописі (1825 р.)¹, другий — вийшов друком у Львові 1829 р. Снігурський хотів утілити свою мрію — заснувати церковний хор, бо у ті часи в Перемишлі «пініє катедральное при торжественних Службах Божих відправлялося на самолівку, хто як потрафив...»². Тож 1828 року еп. Снігурський поручив справу заснування хору Йосифові Левицькому, дав для цього необхідні кошти. Капелан Левицький роздобув партитури Бортнянського, клопотав, щоби було запрошено чеського диригента Алоїзіуса Нантке для навчання співу «у чотирьох ключах». І вже відтоді перемиський церковний хор, що діяв під орудою талановитого чеського диригента, славився своїм співом. Серед хористів були брати Вербицькі, Михайло та Всеволод, які по смерті батька і після відмови матері від материнських прав, осиротівши, перейшли під опіку родича — владики Снігурського. Про талант М. Вербицького Й. Левицький писав так:

«істий ученик перемискої музикальної школи, тепер священник Михаїл Вербицький, зділав її своїм талантом во генераль-бассі, значительну славу; бо где лиш виступовав, чи то ві Львові, чи в Перемишли, приобрітав достойні похвали»³.

Звідси, із перемиського церковного хору, виходить відголос літургійного співу у мелодії гімну України. Про це сказав український композитор Валентин Сильвестров у часи Революції Гідності в Києві 2014 р.:

«Я вслухався, а це — не звичайний гімн: там три поверхи, три кімнати, це триповерховий гімн. Зазвичай гімн складається з однієї або з двох парних складових (візьмімо, гімн радянського союзу — парний, там А і В). А тут — А, В і С — тобто, він потрійний. Крім того, тут розспіви є, що абсолютно непритаманно для гімну. Гімн зазвичай виконується по складах. І я зрозумів... що в ньому є літургійна основа, алілуйність є. Річ у тім, що Вербицький був церковним діячем, мав богословську освіту. В цьому гімні закладена літургійна основа, і Майдан стояв не лише за свободу, він був іще літургійний. В ньому не було погрози... <...> цей гімн — алілуйність у ньому присутня. Алілуйя, це ж торжество, вдячність, це гімн вдячності... І ці слова звучать як псалом український, і вони фундаментальні у своїй суті»⁴.

1830 р. Левицький анонімно перевидав «Лексіконъ славеноросскій и имени тлькованіє» Памви Беринди (Київ, 1627) у його супрасльській переробці (супрасльська переробка — церковнослов'янсько-польський словник, що був укладений

---

¹ Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Ф. 2. НД. № 171. П. 35. IV. Арк. 180–189.

² Левицький Й. Історія введення музикального піння в Перемишли // Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середини XIX століття / упоряд. В. Пилипович. Перемишль, 2001. С. 226.

³ Там само. С. 230.

⁴ Живе інтерв'ю з Валентином Сильвестровим про музику на Євромайдані. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3FunYjxNulE>.

і надрукований 1722 р. у Супрасльському монастирі [м. Супрасль, тепер Республіка Польща] на основі реєстру слів «Лексикону» Памви Беринди, але без власних імен. — *М. К.-Ч.*). Видання Левицького з'явилося під заголовком «Приручний словарь славено-польскій, или Собрание Реченій славенскихъ неудобъ разумѣтелныхъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковних, на языкъ польскій толкованыхъ» (Лвигородъ, 1830). Як зазначив Віталій Русанівський, «Лексикон» Памви Беринди був

«[в]еликою лексикографічною працею, яка сприяла піднесенню авторитету як церковнослов'янської, так і тодішньої книжної української мови <...>. Автор поставив перед собою два завдання, які не суперечили одне одному: зміцнити престиж церковнослов'янської мови шляхом кодифікації її лексики і разом з тим утвердити норми книжної української мови з опорою на народну мову <...>. До одного церковнослов'янського слова П. Беринда наводить інколи один український відповідник, а інколи й декілька (у тім числі полонізмів)»¹.

Словник Памви Беринди «мав непересічне значення, оскільки чітко розмежував дві вживані у той час мови: церковнослов'янську і виролу на її основі староукраїнську»².

Перевидання супрасльської переробки (словника церковнослов'янсько-польського), що здійснив Йосиф Левицький, мало лише історичну прив'язку, не відображало тогочасного стану галицької української мови.

1831 р. у Перемишлі *вибухла*, як тоді казали, епідемія холери. Левицький утік, на його місце мусив заступити на 5 років молодший його свояк Йосиф Лозинський³. Про втечу капелана згадав священник Іван Хризостом Сінкевич, учасник катедрального перемиського хору:

«Когда епископ Снігурскій заболів на холеру, капелян его, о. Йосиф Левицькій, оставив его і сам убіг на гору Знесіне под Перемишлем. За тот поступок бив Левицькій удален на вікарія при катедрі, где занявся з свойственною собі енергією учрежденіем типографіі»⁴.

Від 1 вересня 1832 р. до 17 березня 1834 р. Левицький керував Єпископською друкарнею, що її організував єпископ Іван Снігурський ще 1829 року⁵. Також 1832–1834 рр. Йосиф Левицький викладав церковнослов'янську мову в Перемиській духовній семінарії.

¹ Русанівський В. М. Історія української літературної мови: підручник. Київ : АртЕк, 2001. С. 98, 99.

² Там само. С. 99.

³ Лозинський Й. Автобіографія // Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / упоряд. В. Пилипович. Перемишль ; Львів, 2002. С. 184.

⁴ Сінкевич І. Хр. Начало нотного пінія в Галицкой Руси (Воспоминанія старого священника) // Там само. С. 226.

⁵ Dwornik K. Stanowisko ks. Josyfa Łewyckiego (1801–1860) w sporze o alfabet języka ruskiego (ukraińskiego) w Galicji w latach 30. i 40. XIX wieku // Acta Polono-Ruthenica. 2016. № 21. S. 18.

1834 р. німецькою мовою вийшла граматика руської (української мови): Joseph Lewicki. Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. (Przemysl).

«Як відомо, в підавстрійській Галичині ще до революції 1848–1849 рр. з'явилося чимало граматик “русської” мови, тоді як у підросійській Україні вийшов друком тільки короткий нарис граматики Олександра Павловського 1818 року. Але перша з тогочасних галицьких граматик, яку уклав Іван Могильницький у 20-их роках XIX ст., побачила світ щойно 1910 р. завдяки публікації Михайла Возняка. Найкраща ж з-поміж цих граматик — авторства Йосифа Лозинського — з різних причин (котрі, мабуть, радше сприяли її якості), вийшла щойно 1846 р. Хоча ранню її версію вже було завершено на початку 30-х років XIX ст., та вона так і не мала якогось помітного впливу. Граматикою ж Й. Левицького (вийшла 1834 р.), галицькі русини не були задоволені, а сам її укладач невдовзі почав писати цілком іншою, набагато ближчою до народної мовою. Отже, жодній зі згаданих граматик, ані граматиці Якова Головацького з 1849 р., ані іншим граматикам першої половини XIX ст., не вдалося встановити загальноприйнятих норм “русської” мови в Галичині»¹.

Левицький обстоював етимологічний правопис: писати можна так само, як у північних говорах, а читати, вимовляти — по-своєму.

«Положенієм моимъ есть, чтобы мало-русскій языкъ со сѣверо-восточнымъ во правописаніи сходилса, хотя во произношеніи разнятся, то не мѣшаеть мысли; а кто хочеть и произносить по мало- или велико-русски, мо- [так! – М. М.] очень скоро и легко въ томъ успѣтъ»².

Писана німецькою мовою Граматика Левицького не мала активного практичного застосування. Її позитивом було те, що як ілюстративний матеріал до граматики, а також у літературному додатку укладач Левицький використав твори українського бароко, уривки з «Енеїди» Івана Котляревського, численні приклади з українського фольклору: пісні («Пісня про комара» — «Von der Mücke»; «Бодайся той когуть снудиль», «И шумить и гремитъ, дробный дощикъ иде» та ін.), а також прислів'я, приказки, загадки. Як на священника-укладача, добірка у літературному додатку граматики не позначена строгим цензуруванням: так, поруч із прислів'ями та приказками, де згадано Бога («Безъ Бога, ани до порога», «Присяжь то Боже!», «Бѡгъ ме!»), розміщено приклади паремій, де фігурують демонічні істоти («Оубрался як чорт на оутреню», «Богатому чорт дѣти колише», «Чеши дѣдка съ рѣдка»), язичницькі персонажі, недобрі побажання («Бодай тя Перѡмъ

¹ Мозер М. Йосиф Левицький як борець за культуру руської (української) мови // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2006–2007. Вип. 15: Confraternitas : ювіл. зб-к на пошану Ярослава Ісаєвича. С. 447.

² Цит. за: Мозер М. Йосиф Левицький як борець за культуру руської (української) мови. С. 448.

трѣсь», «Грѡмъ бы та забиль», «Шо бысь са снудиль», «Бодай са заснѣтиль»)¹.

Важливо підкреслити, у компендіюні галицько-руських народних приповідок, що уклав Іван Франко², граматика Йосифа (Осипа) Левицького значиться першим джерелом висловів, які Франко долучив із друкованих видань³ [т. 38, с. 294–316]. У «Тимчасовій оповістці» Франка [1901 р.] читаємо:

«Розпочавши збирати приповідки та всякі образіві речення, проклятя, формулки, мудрованя и т. и. ще на шкільній лаві, звиш як 30 літ тому назад, я постановив нарешті приступити до видання отсеї збірки, в яку крім зібраного мною безпосередно з уст народа матеріялу входять численні більші або менші рукописні збірки інших осіб, що набралися чи то у мене, чи в Наук. тов. ім. Шевченка, чи в інших бібліотеках, а надто ті збірки галицько-руських приповідок, що були друковані давнійше (Осипа Левицького, Ількевича, Кобринського, Головацького, Ст. Петрушевича, Гнідковського, Грегоровича, Кольберга, Незабітовського і т. и.)»⁴.

На деякі з приповідок, що є в граматиці Левицького, натрапляємо у листах Франка («Не буде зь той муки хліба»), Остапа Терлецького — «Не пережись колись не пирѡгъ»; чимало їх побутує у сучасному мовленні, є такі, що варто би взяти тепер на озброєння: «Говори до гори», «За море по зѣла пѡшоль», «За моє жито, тай мене побито», «Такъ маюсь, якъ горохъ при дорозі», «Говори Климе, нехай твоє не гине», «Нѣ бе, нѣ ме», «То не чудо, шо кобила сдохла, але кто псамъ даль знати», «Доброй головѣ, достъ двѣ словѣ»⁵.

1834 р. Йосиф Левицький виступив проти запровадження в українській мові латинської абетки. Таку ідею висловив Йосиф Лозинський у статті «О wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego»⁶. На тодішньому етапі розвитку мови і книгодрукування «тихий» перехід на латиницю вже відбувався й так (наприклад, у друках релігійної літератури). До такої ініціативи закликали польські діячі: В. Залеський (у передмові до збірки «Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego», 1833), А. Бельовський (у статті, надрукованій у львівському тижневику «Rozmaitości», 1833). Але виголошена пропозиція Лозинського мобілізувала українців до спротиву. У сво-

¹ Lewicki J. Grammatik der Ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. 1834. S. 172, 192–209.

² Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко ; наук. ред. д-р філол. наук, проф. Святослав Пилипчук. 3-тє вид. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021.

³ Див.: Франко І. Передмова до першого тому <видання Галицько-руські народні приповідки. Львів, 1905> // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1976–1986. Покликаючись на це видання, у дужках вказуємо том і сторінку.

⁴ Галицько-руські народні приповідки. Т. 1. С. 17.

⁵ Lewicki J. Grammatik der Ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. 1834. S. 172, 192–209.

⁶ Див.: Rozmaitości. 1834. № 29.

ій статті «Odpowiedź na zdanie o zaprowadzenie abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego»¹ Йосиф Левицький «заперечував доцільність запровадження польського алфавіту замість традиційної кирилиці, застерігаючи, що така заміна поставить під загрозу саме існування української (“руської”) літератури в Галичині і призведе до подальшого подрібнення вже й так роз’єданого штучними кордонами “руського письменства на ще дрібніші шматки”»².

У спогадах Якова Головацького зазначено, що редактор львівської газети «Rozmaitości», екстраординарний професор польської мови і літератури українець Михалевич, який надрукував відповідь Левицького, як спеціальний додаток до газети, розплатився за це своєю редакторською посадою. На його місце було призначено «настоящего» поляка Яна Камінського³.

Парох зі Шкла: нові перекладацькі «покушення», подих весни і правописні сугички

У 1834–1844-х рр. Йосиф Левицький був настоятелем церкви св. Параскевії⁴ у с. Шклі Яворівського повіту. Тогочасні свої статті та переклади підписував «Парох зі Шкла». У зв’язку з цим топонімом мав він також прізвисько Глойснер, про що читаємо в копії давньої публікації:

«Йосифъ Левицкій, названный, для различія отъ великого числа других Левицкихъ, “Глойснером”, а то по той причинѣ, що дѣйствующи долги лѣта яко приходникъ въ селѣ Скло (Шкло), названномъ евреями “Глюс” (Glos, Glas) былъ онъ такъ названъ мѣстными и окрестными чадами Израеля»⁵.

Йосиф Левицький упорядкував **добірку колядок**, які він записав у Шклі: «Чи є, чи нема господар дома», «Там за ворота, за новейкими», «Ой рано, рано куройки піли». Ці записи опублікував згодом Ю. А. Яворський⁶. Зібрані Левицьким колядки увійшли до академічного видання «Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року» (Київ, 1965). Фольклорні записи Левицького цих та інших колядок, щедрівок, описи традицій святкування Різдва в Галичині зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника⁷. У Шклі, читаємо у записах пароха, якщо господар давав «новолѣтникам» (віншувальникам з Новим роком) калачика чи крейцара, то «новолѣтники» дякували так:

¹ Rozmaitości: Pismo dodatkowe do «Gazety Lwowskiej». 1834. № 52. Wkładka, s. 1–4. Див. укр. переклад у статті: Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. [т. 47, с. 571–579].

² Нахлік Є. Йосиф Левицький як літературний критик // Слово і Час. 2001. № 12. С. 3.

³ Воспоминаніе о Маркіянѣ Шашкевичѣ и Иванѣ Вагилевичѣ. [Изъ записокъ Якова Ѡ. Головацкаго] // Литературный сборникъ издаваемый галицко-рускою матицею подъ редакціею Богдана А. Дѣдицкаго. 1885. Вып. I. С. 20.

⁴ Зведена у 1532–33 рр. дерев’яна церква, де служив Левицький, згоріла 2006 р.

⁵ Фонд Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка.

⁶ Из этнографической тетрадки 1830-х годов. Львов : Изд. «Галицко-рус. Матицы», 1902.

⁷ Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 2. НД. № 171. п. 35. Арк. 222–283.

Бодайсте давали,
Другого року дочекали,
С'їйся, родися
Жито, пшениця,
Яриця,
Якь палиця,
Бураки,
Якь ходаки,
Дьні
Якь свині,
Морков якь кӧля,
Пӧйдемо на подӧлля!!!

А якщо господар «новолѣтникам» нічого не хотів дати, то не поздоровляли його, лишень казали:

Родися лопухъ,
Жеби ти живѡть опухъ,
Родися коколиця,
За пѣцомъ дѣтей копиця!!!¹

У період свого служіння у Шклі Левицький написав **новий панегірик** на честь єпископа Снігурського (Перемишль, 1837). І цей, третій за порядком, тезоіменитий стих заслуговує на більшу увагу: тут у зачині фігурують русалки, вони співають пісні понад Дністром! Диво — священник не лише наважився в оді до єпископа зробити язичницький відступ, а й підхопив образ альманаху «Русалки Дністрової» (1837). Також у цьому вірші Левицький використав народні мовні форми, притаманні для надсянського говору: *бистровокий, вострі, ворле, воко, злітілися, віцекріль, цимало, теперка* тощо. Іван Франко підкреслив: «В тій вірші, що відзначається й правописними інноваціями (лат. j), чути подих тої самої весни, яка віє від “Русалки Дністрової” <...>» [т. 31, с. 324].

Парох зі Шкла також здійснив нові перекладацькі «покушення»: «Єрлькеніть Гетего переведень на мало руській языкъ и названь богинею» (Перемишль, 1838 [ідеться про вірш Й. В. Гете «Вільшаний король». — *М. К.-Ч.*]), «Звѡнь Шільлера зъ Нѣмецкого на языкъ Галицко-Руссій переведень Іосифомъ Лѣвицкимъ зо Шкла» (Въ Перемышли, 1839) та ін. Спроби Левицького перекладати вірші не здобули визнання. В огляді галицької (червононоруської) поезії М. Максимович присвятив «граматику-пїиту» окрему увагу:

«Лѣвицкій въ своихъ пѣснопѣніяхъ часто прибѣгаеть къ своей отечественной мифології <...>. Въ слѣдствие того же стремленія къ родной мифології, Лѣвицкій передѣлалъ на свою статью Гетева *лѣснаго царя* <...>. Но эта *богиня*

---

¹ Відділ рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника. Ф. 2. НД. № 171. п. 35. Арк. 235–236.

не удалась Лѣвицкому: видно не пора еще передавать Нѣмецкихъ поэтовъ Малороссійскимъ языкомъ»¹.

Хоч із якою прихильністю Максимович вітав «первоцвѣтки Червоноруской Музы»², він вимушений був сказати, що для українського читача величезним каменем спотикання є мова творів галицьких («червоноруських») авторів:

«Желая Лисенецкому и всѣмъ товарищамъ его возможныхъ успѣховъ на поприщѣ стихотворномъ, мы замѣтимъ одно: зачѣмъ на его Воззрѣнїи [страшилища] надписано, будто оно изображено языкомъ Малорускимъ? Ни один Малороссїанинъ не назоветъ этого языка своимъ, да это и не Великорускій, и не Бѣлорускій языкъ: это искусственное Словенорусское словосочиненіе, которымъ лѣтъ за сто писали наши Рускіе стихотворцы, и отъ того ихъ произведенїя состарѣлись преждевременно»³.

Настанови і поради від Максимовича були такі:

«Пусть они [червоноруські поети. — М. К.-Ч.] избѣгаютъ искусственнаго словосочиненїя и стихосложенїя! Живая литература у нихъ можетъ процвѣсти только на ихъ народнымъ живому языкѣ. Пусть они всѣ изучаютъ его въ народныхъ пословицахъ, поговоркахъ, сказкахъ, и еще болѣе въ пѣсняхъ Малороссїйскихъ, особенно Украинскихъ, гдѣ народное выраженїе процвѣло съ наибольшою силою и красотою. <...> Между стихотворенїями Червонорускими, этимъ <...> направленїемъ къ своенародности отличается особенно — Русалка Днѣстровая»⁴ (!).

Про переклад вірша Ф. Шіллера «Дзвін», що здійснив парох зі Шкла Левицький, «серед інтелігенції тих часів пішла поговорка:

“Старий Шіллер зажурився,
Що його “Дзвін” в Шклі розбився”» [т. 41, с. 299].

Володимир Коцовський поставився із розумінням до недоліків перекладацької діяльності Левицького, звертаючи увагу на історичний контекст, на підневільне суспільно-політичне, культурне становище галичан-українців у тій добі:

«<...> була отся с а м о с т і й н а літературна проба молодого Левицького (переклад “Домоболіє проклятих”) все таки замітним кроком наперед, була легеньким симптомом нової доби, нових потреб <...> І язык сего стишка дуже цікавий <...> автор явно почуває потребу н о в о г о языка, рад би і ту ступити вперед <...>, мішає нові, незвичні, слова <...>. І якже мав собі тоді інакше poradити бідний галичанин, вивчений в німецькій школі, вихований серед полу

---

¹ Максимовичъ М. О стихотворенїяхъ червонорускихъ // Кїевлянинъ / издалъ Михаилъ Максимовичъ. Кїевъ : Въ Университетской Типографїи, 1841. Кн. 2. С. 128–129.

² Там само. С. 121.

³ Там само. С. 140.

⁴ Там само. С. 141.

п а н с к о ї, полу п о л ь с к о ї суспільности, в презорі [в атмосфері зневаги, презирства. — *М. К.-Ч.*] для народа и его мови <...>¹.

Міхаель Мозер також стає на бік пароха зі Шкла: «Попри те, що в науковій літературі Йосифа Левицького завжди трактували як типового прихильника “язичія”, це не цілком відповідає дійсності. Уже з кінця 30-х рр. XIX ст. він намагався писати народною мовою, зокрема перекладаючи вірші Гете і Шиллера, а також у панегіриках греко-католицьким єпископам»².

Згадаємо ще раз русалку і подих весни у панегірику Левицького 1837 р. Бо вже 1843 р., коли була опублікована його рецензія на альманах «Русалка Дністровая»³, виходить на яв постать «граматичного диктатора».

«Діткнутий тим, що автори <...> Далібор, Руслан і Ярослав [І. Вагилевич, М. Шашкевич, Я. Головацький. — *М. К.-Ч.*] виступили “як тріумвірат на чолі руської літератури в Галичині, присвоюючи собі її воскресіння і провід” і, таким чином позбавляли його честі вважатися зачинателем і керманичем відродження галицько-руської літератури, Левицький піддав альманах нещадній критиці»⁴.

Євген Нахлік висвітлив головні судження Левицького щодо орфографії збірника, лексики, версифікації. Вчений підкреслив несподівану настанову граматики-етиолога молодим поетам: «Критик закликав творців “Русалки”, хоч як це не парадоксально, відчувати “дух народної поезії за метричними стопами”, і повчав, що “цього духу належить триматися і згідно з ним писати вірші”»⁵.

У статті М. Мозера «Йосиф Левицький як борець за культуру руської (української) мови» також докладно проаналізовано, у чому полягали зауваження консерватора Левицького, сповідувача етимологічного принципу письма, до молодих авторів, що намагалися дотримуватись фонетичних правил, у чому парох зі Шкла мав слушність, а де помилявся⁶. Як відомо, наприкінці розправи Левицький подякував австрійському уряду за заборону розповсюдження збірника:

«У своєму горезвісному резюме Йосиф Левицький указував на позитивний бік того, що внаслідок мовних вад “Русалка” не набула значного поширення на Галичині <...>. Такі слова остаточно вирішили долю ученого, про чії заслуги наступні покоління забули. Саме ця критика “Руської Трійці” та його згода із цензуруванням “Русалки”, були одним із вирішальних кроків до того, що в

---

¹ Коцовській В. Причинки до галицько-руської бібліографії перед 1848. роком. III. «Домоболіє проклятыхъ» // Зоря. 1886. № 17. 1/13.IX. С. 292.

² Мозер М. Йосиф Левицький як борець за культуру руської (української) мови. С. 448.

³ Listy tyczące się piśmiennictwa ruskiego w Galicji staraniem ks. Józefa Lewickiego ze Szklą wydawane. List I. Przemyśl, 1843.

⁴ Нахлік Є. Йосиф Левицький як літературний критик. С. 4.

⁵ Там само. С. 5.

⁶ Мозер М. Йосиф Левицький як борець за культуру руської (української) мови. С. 447–460.

сучасній україністиці Йосифа Левицького сприймають лише як консерватора та представника “язичія”. Натомість критика пасторальних листів Михайла Левицького (1841 і 1843 рр.), наведена у другому “листі” під назвою “Howirla dnia 1-o listopada 1843)”, свідчить про те, що Й. Левицький не належав до найконсервативніших галицьких письменників»¹.

Колізія з Левицьким, у якій він, з одного боку, спорадично дотримувався фонетичних принципів письма, у вірші на честь Снігурському (1837), а з другого, критикував (1843) «Русалку Дністровую» за непослідовність фонетичного правопису, є одним із прикладів тогочасних зіткнень етимології та фонетики, що нуртували у Галичині. Іван Франко уважно висвітлював ці правописні питання у своїх дослідженнях.

«Не диво, що завзятий етимолог Йосиф Левицький, критикуючи “Русалку” в своїх “Listach tyszących się piśmiennictwa ruskiego w Galicyi” (Перемишль, 1843), головну часть своїх уваг посвятив критиці правописі <...>. Та інтєресно, що той сам Йосиф Левицький, що в 1843 р. дякував урядові за заборону “Русалки” з причини її правописі, і сам 1837 р. згедзився був до фонетичних інновацій, запроваджуючи латинське j і інші правописні “дивогляди”, ненависні нашим етимологам» [т. 29, с. 161].

Наочним прикладом, як «згедзився» Левицький, Франко подав уривок із панегірика «Стихъ во честьъ јего преосвящєнству киръ Іоанну Снѣгурскому, бѣскупови Перемыскому... милостивѣшому добродѣјови... у подножца јего престола съ наибольшимъ ушанованъјомъ сложенный», виданої в Перемишлі 1837 р., відзначаючи такі граматичні форми слів: јєсть, Стауропіјаньскои, сажнѣй, діјєцја, јє, жїјє, меньшују, на воколо, карпатскїјя горы, јєјце, буськи слѣтѣлися, цимало [т. 29, с. 162]. Загалом недоладність етимологічного правопису на той час, за словами Франка, полягала в тому, що ніхто так достеменно й не знав, а на яких саме нормах староруської мови слід базувати етимологічне письмо, які тексти вважати нормативними. І це призводило до великих суперечностей:

«Ми маємо під руками образчики, до чоґо вєла сѣ доктрина [прив’язувати народну мову до староруської мови. — М. К.-Ч.]; доситє прочитати твори Осипа Левицького, у котрого радикальні пориви правописні і проблиски живої нар[одної] мови дивовижно мішаються з церковщиною і польщиною» [т. 29, с. 164].

Франко висвітлив процеси кристалізації правопису української мови, вказав на серйозні загрози, які стояли за цими на позір суто мовними баталіями:

«<...> в 1850-тих роках роздається, а в 1860-тих і далі зміцнюється оклик: етимологічна правопись повинна в’язати нас “с прочим русским миром”. Фо-

---

¹ Мозер М. Йосиф Левицький як борець за культуру руської (української) мови. С. 456.

нетика сталася синонімом національного сепаратизму <...>. Коли фонетика є синонімом сепаратизму, то етимологія є синонімом об'єднання. А коли об'єднання, то вже ж воно не може зупинитися на правописі» [т. 29, с. 165].

Франко проникливо бачив, яке зло може принести мовне в'язання України «с прочим русским миром».

Повернімося назад, до Пароха зі Шкла. Йосиф Левицький дбав про видавання **шкільних підручників, релігійної літератури**. Це мало би, на його думку, підносити освіченість і культуру народу. У листі до митрополита Михайла Левицького від 16 березня 1841 р. видно горливість священника у питаннях освіти і релігії народу руського:

«І чим же можна найстосовній руського простого чоловіка ко читаню наганяти, як не книжкою, в котрій молитви, котрих він на пам'ять не вміє, знаходяться. Хоть не щодень возьме тую ж до рук, то що другій, або що третій — і так не забуде писма <...>. Школи рускія парафіяльні на папері, треба жеби били во істину по межи народом. Кажут, же трудно, але найпокорнійше підписавшийся знайшов тії самії труднощі, що і в других парафіях находяться; но доказав усердностю того, же в Шклі в часі семи літ більше ста дітей ходило і ходит що рік до школи; таким образом до десяти літ цілу Галичину можна преобразовати»¹.

У цьому листі до митрополита згадано авторів альманаху «Русалка Дністровая» як таких, що не пішли услід за правилами граматики Левицького². Але промине сім літ і у своєму виступі на Соборі руських учених у Львові (жовтень 1848 р.) Левицький згадає тріумфірат «Русалки» у шеругу його, граматика Левицького, послідовників (!?).

До розповіді про шкільський період варто додати, що Йосиф Левицький був автором підручників: «Молитвословъ для выгоды парафіянъ Школьскихъ...» (Перемышль, 1840); «Азбука русская для наименьшихъ дітей починающихъ ходити до школи трівіяльной въ Шклѣ» (Выдрукована въ Перемышли надъ Сяномъ, 1844); «Граматика нѣмецкого языка, для студентовъ першої и другої кляссы, по школахъ трівіяльныхъ и парафіяльныхъ во королевствахъ Галиціи и Лодомеріи, Державѣ Австрійской пѣдданныхъ, ко выгодѣ народа Галицко-русского, написаль священникъ при церкви Школьской» (Въ Вѣдни, 1845); «Руководство ко рахункам для дітей починающихъ вчитися в трівіальной школі во Шклі раховати написав Йосиф Лівіцкій» (1845; 1848).

Грушівський період: Весна народів і місцеві баталії

1844 р. Йосиф Левицький перейшов правити до с. Грушева Дрогобицького повіту (тепер Дрогобицького р-ну Львівської обл.), на парафії церкви св. Параскевії.

¹ Левицький Й. Лист до митрополита Михайла Левицького від 16 березня 1841 р. // Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни. С. 436, 437.

² Там само. С. 438.

Перебуваючи у Грушеві, священник мав намір видавати журнал руською мовою. Про це свідчить рукописний проєкт видання — «Объявление пѣдписки на журналъ духовный пѣдъ заглавѣемъ: Бібліотека Бесѣдъ духовнихъ» (1845)¹. У часопису, що мав виходити раз на два місяці, передбачалося вести окремий розділ, присвячений питанням літератури. План видання не було здійснено (про цензурну історію цього проєкту дет. див.: «Йосиф Левицький: “Бібліотека бесід духовних”»²).

У час Весни народів, революційних змін в Австрійській імперії, коли новостворена у Львові Головна Руська Рада (10 травня 1848 р.) на чолі з єп. Григорієм Яхимовичем поширила відозву до русинів Галичини організувати у містах і містечках дочірні Руські Ради, то у Дрогобицькому повіті за цю справу взявся Йосиф Левицький (разом із дрогобицьким монахом-василіянином Юстином Ганкевичем³). Було розіслано листи до священників та учителів із закликом прийти разом зі своїми односельцями до Дрогобича 22 травня (понеділок, якраз у тодішньому Дрогобичі — ярмарковий день) для заснування Руської Ради. Зібрання відбувалося у монастирському шкільному приміщенні при церкві Святої Трійці. Окрім покликаних явилися також «непрошені опікуни» — поляки. Першим узяв слово Йосиф Левицький. Поки він розказував славу історію руських князів, усі слухали спокійно, але коли у промові почали лунати звинувачення на адресу поляків (що Казимир Великий забрав зі Львова золотий трон, корону та хрести галицьких князів і завіз до Кракова! що поляки обіцяли русинам свободи, та не дотримали слова! що і тепер народність руську «брати поляки всіма силами стараються придавити»!), то непрохані гості, беручи за приклад каноніка Заленського, щоразу кричали «*nie prawda, nie prawda!*»:

«патріотники-міщучи тупали ногами, а коваль Соляр витягнув саблю и стал нею вимахивати, другії же скакали із лавок на середину салі і грозили п'ястуками. Однако о. Левицький, не обращая на то внимания, читал дальше пока не окончил річ многолітствієм імператору Фердинанду»⁴.

Коли пристрасті вщухли, о. Кмицикевич (мокрянський декан із с. Гаїв) і о. Желехівський (с. Модричі) прочитали петиції від Головної Руської Ради до імператора та до губернатора. Тим часом поляки прийшли не з порожніми руками, вони мали альтернативну петицію нібито від імені руського народу, і доручили виголосити її саме о. Левицькому. Грушівський парох читав і за кожним реченням вигукував «браво», також він вигукував «слава!» на адресу Польщі і Русі, але коли до своїх вигуків додав «нехай живуть чехи, хорвати і словаки», то польські патріоти вчули

¹ Відділ рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 2. НД 71. П. 35. Ш. Арк. 35.

² Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. / зібрав і пояснив Михайло Тершаковець. Львів, 1907. С. 242–251.

³ Щурат С. Каменяр і його рідне село // Жовтень. 1966. № 12. С. 54.

⁴ [Желехівський Ю.]. Воспоминанія із 1848 года (Із записок очевидца Ю. В. Ж.) // Галичанин. 1898. № 67. 24.III / 5.IV.

дух панславізму і руку Москви. Поки польський юстиціарій (суддя поліційних справ у колишніх австрійських громадах. — *М. К.-Ч.*) пояснював учасникам зібрання, що таке панславізм, Левицький непомітно вислизнув із зали, взяв бричку о. Коцишевського з сусіднього с. Дорожева і — поїхав додому! Розворохоблені поляки вирішили спрямувати свою злість на Левицького: «рішили в отмщеніє понесеного пораженія поколотить его <...> porządnie, zeby poramiętał ruski rok»¹, але його вже й сліду не було. Група ремісників на чолі з ковалем Солярим стояли на чатах біля брички о. Левицького (щоби не втік!). А далі, бачачи, що той не з'являється, порозбігалися з палицями шукати пароха по всьому місті. На таке заворушення руські селяни, не знаючи, що діється, озброїлися про всяк випадок люфами. Ситуація загострювалася. Врешті, щоб запобігти сутичкам, полякам було віддано команду розходитися.

На друге зібрання, 29 травня 1848 р., о. Йосиф Левицький уже не показувався. Тоді вибрали головою Руської Ради в Дрогобичі о. Георгія Кмицикевича. А засідати мусили в іншій залі, бо після першого бурхливого зібрання від тупоту і галасу обсипався тиньк у церковній ризниці².

У жовтні 1848 року о. Левицький взяв участь у Соборі руських вчених у Львові. Виголосив перед делегатами доповідь, де підкреслив, що доконче треба пам'ятати імена тих, хто у важкі часи занепаду Галичини дбав про розвиток рідної мови і культури:

«До тих воскресителей слова руского і словесности рускої від року 1836 належат слідующий мужі: покійний Шашкевич, котрий перешився духом народним руским, во піснях великую снабжав приятність, а Ількевич старанно збирав приповідки і казки <...> За ними поспішим ко вознесенію зданія народної словесности»³.

Змінилися часи, тепер доповідач вклонився Маркіянові Шашкевичу.

Друге запрошення о. Левицького до Перемишля — «але гордість его була без границь»

«В 1849 році, коли у всіх школах східної Галичини замість німецького почато заводити руській язик, покликано й Левицького до перемискої семінарії, щоб преподавав питомцям по руски катехетику. Не радо їхав Левицький до Перемишля, знаючи свою натуру, котра не давала єму з ніким зжити ся и згодити ся», —

---

¹ [Желехівський Ю.]. Воспоминания із 1848 года (Із записок очевидця Ю. В. Ж.) // Галичанин. 1898. № 68. 25.III / 6.IV.

² Там само. № 73. 1/13.IV.

³ Слово говоренне Йосифом Левицьким в общем засіданню зе з'їзду учених руских дня 26-го жовтня 1848 р. н. ч. у Львові // Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни. С. 325.

писав Іван Франко у причинках до біографії Левицького¹. Попри те, незгідливому отцю спочатку добре велося у Перемишлі. Крім викладання у семінарії, він обіймав посади єпископського проповідника та гімназійного викладача. До того періоду належить видання «Грамматика языка русского въ Галиціѣ розложена на пытаня и ѳтьповѣди. Выдалъ Іосифъ Лѣвицкій, дѣйствительный членъ Галицкаго Общества ко просвѣщенію народа русскаго» (Перемишль, 1850), де Левицький умістив також два свої віршові переспіви: «До здоровля (Возслѣдованье зъ Кохановскаго)» і «Звона Шіллера».

Тут варто зробити відступ. 1850 р. анонімний дописувач «Зорі Галицкої», «Єденъ именемъ многихъ», видав своєрідний контрольно-ревізійний звіт про рівень викладання українською (руською) мовою у тогочасних Перемиських навчальних закладах: гімназії та семінарії². У переліку імен тодішніх учителів, які викладали українською (проф. Ревакович; «честний катехита» Ю. Желехівський; «учитель грамматики рускої Преподобный Отец» Левицький; «всечеснійший крилошанин» о. Григ. Гинилевич), Левицького похвалили за заслуги, але водночас його у цій статті найбільше розкритикували: бо його викладання богословія спиралося на тлумачення граматичних норм.

«На богословію встрічаємо знову Преподобного Отца Левицкаго, который тут на четвертѣм році богословіе пастырское по руски преподае. Учит із своїх писм, которіи суть толковані, но так, же іно заглянувши в них, зараз спізнати можна который параграф з німецкаго а который с польскаго переведений. Жичили бисмо си знайти в них тую милую, сердце пліняющую, душу потягающую бесіду, которою колись ученики его до селян промовляти мают, а котрої з писм учителя навчитися должны. А що би правду оказати: укладаючи писма свої з Богословія пастырскаго Преподобный Отец Левицкій не уважав на нічо більше, іно на <...> грамматику»³.

І загалом, добре було би, йдеться далі у ревізійному звіті, щоб Левицький сам виголосив перед учнями проповідь, сам показав взірець:

«жеби оученики в учителю образ живий совершенного проповідника узріли. А сіе булоби, по нашому мнінію, більшою заслугою и тервальшу принеслоби му заслугу, нежели сваритися по часописах, чи в минувшім часі буква в, чи л писатися мае»⁴.

Закрадається підозра: не випадково Левицький потрапив у фокус уваги. Чи не заради нього писалася ця стаття? Кульмінацією критики стала саркастична заувага про «багатовекторність» граматики у написанні власного прізвища:

---

¹ [Іван Франко]. До біографії Йосифа Левицкаго // Зоря. 1886. № 11. 1/13.VI. С. 196.

² Єденъ именемъ многихъ // Зоря Галицка. 1850. № 25. 15/27.III. С. 148–151.

³ Там само. С. 150.

⁴ Там само. С. 151.

«Як імя почитенного сего мужа писатися має, не знаємо; ібо і сам почитенный сей муж правопись імени своего с літами перемяяє: в році 1822 писався Левіцкій, в р. 1829 Левицкій, в р. 1837 Лѣвицкій, а в р. 1838 і 1847 Лѣвицкій. Котораяже правопись із сих всіх єсть злая, которая добра, а которая найліпша? Як про тоє може Преподобный Отец Левицкій своего соіменного упрекати, що підписатися не уміє, єгда сам хотя сочинитель трох грамматик руских, с іменем своїм ради дати си не може? “Врачу ісцілися сам!”»¹.

Із послання видно, що ревізор, «Єден іменем многих», дуже добре знав картину викладання у Перемиській семінарії. Його критика «граматичних зловживань» Левицького аргументована, і, виголошена публічно, в газеті, напевно, була вкрай неприємна для Йосифа Левицького. Чи є тут зв'язок із дальшими конфліктами — невідомо. Так чи так, але далі на авансцену в Перемишлі виходить конфліктна «натура» Левицького.

«<...> гордість єго була безъ границъ; ѓнь швидко пересваривъ ся з усѣми каноніками, трактуючи ихъ, якъ погоничѣвъ, хочъ самъ бувъ простымъ попомъ. Выйшло такъ, що коли разъ завакувало мѣсце каноніка, а Левицкій подавъ ся на те мѣсце, и єпископъ Яхимовичъ, знаючи єго заслуги, хотѣвъ єго именувати, всѣ каноники освѣдчили, що скоро Левицкій буде именованный, то всѣ они зрѣкають ся своихъ достоинствъ. “И такъ теперь намъ при нѣмъ житя нема, — говорили они, а що-жь тогдѣ буде, якъ ѓнь у всѣмъ зъ нами порѣвняє ся!” Левицького поминено, що зновъ такъ єго розъярило, що ѓнь и на самого Яхимовича почавъ нападати. Се й погубило єго. Яхимовичъ якъ стѣи велѣвъ єму подати ся на опорожнену парохію в Нагуєвичѣ»².

Перед тим, як розпрочатися з Перемишлем, ознайомимося ще зі спогадами студента про часи викладання Й. Левицького у перемиській гімназії. У молодих людей діяла інакша шкала оцінювання викладачів, ніж та, що прикладав «Єден іменем многих». Так, у газеті «Дѣло» за 1888 р. читаємо:

«Наказано всѣмъ студентамъ науку руской мовы, а намъ Русинамъ и релігійи учитись по руски. Для науки тыхъ двохъ предметѣвъ появились въ нашѣй гимназійи два новіи професоры: о. Юстинъ Желехѣвскій яко катихитъ для науки релігійи и о. Іосифъ Левицкій, авторъ руской граматики, яко професоръ для науки руского языка.

О. Юстинъ Желехѣвскій, рожденый 1821 р., числивъ тогдѣ 28 лѣтъ <...>. Рослий, зъ приемнымъ лицем, чисто и зъ елеганцією убраный, зъ чорнымъ, довгимъ, за ухо зачесанымъ волосємъ, — про що мы єго “пророкомъ” прозвали, — здобувъ собі межи студентами симпатію, якою и доси тѣшитъ ся. Въ большѣмъ контрастѣ до о. Желехѣвского представився намъ о. Іосифъ Левицкій, професоръ пасторальной, духовныхъ руской перемиской семинарійи,

---

¹ Єдень именемъ многихъ // Зоря Галицка. 1850. № 25. 15/27.III. С. 151.

² [Іван Франко]. До біографіи Йосифа Левицького // Зоря. 1886. № 11. 1/13.VI. С. 196.

а разом нашъ новый професоръ для науки руского языка. Рожденый 1801 р., числивъ онъ 49 лѣтъ, коли явився въ гимназіи. При корпулентнѣй будовѣ тѣла, зъ великимъ выстаючимъ напередъ животом, зъ остриженнымъ по-при головѣ волосьемъ, мѣжъ котрымъ кидалася сивина, зъ неприемнымъ голосом, ему выступавъ за-для товстости пѣтъ изъ чола и часто каплями по лицу зливался. Недбалый въ убраню и тяжкій въ ходѣ, пѣдпирався грубою тростиноюю палицею, безъ котрой не выходивъ зъ хаты, а затовщенийъ зъ широкими крисами цилинדרъ, робивъ зъ него тыпъ чоловика, котрого убачивши, не можна въ житю забути. Якъ о. Желехѣвского такъ и о. Левицкого мы студенты любили, хоч першого бѣльше боялися, якъ другого»¹.

Нагуєвичі: Левицький — «ксьондз грубий» чи «оригінально йовіальний»?

Від 1854 р. Левицький служив у церкві Св. Миколая в селі Нагуєвичах Вижніх². Саме Левицький хрестив Івана Франка. І саме він уперше записав у метричній книзі родове прізвище не «Франків», як писали у документах до того, а — Франко³.

Натура о. Левицького, «котра не давала ему зъ нѣкимъ зжити ся и згодити ся»⁴, виявила себе і на новому місці: він бештав селян за пияцтво, публічно ображав парафіян у церкві, підняв таксу за церковні послуги, вв'язався у земельні сутяги, і взагалі, як згодом зазначалося у слідчих протоколах — перейшов допустимі границі в'їдливості. Зі слів своїх односельців Франко кільканадцять літ по тому записав про Нагуєвицького пастиря таке:

«Левицкого люде не любили за его прикру вдачу і грубіянське обходжене, о нѣм згадують старші господарі й доси і не називають его інакше, як “ксьондз грубий”. Правда, обходжене его було впливом не злої натури, але радше оригінальної йовіальности [жартівливості, гумору. — *М. К.-Ч.*]; коли дійшло до діла, то він не то що не скривдив нікого, але бідному нераз і сам допоміг. Особливо пильно він займав ся школою; спосібніших хлопців громадив коло себе, і сам я бачив ще книжки, котрі він дарував своїм ученикам»⁵.

Особливо гостро зайшов був конфлікт між о. Левицьким і тимчасовим вїтом села Нагуєвичів Костем Дум'яком.

«Оповѣдають, що черезъ пару лѣтъ кожде свое казане Левицкій кѣнчивъ бѣльше-менше въ той спосѣбъ: “А коли де найде ся чоловѣкъ хитрый, пѣдступный, злосливый, пяница, дерунъ, лизунъ, кривдитель и извергъ рода челоуѣческого, то такой чоловѣкъ называе ся — манта!” И при тыхъ словахъ онъ показувавъ

¹ Згадки изъ семинарского житя у Львовѣ (Списавъ пѣсля нотатокъ В. зъ С.) // Дѣло. 1888. № 75. 3/15.IV.

² Блажейовський Д. Историчний шематизм Перемиської епархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини [1828–1939]. Львів, 1995. С. 340.

³ Горак Р., Гнатів Я. Іван Франко. Львів, 2000. Кн. 1: Рід Якова. С. 43.

⁴ [Іван Франко]. До біографії Йосифа Левицкого // Зоря. 1886. № 11. 1/13.VI. С. 196.

⁵ [Іван Франко]. До житєписи Іосифа Левицкого // Зоря. 1886. № 5. 1/13.III. С. 84.

на стоячого передь крилосомь, здоровенного ростомь Думяка, котрый въ одповѣдь на те тѣлько одкашлювавъ и потрясавъ своимь довгимь, чорнимь і кучерявимь волосемь на голові»¹.

У своїх свідченнях проти пароха Левицького віт села Кость Дум'як так пояснював етимологію образи:

«мого якогось попередника туткі в селі люде прозвали Манта, поневаж він, вернувши з Поділя, приніс на собі такі сірак з капішоном, а нашіі люде того назвали манта, і того призвище іще і тепер люде пам'ятают, а ксєндз дєсь ся о тим довідали і мене при казанях так прозивають, аби мене перед людьми обсміяти <...> З таких казань люде ся не будують, але ся в церкві сміют і з ксєндза си дрвят [насміхаються, кепкують. — *М. К.-Ч.*], бо то більше на паяца, як на ксєндза подобає»².

Через численні скарги і нарікання нагуєвицьких селян за дорученням церковної влади проти о. Левицького було розпочато дисциплінарне слідство. Протоколи розслідування, що зберігалися в архіві Перемиської духовної консисторії, віднайшов і викупив 1937 р. Степан Щурат. Тепер матеріали зберігаються у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка. Судовий конфлікт Левицького із громадою Нагуєвич Степан Щурат докладно описав у статті «Каменярь і його рідне село»³:

«<...> розслідування — внаслідок кількох скарг нагуєвицьких селян — провів мокрянський декан і парох села Гаї (біля Дрогобича) Юрій Кмицикевич [так, саме той о. Георгій, як називає його у своїх спогадах Ю. Желехівський, із яким Левицький 1848 р. брав участь у засіданні Руської Ради в Дрогобичі. — *М. К.-Ч.*]. Протягом 22 робочих днів — з 23 лютого до 20 березня (ст. ст.) — 1858 року він допитав 156 мешканців села.

Офіційна частина протоколу, складеного Кмицикевичем, написана німецькою мовою, свідчення скаржників, свідків і самого Левицького — українською, але латинськими літерами. Додані до протоколу документи писані українською, німецькою, польською та латинською мовами. Основний протокол з усіма доданими до нього документами налічує 943 рукописні сторінки»⁴.

Серед підписантів скарги проти о. Левицького, і, відповідно, серед допитаних, що свідчили проти пароха, був Яків Франко. Оскільки «висновки слідства, проведеного Кмицикевичем, були для обвинуваченого компрометуючими»⁵, то Левицький подав на апеляцію. Дрогобицький декан Василь Гапонович зі с. Стебника здійснив

¹ [Іван Франко]. До житєписи Іосифа Левицького // Зоря. 1886. № 5. 1/13.III. С. 84.

² Щурат С. Каменярь і його рідне село // Жовтень. 1966. № 12. С. 60.

³ Там само. С. 52–60; про це також ідеться у кн. Р. Горак і Я. Гнатова: Іван Франко. Львів, 2000. Кн. 1: Рід Якова. С. 37–54.

⁴ Щурат С. Каменярь і його рідне село. С. 53.

⁵ Там само. С. 51.

верифікацію протоколів слідства. У висновку він записав, що попередній присуд занадто суворий: не всі мешканці села висловлюються проти Левицького, а лише вороже налаштовані проти пароха¹. Але й на цьому не стало: Левицький подавав зустрічні позови. У статті С. Щурата згадано, що у судових справах нагуєвицький парох любив прикриватися «золотим хрестом з короною»². Якраз таким ми його бачимо на портреті: Левицький — «*insignitus aurea cruce cum corona*»³ — прикрашений золотим хрестом з короною, а в правій руці він стискає граматику.

Помер о. Левицький від апоплектичного удару під час чергової сварки за межу. Усі статки пароха перейшли у власність громади.

«Позаяк не лишив ні родини, ні тестаменту, то весь єго спадок, в сумі щось около 60 зр., по звиш двацятитлітній перетрактації, дістала два роки тому назад [1884. — М. К.-Ч.] нагуївска каса громадска»⁴.

Серед персонажів повісті Івана Франка «Великий шум» (1907) упізнаваними є окремі учасники Нагуєвицького конфлікту: парубок Кость Дум'як (саме так і називався головний опонент Левицького), Яць Коваль (упізнаємо тут ім'я батька Івана Франка, Якова, який був ковалем), а прототипом о. Квінтіліана Передримірьського, став, очевидно, отець Йосиф Левицький [т. 22, с. 208–317]. Передиратися — означає сперечатися, сваритися⁵, а в тому він мав велику практику.

Вірш «Въ вѣчную память Іосифу Лѣвицкому, Сочинителю первой русской Грамматики, бывшему Учителю св. Богословія и руского языка въ Перемышли, Пароху Нагуевичъ и пр., усопшему въ Бозѣ на дню 24. Мая 1860. Пѣсня, составленна зъ поводу поминального богослуженія, отправленнаго за упокой души дня 17. Юнія 1860», авторства Б. Дідицького містить такі слова:

Бо чувства въ немъ и духа силы
Отъ роду жаромъ мовъ кипѣли.
Кипѣли жаром, и неразь
Отъ них всей братьи стало жарко.
<...>
Тожъ былъ он, яко въ древній часъ
Извѣстный Князь нашъ Володарко:
Зъ любви для Руси — неспокойный,
Для ней и въ мирне время — збройный⁶.

¹ Щурат С. Каменяр і його рідне село. С. 51.

² Там само. С. 54.

³ Schematismus Universi Cleri Orientalis ritus catholicorum Dioeceseos Premisliensis pro Anno Domini 1856. Premislie, 1856. S. 92.

⁴ [Іван Франко]. До житєписи Іосифа Левицького. С. 84.

⁵ Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1975. Т. 6. С. 168.

⁶ Дѣдицькій Б. А. Въ вѣчную память Іосифу Лѣвицкому <...> / Богданъ А. Дѣдицькій. Въ Львовѣ : Типомъ Ставропигійского Института, 1860. С. 4–5.

Іван Франко про Йосифа Левицького

Дороги Левицького і Франка зішлись дуже близько, коли один вже підходив до завершення свого життєвого шляху, а другий щойно його розпочинав. У листі до М. Драгоманова (від 26 квітня 1890), де Франко написав відомості зі своєї біографії, згадав він і про о. Левицького:

«Хрестив мене знаний в літературі Осип Левицький, автор граматики й кепських перекладів з Гете; деякі книжки, котрі по нім осталися в селі в руках мужиків, як “Вінок русинам на обжинки” (1846–47 рр.), історія біблійна і збірник “пісень благоговійних” (Перемишль, 1837), належали до першої моєї лектури» [т. 48, с. 240].

Франко від свого батька, а також від односельців, чув розповіді про цього священника. Згодом він записав ці спогади, з яких можна довідатися про Нагуєвицький етап життя Левицького. Видно, що Франко із розумінням ставився до запального норову отця, підкреслював добрі сторони, позитиви його освітньої роботи¹. У багатьох статтях і дослідженнях Франко не раз згадував про Левицького як про критика, мовознавця, педагога.

1838 р. критика Левицького першого вірша **Миколи Устияновича** «Слеза на гробі Михайла Гарасевича» мала для молодого вразливого хлопця негативні наслідки. І. Франко у публікації, присвяченій пам'яті поета («Николай Устиянович (некролог)» // «Зоря», 1885, № 21) зазначав: «насмішка над його [Устияновича. — М. К.-Ч.] стихом звісного Йосифа Левицького (“Слеза над слезою”) знесмілила його до дальшої праці; він замовк на цілих десять літ» [т. 26, с. 383]. Про деталі цієї історії згадував Устиянович у автобіографії, він сам вказав на причини насмішливої критики: 1) народна мова вірша, 2) недотримання правил граматики Левицького:

«Въ г. 1836 былъ я принятъ въ Львовское сѣменище [семинарію. — М. К.-Ч.] на III-тій годъ богословія. Въ ту пору упокоился Михайль Гарасевичъ, достопамятный мужъ науки и свѣтло іепархіи Львовской. В скамейцѣ школьной написалъ я первый мой стихъ подъ заглавіемъ “Слеза на гробѣ Михаила Гарасевича барона de Neustern” и изъ скамейки послалъ той стихъ въ печатню. То малое сочиненіе сблизило мене до Маркіяна Шашкевича. Мы нашлись на томъ самомъ поприщѣ и полюбились. Но увы! нѣсколько дней послѣ того событія получилъ я отъ Іосифа Левицкаго, издавшего въ то время грамматику галицко-русского нарѣчія, критику упомянутой моей оды, полную укорительныхъ насмѣшекъ съ заглавіемъ “Слеза надъ слезою” за то, что я не придерживался грамматикою предписанныхъ формъ, а товарищи сѣменища назвали мене “соловейкомъ Грицемъ” вѣроятно за то, что я не написалъ помянутой оды на польскомъ языкѣ. <...> И вотъ боязливая, необстрѣлянная птица спудилась. По той первой неудачной попытцѣ я почти совершенно замолкъ,

¹ [Іван Франко]. До житеписи Іосифа Левицкаго // Зоря. 1886. № 5. 1/13.III. С. 84; [Іван Франко]. До біографії Іосифа Левицкаго // Зоря. 1886. № 11. 1/13.VI. С. 196.

пока смерть моего друга, незабвенного для насъ Маркіяна, не отчинила мнѣ проливом жалю смиренны уста мои»¹.

Левицький переінакшив рядки Устияновича: епіграф до вірша молодого поета, «на галичѣм небѣ нова зоря згасла», у Левицького зазвучав повчально, критично-патетично: «Пѣдъ Галичимъ небом / Языкь русій гасне». Устиянович мав рацію: якраз те, що він, молодий автор, не дотримався правил Левицького, вразило честолюбство граматака: «Не дивоуся чужинопько / Що ја плачу надъ слезовъ! / Кождый вже нарѣдъ легонько / Слухаје Грамматиковъ // Русскій ходить дубровоју / Вщириль очи въ темный лѣсъ / Задумалься Головоју; / Тай забуль куда залѣзь»². Левицький хотів силою своєї граматики нав'язати мовний порядок. У статті «Літературна мова і діалекти» Франко підкреслив, що саме мовна практика — розмовна мова, мова художніх творів, діалектів має першенство, а граматичні приписи є вторинні, бо фіксують уже наявні доміантні форми, а не диктують, як саме правильно повинно бути [т. 37, с. 209–210]. Додамо, якраз про вірш Устияновича добре відгукнувся М. Максимович: «Эта Слеза до сих поръ есть лучшее перло Червоноруской лирической Музы, и подаеъ значительную надежду на поэтическое дарованіе *Устіановича*»³.

Змінювалися часи, змінювалися категоричні підходи і принципи Йосифа Левицького. Коли 1848 р. на хвилі піднесення Весни народів було організовано Собор руських учених (Микола Устиянович був одним із організаторів зібрання), то Левицький прибув на цей собор, виступив із доповіддю, зачислив Устияновича (разом із учасниками «Русалки Дністрової») до шеругу «воскресителей слова руского і словесности рускої».

«Невѣжи языка нашего народного закидають намъ, же естъ неспособнымъ до объученія во школахъ вышшихъ. Бесѣды и Росправы зъ того тутъ мѣсця говоренны доказують, же жадень языкь славянскій пѣдъ далеко щастлившими обстоятельствами остающій невыпередиль языка нашего русского. Гладкѣсть, гибкѣсть, солодкѣсть, плавнѣсть та музикальнѣсть нашего языка показалась пѣдъ перомъ нашихъ кляссиковъ: Оустіановича, Головацкокого и Моха»⁴.

Франко докладно висвітлив діяльність Йосифа Левицького у статті «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар» (Jan Kollár. 1793–1852. Sbornik stati ... Ve Vidni. 1893. С. 268–276), присвяченій питанням розвитку української мови та культури в Галичині першої пол. XIX ст. Левицький не належав до першорядних

---

¹ Изъ автобіографіи Николая Л. Устияновича // Литературный сборник издаваемый галицко-русскою матицею / подъ редакціею Богдана А. Дѣдицкого. 1885. Вып. I. С. 43–44.

² Відділ рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника. Ф. 2. НД. № 171. П. 35. Арк. 167–168.

³ Максимович М. О стихотвореніяхъ червонорускихъ // Кіевлянинъ. 1841. Кн. 2. С. 129–130.

⁴ [Йосиф Левицький]. Слово говоренне во рускої Академіи наукъ во Львовѣ 1848 року. ЛННБ. Ф. 2. НД. № 171. П. 35. Арк. 167–168.

будителів українського народу (хоч претендував якраз на таку роль). Він, автор підручників і граматики, через свої граматичні претензії та загравання з цензурою, був радше фігурою амбівалентною. І про це сказав Франко у своїй статті:

«Назову тут іншого чоловіка — появу досить старомодну, та все-таки дуже характерну для тодішніх галицько-руських обставин — Йосифа Левицького. Тінь на його пам'ять кидають не стільки його бездарні переклади з Гете і Шіллера та старомодні стихи на “тезоіменія” різних ієрархів, скільки польська брошура “Listy o piśmiennictwie ruskiem”, в котрій він похваляв цензуру львівську за те, що сконфіскувала Шашкевичеву “Русалку Дністрову” за її народну мову і новітню правопись» [т. 29, с. 45].

Водночас Франко не оминув увагою заслуги Левицького:

«Та все-таки Йосиф Левицький заслуговує на признання як автор першої галицько-руської граматики, основаної на нових принципах наукових, поставлених Добровським, як ініціатор першого галицько-руського періодичного видання (хоч воно й не побачило світу) і як автор декількох інтересних статей по історії літератури, звісток бібліографічних і т. ін., котрі знайомили галицько-руську публіку з речами, їй досі незвісними, приучували її шанувати остатки своєї старини, прислухуватися мові, пісням і переказам рідного народу» [т. 29, с. 45].

У загальному огляді діяльності Йосифа Левицького Франко бере до уваги також рукописні матеріали, і це доповнює картину інтересів та великих планів отця [т. 29, с. 46]. Ще, граMATика Левицького стала в пригоді Франкові у його розвідці «Пісні про комара» [т. 42, с. 395–396]. У додатку до статті Франко подав повний текст пісні, де спочатку живо змальовано церемонію упадання мухи коло постраждалого, згодом — почитуються усі заслуги комарища-«п'ячища» (і тіло — «Не єдного ся нафло», і жила — «Не єдного ся напіла», і кости — «Що робили много злости», і сало — «Не єдного ся нассало», і зуби — «Що робили много стубы»). А завершується пісня бадьорим закликком: «Слѣтайтеся птиць сѣ лѣса, / Споминати того бѣса»¹.

Дещо про театр. І про фестин² із синьо-жовтими хоругвами

Про Й. Левицького як перекладача польських, німецьких драматичних творів згадав Іван Франко у статті «Русько-український театр (історичні обриси)» [т. 16, с. 209–215], написаній на замовлення товариства «Руська бесіда» з нагоди 30-річчя розвитку театру в Галичині. Подаючи історію українського театру загалом, Франко окрему увагу присвятив галицьким театральним подіям.

---

¹ Lewicki J. Grammatik der Ruthenischen oder klein Russischen Sprache in Galizien. Przemysl, 1834. S. 26–27.

² Фестин — свято, святкова демонстрація // Словничок з творів Івана Франка. ZBRUCŮ. URL: <https://zbruc.eu/node/26116>.

«Аж в році 1848 побачили русини галицькі перші публічні вистави театральні в своїй мові. Вистави ті відбувалися, починаючи від мая 1848 до марта 1850 року в Коломиї, Львові, і Перемишлі» [т. 29, с. 323].

Початок заклала Коломия. Тут, на представленні вистави Котляревського «Наталка Полтавка» (у переробці о. І. Озаркевича — «Дівка на відданню, або на милування нема силування») приключився анекдот. Оскільки глядачі бурхливими оплесками викликали на сцену **автора**, то до них вирішив вийти **актор**, щоб пояснити ситуацію, сказати, що Іван Котляревський уже давно помер.

«Але розрадувана публіка не дала йому [акторові. — *М. К.-Ч.*] прийти до слова і привітала його такими голосними оплесками та окликами, що він зовсім змішався, поклонився разів кілька і, не сказавши нічого, зійшов зі сцени. Тільки опісля діло виявилось, і се дало причину до жартівливої поговорки, що “в 1848 році небіжчик Котляревський був у Коломиї”» [т. 29, с. 325].

На високому рівні було зорганізовано роботу театру в Перемишлі. Оскільки Йосиф Левицький від 1848 р. викладав у перемиській семінарії, то він долучився до перекладацької роботи для забезпечення репертуару місцевого театру. У своїй статті Франко цитує фрагменти із біографії о. Томи Полянського — тодішнього викладача перемиської семінарії й активного культурного діяча:

«Заохочені приміром Коломиї і Львова, устроїли собі й перемиські русини ще в ноябрі 1848 свій театр аматорський <...>. Репертуару театрального т. є. творів для руської сцени, достарчували руські літерати перемиські з інтелігенції як духовної, так і світської під проводом о. Т. Полянського, а іменно о. Йосиф Левицький, духовник семінарії і професор богословія пастирського, о. Юстин Желеховський, катехит гімназії, д. Іван Айталевиц Витошинський і д. Михайло Полянський, правники, і інші. Вони перекладали польські і німецькі драми на руську мову. Кожний твір, заким був прийнятий для вистави, переходив гостру критику пані директорки; задля того всі представлення відзначалися особливою делікатністю в вислові, і се притягало публіку з вищих верств як німецьких, так і польських, бо русини вже з патріотизму громадою ходили на ті спектаклі» [т. 29, с. 326].

У статті «Русько-український театр (історичні обриси)» Франко також подав опис «пам'ятного фестину, устроєного русинами в перші роковини знесення панщини» (1849). На цьому бучному святкуванні, «котрого найінтереснішою частиною було вручення губернаторові Голуховському великого хліба, спеченого з цілого кірця¹ пшениці, й плястру меду, везеного на гарно прибранім возі шістьма парами волів з позолоченими рогами і в синьо-жовтих ярмах» [т. 29, с. 329], відбувалося також «театральне зріліще» — постановка на арені в єзуїтському огороді вистави

---

¹ «Корець, рідше кірець, кірця. Стара міра сипких тіл, що дорівнює 100 кг, центнер» (Словник української мови : в 11 т. 1973. Т. 4. С. 289).

Р. Моха «Терпен спасен». Серед висланників громад із найдальших сторін був і батько Івана Франка, як депутат від нагуєвицької громади [т. 29, с. 329]. І. Франко міг незумисне в описі залишити лиш синьо-жовті волячі ярма, для радянської доби такий нюанс мав свою, маніпулятивну, роль. Для правди зачитуємо ширший уривок про святкування річниці скасування панщини, побачимо, що синьо-жовтого кольору багато більше: «<...> повезено меже повіваючими чотирима сино-жовтими хоругвами на возі в рускі цвіті убраном»¹.

В азбучній війні Йосиф Левицький виступив в обладунках захисника кириличного письма й окремішності української мови, за це у статті Франка «Азбучна війна в Галичині 1859» він отримав схвальні оцінки: і за видання «Приручного словаря славено-польского» (1830), і за принципову позицію в обороні кириличної азбуки для руської (української) мови [т. 47, с. 571–579].

Йосиф Левицький «раніш других і більш других писав у Галичині про світські речі»². Він, як автор першої опублікованої галицько-руської граматики, прагнув установити мовні норми, узаконити етимологічний правопис. Випади Левицького-«граматичного диктатора» проти молодих поетів (авторів «Русалки Дністрової», Миколи Устияновича) стали холодом для перших «паростків» літератури народною мовою у Галичині, тоді як його власні твори етимологічної проби — переклади, панегірики — не здобули визнання. У численних справах, які провадив Йосиф Левицький, — записи українського фольклору, видавання підручників, словників, бібліографічна робота, укладання граматики української мови, проект періодичного видання, була велика рація зачину: **що** саме слід робити, **над чим** працювати для розвитку української мови, літератури, освіти, культури. Залишалося непросте питання **як**, і це було питанням часу.

YOSYF LEVYTSKYJ: THE SPEARHEAD OF THE SPELLING ISSUE IN GALICIA OF THE 1830–40s, Philological achievements, life battles

Mariia KOTYK-CHUBINSKA

The study covers the biography of Yosyf Levytskyi in the context of events in the cultural, literary, and political life of Eastern Galicia in the 30–50s of the 19th century. It is presented how Y. Levytskyi's achievements (reprint of the dictionary of the Suprasl revision of «Lexicon» by Pamvo Berynda (1830), publication of the first Galician grammar of Ruthenian (Ukrainian) language (1834), compiling textbooks, collecting folklore) combined with his pretentious role of a «grammatical dictator», a habit of criticizing young poets (authors of «Mermaid of the Dniester» — Markiyan Shashkevych, Ivan Vahylevych,

¹ Торжество 3/15 мая 1849 // Зоря Галицка. 1849. Ч. 55. 29.VI / 13.VII. С. 231.

² Драгоманов М. Передне слово // Повісті Осипа Федьковича. Київ. 1876. С. IX.

Yakiv Holovatskyi; also Mykola Ustyianovych) for contradictions with etymological rules. Although Levytskyi's own poetic samples, panegyrics, translations of poems by J. W. Goethe and F. Schiller, did not become examples of fiction. Attention is paid to the reception of Yosyf Levytskyi's life and work in the research of Ivan Franko.

Keywords: grammar, etymological / phonetic orthography, panegyric, translation, Ivan Franko.

КОРНИЛО УСТИЯНОВИЧ: ПОСТАТЬ НА ТЛІ ДОБИ. БІОГРАФІЯ Й КОНТАКТИ

РОДИННІ Й ОСВІТНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ КОРНИЛА УСТИЯНОВИЧА

Андрій КОВАЛЬ

«1838 року на “скромну” вовківську парафію прийшов новий священник Микола Устиянович. Ніхто тоді у Вовкові не знав, що отець Микола є водночас письменником, поетом та громадським діячем»¹. 22 вересня 1839 року в селі Вовкові на Львівщині народився старший син о. Миколи — Корнило Устиянович. Охрестив його щирецький декан Йоанн Максимович. У метричній книзі записано: «Батьки: Микола Устиянович і Анна, дочка Марії і Петра Плешкевичів. Хресні: Антон Стадникевич, посесор села Милятич, і Анна Максимовичева»². Сім'я Устияновичів була досить велика — сім синів і три доньки. Під впливом батька формувався світогляд Корнила, який був «поміж численної дівчороби, жвавий, непосидючий, цікавий до всього хлопчина»³.

За словами дослідника Я. Нановського, початкову освіту К. Устиянович здобув у селі Дулібах, в приватній школі учителя Романчука, доброго педагога, вихователя. У цьому закладі, який жартома називали «академією в Дулібах», учились діти тих галицьких інтелігентів, які не бажали віддавати їх у польські чи німецькі школи. Згодом Корнило навчався в гімназії та реальній школі в Бучачі (тепер місто Тернопільської обл.) і у Львові⁴.

Під час навчання Устиянович дуже багато читав. Рано виявив свої літературні здібності, цікавився питаннями національного життя. У гімназії почав писати вірші. Після закінчення семи класів Корнило Устиянович виявив увагу до художнього мистецтва. Згадуючи навчання у львівській гімназії, він писав:

«Під кінець моїх гімназійних студій попав я в читальні бібліотеки Оссолінських на патріотичні повісті польські, а в польській літературній часописи “Przyjacieł domowy” на декотрі для мене цікаві статті і поезії, що тикали

© Андрій Коваль, ORCID: 0000-0002-8009-1744

¹ Батіг М. Вовківська земля. Історико-етнографічний нарис. Львів : Ред.-вид. відділ облполіграфвидаву, 1990. С. 33.

² Там само.

³ Нановський Я. Корнило Миколайович Устиянович. Київ, 1963. С. 7.

⁴ Там само.

Галицької Русі і козацтва. Теплі історичні співи за часи князів галицьких польського поета Моргенбессера визвали в моїй душі більше патріотичного чуття, ніж Зубрицького “Історія”, котру я насилу читав, а польські повісті Чайковського, як “Гетьман України” і другі, наповнили моє серце народною горделивостею і тугою за нашою славною, хоть нещасною минушостоєю¹.

Вартим уваги є факт, що К. Устиянович у гімназії захопився віршуванням. Проте ці спроби були сприйняті вчителем і його товаришами з пересторогою. За словами наставника, його поезія була «бунтарською». «Молодь вже не йшла по старих запрограмованих шляхах. У Станіславі Згарський та Климович організують “Руський Гелікон”, через деякий час, 1857 року, син Миколи Устияновича Корнило і син Маркіяна Шашкевича Володимир створили літературний гурток; вони наново засновували “тую нитку, що західну Русь зв’язала зі східною”»².

У багатьох біографічних довідках зазначено, що впродовж 1858–1863-х рр. К. Устиянович навчався у Віденській академії мистецтв і слухав лекції з історії мистецтв. Проте цей факт частково спростував Т. Ревакович, який досить добре знав Корнила та його сім’ю:

«велика шкода, що отець Н. У[стиянович] не мав спромоги дати свого велими талановитого сина Корнила, звісного поета і маляра, хоч на кілька літ до малярської академії у Відні і Мінхені. Корнило У[стиянович] був всего в малярській академії *один рік у Відні*, — і то хотів себе зачадити на смерть, бо терпів голод. Се знаю з уст Корнила У[стияновича] — Т[ит] Р[евакович]»³.

Варто зазначити, що в той час молоді художники мали меценатів, які оплачували їм студії у мистецьких школах. Так, скажімо, Л. Купчинська вказала, що Т. Копистинський здобув мистецьку освіту за сприяння В. Дідушицького, який вирішив надати йому матеріальну допомогу в розмірі трьохсот золотих ринських щорічно⁴. Очевидно, що К. Устиянович не мав такої підтримки. Ймовірно, митець навчався у Віденській академії мистецтв півтора року як вільний слухач. Цей період у житті художника описав також дослідник О. Федорук, який покликався на слова Т. Реваковича⁵.

---

¹ Устиянович К. М. Ф. Раєвській і російській панславизм. Споминки з пережитого и передуманого. Львів, 1884. С. 9.

² Горак Р., Гнатів Я. Між вогнями : повість-документ. Микола Устиянович : роман-есе. Львів : Каменярь, 1994. С. 429.

³ Ревакович Т. Спомини про Николу Устияновича (В століття уродин поета, 7 грудня 1811 – 3 падолиста 1885) // Діло. 1911. № 271. 7.XII.

⁴ Купчинська Л. Творчість Теофіла Копистинського у контексті розвитку образотворчого мистецтва західноукраїнських земель другої половини XIX — початку XX століть. Львів ; Філадельфія, 2009. С. 73.

⁵ Федорук О. Картина Устияновича «Шевченко на засланні» — провісник Шевченкіани в західноукраїнському малярстві // Художня культура. Актуальні проблеми : наук. вісник. Київ, 2014. Вип. 10. С. 31.

На той час Віденська академія образотворчого мистецтва переживала реформацію. Деякі впливові викладачі були причетні до революційних подій, тому академію закріпили за Міністерством освіти та віросповідань. Навіть після того, що відбулося, там залишалося чимало професійних художників, які мали високі вимоги до навчання. Не зменшувалася кількість дисциплін, проводився курс лекцій з рисунка, живопису і скульптури. Академія перетворилася у школу, де чітко виявлялися дві течії — реалізму та класицизму. За словами Я. Нановського, «академізм у своєму прагненні зберегти класицистичні традиції і канони був далекий від реального життя. Реальна дійсність в розумінні академізму вважалась негідною відображення в мистецтві. Пропагуючи культ ідеальної краси, художники-академісти зверталися за темами до міфології, релігії»¹.

А проте академізм давав основу творення художнього полотна — знання композиції, рисунка, високу технічну майстерність.

Молодого Устияновича захоплювало життя, культура, художні надбання Відня. Перебуваючи в новому культурному середовищі, він зазнав впливу течій, які панували тоді в західноєвропейському мистецтві, передовсім у Віденській академії образотворчих мистецтв. У цей час академією керував Кристіян Рубен, відомий німецький історичний живописець, якого вважали кращим педагогом і керівником. Домінував у мистецькому житті Відня Йозеф Фюріх — видатний живописець, професор кафедри історичної композиції Віденської академії. Спочатку він був прихильником романтизму. За висловом Я. Нановського, твори цього художника, зокрема цикли фресок для новозбудованої Альтлерхенфельської церкви, що свого часу викликала велике зацікавлення у Відні, захопили Устияновича. До знаних професорів академії належав Карло Вурцінгер, відомий своєю композицією «Фрідріх II і віденські протестанти», яку дослідники вважають холодною, насиченою пафосом, театральністю, штучними позами і рухами, костюмованим багатством, що характеризує претензійність митця пензля, і репрезентативне мистецтво загалом.

Дослідниця Лариса Купчинська у монографії про Т. Копистинського зазначила, що у Віденській академії велике значення надавалося лекціям з анатомії, повний курс яких передбачав теоретичні заняття і практику не лише в натурних залах, а й у анатомічних медичних відділеннях. Це давало змогу докладно вивчити будову людини, тварин, птахів. Також специфікою малярського відділу у Віденській академії образотворчих мистецтв були лекції з кольорознавства, на яких вивчали властивості кольору, різних його відтінків, теорію змішування фарб. Важливо, що викладачі проводили експерименти, демонстрації експонатів, вони наголошували на ролі повітряного простору й освітлення². Ці навички згодом досить вправно застосовував К. Устиянович у своїх роботах.

¹ Нановський Я. Корнило Миколайович Устиянович. С. 8.

² Купчинська Л. Творчість Теофіла Копистинського у контексті розвитку образотворчого мистецтва західноукраїнських земель другої половини XIX — початку XX століть. С. 86–87.

Академія була не єдиним фактором формування молодих талантів. На тлі академічного мистецтва яскраво виступав Петро Гайгер (*Peter Geiger*), праці якого були надзвичайно популярними на той час у Відні. Репродукції творів художника широко розповсюджувались і, мабуть, К. Устиянович не міг не звернути на них своєї уваги. Саме на впливах різних за стилем і напрямками митців базувалася його творчість у Відні. Крім того, художник вирішив поглибити свої знання з мистецтвознавства та всесвітньої історії. Як вільний слухач Віденського університету, відвідував лекції з історії у професорів Ажбаха й Єтера, з історії мистецтва — у професора Айхельберга¹. Тоді Устиянович познайомився з польськими художниками Артуром Гротгером, Анджеєм Грабовським — портретистом і автором картин на побутові теми, а також з Леопольдом Лефлером, художником історичного жанру, польським письменником Броніславом Залеським, який показав йому свої етюди з аральських степів. Зустріч з митцями пензля мала велике значення для подальшого розвитку молодого Устияновича.

Він слухав ще й «виклади» духовника московської амбасад протоієрея Раєвського. Тому, як зауважив О. Федорук, Устияновичеве «козакофільство»² і народництво знову принишкло, поступившись місцем москвофільству, від якого йому було нелегко відмовитися. Про свої думки й переконання художник написав брошуру «М. Ф. Раєвський і російський панславизм» (1884). За словами М. Голубця, вихід цієї книги привітав Іван Франко: «Франко називає її перлиною письменницької спадщини Устияновича; він теж напевне не залишився без впливу на її остаточне оформлення, тобто на рішуче зірвання Устияновича з москвофільством та його ідеалами»³.

Про певні зміни, які відбулися у поглядах митця, свідчить його глибоке вивчення Шевченкового впливу на розвиток українського мистецтва. У такий спосіб К. Устиянович «поступово звільнюючись від москвофільства, переходив на свідомі національні позиції»⁴. За словами М. Голубця, «Корнило Устиянович, як син заслуженого письменника й діяча 40-х рр. м. ст. виніс з дому благословенство й прокляття свого імені. Батько, що свою бурхливу молодість присвятив відродженню галицького українства, під кінець життя почав хилитися до москвофільства й у москвофільському дусі виховав свої діти. Корнило був найстарший, але й самотній поміж своїми братами, що визволилися остаточно з-під “родинного” москвофільства. Дорогою тяжкої боротьби з собою, з ілюзіями й розчаруваннями, дорогою національного самовиховання й доходження правди, що була одною з прикмет його духовности»⁵.

¹ Нановський Я. Корнило Миколайович Устиянович. С. 9.

² Федорук О., Костюк С. Устиянович як провісник Шевченкіани // Образотворче мистецтво. 2014. № 1. С. 6.

³ Голубець М. Корнило Устиянович. У століття народин маляра і громадського діяча // Криця : Укр. календар. Львів, 1938. С. 58.

⁴ Федорук О., Костюк С. Устиянович як провісник Шевченкіани. С. 6.

⁵ [М. В.]. Корнило Устиянович // Неділя. 1938. 23.X; 30.X; 6.XI.

Корнило Устиянович згадував про своє родинне виховання так:

«Зародок ідеї панславізму виніс я ще з дому. У мого вітця говорилося до 1860 року переважно по-польськи, хоча й отець був любим руським поетом і виховував нас всіх в руським патріотичнім дусі. Дитиною прислухався я, як отець читав матері Вальтера Скотта в польським перекладі, я слухав поезії Міцкевича і драм Коженьовського, а попри те читав і співав руські пісні Вацлава з Олеська, читав поезії мого вітця, співав пісні Падури, “Не згасайте, ясні зорі” Шашкевича і переглядав віденського “Вістника”»¹.

Я. Нановський зазначив, що 1863 р., майже після «чотирирічного навчання у Віденській академії»², К. Устиянович повернувся в Галичину, де інтенсивно почав займатися громадсько-культурними справами. Наприкінці 1876 р. художник вирушив до Холма, пізніше — до Варшави й Петербурга. Подорожі Польщею і Росією «остаточно змінили панславістичні погляди К. Устияновича. Вже з Холма він писав батькові, що русини не повинні надіятися ні на чю допомогу, а лише на власні сили. Тому знехтував обіцяну пропозицію Петербурзької академії мистецтв про стипендію та перспективу здобуття широкого визнання художника й повернувся на рідну землю»³.

Митець часто відвідував Верховину, де зустрічався зі своїм другом Федором Заревичем, редактором українського літературного журналу «Вечерниці», на сторінках якого велась боротьба за українську народну мову в літературі⁴. Родом Федір Заревич був зі Славська, приятелював з Устияновичами, які теж там жили. Особливо підтримував Корнило сестру Марію. Це завдяки йому вона вже в юні роки ґрунтовно ознайомила з поезією Тараса Шевченка, любов до якої зберегла впродовж усього життя. У 80-річному віці вона згадувала:

«Отож, я їздила ще поштою, так до Перемишля, як і до Стрия. Диліжансом, себто поштою, бо туди колії ще не було. А мій найстарший брат Корнель ще тогди був у Львові, відай якоїсь нашої часописи редактором чи то “Страхопуда”, чи, може часописи “Зеркало”. Узяв мене ще зі Славська, як ще там тато були, і повіз мене візком до себе, до Львова, а відтам передав мене кондукторові пошти, що їхав до Перемишля. І сей передав мене мому братові Миколі, що тог[д]и був професором гімназійним там же»⁵.

Варто зазначити, що 1870 р. Микола Устиянович переїхав із містечка Славського до Сучави на Буковині. Як зауважив Г. Дем’ян, «досі вважалося, що цей переїзд був пов’язаний із сподіванням на покращання матеріального становища сім’ї. Сучава

¹ Устиянович К. М. Ф. Раєвській и російській панславизм. С. 8.

² Нановський Я. Корнило Миколайович Устиянович. С. 11.

³ Жешлинська О. Корнило Устиянович (1839–1903). Малярство, графіка, рукописи : альбом-каталог. Київ : Р. К. Майстер Принт, 2013. С. 4.

⁴ Нановський Я. Корнило Миколайович Устиянович. С. 11.

⁵ Дем’ян Г. Таланти Бойківщини. Львів : Каменярь, 1991. С. 125.

мала б бути кращою парафією, ніж убоге село Славське. Однак у мемуарних записах онуки Клавдії Бобикевич-Сори, які зберігаються у родині сина, котра мешкає в місті Варадин, що зараз перебуває в складі Румунії, знаходимо інше пояснення. Авторка спогадів твердить, що діда у такий спосіб спритно позбулися з Галичини, бо він як посол до крайового сейму виступав за навчання усіх українських дітей рідною мовою. Разом з батьком туди переїхала й дванадцятирічна Марія»¹.

Із мемуарів, спогадів дізнаємося, що художник любив зупинятися в сестри — це були 1887, 1892, 1894, 1895, 1900, 1901 роки. Марія Устиянович-Бобикевич намагалася створити зручні умови для роботи свого найстаршого брата Корнила. Свідченням цього є спогади Клавдії Бобикевич-Сори, доньки Марії:

«Дорогі батьки збудували собі давніше скромний домок у Вижниці на Буковині і з великою любов'ю прибрали його. Саме в нім гостила Ольга Кобилянська з Лесею Українкою, й обі письменниці подивлялися гарне влаштування... Особливо сподобали обі гості покоїк на горищі, де малював свої твори мамин брат Корнило Устиянович. Саме тоді цей мистець Віденської академії виїхав у гори, тож обі подруги могли любоватись досхочу його образами. Одні висіли на стінах, інші були розложені на столі, кріслах і постелі. Висихали. А всі, наче всміхалися своїми веселими красками»².

Наведемо ще одне важливе свідчення Клавдії Бобикевич-Сори:

«Батьки мої не довго втішалися своїм любим домиком у Вижниці. У кілька місяців по тій визначній гостині подруг (О. Кобилянської та Лесі Українки) він згорів до самих основ. Горіло тоді ціле містечко гірське, де були майже самі дерев'яні будівлі. Батькові поталанило вирятувати всі цінні образи маляра, та зате все інше в хаті пропало»³.

До речі, портрет сестри Марії Корнило Устиянович намалював 1898 року. За словами Григорія Дем'яна, портрет зберігався в Ізидора Бобикевича, сина Марії Устиянович, який проживав у місті Бориславі на Львівщині. Другий його варіант, на жаль, зіпсований якимсь невдахою-реставратором, прикрашає помешкання онука портретованої — Букура Сори в місті Варадині (Румунія)⁴.

Дослідник Г. Дем'ян описав стан деяких картин К. Устияновича, які до того часу були не відомі. На жаль, залишилися лише їхні назви. Так, 1916 р. під час обстрілу австрійськими військами Саджавки, згоріла літня кімната Бобикевичів, а в ній — велика картина «Облога татарами Десятинної церкви в Києві». Російські офіцери забрали з помешкання олійні полотна К. Устияновича «Козак на палі»,

---

¹ Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. Львів : Каменяр, 1991. С. 125–126.

² Там само. С. 128.

³ Там само. С. 130–131.

⁴ Там само. С. 130.

«Адам і Єва». Про це довідуємося зі спогадів М. Устиянович-Бобикевич¹. Г. Дем'ян виявив, що портрет Миколи Устияновича, який намалював син Корнило, придбав кардинал Йосип Сліпий до музею у Ватикані. Зі щоденникових нотаток Марії Устиянович-Бобикевич відомо, що дев'ятий десяток вона доживала у важких умовах, проте картини брата берегла, як найдорожчу святиню. До слова, Г. Дем'ян, який їздив у Румунію і спілкувався з донькою Марії Клавдією, зазначив, що окремі полотна зберігаються у внуків та правнуків Марії Устиянович.

М. Голубець, який бачив К. Устияновича, коли тому було одинадцять, про життєве кредо і характер художника писав так:

«Корнило був буйний і непосидючий від найраншої молодости до смерти... Взагалі, той бездомний скиталець, той старіючий ся самотник вносив розраду, розвагу, оживлення й бодрість у кожную хату, в яку тільки входив... Дотепів, і то в найрізноманітніших їх варіантах, знав Устиянович безмір. Умів їх оповідати!.. Від людей не втікав. Навпаки, шукав їхнього товариства, при чому пристрасно любив дітей. Збирав їх довкола себе цілі гурти й оповідав казочки з української історії, співав їм жартівливих співанок»².

Зазначимо, що саме М. Голубець залишив велику спадщину про життя і творчу діяльність К. Устияновича. Життєвий цикл художника доповнюють спогади Євгенії Бохенської:

«Бл. пам. Корнила Устияновича бачила я дуже часто в 1888 і 1889 роках, як була початкуною вчителькою в Збаражі. Устиянович малював тоді церкву в сусідніх Красносільцях, парохії мого батька о. Івана. Красносільська церква дістала тоді гарну й оригінальну орнаментику стін і бань. Краски ніжні і незвичайно гармонійно зіставлені. Устиянович сам вималював два намісні образи і два великі образи на бічних стінах пресвітерії. Один з них — жертва Арона, другий — Єфте, з піднятим угору мечем, який має прибити доньку... Інші образи, а їх багато, Устиянович лише рисував, а помічники викінчували (З-поміж них Володимир і способом держання голови, і статтю, і чертами лица похожий на Устияновича)»³.

У спогадах є відомості про ставлення художника до своїх працівників:

«З помічниками, як і з усіма взагалі, поведився дуже гарно: учив їх, велів придивлятися, як сам малював (що многі з них опісля вдячно згадували), і оплачував щедро, так, що хоч і ціна за мальовання церкви (4000 злр) була, як на тодішні часи, досить висока... по сплаченню красок, золота, помічників і т. п. з тої суми або мало що, або таки зовсім нічого не лишалося»⁴.

---

¹ Устиянович-Бобикевич М. Спомин про часи першої світової війни. Ч. III. С. 22.

² М. В. Корнило Устиянович // Неділя. Львів, 1938. 23, 30 жовт., 6 листоп.

³ Бохенська Є. Твори. Львів : Каменяр, 2002. С. 80–89.

⁴ Там само. С. 80.

Е. Бохенська подала опис зовнішності Корнила Устияновича:

«Буйна чорна чуприна і борода, кріпка, справді мужеська стать, гордо вгору піднята голова, живий і енергійний вираз лица, хід, рухи, мова»¹.

Не можемо оминати увагою того факту, що К. Устиянович дотримувався національних позицій, хоч його батько мав дещо інакші переконання. У спогадах Е. Бохенської читаємо:

«Устиянович був перший з моїх знайомих українців, інтелігент, що говорив до всіх, значить, і до поляків, виключно по-українськи. Говорив мовою дуже чистою, поправною, простував хибні вислови в других, навіть імена українізував (прим., Леоніла — на “Левина”, моє [Евгенія. — А. К.] на “Ївга”). Працював пильно над виробленням всеукраїнської літературної мови».

Ось ще один фрагмент зі спогадів Е. Бохенської:

«Про родину згадував щиро. Бідніших родичів щедро запомагав. Про молоді свої літа оповідав, що залізниць тоді ще не було, то з початком шкільного року виїздив, було, з братами на високо навантаженій фірі з дому до школи на цілий рік і аж по фесрії вертали знова домів»².

Корнило Устиянович намагався часто навідувати своїх рідних. Під час гостювання у брата Сави, пароха місцевої церкви в селі Головецько (тепер Стрийського району), художник відвідав місця своїх дитячих і юнацьких років. Про одну поїздку згадував у листі до отця Ізидора Глинського:

«Поїхав я до Славська, де отець мій прожив літ 30, де і гріб моєї матусеньки. В той сам день їздив я ще й до Волосянки до старого Реваковича. Як же ту всё змінилось (30 літ научав мій отець і словом і ділом, підносили народ народним духом — а з его діла не осталося ні сліду. Жаль і сум пригнобив мене, я чуючись безсилим дати раду і поміч, перестаю і надіятись на лутші дни для мого гнізда і теряю приязність до того місця. Чорні хати і чорні обідрані люди, а навкруги рай. Не чути співу дівчачого в борі, мовчки розсаду жінки поливають, пістоль не гукне помеже скалами, а в полонині трембіта не грає — тихо і сумно»³.

Філософією життя Корнила Устияновича, його пріоритетом була творчість, настанова реалізувати себе як особистість в історії культури. Звісно, на світогляд художника, його формування як громадянина, творчої індивідуальності впливали час, у якому він жив, і культурне середовище, в якому він перебував. Під натиском суспільства, держави, традицій, громадської думки особистість може коригувати свою активність. 30–40-ві рр. ХІХ ст. — початок культурного відродження Галичини.

---

¹ Бохенська Є. Твори. Львів : Каменярь, 2002. С. 80.

² Там само. С. 88.

³ ВР ЛННБ. Ф. 159. Од. зб. 308. Арк. 18.

Це час, коли жили й творили поети Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький, Микола Устиянович. Згодом Корнило Устиянович відіграв важливу роль у формуванні нової західноукраїнської школи реалістичного мистецтва.

Поступово упродовж другої половини ХІХ ст. національна ідея проникала в усі галузі науки, освіти, мистецтва. 1892 р. Товариство імені Шевченка було реорганізовано в Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) й отримало сталу фінансову підтримку від уряду. Це дало змогу активізувати історичні, археологічні, етнографічні дослідження, укласти мистецькі (рукописні й книжкові) збірки, видавати «Записки НТШ», часопис «Зоря», «Літературно-науковий вісник». Наукове товариство, згідно з ухваленим Статутом, брало на себе зобов'язання дбати і про розвиток мистецтва. Про діяльність Товариства у мистецькій царині свідчать періодичні звіти. Так, 1898 р. Виділ НТШ підтримав Товариство для розвою руської штуки — купив 20 льосів на образ К. Устияновича «Гуцулка». Набувала професійної сили українська мистецтвознавча й літературна критика на сторінках «Діла», «Літературно-наукового вісника», «Шляхів», «Ілюстрованої України», «Неділі». Започатковувались і поповнювалися збірки етнографічні, археологічні, малярські, стародруків, рукописів, документів. Мистецтво розглядалось як важливий чинник формування великих міських осередків.

У нових історичних обставинах, після громадсько-культурної діяльності представників «Руської трійці» в другій половині ХІХ ст. закладались основи новітнього українського національного образотворчого мистецтва. Лідерами цього руху стали живописці й графіки Корнило Устиянович і Теофіл Копистинський.

Діяльність К. Устияновича була різноаспектною, про що він писав у листі до Т. Реваковича: «Багато роботи в “Просьвіті”, вь артистичнімь и адміністративнімь виділі театральнімь, а ще до того соймь “Рада руська” и війна зь єі наслідками»¹.

З насторогою і смутком згадував митець про тяжке соціальне становище, яке «хилить плечі підь бич» і буде довго хилити, тому що «відсутній народний спротив». «Бути рабом», «байдужість», «ліниство» не дадуть поступу вперед. Зазначимо, що такі теми він обговорював із отцем Стефановичем — громадсько-політичним діячем, церковним педагогом, священником. Отець Олександр Стефанович був катехитом дівочої учительської семінарії у Львові, співзасновником газети «Діло», учасником багатьох українських установ, укладачем першого молитовника українською мовою та автором численних статей, де він висвітлював проблеми молоді з погляду духовного педагога. Вважав, що надію варто покладати на молоде покоління, тільки воно може змінити соціально-політичне становище. У цих питаннях К. Устиянович був із ним одностайним: «Не дивниця, що молодіж руска виростає без идеалов, без пошануваня до людей и без любові до свого народу»², завжди наголошував: «щоби Русинів виховували по школах в духу патріотичнімь».

¹ Сокіл В. Епістолярій Тита Реваковича. Львів, 2019. С. 560.

² ВР ЛННБ. Ф. 15. Од. зб. 308. Арк. 6.

Художник вважав, що в дитячому віці необхідно закладати почуття національної свідомості, щоб у майбутньому обстоювати свою етнічну належність.

Пріоритетним для К. Устияновича було малювання, про що він сам писав: «малювати змушений, а писати велика потреба. Велика потреба, бо “мы такі бідні, такі страшно бідні на полі книги...”». Відчував також велику потребу у науково-дослідницькій літературі, національній просвіті. За підтримкою і допомогою листовно звертався до І. Глинського:

«Ви відома людина допоможіть, пишіть. Вороги будуть осуджувати, забороняти усіма методами, лаяти будуть Вас, нехай собака лає, а книжка книжкою останесь. Лай пронесесь, а добре діло добрий плід уродить»¹.

У дописі до газети «Діло» К. Устиянович зазначав:

«все знаємо ліпше зробити, а тільки не робимо. Все нам не в лад... Народ, що не має чим повеличатись, то не народ, то раб, повік. Натомість єсть у нас якась рабська охота і славити все, що чуже... Хіба ми справді такі бідні, низько стоїмо між народами, хіба не можна надіятись поступу і культурного зростання з другими?»².

Такі питання турбували К. Устияновича і на початку творчої діяльності, і впродовж усього життя.

Корнило Устиянович є доволі цікавою, проте ще мало дослідженою постаттю в українській мистецтвознавчій науці. Небагато збереглося про нього біографічних фактів. Та навіть ті, які вдалося віднайти, розкривають непересічні спектри життєвої і творчої спадщини митця. Особливо вартісними є архівні епістолярні матеріали, з яких дізнаємося про його походження, родинні зв'язки, освіту, що були основними маркерами у мистецькій та громадській діяльності художника.

FAMILY AND EDUCATIONAL FACTORS IN THE FORMATION OF KORYNYLO USTYIANOVYCH'S WORLDVIEW

Andrii KOVAL

The subdivision of a paper presents the figure of painter Kornylo Ustyianovych. The attention is focused on his biographical information. His family was quite large. It consisted of seven sons and three daughters. The eldest son Kornylo was brought up under the influence of his father. The emphasis is on family, educational factors that had a great influence on him. He was taught by the best teachers of the Academy of Fine Arts in Vienna. Young Ustyianovych was fascinated by Viennese life, culture and art. Surrounded by a new cultural environment, the artist was influenced by the existing trends.

---

¹ ВР ЛННБ. Ф. 159. Од. зб. 308. Арк. 18.

² Діло. 1888. 11/23.І.

This well-rounded, public figure was interested in national life in the artistic sphere, science, literature, music, theater. The collection of letters reveals the connections with famous people of that time (T. Revakovich, I. Franko, I. Hlynskyi and others). The activity of the artist has different aspects. It is revealed in the dynamic movement and new ideas; however, sacred art was the priority for K. Ustyianovich.

Keywords: artist, public figure, sacred art, culture, worldview.

ІСТОРІЯ ВЗАЄМИН КОРНИЛА УСТІЯНОВИЧА ТА ВОЛОДИСЛАВА ФЕДОРОВИЧА: У ПОШУКАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Ігор НАБИТОВИЧ

Постаті Корнила Устияновича та Володислава Федоровича до певної міри є знаковими в історії національно-культурного розвитку Галичини останньої чверті ХІХ віку.

Володислав Федорович¹ — дідич і політичний діяч, поет і автор збірки афоризмів та наукових трактатів. Як і його батько Іван Федорович², Володислав писав польською мовою, був одним із найбільших меценатів для української культури й громадського життя, третім головою «Просвіти». Одночасно він не поривав із польськими політичними середовищами; під час перебування у Райхсраті, як депутат нижньої палати, входив до Польського кола. На початку ХХ віку Володислав Федорович буде обраний довічним членом Палати вельмож (Палати панів) — верхньої палати віденського Райхсрату. У 1917 році російські окупанти спалили дотла його маєток із неоціненною величезною колекцією мистецьких творів та історичних документів. Помер він у Києві в 1918 році. Його донькою була Дарія Віконська, українська галицька письменниця і мистецтвознавиця³.

© Ігор Набитович, ORCID: 0000-0001-9453-158X

¹ Набитович І. *Naeres bonorum. Senator. Scriptor. Philosophus. Vir magni ingenii et cordis humanissimus*. Володислав Федорович — політичний діяч Поділля, письменник і меценат // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. 2018. Вип. Х. С. 5–25.

² Франко І. Життя Івана Федоровича і його часи // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1985. Т. 46. Ч. 1. С. 7–298; Набитович І. *Miles. Senator. Naeres bonorum. Scriptor. Philosophus. Vir magni ingenii et cordis humanissimus*. Іван Федорович — політичний діяч і співець Поділля // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. 2018. Вип. ІХ. С. 5–24; Набитович І. Контексти поетичної творчості Івана Федоровича, польсько-українського поета з Поділля // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. Серія істор. та філолог. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. ХІV. С. 223–233.

³ Набитович І. Дарія Віконська — лицар українського II Rinascimento // Віконська Дарія. За силу й перемогу. Львів : Піраміда, 2016. Ч. 1: За державну бронзу. С. 7–31; Nabytovych I. *Eseistyka Dariji Wikonskiej w kontekście artystycznych i politycznych idei dwudziestolecia międzywojennego. Wspólnota wyobrażona. Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914–1945*. Warszawa : Instytut Badań Literackich PAN, 2017. S. 157–172; Набитович І. Дарія Віконська — письменниця з княжого роду // Дивослово. 2017. № 6. С. 59–69; Набитович І. Родовід Дарії Віконської // *Studia polsko-ukraińskie* / red. V. Sobol, Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2018. Nr. 5. S. 141–160.

Корнило — найстарший син українського поета Миколи Устияновича, народився 1839 р. у Вовкові неподалік Львова. Навчався у 1848–1849 роках у нормальній школі в Дрогобичі, далі — у гімназії та реальній школі у Львові та Бучачі. Після закінчення гімназії Корнило вступив у 1858 році до Академії мистецтв у Відні.

Корнило Устиянович, окрім студій у Віденській академії, відвідував, як і пізніше Федорович, лекції у Віденському університеті, слухав лекції з історії, історії малярства.

У столиці Габсбурзької монархії Корнило потрапив під вплив ідей панславізму, навідуючись до протоієрея Владіміра Раєвського, який був представником російського посольства. Під ідеями панславізму, цілком зрозуміло, пропагувалися ідеї імперські. У гуртку Раєвського Устиянович познайомився і з ідеологом слов'янофільства Константіном Аксаковим та сербським поетом Вуком Караджичем, почав захоплюватися віршами Алексея Хомякова. Пізніше він згадував:

«зародок ідеї панславізму виніс я ще з дому. У мого вітця говорилося до 1860 року переважно по-польськи, хотя й отець був любимим руським поетом і виховував нас усіх у руським патріотичним дусі. Дитиною прислух[ов]увався я, як отець читав матері Волтера Скотта в польським перекладі, я слухав поезій Міцкевича і драм Коженювського, а попри те читав і співав народні руські пісні Вацлава з Олеська, читав поезії мого вітця, співав пісні Падури, “Не згасайте ясні зорі” Шашкевича і переглядав віденського “Вістника”. У бібліотеці мого вітця найшов я також поезії чеські й учився їх напам'ять, найшов я і “Краледворську рукопись”, і силябізував “Семейную Библиотеку”, Зубрицького “Исторію Галицько-Володимирського княжества” і повість російськую “Старый дом”, — се річи писані язиком великоруским. Додайте до того, що в школах учили нас язика церковного з виговором малоруським, то й поймите легко, що я понюхавши трохи тих язиків, а не навчивши[сь] окрім німецького, т. є. чужого — ні одного докладно, був відличним матеріалом на панслависта»¹.

Корнило, шукаючи своєї ідентичности, на початку 1860-х у листі до свого батька Миколи запитував: «Скажіть мені, тату, що ми властиво є? Ми мислимо по німецьки, говоримо по польськи, а пишемо як? — по російски!»².

В Академії Корнило зазізнався із польськими малярами — народженим в Отиневичах біля Ходорова Артуром Гротгером, Анджеєм Грабовським та Леопольдом Льофлером. Устиянович у своїх спогадах писав, що «поляки, з котрими я жив, малярі Гротгер, Грабовський, Льофлер та інші були добрими слов'янами і не перечили русинам прав...». Його підбадьорював як українця «польський патріотизм великого генія Гротгера і гарячого Грабовського, котрі хотіли Руси на Руси, а з тою Русею федерації свого народу»³.

¹ Устиянович К. М. О. Раевській и російській панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. Львів, 1884. С. 8.

² Там само. С. 11.

³ Там само. С. 14, 15.

У цьому середовищі Корнило Устиянович познайомився й із білоруським та польським мистцем Броніславом Залеським, приятелем Тараса Шевченка, яких доля звела на засланні в Оренбурзі.

«Гротгерові і Грабовському завдячую я кращі перші відомості про життя Т. Шевченка, о котрого поезіях я дещо чував. Вони завели мене до приїхавшого у Відень Броніслава Залеського. Той Залеський показав нам свої рисунки зі степів Аральських, оповідав о Шевченку і о тяжкій неволи, котру перебував [він] разом з нашим великим поетом і апостолом свободи»¹.

Етюди з аральських степів Залеського стануть основою для картини Устияновича «Шевченко на засланні».

У Відні Володислава Федоровича доля теж звела з польським малярем Артуром Гротгером, який на той час уже був популярним і відомим мистцем, співцем Січневого повстання. Постаць Гротгера пізніше поєднає Федоровича з Устияновичем, який надалі стане культовим майстром у Галичині.

Кожен із цих мистців — Устиянович і Гротгер — торуватиме, зокрема, свою стежку в історичному малярстві — українському та польському.

Коли Володислав Федорович прибув до Відня, Корнило Устиянович уже був у столиці Російської імперії — Санкт-Петербурзі. Очевидно, що від Гротгера Федорович багато чув про Устияновича.

Володислав Федорович стане меценатом для малярства й літературної творчості і Артура Гротгера², і Корнило Устияновича.

І Федорович, і Устиянович були серед засновників «Просвіти».

Корнило Устиянович згадував про її початки:

«<...> Я ж о кождім ділі знав, я бачив кожний крейцер, що на сю “Просвіту” жертвували її основателі. Я був свідком щирої, безкорисної праці тих людей, був свідком їх горячого патріотизму <...>»³.

Володислав Федорович теж гордо пізніше заявлятиме перед членами «Просвіти»: «Я один із членів-основателів сего Товариства <...>»⁴.

Устиянович займався, зокрема, заходами для забезпечення репертуару аматорських театрів філій «Просвіти» перекладами чужомовних авторів. Про це він писав до судді Тита Реваковича у березні 1870-го:

¹ Устиянович К. М. О. Раевській и російській панславизмъ. Споминки зъ пережитого и передуманого. Львів, 1884. С. 16.

² Набитович І. Володислав Федорович та Артур Гротгер. Забуті сторінки однієї приязні // *Studia polsko-ukraińskie* / red. V. Sobol. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2019. № 7. S. 115–134.

³ Устиянович К. М. О. Раевській и російській панславизмъ. С. 38.

⁴ Бесіда Вол[одислава] Федоровича, виголошена на загальних зборах «Просвіти» дня 10 (22) Мая // *Правда*. Письмо літературно-політичне. 1873. № 8. 1/13.VI. С. 300.

«<...> За моїм заходом перевів Дрила для словесности и театру Юморщину [комедії. — *I. Н.*] Фредра и переробив на прекрасний мелодрамь оперу “Гальку”»¹.

«Дрилою» Корнило Устиянович називає Остапа Левицького, перекладача українською мовою творів Гайнриха Гайне, який створив українське лібрето опери «Галька» Станіслава Монюшка. Твори «батька польської комедії», галицького драматурга Александра Фредра (діда митрополита Андрея Шептицького), не надто були популярними в українського галицького глядача, але деякі з його комедій усе-таки, як видно з цього листа, ставилися на аматорських сценах «Просвіти».

У ті часи, коли Корнило Устиянович уже навчався у Відні, й вибухнуло Січневе польське повстання (1863 року), родина Федоровичів (і батько, і син) переживали екзистенційну трагедію свого національного вибору.

Батько Володислава Іван Федорович брав дієву участь у польському Листопадовому повстанні 1830–1831 років, був одним із очільників у Галичині у приготуванні повстання 1846 року, яке закінчилося так званою «галицькою різаниною». До слова, батько Корнила Микола Устиянович через роки згадував, що й він збирався приєднатися до польської Листопадової реbelieї.

У 1861 році Івана Федоровича поновно покликано до боротьби, але «незважаючи на всі заклики, просьби, вимоги й погрози, він рішуче заявив, що у цьому русі, що починається, не може, як чоловік совісний і досвідчений, який не раз давав уже докази своєї жертвности, посивілий на службі вітчизні, брати [у заколоті] дієвої участі. Це тому, що при точному розгляді усіх обставин, він прийшов до висновку, що ця справа, яка розпочинається, закінчиться при даних умовах, речовим і моральним упадком краю, нещастями і політичним банкрутством для мільйонів»².

А коли розгорілося польське повстання 1863 року, Іван Федорович заявив, що «готовий усі жертви й тягарі разом із іншими терпіти, але чинно в нічому брати участі не буде»³.

Емануель Мошинський, молодий 20-річний юнак-повстанець, який загине під час цієї ворохобні у битві під Меховим у лютому 1863 р., відчував увесь трагізм ситуації перед заколотом і мав передчуття, що реbelieя на Правобережній Україні не матиме успіху. У листі до батька він писав із Поділля в липні 1862 року, де проводив канікули:

«Народу не знаю, бо й пізнати його не можу, мови не знаючи. Землевласників не знаю, бо не багатьох бачив <...>, але ніколи не відчував до них симпатії і не відчуватиму. Вважаю, що через надмірне старання про власну кишеню вони забули, що є єдиними представниками Польщі в цьому краї, що кожен із

---

¹ Сокіл В. Епістолярій Тита Реваковича / Ін-т народознав. НАН України. Львів, 2019. С. 558.

² Там само. С. 25–26.

³ Jan Fedorowicz. Wspomnienie pośmiertne // Fedorowicz J. Aforyzmy. Wydanie pośmiertne. Kraków, 1873. S. VII.

них мав би бути посланцем у своєму маєтку, який поширює братання і освіту народу, що йшло б на користь Польщі, а вони були тиранами й катами народу [українського. — *І. Н.*] й слугами ворогів. Дотримувалися патріотизму, доки він не торкався їхніх кишень, а любов до народу прославляли доти, доки вона не стала на заваді панщині і всій їхній тиранії. Тепер виступають проти тієї молоді, яка починає, хоч і запізно, поширювати освіту й розказувати людям про права людини. Їх звать хлопоманами, їм приписують найчорніші злочини <...>»¹.

Очевидно, що цей лист — крик душі юнацького максималізму, однак у ньому метафорично задекларовано усі провини й проблеми польської шляхти на Поділлі, Волині, Київщині, що не хотіла й не зуміла виконати свою історичну місію — в такій перспективі, як її бачив цей юнак, який своїм чистим запалом нагадує молодого 20-літнього Івана Федоровича у роки Листопадового повстання.

Уже до початку 1860-х Федорович-старший прийшов до переконання, що

«свободу не можна здобути революцією, ані здобути таким чином свободу не вдасться утримати. Тільки маєток, напрацьований власною працею, триватиме, бо той, хто заробить на нього, вміє його утримати — працюючи над цим, бо отримав знання, як його утримати і ним керувати. І хоч революції нищать часом зло, але тільки органічна праця утривалить здобуту свободу. Кров, що проливається за свободу — це піт людства за працю над його визволенням»².

Патріярх Української греко-католицької Церкви Йосиф Сліпий у своїх «Спогадах» залишив свідчення про те, що частина українців усе ж долучилася до ворохобні 1863 року. Він згадував про те, як повстанці на галицькому Поділлі (за розповіддю його матері Розалії, якій тоді було 13 років) забрали в його діда Романа Дичковського величезну суму грошей (1200 ринських — 2400 корон). Ці ребеліанти були українцями, але розмовляли польською мовою. Вони збирали гроші на збройний виступ від польських дідичів. Роман Дичковський почав

«складати гроші на будову церкви в Заздрості. Гроші ті складав він у господарських скринях, позавивані в полотні, щоб не звертати [на це] уваги. Одної ночі, оповідала мати, напали на діда кільканадцять людей, зв'язали діда, зав'язали йому рот, щоб не кричав, дітей, між ними і матір, малу дівчинку, замкнули в сусідній кімнаті, а на діда Романа кричали: “Кладешся до ряду, давай коляду”, [то значить: “Ти дідич, [тому] давай гроші на повстання”. — *І. Н.*]».

Вони «перешукали всі речі, скрині, одержу, полотна, позабирали всі гроші і цінності, а на другий день позбирано багато актів, порозкиданих по саді. Забрали тоді дуже поважну суму грошей...»³.

¹ Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревизор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / пер. з фр. Зої Борисюк. Київ : Інтел, 1996. С. 129–130.

² Fedorowicz J. Aforyzmy. Wydanie pośmiertne. Kraków, 1873. S. 97–98.

³ Сліпий Йосиф. Спомини. Львів ; Рим : Вид-во Українського Католицького Університету, 2014. С. 70–71.

«Ходачкова» шляхта мала очевидні сентименти до старої Речі Посполитої, й польські ребелії 1830–1831-го, 1846-го, 1863–1864-го років знаходили в цьому середовищі жвавий відгук. Іван Франко пригадував, власне, про часи надламу 1863–1864-х років: «Шляхта наша пильно прислухувалася до всіх звісток про польські повстання, живо сприяла їм, гурмами поступала в різні “твардії народіві”» й проводила збір коштів на повстання. Оскільки «газет у селі ніхто не держав, вісти про повстання десь-колись, передавалися усно, шептом, із додатками і перебільшеннями»¹.

Очевидно, що в середовищі керівництва Січневого повстання обговорювали можливе покарання Івана Федоровича. Польський Центральний національний комітет надіслав йому попередження з «параграфами повстанського карного кодексу». Упродовж довгих місяців Федорович очікував можливої екзекуції, оскільки такі вбивства ставали щораз частішими:

«По сусідству з Іваном Федоровичем із одного боку повстанці одного з посеред себе повісили, з іншого — захопили багатодітного батька з ліжка, затягнули у ліс і там нагаями забили до смерті»².

Пізніше Іван Пулюй, член української гімназійної громади у Тернополі, писав у січневому 1864-го року листі до неназваного адресата, що Володиславів двоюрідний брат Володимир Фердинанд

«Ганкевич з шостої класи є, як може знаєш, кривим І[вана] Федоровича об[ивателя] з Вікна і ходить до нього, будучи на святах або на вакаціях, як до свояка. Як сам Ганкевич мовить, просить [його] Федорович часом до особного покою і розмовляє з ним о річах політичних. Випитується завше о руській справі, о русинах і т. д. — а раз так розчулився, що аж цілювався з ним.

<...> І так при одній диспуті мав молодий Федорович мовити Ганкевичу, що отець його повадився (розсварився) з ляхами і то на красне [на добре. — *І. Н.*] і що дуже того бажає, щобиць запізнати[ся] з русинами.

Ляхи давали <...> Федоровичу полководство якогось там відділу (<...> Федорович дуже є здатний чоловік), но Федорович мав [се] відкинути; потом хотіли [його] зробити начальником якимсь там на кілька округів — но і тое відкинув, не знаю з яких причин, однако ж факт є, що Федорович зірвав по більшій часті стосунки з ляхнев [з поляками. — *І. Н.*] — о чім і не сумніваюсь <...>. Старий Фед[орович] хоче ся доконечне запізнати з [молодими] русинами <...>. При одній розмові з молодим Федоровичем зговорились о повстанню. А розповівши на яким щєблі єго отець з ляхами стоїть і що ті вже отця його всюди кожний єго крок слідять, і як він мовить, навіть обавляється, щоби єго отцєви не дісталось коли кавалок олова [тобто куля. — *І. Н.*] —

---

¹ Франко І. Дещо про шляхту ходачкову // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 26. С. 182.

² Jan Fedorowicz. Wspomnienie pośmiertne. S. VIII.

питає ся нарешті, як сильні ту в Галичині русини і чиби не можна зробити опозиційної (!?) партії ляхам, слиби тії ту в Галичині ворохобились — а его отець ложив би на те діло і свою кабзу [лепту. — *І. Н.*] — но чиби і попи наші на се датків яких [дали]...»¹.

Цей лист, окрім того, що є украй цікавим документом епохи Січневого повстання в Галичині, дає змогу буквально зануритися у світ духових проблем і батька, й сина Федоровичів у тій напруженій ситуації.

Інформація, яку переказав Іванові Пулюєві Володимир Ганкевич, показує, у якій критичній ситуації опинився Іван Федорович: польські повстанці слідували за ним, і він очікував можливого смертного вироку з їхнього боку; вже давно шукав зв'язків із молодію патріотичною українською генерацією, яка займається тим самим, чим займався він для польської справи наприкінці 1820-х років у Тернопільській гімназії; І. Федорович був готовий взяти на себе часткове фінансування для створення й діяльності українського конспіраційного руху, який міг би протиставитися польському підпіллю.

У господарських записках Івана Федоровича, які Іван Франко знайшов між рахунками 1864 року, був і такий запис: «Повстання коштувало мене коло 3500 зл[отих] р[инських] готівкою, а більше ніж друге, стільки натураліями» («Комісія Крайова для промислу домашнього») [т. 44, кн. 1, с. 556]. Зрозуміло, що Федорович мусив, окрім грошей, постачати для повстанського руху харчі, й, можливо, коней.

Відмова батька долучитися до Січневого повстання була для Володислава гірким уроком. Дружина й син Івана Федоровича, стоячи на колінах перед ним, просили, аби батько, під тиском погроз, «посвятив свої переконання й уявлення для добра родини і не наражав її через свої переконання чи опір на неславу, а свого сина на те, щоб він став сином повішеного»².

Можливо, Володислав теж мріяв, як і колись батько, під час Листопадового повстання, взяти зброю до рук і прилучитися до Січневого збройного виступу. Ксьондз Тадеуш Федорович, правнук Адріяна Федоровича (брата Івана Федоровича), писав через сто років, що коли Січневе повстання в 1864 році перетворилося в безнадійну партизанську війну, Володислав «доконче прагнув вирватися до партизанки, чому цілковито заперечував батько»³.

Іван Федорович написав до провідників реbelieї — Центрального національного комітету — листа, у якому нагадував, що він «усе життя, при кожній можливості намагався працювати для добра свого краю. Кров і майно давав йому у жертву — скільки на це приходила потреба; воював за батьківщину руками й головою, й голова моя у тій боротьбі посивіла». Тому він вважав, що має право, щоб члени-провідники повстання, «як молодші, менш досвідчені й менш заслужені, переконання його,

¹ Пулюй І. Листи / збір. й упор. Ольги Збожної. Тернопіль : Воля, 2007. С. 25–26.

² Jan Fedorowicz. Wspomnienie pośmiertne. S. VIII.

³ Krzysztoń B. Książdź Ali. Warszawa-Laski, 1988. S. 11.

як старшого, шанували. На його переконання, повстання — це згуба для краю». А до такого сумління його «спричинитися не дозволяє». Якщо ж його «сумління патріота і людини чести не шанують, можуть його тверду шию скрутити», але він від своїх слів не відступить. Повсякчас, коли тривав заколот, «змушений був Федорович грати роллю політичного гугенота і боронив свої переконання сам проти усіх...»¹.

Володислав Федорович приходить в українську й польську політику власне тоді, коли українці починають всеохопну політику «органічної праці». Її розвиток і здобутки стримує як українсько-польське протистояння, так і поділ в українському середовищі.

Це був час, коли Александр Дунін-Борковський у Галицькому сеймі постійно проголошував гасло «Niema Rusi — tylko Polska i Moskwa!» («Русі немає — є тільки або Польща, або Москва!»). Йі надалі у своїх сеймових виступах він незмінно наголошуватиме, що українці в Галичині мають або сполонізуватися, або зрусифікуватися.

Фльоріян Земялковський у 1870 році переконував Галицький сейм, у якому сиділа окрім польської більшості й українська парламентарна меншість, що

«ми не можемо розв'язувати руського питання, тільки коли — а вірю, що це здійсниться — всі будемо визволені, руське питання може бути розв'язане <...> Русь може бути звільнена лише в ім'я польської справи»².

Федорович-молодший бачив інакшу перспективу розв'язання українського питання в Галичині. Його інаугураційна промова при обранні головою «Просвіти» — це чітка програма українського консерватизму, провісниця сформульованих через пів століття ідей В'ячеслава Липинського, нащадка польського шляхетського роду, який пропагував створення цілісної української нації (єдності «і мертвих, і живих, і ненарождених» за Шевченком), де, незважаючи на неминучі соціальні антагонізми, «народ-нація» поєднує й селянина-хлібороба, й робітника, й інтелігента, й українську «провідну верству» — «національну аристократію»³.

Володислав був «свідомим великих перепон, котрі мені і так вже тернисту дорогу завалювати будуть». Однак узяти на себе відповідальність за Товариство йому «наказує повинність і серце: повинність, бо служити своєму народови — то

¹ Jan Fedorowicz. Wspomnienie pośmiertne. S. X, XI.

² Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 = *Ukraińska frakcja Galicyjskiego Sejmu Krajowego. 1861–1901* : (нарис з історії укр. парламентаризму) / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. Львів, 2002. С. 140.

³ Дет. про це див.: Набитович І. «Русь — для русинів!». Концепція національної ідентичності Володислава Федоровича — українського візіонера, письменника, ученого // *Окриленість словом* : зб. наук. праць на пошану проф. Степана Хороба. Івано-Франківськ, 2019. С. 603–612.

найвища, найблагородніша ціль людського життя; серце, бо боротись за права моєї землі і мого народу — це думка й ідея мого життя»¹.

Невід'ємним правом вільної людини він бачить право на своїй землі на свою власну мову.

«Права наші — то права чоловіка, воля. Єсть то право кожного чоловіка, щоб другий не розпоряджував ним мов невільником своїм, щоб другий не наказував ему мислити тою мовою, якою він хоче».

Невід'ємним правом кожного народу є, для Федоровича, право на свободу й незалежне існування.

«Річ смішна! В краю, котрий носить ім'я руського королівства, в місті, котре вибудував пануючий князь руський і котре єго ім'я носить — суть ще доси люде божевільні, котрі нам, живим, в очи кажуть, що нас нема, котрі хочуть бути сильніші від історії і відмовляють нам права до життя!»².

Тому, «я хочу, щоб усяка гегемонія над нашим народом скінчилася, щоб ніхто не опікувався нами проти нашої волі. Русь для русинів!»³.

Звичайно ж, що ідея «Русь для русинів!» сформувалася у Володислава під впливом батька, Івана Федоровича, для якого гасло «Русь для русинів!» — це стратегія української «провідної верстви» — «національної аристократії», яка мала б стати проводом для свого народу: «<...> Шляхта на Русі покинула своє історичне місце, а ця історична роль шляхти є йти на чолі свого народу». Вона сама усунулася з цього місця. Але «корабель без стерничого бути не може. Народ кожен мусить мати своїх репрезентантів, а краще, щоб тими репрезентантами були ми, а не хтось інший»⁴.

Він звертався до сполонізованої шляхти в Галичині:

«Перейдіть на протилежний бік і подивіться, як ваша позиція виглядає звідти. Серед ланів Червоної Руси лежать обширні села — у кожному з них кілька тисяч мешканців, які говорять одвічною на цій землі мовою [себто, українською. — *I. Н.*]. Щодо цих автохтонів, які мешкають на цій землі одвічно й безперестанно, є там горстка людей у дворі, які впроваджуються й випроваджуються як купці на Улашківськiм ярмарку⁵: одного разу — лях, по ляхові юдей, а по юдеєві знову — лях або німець. Кожен із них має чужу мову, чужу віру й звичаї. Про Службу Божу вони не переживають, а до християнина мовлять як до *собаки*.

---

¹ Бесіда Вол[одислава] Федоровича, виголошена на загальних зборах «Просвіти» дня 10 (22) Мая. С. 300.

² Там само. С. 303.

³ Там само. С. 304.

⁴ Jan Fedorowicz. Wspomnienie pośmiertne. S. XV.

⁵ Містечко Улашківці біля Чорткова славилися своїми ярмарками.

“А іди ж собі там, звідки прийшов, заволоко”, — так за особою зі двору каже нині селянин на Русі — у почутті своєї історичної приналежності на руській [українській] землі. Загал над цим не задумується <...>. Лише один на десять тисяч визнав, що треба засвідчувати свою приналежність до землі, на якій він живе, не хочуть бути на ній чужинцями; що треба буде солідаризуватися з народом, серед якого ти живеш; що остаточно на Русі можна бути або русином, або чужоземцем. Іншої альтернативи шляхта на Русі не має, а якщо хоче утримати абсолютну польськість, то має винестися на Мазовше, де буде репрезентувати фактично місцевий елемент. Якщо ж хоче залишитися на руській землі і жити серед руського [українського] народу, має акліматизуватися у цьому елементі й не ставати у суперечність із народом, посеред якого вона живе»¹.

Володимир Антонович майже одночасно з Іваном Федоровичем висловив подібні ідеї у «Моїй сповіді», описавши свою історію повернення до українства.

«Волею долі я народився в Україні шляхтичем; у дитинстві я мав усі звички паничів і довго поділяв усі станові і національні упередження тих людей, у колі яких я виховувався. Але коли прийшов для мене час самоусвідомлення, я холоднокровно оцінив своє становище у краї, я зважив усі його недоліки, всі прагнення суспільства, серед якого я опинився волею долі, й побачив, що його становище морально безвихідне...».

На його переконання, шляхта на українських землях у Російській імперії мала тільки два шляхи — «або полюбити народ, серед якого вони живуть [себто українців. — *І. Н.*], проникнутися його інтересами, повернутися до народу, який покинули колись їх предки, і ненастанною працею і любов'ю в міру сил винагородити зло, яке вони вчинили [українському. — *І. Н.*] народові, що вигодував багато поколінь вельможних колоністів, якому ці останні за піт і кров платили презирством, брутальністю, зневагою до його релігії...». Професор Антонович негативно оцінював історію панування шляхетської Речі Посполитої на українських землях, денаціоналізацію української, білоруської та литовської шляхти. Він був свідком того, що протиставна «тотожність поляка і шляхтича та русина і простої людини» залишається й у другій половині XIX століття національним і становим поділом. Тому інший вихід для польської шляхти — «переселитися на польські землі, які заселяє польський народ», щоб позбутися «сумного докору в тому, що і я теж колоніст, теж плантатор, що і я посередньо чи безпосередньо» живу «з чужої праці, переступаю дорогу для розвитку [українському. — *І. Н.*] народові, у хату якого я заліз непрошеним, із чужими йому прагненнями...»².

Звертаючись до галицької шляхти, яка мала б повернутися до свого українського коріння, Іван Федорович закликав:

---

¹ Jan Fedorowicz. Wspomnienie pośmiertne. S. XII–XIII.

² Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ : Либідь, 1995. С. 88, 83, 88.

«Ви — земля, ви — масток, ви — культура, ви матеріальна і моральна потуга краю, ніхто кращого права до репрезентації його не має, як ви; це ваше — це наше право родинне. Повернімося знову на те становище, яке нам соціально й історично належиться. Засядьмо знову на тих кріслах, звідки батьки наші від імени вітчизни нашої мовили, станьмо відтак на чолі нашого народу. Як ми стояли тоді, коли боротьбу їхню проти чужинців провадили, й не буде протистояння поміж шляхтою та людом на Русі, не буде тієї нещасної громадянської війни, яка наш край на два неприявні табори роздирає»¹.

І з цього Федорович-старший висновував: «Якщо не будете признаватися до цієї землі й до цього народу й будете колоністами — то ви є товаром закордонним. Якщо між шляхтою та людом на Русі є протистояння, то ви самі [шляхта] цьому виною». Він звинувачує сполонізовану шляхту у тому, що вона

«робить усе, щоб люд той [українців] у найдорожчих йому почуттях ображати. Церкви їх обминає — так, ніби їх Бог не є вашим Богом; священників їх зневажає так, ніби вони використовують не те саме помазання, що й ваші; обряд його і мову їх і праотців ваших висміює. Живучи в селі, де, oprіч кількох осіб у дворі, всі говорять руською [українською] мовою, ви ж мови народу вашого не знаєте. Його багата література і музика для вас є більш чужою, ніж чужим далеким народам, які сумні пісні цього люду вашого охоче співають»².

Власне лише у той час, коли головою «Просвіти» став Володислав Федорович, розпочалася хвиля створення її філій, яка поступово розпросторилася по усій Галичині.

У 1873 році, коли Федорович очолив «Просвіту», за намовою Володимира Ганкевича, двоюрідного брата Володислава (про якого згадує у вище наведеному листі Іван Пулюй), Корнило Устиянович виїхав «у гостинний двір Федоровича у Вікні». Тут він узявся переробляти свою історичну поему «Ярополк» (вона спочатку була написана мішаниною церковнослов'янської, російської та української) — українською реальною живою мовою.

Корнило у Вікні «пробував півтора року майже безперервно, то малюючи, то пишучи, то читаючи...»³. Лише влітку 1873 року Корнило виїжджав на міжнародну виставку до Відня.

Довгочасним гостем тоді у Вікні був і Остап Терлецький, один із провідників радикального крила народовців. Терлецький походив із Коломийщини і належав до шляхетського роду. Батько його був священником у Назірній біля Коломиї. Остап був на п'ять років молодшим за Володислава Федоровича.

Спогади Корнила Устияновича дозволяють заглянути у той дискусійний простір, який панував у Вікні, коли тут збиралися учені й мистці. У великій бібліотеці

¹ Jan Fedorowicz. Wspomnienie pośmiertne. S. XV.

² Ibidem. S. XIII.

³ Устиянович К. М. О. Раевській и російській панславизмъ. С. 57.

Федоровичів його зацікавили «діла великих натуралістів і Бокля, котрого виследи (в його “Історії цивілізації в Англії”) дуже важний вплив мали на мене»¹.

Очевидно, що Корнила тут захоплюють твори, які мали великий вплив на формування позитивістичних ідей у Галичині, а також на варшавських позитивістів, оскільки «Історія цивілізації в Англії» майже одразу після її англійського видання, в 1864–1868 роках з’явилася й у польському перекладі.

Три головні ідеї Генрі Томаса Бокля обговорює Корнило Устиянович із Остапом Терлецьким у Вікні: одну з головних засад етнопсихології про те, що характер і доля кожного народу формуються під впливом підсоння, географії, історичних обставин; про те, чи Церква служить тільки власним інтересам, а чи й окремим народам; ідею про те, що реформи у суспільстві сприйматимуться лише тоді, коли суспільство відчує у них потребу.

Ці дискусії перепліталися із розмовами з власником Вікна Федоровичем про історичну спадщину Руси-України, бо й Устиянович признається, що він

«учився реально дивитись на історію і на світ Божий, не міг однак погодитися з тим, щоб плюнути на весь князівський період наших дій, що завинив пізніший наш упадок; не хотів нашу нинішню Русь відірвати її від її кореня і посадитися на битому шляху, боячись, щоб [вона] не здохла під ногами [сусідніх] народів»².

Про розмови й дискусії з самим Федоровичем Устиянович згадував:

«На Федоровича я не міг мати впливу. На те я мав мало науки. *Ex omnibus aliquid, ex toto nihil*³ кваліфікує добре на товариша, але не дає переваги. При тім я не був ні славним малярем, ні великим поетом, тож і не диво, що мені там рожі не стелилися під ноги. Зате научився я много від Федоровича і від його товариства...»⁴.

Володислав Федорович у той період усезагального захоплення нібито козацькими одностроями прославився тим, що на різних урочистостях появлявся в одязі, стилізованому під середньовічний одяг руських бояринів. На великому Устияновичевому портреті, подарованому Федоровичем «Просвіті», він зображений, власне, у таких шатах. Подібно одягнений і на світліні, де він — серед організаторів виставки у Тернополі в 1887 році.

Іван Франко познайомився з Корнилом Устияновичем 1881 року, коли перебував у Вікні у Федоровича [т. 41, с. 445]. Франко писав про «досить численні розмови» з Федоровичем [т. 38, с. 504].

---

¹ Устиянович К. М. О. Раевській и російській панславизмъ. С. 57.

² Там само. С. 58.

³ Усього потроху, загалом — нічого (лат.).

⁴ Устиянович К. М. О. Раевській и російській панславизмъ. С. 62.

Однією із можливих спонук до літературознавчих студій донькою Володислава Федоровича Дарією Віконською ірландської літератури, етнопсихології ірландців¹ могла бути історія, яку описав у спогадах Корнило Устиянович. Він розповів про свою зустріч на всесвітній виставці у Відні, на яку поїхав із Вікна влітку 1873 року. Фінансував цю поїздку Володислав Федорович. Корнило познайомився там з ірландцем, який поділився своєю мрією про те, що можливо Росія колись розпочне війну з Англією й переможе її — і тоді Ірландія стане незалежною. Після нарікань Устияновича на історичну несправедливість долі русинів-українців у Галичині, той ірландець зауважив:

«Не вартий той народ — вибачайте — жити, що має землю під ногами, має свій кусник хліба і свою рідну мову в роті, свою віру і свою народну літературу, — а ще нарікає на свою долю і не вірить у свою будучність! Що би ви почали, коли б вам було так, як нам? Англіїці видерли нам землю, англійці зробили нас своїми паріями [паріями. — *I. H.*], англійці урізали нам язик наш, взяли [забрали. — *I. H.*] нам мову, мені видерли навіть прізвище — старинне і славне. — Все взяли, все, а ми ще не падем у відчайання, ще маємо надію, не хочемо і не будемо англійцями! А коли всі наші змагання будуть даремні, то — згадаєте моє слово — ми кинемо тій змій [Англії. — *I. H.*], що нас живцем пожирає, таку страву в її ненаситне черевце, що від неї [вона] трісне <...>. Ви того не розумієте і будете аж тоді добрим патріотом, коли спізнаєте, що то значить — не мати землі, не мати мови, а чути і знати, що єсть ся народом, народом копанім, наче собака, ногою»².

Спогади Корнило Устияновича та коротка замітка в біографії Володислава Федоровича пера Теодора Білоуса дозволяють реконструювати бачення того, яку роль відводив собі Володислав Федорович у тогочасному українському політичному просторі Галичини.

Устиянович писав, що Федорович переконував:

«нам русинам хибує [бракує] тільки доброго політика, котрому би всі повинувалися, а котрий оперував би партіями, раз сею, а раз тою, як коли треба. Тоді показалося би, що і централістичне руське сторонництво могло би великі для народности і свободи положити заслуги»³.

Можна виснувати, що тим провідником, який мав би стати в Галичині понад політичними партіями й бути їхнім координатором у політичній діяльності, є сам Федорович. Тому, увійшовши у галицьку політику «як провідник молодого руського

¹ Набитович І. Ірландська література в літературознавчій спадщині Дарії Віконської // Теорія літератури: концепції, інтерпретації : наук. зб. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. Т. 2. С. 148–157.

² Устиянович К. М. О. Раевській и російській панславизмъ. С. 60.

³ Там само. С. 54.

(українського) суспільства в Галичині, він узявся за справу поєднання усіх руських партій у Галичині»¹.

Устиянович згадував, що Федорович

«був тогди дуже молодий і мав великий наклон до автократизму. Від того часу він много змінився й научився много: видавався однак і тогди вже дуже спосібним і ревним патріотом, хотяй його тодішній патріотизм був більш негативним, чим позитивним. А все таки ставив він гордий клич, горду заповідь для себе і для нас: “Русь для русинів”».

І додає: «<...> При своїх політичних спосібностях, при своїй соціяльній вирозумілості і при своїх широких і високих відомостях — міг би взяти навіть провід русинів галицьких і помогчи їм облечись в таку силу, о котрій на тепер і не думаємо»².

Володислав мав переконання, що українцям уже

«досита чужої опіки — вона нам хісна не придбала. В містах і селах випирає днесь чужинець тубильця; по замках наших розможновладилась чужина, а руських князів потомки стались жебраками, церкви наші нужденні, од власної шляхти опушені; священство наше в поруганю; народ занедбаний худобіє. Не маємо инших традицій, як лиш сумні споминки угнетення [пригноблення]; на наші пісні налягли жаль і туга»³.

Устиянович із уст Федоровича називає й ту верству, яка мала б стати основою для реалізації ідеї «Русь для русинів»: він «казав нам надіятися на руську історичну шляхту»⁴.

Батько Володислава Іван Федорович був пересвідченим, що

«шляхта тільки тоді має суспільний *raison d'être*⁵, якщо її двори діють як ті місця, які є розсадниками вищої культури і впливають на піднесення цивілізованости й звичаєвости. В Англії шляхта є взірцем шляхетних звичаїв і провідником доброчинности для люду, утримує школи, шпиталі, розплідники й т. ін. і має за це шану й симпатії сільського люду»⁶.

Володислав Федорович був меценатом видання творів Корнила Устияновича — «Письма К. Н. Устияновича» (Часть 1. Поэмы историчні. Накладом Владислава Федоровича. У Львові 1875). У книжці поміщено думу «Вадим» та епічну поему «Іскоростень». Там була коротка присвята В. Федоровичеві.

---

¹ Бълоуць [Теодор]. Введение // Владислава Иванова Федоровича Гадки / издалъ Бълоуць. Коломыя, 1883. С. 11.

² Устиянович К. М. О. Раевскій и російскій панславизмъ. С. 63.

³ Беседа Вол[одислава] Федоровича, виголошена на загальних зборах «Просвіти». С. 304.

⁴ Устиянович К. М. О. Раевскій и російскій панславизмъ. С. 62.

⁵ Сенс існування (франц.).

⁶ Jan Fedorowicz. Wspomnienie pośmiertne. S. XIV.

У Вікні Корнило Устиянович у 1873–1876-х роках намалював низку картин, які набув Володислав Федорович. Це портрет матері власника Вікна Кароліни Федорович та кілька менших портретів — Йосифа Дучимінського, Йозефа Кастеллі, посмертні — Юлії Федорович та Алоїзія Федоровича, кілька пейзажів — руїн замку у Збаражі та гори Казбек на Кавказі. А поруч із ними — історична картина, на якій був зображений гетьман Іван Мазепа у ніч переходу через Дунай — після битви під Полтавою¹.

Церква у головному осідку Федоровича — Вікні — була збудована ще в 1826 році — коштом Софії Чарторийської. Пізніше цю церкву, на доручення Володислава Федоровича, розмальовував у 1870-х роках Корнило Устиянович, однак ці фрески було знищено.

Із завершенням доби Бароко в українському іконописі візантійська традиція починає завмирати. Її поступово витісняють класицистичні взірці й академічна традиція.

Пошук автентичного першовзірця для українського іконопису був пов'язаний із тим, що іконопис XIX віку «увійшов, — як зауважує професор Володимир Александрович, — у загальноєвропейське русло й потрапив у притаманний усьому християнському світові стан глибокої системної кризи релігійного малярства»². Професор Дмитро Степовик додає, що «у XIX столітті традиційний для України поступовий характер стильової зміни в мистецтві ікони порушився через те, що Українська Церква на сході України втратила остаточно свою автономність, стала повністю залежною від закордонного духовного центру, ворожого до всього українського, і тому мистецтву ікони був нав'язаний стиль класицизму».

За наказом царя-батьковбивці Александра I Академія мистецтв у Санкт-Петербурзі опрацювала для всіх церков імперії нову іконографію — без огляду на якісь місцеві національні традиції. Щодо Галичини, Буковини та Закарпаття, то класицизм тут Габсбурзькою монархією не нав'язувався, але теж мав певне поширення, і «зберіг багато рис давніх ренесансних і барокових ікон»³.

Перед приїздом до Вікна Корнило Устиянович відбув мандрівку до Києва, де займався копіюванням ікон українського Середньовіччя. Звідти він привіз цілу колекцію таких копій.

Уже наприкінці XIX століття в Галичині у греко-католицьких церквах створено, зокрема й Корнилом Устияновичем, новий вид сакрального малярства: іконо-картину. «Вони використовували освячені віками, суто іконні образи й сюжети, але вводили їх у конкретну історичну епоху, коли жили біблійні персонажі або коли відбувалися вікопомні події. У зв'язку з цим в іконо-картинах зросла роль доквілля,

¹ Habdank-Hankiewicz Clemens R. Wladislaw R. v. Fedorowicz. Wien, 1909. S. 38.

² Александрович В. Иконы, українські ікони // Енциклопедія історії України / ред. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3. С. 433.

³ Степовик Д. Історія української ікони X–XX століть. Київ : Либідь, 1996. С. 97, 88, 95.

особливо пейзажу та зображення інтер'єру». Ці деталі «проте, не відвертали уваги від іконного, містичного характеру самого образу чи події»¹.

Надалі творчість Устияновича-малювача розвиватиметься на помежів'ї історичного малярства та розписів церков у Галичині (він створив ікони для понад 50 церков, 15 іконостасів (у Скільській верховині — Головецьку, Славську, Тухольці, Волосянці, Козьові, Опірці, Шульганівці та у Коломиї, Угринові, Острові біля Тернополя, Тишківцях, Медині, Полівцях), 11 стінописів («Хрещення Руси», «Володимир Великий», «Свята Ольга» у церкві с. Вістова на Калушчині), а також створенні історичних полотен: від найранішого «Василька Теребовельського» до «Мазепи на переправі через Дніпро», «Літописця Нестора», «Плачу Ярославни», «Козацької битви»; картин із біблійними мотивами («Христос перед Пилатом», «Мойсей»; обидві — у Преображенській церкві у Львові).

З початку 1870-х років Устиянович створив кілька портретів громадських діячів — отця Стефана Качали, Юліяна Лаврівського, композиторів Анатолія Вахнянина, Порфирія Бажанського. У Вікні Устиянович намалював і портрет Володислава Федоровича в образі боярина княжих часів. Цей портрет Федорович подарував «Просвіті». Можна добачати певну паралель між Устияновичевим портретом Івана Богуна (1872) та портретом Володислава Федоровича. Портрет, подарований «Просвіті», був знищений росіянами у 1939 році.

Зустріч Володислава Федоровича та Корнила Устияновича була одним із важливих моментів в історії українського мистецтва і літератури Галичини.

Садиба Федоровича у Вікні стала культурним центром, відомим у Галичині. Цю «свою родинну садибу і сад перебудував він за невеликі кошти, але з артистичним смаком у справжній Тускулум»². Порівняння з Тускулумом тут не випадкове й належить воно радше самому Федоровичеві. Тускулум — місто неподалік од Риму, в якому свої замські вілли мали чимало відомих багатих римлян: від Цезаря — до Ціцерона. Тут зберігалися їхні мистецькі скарби, тут розцвітала філософія й література, саме тут створені були Ціцероном «*Tusculanae disputationes*» («Тускулянські бесіди»).

У віконських розмовах Федоровича, Устияновича, Франка формувалися політичні, економічні, мистецько-естетичні ідеї сучасного їм світу, народжувалося розуміння нової національної ідентичності українців-галичан.

Віконський Тускулум пішов у небуття в полум'ї Великої війни. Однак запалені там смолоскипи розсвітили досвітніми вогнями на якийсь час простір української культури в Галичині — поки ще зоря не заграла...

¹ Степовик Д. Історія української ікони Х–ХХ століть. Київ : Либідь, 1996. С. 95.

² Б'єлоусь [Теодор]. Введеніє. С. 10.

THE RELATIONSHIPS BETWEEN KORYNLO USTYIANOVYCH AND VOLODYSLAV FEDOROVYCH: IN SEARCH OF NATIONAL IDENTITY

Ihor NABYTOVYCH

Personal relations between Kornilo Ustyianovych and Volodyslav Fedorovych had a great impact on Ukrainian culture and the history of Galicia in the 19th century. If they didn't meet, Ustyianovych's creative life wouldn't go the way it was.

Volodyslav Fedorovych was a Ukrainian nobleman from Podillia region. His father Ivan was a Polish patriot, participated in the Polish underground movement. He joined the pro-Polish circle in the Austrian Reichstag in 1848. Volodyslav Fedorovych, like his father, wrote in Polish, was the author of scholarly works and a collection of aphorisms. Volodyslav was a well-known political figure in Galicia, a patron of Ukrainian culture and the protector of Kornilo Ustyianovych. He was also the third head of Prosvita Society.

Keywords: Kornilo Ustyianovych, Volodyslav Fedorovych, Galicia, Ukrainian gentry, national identity.

КОРНИЛО УСТИЯНОВИЧ ТА АНАТОЛЬ ВАХНЯНИН: ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЗАЄМИН

Яким ГОРАК

Контакти між Корнилом Устияновичем та Анатолем Вахнянином спеціально не вивчалися. Єдиний факт, яким оперують дослідники діяльності як художника, так і композитора — це створення А. Вахнянином знаменитого «Хору Норманів» на слова з Устияновичевої трагедії «Ярополк». Але беручи глибше, у висвітленні історії постановки цього твору трапляються суперечливі або й зовсім фантастичні твердження, багато нових деталей відкриваються й досі.

Документально не зафіксовано час знайомства К. Устияновича з молодшим від нього на два роки А. Вахнянином, але підґрунтям для цього, мабуть, стала діяльність у товаристві «Просвіта». До тої пори доля обох мистців була пов'язана з Віднем, хоч їхнє перебування там не збігалось у часі: К. Устиянович навчався в Академії образотворчих мистецтв у 1858–1863 рр., а Вахнянин здобував освіту у Віденському університеті в 1865–1868 рр.

Співпраця К. Устияновича з товариством «Просвіта» — зовсім недосліджена сторінка в біографії мистця. Я. Нановський у монографії про художника збуває цю співпрацю одним реченням¹. Істотну роль цього товариства у становленні громадянських і світоглядних позицій К. Устияновича так означає Ом. Огоновський:

«Хоча ж Корнило позбувся мрій російського панславізму, то все-таки не став ще руським народовцем і належав наче до обох стороництв, себто до “святоюрців” і до українофілів. Коли ж в грудню 1868 р. засновано товариство “Просвіта”, і коли він пізнав патріотичні змагання членів сего товариства, то прозрів він уже справді, луда спала йому з очей, і він став щирим народовцем»².

К. Устиянович був безпосереднім і діяльним свідком зародження й формування «Просвіти». На перших загальних зборах товариства у грудні 1868 року до управи Виділу було обрано 10 членів: К. Сушкевича, А. Вахнянина, Ом. Огоновського, О. Партицького, О. Борковського, В. Ільницького, М. Коссака, М. Михалюка, І. Комарницького та Ю. Романчука. Головою новоствореного товариства обрано А. Вахнянина. Однак В. Ільницький відмовився від членства у Виділі.

«Голова [А. Вахнянин. — Я. Г.] завіззав відтак собранне до вибору 10 члена виділового на місце відказавшогося В[исоко]п[оважаного] світника

© Яким Горак, ORCID: 0000-0003-0707-8751

¹ Нановський Я. Корнило Миколайович Устиянович. Київ : Мистецтво, 1963. С. 14.

² Огоновській О. Історія літератури рускої. Часть II, 2 вѣддѣль. Львѡвъ : Накл. Т-ва имени Шевченка, 1889. С. 788–789.

В. Ільницького, а те, на внесенне п. Ів. Комарницького, вибрало п. Корнило Устияновича, маляра-артисту, сина Вп. о. Николая, поета *par acclamationem* [за акламацією. — Я. Г.]»¹, —

звіщає «Справозданне з перших загальних зборів товариства «Просвіта»». На першому ж засіданні Виділу, яке відбулося у грудні 1868 року, К. Устияновича було вибрано бібліотекарем і заангажовано до членів товариства (разом з Ю. Романчуком та О. Партицьким), які взяли до розроблення «Відозви до народу руського» — документа, покликаного ознайомити найширші кола галицької суспільності з програмою товариства.

Присутність К. Устияновича на засіданнях Виділу «Просвіти», судячи з опублікованих у «Правді» витягів протоколів засідань товариства, не була систематичною, що мотивувалося мандрівним способом життя маляра в ті роки: Вікно, Сучава, Відень, знову Вікно і Сучава, Ясси, Радівці, Серет — ось приблизна географія його поїздок. Протоколи неодноразово фіксують присутність на засіданнях і А. Вахнянина, і К. Устияновича (наприклад, 11 лютого 1869). А 21 лютого 1869 року

«під кінець засідання звідомив Голова [А. Вахнянин. — Я. Г.], що академіки Львівські утворили комітет, котрий власне займається улаженням вечору декляматорського в роковини смерті Тараса Шевченка. Виділ прийняв тоту вість радісно, а члени виділові: Устиянович і Вахнянин заявили свою готовність взяти чинний уділ у сім вечорі будь в деклямації, будь при співах»², —

читаємо у «Справозданні...». Заповіджений Шевченківський концерт відбувся 26 лютого того року в залі «Народного Дому». На ньому, за опублікованою рецензією, К. Устиянович виступив з декламацією поезії свого батька «Руська думка»:

«Не дивота, що ся сердечна і щироруська пісня, з чуттем виголошена сином, перенявшим в грудь свою гадки ріднього батька, порушила всі серця, промовила живо до душі руської і відбилася там так щиро і ясно, як в душі самого поета»³ —

описує враження від Устияновичевої декламації рецензія у «Правді». А. Вахнянин на тому вечорі виступив як співак, виконавши соло у хоровій обробці М. Лисенка народної пісні «Ой у лузі, та при березі, червона калина». Його виступ дуже прикметний двома аспектами: передовсім, саме з легкої руки А. Вахнянина у Галичині стали традиційними щорічні вшанування роковин Т. Шевченка і сам композитор майже щорічно брав участь у цих святкуваннях. Крім того, цей виступ — хронологічно перший з відомих нам виконань А. Вахнянином-співачом творів М. Лисенка. В українському музикознавстві пропагування творчості Лисенка в Галичині датують

¹ Справозданне з перших загальних зборів товариства «Просвіта» // Правда. 1868. № 44. С. 528.

² Справозданне з засіданий виділу товариства «Просвіта» // Правда. 1869. № 19. С. 168.

³ Допись. Зі Львова // Правда. 1869. № 9. С. 83.

серединою 80-х років XIX ст. і пов'язують з іменами Олександра Мишуги, Модеста Менцинського та Соломії Крушельницької. Тим часом, першість належить тут А. Вахнянинові, який робив це ще в 60-х роках XIX ст.

Від 1869 р. А. Вахнянин був формальним редактором журналу «Правда», який згодом став основним друкованим органом народівців. Кошти на видавання цього журналу у Львові давав Пантелеймон Куліш, який постачав для публікацій і літературний матеріал наддніпрянських авторів — свої твори та проби пера дружини — Ганни Барвінок, переклади М. Старицького, повісті Д. Мордовця, І. Нечуя-Левицького. Довкола видання «Правди» зав'язалися контакти А. Вахнянина з П. Кулішем, і своєму наддніпрянському колезі галицький діяч рекомендував Устияновича для створення ілюстрацій до його творів. Зокрема, в листі до П. Куліша від 8 лютого 1869 р. А. Вахнянин писав:

«Смію ще спитати, коли нам сподіватись “баекъ” Г. Барвінокъ. У насъ у Просвіті є добрий маляръ Устияновичъ; вінъ поначертувавъ бь охотно образочки до усіхъ баекъ, тільки треба бь ему передати їхъ на мої руки до читання»¹.

На жаль, навіть при багатих літературознавчих дослідженнях², важко нині встановити, якими саме «байками» Ганни Барвінок цікавився А. Вахнянин і які з них мав ілюструвати К. Устиянович: чи були це дійсно байки — твори алегоричного змісту, чи так називалися оповідання письменниці? Очевидно, йшлося про планування для публікації нових творів, однак вони не були надіслані. У «Правді» того року опубліковано лише оповідання Ганни Барвінок «Домонтар», назва якого фігурує у листах А. Вахнянина до П. Куліша.

26 травня 1870 року в залі львівської Стрільниці відбулися чергові загальні збори товариства «Просвіта», на яких А. Вахнянина і К. Устияновича знову обрано виділовими членами³. Цього разу головою «Просвіти» став Ю. Лаврівський, його заступником — А. Вахнянин, а К. Устиянович — просто виділовим. На жаль, упродовж 1870–1873-х рр. «Правда», яку редагував тоді ще А. Вахнянин, не публікувала витягів із протоколів засідань Виділу «Просвіти», тому не можемо детальніше відобразити співпрацю обох мистців у цьому товаристві.

Після чергових загальних зборів «Просвіти», що відбулися 18 (30) травня 1872 р., у новий виділ не обрано ані А. Вахнянина, ані К. Устияновича⁴. Це, однак,

¹ Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша. Львів, 1908. С. 49.

² Ганна Барвінок : збірник до 170-річчя від дня народження / заг. ред. В. Шендеровського, упорядкув. В. Яцюка. Київ : Рада, 2001. 556 с.; Нахлік С. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша. Київ : Укр. письменник, 2006. С. 284–298; Нахлік С. Пантелеймон Куліш : Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Львів. від-ня Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України ; Міжнар. фонд Пантелеймона Куліша. Київ : Укр. письменник, 2007. Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. 463 с. (Сер. «Літературознавчі студії». Вип. 11).

³ Вісти // Правда. 1870. № 5. С. 236–238.

⁴ Новинки // Правда. 1872. № 3. С. 140–142.

не означає, що припинилися їхні контакти як поміж собою, так і зі згаданим товариством. У четвертому числі «Правди» того року опубліковано цікаву рецензію про вечір пам'яті Маркіяна Шашкевича, який відбувся 25 червня (7 липня) 1872 р. у кімнатах «Руської Бесіди» заходом товариства «Просвіта». Серед іншого, у програмі цього вечора — «спів квартетовий» (у сучасному розумінні чотириголосий хор) «Ой на Івана, та на Купала» «з нової ще непередставлюваної оперетки народньої п. Наталя Вахнянина»¹. Хор цей відомий нині як музичний твір з першої дії опери «Купало» А. Вахнянина. Виконували його «співаки нашого співочого товариства “Торбан” і хор студентів руської гімназії під управою п. Н. Вахнянина»². Згаданий «Торбан» — це співацьке товариство, яке заснував 1870 р. А. Вахнянин у своєму помешканні. Серед викладачів у ньому був учитель А. Вахнянина, його колега, польський диригент і композитор, який в 1870–1873 рр. проживав у Львові — Ігнацій Францішек Гуневич (Guniewicz, 1832–1882), а серед учнів — майбутній співак світової слави Олександр Мишуга. Але крім виконання хору А. Вахнянина під керівництвом автора, на вечорі

«дальше відчитав п. Корнило Устиянович першу дію своєї трагедії історичної “Ярополк”. Мова поетична, плавний і красний стиль, жива акція, правильна заснова характерів, а вже і сам предмет винятий з історії наших князів, що так годиться до драматичного оброблення, дозволяють много надіятися на цілість артистичну сеї трагедії»³.

Згадана у рецензії історична трагедія К. Устияновича «Ярополк» (повна назва: «Ярополк І Святославович, великий князь київський») — друга частина драматичної діалогії про київських князів (перша — «Олег Святославич Овруцький», 1876).

Наведений фрагмент рецензії є важливою документальною підставою для уточнення дати створення одного музичного твору А. Вахнянина. Відомо, що до тексту «Пісні» («По морю, по морю, по плинних валах»), яка завершує п'яту (останню) яву першої дії трагедії «Ярополк І Святославович, великий князь київський», А. Вахнянин написав хор, відомий під назвою «Хор Норман», притому вніс суттєві зміни у текст і ритміку вірша⁴. Звернення Анатолія Вахнянина до п'єси Корнила Устияновича на давньоруську тематику і вибір з цієї п'єси саме хору норманів не є випадковим: він (як історик за освітою) знав і цікавився поширеною тоді в науці т. зв. «норманською теорією» походження Русі, згідно з якою перші руські князі були скандинавами. У наявних музикознавчих джерелах вважається, що чоловічий хор на Устияновичів текст написав А. Вахнянин 1877 р. Можливо,

¹ Новинки // Правда. 1872. № 4. С. 196.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Детальніше про це, як і про дальшу історичну долю твору див.: Горак Я. До генези і деяких музичних редакцій пісні «Шалійте, шалійте, скажені кати» // Пам'яті Яреми Якубця (1942–2002) : зб. ст. та мат. Львів : Сполом, 2007. С. 128–139.

підставою для такого твердження стало те, що 1877 р. у третьому томі (частині) тритомного видання творів письменника під назвою «Письма К. Н. Устияновича»¹ була опублікована «трагедія в шести дійствах» під назвою «Ярополк І Святославич, великий князь київський». Однак факт публікації не може бути точкою відліку часу створення хору А. Вахнянина. Ймовірно, що його перше знайомство з текстом трагедії К. Устияновича, яке відбулося на вечорі пам'яті М. Шашкевича 1872 р., стало поштовхом до створення одного з вершинних хорів композитора. Цікаво, що в тому числі журналу, де розміщена новина про згаданий вечір, є замітка, яка запрошує до передплати майбутнього видання трагедії:

«Небавом поступить в друк історична трагедия нашего артиста-поета п. Корнилы Устияновича п[ід] з[аголовком] “Ярополк I”. Звіщаючи об сім оголошено передплату на діло се в ціні 75 кр. від примірника — з добавкою, що по викінченню друку ціна лавочна значно збільшена буде <...>»².

Очевидно, видавання трагедії зтягнулося до 1877 р., бо ані бібліографія І. Левицького, ані праця М. Комарова «Українська драматургія», ані сучасні бібліографічні покажчики за 1872–1875 роки не фіксують окремого видання Устияновичевої трагедії.

Хор Анатолія Вахнянина одразу здобув шалену популярність. Як поетичний текст, так і музична основа пісні ставали об'єктом пародій ще наприкінці ХІХ ст. у Галичині³, зазнавали редагувань⁴ і мали різні версії аранжування⁵. Згодом до

¹ Письма К. Н. Устияновича. Ч. III. Ярополк І Святославич великий князь київський. Трагедія в 6-ти дійствах. Львів : 3 друкарні товариства имени Шевченка, 1877.

² Новинки // Правда. 1872. № 4. С. 199.

³ Серед матеріалів архіву І. Франка (Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 3. № 3895) зберігається рукописна збірка «Пісні для слави руських хрунів. 1896», що містить поетичні пародійні переспіви текстів, музику до яких скомпонував А. Вахнянин («Хору Норман» та «Помарніла наша доля»). Тематика цих пародій — критичне ставлення до діяльності руських послів новоєрівців (їх названо «хрунями») в державному парламенті у Відні загалом і до діяльності А. Вахнянина зокрема. Перша строфа пародії на «Хор норман» звучить так:

По морді, по морді, по пиці хрунів
Лупімо, як вернуть із Відня домів,
За ними проклоном буйний вітер виє,
Вали, вали, вали хруня кієм!!!

⁴ Див.: Нудьга Г. Пісні революції: 3 історії трьох революційних пісень. Львів : Каменярь, 1968. С. 81–118; Нудьга Г. Слово і пісня. Київ : Дніпро, 1985. С. 3–33; Михайлов М. Дожовтневі революційні пісні на Україні / ред. Л. Кауфмана. Київ : Музична Україна, 1968. С. 33–41; Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня. Київ : Музична Україна, 1991. С. 58–71.

⁵ Див.: Горак Я. До генези і деяких музичних редакцій пісні «Шалійте, шалійте, скажені кати» // Пам'яті Яреми Якубяка (1942–2002) : зб. ст. і мат. / редкол.: Пилатюк І. (гол.), Камінський В., Кияновська Л. та ін. Львів : Сполом, 2003. С. 128–139. (Наук. зб-ки Львів. держ. муз. акад. ім. Миколи Лисенка, вип. 17).

його мелодії було долучено інший поетичний текст, авторство якого належало Олександрові Колесі — «Шалійте, шалійте, скажені кати». Новий твір став розповсюдженою революційною піснею, яка була відома не тільки в Україні, а й у найвіддаленіших закутках Російської імперії (у російському перекладі — «Беснуйтесь, тираны»); вона була одною з найулюбленіших пісень вождя світового пролетаріату й набула великого поширення в літературних і музичних творах¹.

Цікаве доповнення до контактів між А. Вахнянином та К. Устияновичем 1872 року дає також нещодавно введений у науковий обіг лист М. Лисенка до А. Вахнянина, написаний 30 жовтня 1872 р. у Києві. Цим листом Лисенко відповідає Вахнянинові на його запит про можливість працевлаштувати згаданого вище Ігнація Францішека Гуневича у Києві. У постскрипті до листа зазначено:

«Що це пан Устиянович замовк і не відкликається? Сподіваємось від ёго якого слівця. Прощу ёму від мене уклонитись»².

Відомо, що 1872 р. Устияновичеві випала нагода відвідати Київ, де, проживаючи в Печерській лаврі, художник копіював пам'ятки давнього мистецтва й малював образ «Воскресення» на замовлення ченців. Під час цієї подорожі Корнило Устиянович, за дослідженням Я. Нановського³, і познайомився з Миколою Лисенком. Згаданий учений, правда, не наводить переконливих джерельних підстав, які б засвідчили їхнє особисте знайомство. Цитований лист — чи не єдиний поки що документ, який це засвідчує.

За рішенням п'яти загальних зборів, що відбулися 22 травня 1873 р., очолив товариство Володислав Федорович. Він виконував керівні обов'язки до 31 травня 1877 р. Повідомлення про збори та про участь у них Устияновича і Вахнянина подає «Правда». На цьому зібранні А. Вахнянина знову було обрано до виділових членів, а К. Устиянович, хоч і не пройшов до виділу, все-таки брав участь у дискусіях⁴. Відомий дідич села Вікна на Тернопільщині, син поета й мислителя Івана Федоровича, меценат української культури Володислав Федорович, який став го-

¹ Мелодія цієї революційної пісні була використана в 1956–1957 рр. Дмитром Шостаковичем у фіналі одинадцятої симфонії «1905 рік» (Про це див. також: Горак Я. Марія Білинська та Євген Козак про авторський концерт Дмитра Шостаковича у Львові 1957 року // Подвижниця української культури: Книга на пошану Марії Білинської. Львів : ЗУКЦ, 2012. С. 108–114). У романі П. Загребельного «Диво», створеному уже в 60-х роках ХХ ст., у розділі «Рік 1032. Київ» княгиня Ірина (дружина Ярослава Мудрого) співає вмираючому синові князя пісню — «нашу стару пісню вікінгів», як вона її характеризує: «Ми пливемо до нових і нових берегів, пливемо без страху, а з надією, пливемо, пливемо...». Спорідненість тексту пісні з «Хором Норманів» очевидна.

² ЦДІА України у Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 470. Арк. 1–2. Лист опубліковано, див.: Горак Я. Листи Миколи Лисенка // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського : зб. ст. Київ, 2006. Вип. 55 : Маловідомі сторінки музичної історії України. С. 201–202.

³ Нановський Я. Корнило Миколайович Устиянович. С. 17.

⁴ П'ять загальних зборів «Просвіти» // Правда. 1873. № 7. С. 273.

ловою «Просвіти», був давнім приятелем і А. Вахнянина, і К. Устияновича. Саме за ініціативи Володислава Федоровича 1870 р. у польській «Gazet-i Narodow-ий» було оголошено конкурс на компонування музики до поезії його батька «Чи така наша доля», і конкурс цей виграв солоспів А. Вахнянина¹, що став згодом дуже відомим. К. Устиянович був частим гостем у маєтку В. Федоровича у Вікні, деякий час навіть проживав там, а сам Федорович спонсорував видання першого тому «Писем К. Н. Устияновича», що побачив світ 1875 р.

Після 1873 р. Устияновича не вибирали членом виділу «Просвіти». З огляду на творчу зайнятість та інтенсивне мандрівне життя він не міг брати участі у засіданнях, тому протоколи Виділу товариства не фіксують його присутності. Ймовірно, він був лише при загальних зборах (як, наприклад, 13 травня 1874 р. на шостих загальних зборах товариства). Однак ім'я К. Устияновича і його роботи для «Просвіти» час до часу згадуються у протоколах засідань.

Передовсім товариство послугоувалося малярським хистом К. Устияновича і замовляло у нього портрети своїх діячів упродовж довгого часу. Так, на другому засіданні Виділу товариства 1873 р., було «рішено обходити пам'ять пок. Юліяна Лавровського відправленем поминальної служби Божої і справленем олійного портрета покійника, котрого вимальоване поручено п. Корнилу Устияновичу»².

Коли через рік портрет був намальований, то на четвертому засіданні вже нового виділу (в який входив А. Вахнянин, а очолював товариство В. Федорович) констатувалося:

«9) Портрет покійного голови товариства Віце-маршалка Лавровського вимальований Корн. Устияновичем, прийнято, і рішено виасигнувати ему за працю 50 зл. р.»³.

Крім того, на десятому засіданні виділу «Просвіти», що відбулося 9 травня 1874 р.,

«принято внесок Федоровича, щоби зглядом розпродажи книжок і ліпшої організації товариства порозумітися з п. Корнилом Устияновичем. Ділане его як головного агента Просвіти, було б звернено лише на провінцію»⁴.

Йшлося, очевидно, про розповсюдження нових книжок для народу, виданих товариством. К. Устияновича, якого названо «головним агентом», залучено для реалізації цієї мети на провінції.

Наприкінці головування В. Федоровича в «Просвіти» відбувся описаний А. Вахнянином епізод, який розкриває маловідомі наміри К. Устияновича очолити товариство:

¹ Вахнянин А. Спомины з жытя. Львів : 3 печатні В. А. Шийковського, 1908. С. 114–116.

² Новинки. Витяг з протоколів засідань виділу «Просвіти» // Правда. 1873. № 10. С. 376.

³ Витяги из протоколів засідань виділу «Просвіти», почавши від мая с. р. // Правда. 1874. № 14. С. 613.

⁴ Витяг из протоколів засідань виділу «Просвіти», почавши від 1 січня 1874 р. // Правда. 1874. № 8. С. 366.

«На зборах ні сіло, ні пало, виступив проти него [В. Федоровича. — Я. Г.] Корнило Устиянович (було се в другім році головства на “Бесіді”) з доказом, що він не дуже то докладно присвоїв собі руську мову та що свої річи списує в оригіналі в язиці польським, які єму відтак другі люде перекладають на руське. Натеревенив тоді Корнило багато на сю тему (він одушевлявся для всяких справ лише хвилиєю і дуже легко зміняв свої переконання), а се було і причиною, що Федорович відказався від дальшого головства в Товаристві. Як пізніше ми провірили наустив [підбурих, намовив. — Я. Г.] до сих замітв Петро Сушкевич (доктор медицини), з наміром, щоб промостити свому стрийному братови Корнилови стежку до головства “Просвіти”. Так виправдовувався передо мною та Партицьким Устиянович. По Федоровичу вибрано головою проф[есора] університету Омеляна Огоновського (про кандидатуру Корнила ми дізналися опісля). Факт з Федоровичем, що щиро хилив ся до нас свідчить о великім таланті Русинів і умілості їх відтручувати від себе людей»¹.

Оскільки автор спогадів указав, що після В. Федоровича головою товариства обрано Омеляна Огоновського, то, очевидно, цей епізод відбувся на загальних зборах товариства 31 травня 1877 року, де справді головою «Просвіти» обрано автора «Історії літератури руської». Опубліковане в «Правді» розлоге повідомлення² про перебіг цих зборів указує, що А. Вахнянина не переобрано до нового складу Виділу товариства, а про присутність чи виступи на цих зборах К. Устияновича нема жодної згадки. Ймовірно, що через такий випадок на досить довгий час уриваються відомості про контакти К. Устияновича з товариством, та й стають вони поодинокими, принагідними. У зв'язку з цим його стосунки з А. Вахнянином не були такими інтенсивними, як у попередні роки.

Восени 1882 р. Устияновичевого «Ярополка» було поставлено на сцені театру при товаристві «Руська Бесіда» під керівництвом Івана Гриневецького та Івана Біберовича. Як свідчить рецензія на виставу, хор одразу припав до вподоби громадськості, це був єдиний музичний номер у п'єсі. Рецензент, за підписом якого вгадується Михайло Павлик, писав:

«Великої ваги в “Ярополку” єсть хор норманів, до котрого пишну музику до-робив звістний композитор наш проф. Нат. Вахнянин. Жаль тільки, що таких хорів не виведено більше в драмі»³.

На основі цієї рецензії можна вважати цілком безпідставними твердження Іларіона Гриневецького про те, що А. Вахнянин створив музику до всієї п'єси⁴, інших

¹ Вахнянин А. Спомини з життя. С. 123–124.

² Загальні збори товариства «Просвіта» // Правда. 1877. № 11. С. 432–436.

³ Представлене Ярополка на рускій сцені во Львові // Зоря. 1882. № 22. 15/27.XI. С. 354. Підписано: Мих. П.

⁴ Гриневецький І. А. К. Вахнянин: Нарис про життя і творчість. Київ : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і музичної л-ри УРСР, 1961. С. 22.

фрагментів музики композитора до вистави не виявлено. Г. Нудьга перебільшено і безпідставно вважав, що цей хор є з опери А. Вахнянина «Ярополк», лібрето до якої написав К. Устиянович¹.

1885 року у збірнику чоловічих квартетів «Кобзар», який вийшов у Львові за редакцією А. Вахнянина та П. Бажанського, вперше опубліковано Вахнянинівий «Хор Норман». До речі, віньєту для цього видання малював Корнило Устиянович. У «Передньому слові» серед подяк усім, хто спричинився до появи видання, вміщено подяку А. Вахнянинові «за его світлий провід і ревні труди при веденю редакції», «а Вп. Корнилу Устияновичу за рисунок»².

22 листопада 1885 року відбулася постановка трагедії К. Устияновича «Олег Святославович» на сцені театру товариства «Руська Бесіда». За повідомленнями москвофільського часопису «Слово», під час вистави «в последнем акті отпета будет молитва к Хорсу, музыка Вахнянина»³. На постановку п'єси А. Вахнянин опублікував розгорнуту рецензію⁴. У ній подав деталізований опис історичної основи твору (міжусобиця між Ярополком та Олегом 972 р. у Києві), характеристики дійових осіб трагедії й короткий зміст — усе це займає більшу частину рецензії. Доброзичливий тон до автора твору очевидний, бо навіть перераховуючи недоліки, рецензент намагається прикрити їх похвалами, віддаючи належне сильному і яскравому поетичному таланту К. Устияновича. Однак указано на такі вагомні хиби: розтягнутість драматичного твору аж на 7 дій, невиразність у змалюванні характерів дійових осіб (Олега і Ярополка), сумнівна доцільність виведення на сцену деяких персонажів (Рути, князя Тура), наявність героїв (Рад, Блуд), які уповільнюють динаміку дії і є зайвими, брак яскравих контрастів і відсутність жіночих персонажів серед дійових осіб. Анатоль Вахнянин оцінює п'єсу в контексті усієї дилогії і не приховує своєї порівняльної інтенції:

«По нашій думці стоїть прото “Ярополк” значно висше від “Олега” і тому радо бажали б ми скороченя а в деяких взглядах доповнення “Олега”, хоч би лиш для сценічних представлень. До читання він може лишатися в теперішнім виді, бо — нігде правди діти — Вп. автор ударяє читателя своєю чудово красною дикцією і каже ему забути про поменші драматичні недостатки. При тім розуміємо добре велику трудність, яку в загалі мусять поборювати автори драматів історичних, накопи при тім хотять вірно розказувати історичні факти і посредством драматів

¹ Нудьга Г. «Шалійте, шалійте, скажені кати!» // Жовтень. 1967. № 6. С. 120.

² Кобзарь: зборник руско-українських квартетовь, выданный питомцами гр. к. дух. Сіменища у Львові / під ред. Вп. п. А. Вахнянина і Вп. о. Бажанского. Львів : Накл. питомців гр. кат. Дух. Сіменища, 1885. С. III.

³ Новинки. Русско-народний театр // Слово. 1885. № 121/122. 6/18.XI. С. 3.

⁴ [Вахнянин А.]. Олег Святославич. Исторична трагедія Корнила Устияновича // Діло. 1885. № 126. 14/26.XI. С. 1; № 127. 16/28.XI. С. 2–3. Підписано: Н. В.

ширшу публіку учити історії. І для того не дивуємось, если в “Олегу” задля історичної правди драматична сторона крихту потерпіла»¹.

1887 року К. Устиянович виїхав на проживання до Відня, створивши тут низку малярських творів — «Мойсей», «Христос перед Пилатом» та інші. У Відні він задумав намалювати портрет А. Вахнянина і звертався до львівського виділу «Просвіти» у справі здобуття фотографії свого знайомого. До такого трактування перебігу подій схиляє збережений лист виділу «Просвіти» до А. Вахнянина, датований 19 липня 1887 р.:

«Високоповажаний Пана Професор! П[ан] Устиянович просить до виготовлення Вашого портрету о Вашу фотографію. Понеже Виділ Просвіти фотографію Вашою не має, тож просить Вас, щоби були ласкаві вислати п. Устияновичеві свою фотографію до Відня під адресою: K/U. Wien I Postgrasse № 2. Від Виділу тов. Просвіта Ол. Ярина секретар, Дрь Омелянь Огоновській, голова товариства “Просвіта”»².

Окрім фіксації контактів з «Просвітою», цінність цього листа полягає в незаперечних відомостях про рік створення (1887) художником портрета Вахнянина (у книзі Я. Нановського портрет неодноразово згадано, але ніде не вказано дати створення) і свідченнях про те, що картину мальовано не з натури, а з фотографії.

1888 р. доля звела А. Вахнянина і К. Устияновича як учасників вечора, приуроченого до 50-х роковин виходу в світ «Русалки Дністрової». Вечір цей відбувся 2 лютого у залі львівського «Народного Дому» і слово про М. Шашкевича (яке було повністю надруковане в «Ділі»³) виголосив А. Вахнянин. У музично-декламаційній частині Марія Павликів (у ролі Одарки) та Степан Цетвинський (Степан) виконали другу дію опери Вахнянина «Купало» під керівництвом автора, а К. Устиянович виступив як декламатор.

«За то автор “Мойсея” [К. Устиянович. — Я. Г.] своїм повним огнем і артистичного совершенства виголошенем власних двох поематів: “На спомин Маркіянови” і “Гуляй, молодче, гуляй” заповонив, вірно сказавши, всю публіку і вихором пірвав єї за собою. Оцінити словами деклямацію п. К. Устияновича — трудно; треба чути і бачити нашого поета і артиста, щоби витворити собі понятє о могучості живого слова, накопи оно вилітає з душі, повної чистого патріотизму і любви до свого народу. Скажемо хіба коротко: автор “Мойсея” вицер сего вечера всім композиторам і артистам пальму побіди»⁴ —

захоплено сповіщає рецензент, який у своєму дописі ще окремих уступ присвячує характеристиці читаних Устияновичем віршів⁵.

¹ [Вахнянин А.]. Олегъ Святославичъ. Исторична трагедія Корнила Устияновича // Діло. 1885. № 127. 16/28. XI. С. 3. Підп.: Н. В.

² ЦДІА України у Львові. Ф. 818. Спр. 26. Оп. 1. Арк. 46.

³ Ювілейный вечеръ Маркіяновъ // Діло. 1888. № 19. 25. I/6. II. С. 1.

⁴ Там само. С. 2.

⁵ Ювілейный вечеръ Маркіяновъ // Діло. 1888. № 20. 26. I/7. II. С. 2.

Окремі учасники львівського вечора до ювілею «Русалки Дністрової» взяли участь у ще одному заході з тої самої нагоди, який відбувся тижнем пізніше у Стрию в залі «Ресурси». Серед учасників — А. Вахнянин і К. Устиянович. Після вступного слова К. Горбала

«виконали члени львівської “Лютні” під управою проф. Нат. Вахнянина п'ять чудесних хорів з великою точністю і дійсно артистично. <...> Але пальму побіди видер знову всім п. Корнило Устиянович, виголосивши з дійсно поетичним жаром дві свої поезії: “На спомин Маркіянови” і другу “Мясниці”. Оплескам не було кінця, а одушевлення зросло до кульмінаційної точки»¹.

Очевидно, до другої половини 80-х — початку 90-х рр. XIX ст. належить збережений недатований лист-записка Корнила Устияновича до Анатолія Вахнянина (текст повністю наводимо у додатку до цієї розвідки). На той час Вахнянина неодноразово висували на посла до Галицького сейму (1883, 1885) і до державного парламенту (1885, 1891) від народовців, але щоразу його кандидатура не проходила. Тільки 1893 р. його обрано послом до парламенту. Записка свідчить про інтерес К. Устияновича до політичного життя народовців, однак не дає вказівки, чи і якою мірою він був причетний до політичної діяльності А. Вахнянина.

З останніх 13 років життя К. Устияновича — від 1890 до 1903 р. — не маємо достатніх свідчень про його інтенсивні контакти з А. Вахнянином. Галицька періодика того часу подає відомості лише про три події, де обидва мистці були заангажовані — це виступи на заходах, присвячених Маркіянові Шашкевичу, які відбулися у Львові 1890 та 1893 рр., і на Шевченківському вечорі 1890 р.

На Шевченківському вечорі до 29-х роковин смерті поета, що відбувся 24 березня 1890 р. у львівському «Народному Домі», виступав хор польського хорового товариства «Лютня», інструментальний квартет, а також пані Волянська, яка декламувала поезії Т. Шевченка. Вступне слово про поета виголосив А. Вахнянин і воно в повному обсязі опубліковане в розгорнутій рецензії². У програмі заходу було вказано, що «К. Устиянович виголосить деклямацію свого власного твору»³, а зі згаданої рецензії дізнаємося: «<...> деклямація п. Корнила Устияновича (“Вітчизні” і “При Силоамській купелі”) була цілого концерту кульмінаційною точкою»⁴.

¹ Дописи «Діла». Зі Стрия. Вечерь Маркіяновий въ Стрию // Діло. 1888. № 25. 3/15.II. С. 2. «Лютня» — польське музичне товариство, створене 1881 р. А. Вахнянин був членом і автором музичного гімну цього товариства (хор «Клич» на слова Вінцентія Поля, гімн не зберігся). Хор товариства «Лютня» (мабуть, не без впливу А. Вахнянина) часто брав участь в українських імпрезах, зокрема у Шевченківських вечорах, де також виконував твори самого А. Вахнянина.

² Вечерь в память Тараса Шевченка // Діло. 1890. № 59. 14/26.III. С. 1–2.

³ Новинки. Програма концерту въ память ХХІХ роковинь смерти Т. Шевченка // Діло. 1890. № 53. 7/19.III. С. 3.

⁴ Вечерь в память Тараса Шевченка // Діло. 1890. № 59. 14/26.III. С. 2.

2 (14) червня 1890 року «Діло» інформувало про організацію учнями руської гімназії у Львові маївки на Погулянці, присвяченої Маркіянові. У рамках маївки відбувся також концерт, який, очевидно, zorganizував А. Вахнянин. Корнило Устиянович виступив на заході з декламуванням власного вірша «В пам'ять Маркіяна Шашкевича». А. Вахнянин, крім амплуа хорового диригента, проявив себе на цьому концерті і як композитор мішаним хором «Не згасайте ясні зорі» (до слів М. Шашкевича) та чоловічим хором до слів Т. Шевченка «Ой по горі ромен цвіте»¹.

Святковий концерт для вшанування М. Шашкевича, Галицького Будителя, 1893 р. відбувся у «Народному Домі» і був приурочений до перенесення мощей поета на Личаківський цвинтар у Львові. На цьому концерті К. Устиянович виступив із «огнистою» промовою про Шашкевича, яку «Діло» опублікувало повністю. А. Вахнянин долучився до події як диригент і композитор. Зокрема, під його батуту хор «Львівського Бояна» виконав «Жалібний марш» та кантату «Б'ють пороги» М. Лисенка, хор з опери «Купало» А. Вахнянина. У рецензії читаємо:

«Не багато нам розводиться над виконанням композиції, сам диригент і слава “Бояна” вже досить ясно говорять самі про себе. Впрочім найкраще оцінила публіка, обдаровуючи і диригента і хор неумовкаючими оплесками. Так само гарно відспівав хор Лисенка “Бють пороги” в супроводі оркестру, а по хорі “Купала” одушевлення дійшло зеніту. Яких шість разів або і більше викликувано композитора п. Вахнянина»².

Крім того, у концерті брав участь співак світової слави Олександр Мишуга з виконанням на біс солоспіву свого колишнього вчителя А. Вахнянина «Помарніла наша доля» — твору, який набув завдяки його першовиконанню великої популярності. На комерсі, який відбувся після святкувань, за словами дописувача, «устроєно складку на намогильний пам'ятник для Маркіяна. Панна Орися Герасимовичівна з п. Корнилом Устияновичем зібрали на ту ціль між гостями поважну суму 120 зр.»³.

Цікавий факт про взаємини мистців подає збережений лист Корнилового брата Савина до А. Вахнянина від 6 (18) лютого 1898 р. (передруковуємо його повний текст у додатку). Лист інформує, що Корнило перебуває на Кавказі, в Сухум-Кале (нині — Сухумі, Грузія), де «робить студії живописні і етнографічні в тамтих краях», і для завершення мандрівки та студій потребує коштів. За посередництвом Савина К. Устиянович просив А. Вахнянина апелювати до українських товариств («Просвіти», Наукового товариства імені Шевченка) з пропозицією купити намальований ним портрет Миколи Устияновича. Про який саме портрет тут ідеться — не зрозуміло. Я. Нановський у переліку творів⁴ фіксує 2 портрети

¹ Новинки. Ученики руской гімназії у Львові... // Діло. 1890. № 123. 2/14.VI. С. 3.

² Торжество Маркіяна Шашкевича у Львові // Діло. 1893. № 238. 22.X/3.XI. С. 2.

³ Там само.

⁴ Нановський Я. Корнило Миколайович Устиянович. С. 43.

М. Устіяновича пензля Корнила, на одному з них поет зображений у молодому віці.

У середині лютого 1898 року в «Ділі» було опубліковано листа К. Устіяновича, датованого 5 лютого 1898 р. із Сухум-Кале¹, який передає враження автора від подорожі: розповідає про людей Кавказу, про їхню боротьбу під проводом Шаміля з військами російської імперії, про враження від міста Сухум-Кале. До публікації долучено редакційний допис без підпису (за дослідженням В. Білоус, автором є редактор часопису Іван Белей²) такого змісту:

«При нагодѣ умѣщеня повысшого письма Вп. Корнила Устіяновича занотуємо зъ его артистичной дѣяльности въ послѣдномъ часѣ одно нове дѣло его малярской кисти. П. Корнило Устіяновичъ вымалювавъ портретъ свого вотця бл. п. Николая Устіяновича, званого скрізь на Руси писателя “Николая зъ Николаєва”, ровесника Маркіяна Шашкевича и одного зъ визначныхъ дѣятельвѣвъ въ роцѣ 1848-омъ. Портретъ “Никола зъ Николаєва” — выконаний хорошо вдячнымъ его сыномъ — находится ся у о. Савы Устіяновича въ Головецку за Сколѣмъ. Годилося бы, щобы портретъ той — особливо въ теперѣшні пятдесяти роковины памятныхъ для галицкой Руси подѣй зъ 1848 року — набуло яке товариство руске: чи старші “Народный Домъ або Галицко-Руска Матиця” (котрой пок. Никола Устіяновичъ бувъ оснувателемъ, чи вконци Наукове Товариство имени Шевченка...)»³.

Як видно зі змісту, допис виконано на прохання Савина Устіяновича, яке він висловив у листі до А. Вахнянина, хоч не сказано в ньому про те, що виручені за купівлю портрета гроші мають бути надіслані в допомогу авторів картини. Істотна деталь: матеріал у газеті опубліковано днем раніше, ніж датований лист Савина до А. Вахнянина. Це може свідчити про те, що С. Устіянович звертався до композитора для підкріплення прохання чи резервування додаткової підтримки, чи просто для нагадування справи, яка уже в пресі набувала громадського розголосу. Чи ужив тут якихось заходів А. Вахнянин — невідомо, однак цілком можливо, що потреба в цьому на час отримання листа відпала. Нез'ясованою залишається доля портрета. В. Білоус зазначає, що товариство «Руська Бесіда» придбало картину гуцулки, а одержані за неї гроші, разом із коштами від Костя Паньківського, дали художникові змогу повернутися до Вижниці у квітні 1898 року⁴.

Отже, контакти між Корнилом Устіяновичем та Анатолем Вахнянином були насиченими і тривалими. Це взаємини різнобічно обдарованих особистостей, заан-

---

¹ Устіянович К. Письмо зъ Сухумъ-Кале // Діло. 1898. № 27. 5/17.ІІ. С. 1–2.

² Білоус В. Кавказознавчі сторінки у спадщині Корнила Устіяновича // Народознавчі зошити. 2011. № 3. С. 519.

³ Устіянович К. Письмо зъ Сухумъ-Кале // Діло. 1898. № 27. 5/17.ІІ. С. 2.

⁴ Білоус В. Кавказознавчі сторінки у спадщині Корнила Устіяновича // Народознавчі зошити. 2011. № 3. С. 519.

гажованих у суспільне й мистецьке життя тогочасної Галичини, а творчість кожного з них у своїй діяльності стала важливою ланкою в історії українського мистецтва. Контакти ці відбувалися у кількох взаємопов'язаних напрямках. Передовсім — у громадській праці, що провадилася в товаристві «Просвіта». Більш послідовним і педантичним у цій діяльності був А. Вахнянин, тоді як Устиянович унаслідок мандрівного способу життя долучався до справ принагідно. Цілком можливо (хоч це потребує дальших джерелознавчих досліджень), що саме під впливом А. Вахнянина К. Устиянович після тривалих «хитань» пристав до «Просвіти» і після світоглядних манівеців москвофільства твердо став на українському ґрунті.

Характеристика взаємин мистців охоплює і їхні оцінки творчості один одного. К. Устиянович створює віньєту для видання «Кобзаря» за редакцією А. Вахнянина і П. Бажанського, малює портрет приятеля-композитора. Вахнянин і собі пише музичні композиції до Устияновичевих творів (знаменитий «Хор Норман», молитва до Хорса, яка втрачена), виступає як рецензент творів свого колеги (рецензія на «Олега Святославича»), високо оцінює його малярський хист, пропонуючи П. Кулішеві запросити К. Устияновича до ілюстрування творів Ганни Барвінок.

Цікавою і найкраще висвітленою у періодиці сферою взаємин К. Устияновича та А. Вахнянина була артистична, сценічна діяльність, яскраво представлена у численних виступах на Шевченківських і Шашкевичівських вечорах. Будучи екстравертними, артистично обдарованими натурами, на сцені вони виявляли різні грані свого таланту. Парадоксально: хоч А. Вахнянин явно переважав різноманітністю своїх сценічних амплуа (композитор, співак, хоровий диригент, промовець) і ці сценічні втілення заслуговували високої оцінки, однак критики й дописувачі завжди віддавали пальму першості, визнавали кульмінаційною точкою вечорів «огнисті», «виголошені з чутем» промови чи декламації К. Устияновича. Останнє, проте, не перешкоджало співпраці мистців на одній сцені.

KORNYLO USTYIANOVYCH V.S. ANATOL VAKHNIANYN: THE HISTORY OF COLLABORATION

Yakym HORAK

The study compares the collaboration of K. Ustyianovych with A. Vakhnianyn, which covers a quarter of a century: from 1868 to 1893. The history of their cooperation, as it unfolded from the foundation of the Ukrainian Prosvita Society, as they contributed in their own accord (Ustyianovych as song-reciter and painter, Vakhnianyn as a co-founder, composer, conductor, and solo recital singer) in T. Schevchenko and M. Shashkevych Jubilee concerts as well as the history of their respective press-eclat publications in extant theatrical stage archives are considered.

Anatol Vakhnianyn's reviews letters of literary activity as well as stage performances of K. Ustyianovych, the history of creation by the composer of the famous «Anthem of the Normans», based on the verses of Ustyianovych's play and reestablishing it as the revolutionary song «Rage ye, Rage ye, the Yraut, Tyrants!» as well as the portrait by K. Ustyianovych of A. Vakhnianyn are examined.

Keywords: Anatol Vakhnianyn, Kornylo Ustyianovych, the Ukrainian Prosvita Society, the play «Yaropolk-Sviatoslav the First, the Grand Duke of Kyiv», «The Anthem of Normans», the song «Rage ye, Rage ye, the Yrant Tyrants», Volodyslav Fedorovych, The Ruska Besida Theatre, The «Kobzar» choir Anthem book, song reciting, portrait.

ДОДАТОК

ЛИСТИ ДО АНАТОЛЯ ВАХНЯНИНА

№ 1

Від Корнила Устияновича

Дорогій Наталю!

Посылаю Вамъ листа Сапѣгинь¹ прошу о телеграфичне завѣдомлене кого ставите кандидатом на Залѣщики. Если Народовець то перейде. А лѣпше щобы бувъ якій Русынъ нежелѣ жаденъ.

Цѣлую Васъ
К. Н. Устиянович

Телеграфуйте заразъ.

ЦДІАУЛ. Ф. 818. Спр. 33. Арк. 75. Автограф, чорне чорнило. Написаний на пожовклому аркуші паперу, складеному вдвоє (22,8 x 14,3 см). Лист займає першу сторіночку складеного аркуша. Аркуші зі слідами поздовжнього і поперечного згинів. Нижні праві кути зігнені. На інших аркушах пусто.

---

¹ Йдеться, очевидно, про лист *Адама Станіслава Саниги* (1828–1903) — галицького польського політика, князя, багаторічного (1861–1863, 1867–1876, 1883–1895) посла до Галицького крайового сейму, посла до державного австрійського парламенту (1872–1879), з 1879 р. — члена палати панів у парламенті. Симпатизував українському національному рухові: інформував папу Льва XII про проблеми греко-католицької церкви, в 1886–1889 рр. відігравав провідну роль у переговорах з українськими політиками (перед проголошенням «нової ери», в 1888–1889 рр. фінансував видання відновленого українського часопису «Правда»).

№ 2

Від Савина Устияновича¹

Ваше Благородіє

Высокоуважаемый Господинъ посоль

и любезнѣйший друже!

Будучи въ Львовѣ радъ я былъ съ Вами побачитися, та не былъ такъ щасливый Вас застати дома. Было у мене важное дѣло, котрое нинѣ принужденъ я письменно Вамъ выложить и о поддержку просити.

Корнель (братъ мой) поѣхалъ въ осени на Кавказъ и пишетъ изъ «Сухумъ Кале²» що робить студѣ живописни и етнографически въ тамтыхъ сторонахъ, собственно же в Грузиніи. Въ цѣли докладности дѣла хочеть перейти великій и малый Кавказъ, та черезъ Саригъ³, Кассбекъ⁴, Ельбрусъ⁵ доперти до Арарату⁶. Тая майже чисто в науковой цѣли поднята подорожъ будетъ больше грошей стояти, якъ онъ предполагалъ, а его капиталы оказались недостаточными. Жаль му теперь лишати розпочатое дѣло и хотѣлъ бы где грошей роздобити; (я не могу ему помочи) для того за моимъ посредствомъ просить Васъ о помощь. Именно же просить Васъ щобисьте Вашимъ влияніемъ вымогли въ «Товариствѣ им. Шевченка» или въ «Просвѣтѣ» щобы котрибудь изъ тыхъ институцій купила у него портретъ пок. Николая Устияновича (батька). Портретъ хорошій приблиз[но] 1 метръ высокости а $\frac{3}{4}$ м широкости есть у мене. Цѣна 110 рублей ср.

Товариство совершилобъ тымъ купномъ не только дѣло благородне но и во все честне; уможливилобъ своему лучшему членови выконченіе полезной праці и приобрелобъ образъ малорусского ненайгоршого поета и патріота.

Сердечно Васъ отже прошу попрѣть тую справу при доброй воли а Вашемъ впливѣ свадѣ сможете тое сдѣлати. Будьте ласкави!

---

¹ Савин Устиянович (1840–1907) — молодший брат Корнила Устияновича, український греко-католицький священник. Працював у Головецькому на Стрийщині спочатку адміністратором (1872–1875), а потім парохом (1875–1907).

² Сухум-Кале — давня назва міста Сухумі — найбільшого міста в Абхазії (Грузія). Походить від назви фортеці, збудованої турками 1724 р.

³ Нинішня назва Сариг-Сеп — село у Республіці Тува (РФ), центр Каа-Хемського кожууна.

⁴ Казбек — стратовулкан, найсхідніший п'ятитисячник Кавказу, розташований у східній частині центрального Кавказу на кордоні Грузії і РФ.

⁵ Ельбрус — найвища гірська вершина Кавказького хребта. Знаходиться на межі Кабардино-Балкарії та Караваєво-Черкесії.

⁶ Арарат — згаслий вулкан на Вірменському узгір'ї, розташований у Туреччині поблизу кордону з Вірменією.

Одновременно пишу до Г[осподина] Барвинського¹, но я с нимъ незнакомый а въ прочемъ до Вашей добросердности и учинности маю полное довѣріє.

Прошу про тоє мене повѣдомити где? И под якою адрессою маю образъ до обзору и осмотру, прислати (но не радъ бымъ выкидовати гроши на посылку тамъ и назадъ еслибъ не было надѣи на успѣхъ).

Еще разъ умильнѣйше Васъ прошу: займѣть ся тымъ дѣломъ, походѣть коло него и искренно будемъ Вамъ благодарни; при томъ поздравляетъ Вас щиро по дружески а Добродѣць руки цѣлуетъ Вашъ всегда преданный и щирый другъ

Савинъ Устыяновичъ

Головецко 6/18 февр. 1898

«Bis dat qui cito dat»²

ЦДІАУЛ. Ф. 818. Спр. 33. Оп. 1. Арк. 73–74. Автограф чорним чорнилом на спарованих листках у подовгасту клітинку (29 x 23 см). Лист становить дві сторінки (з обох сторін одного аркуша) і частину третьої сторінки (на другому аркуші). Аркуші зі слідами поперечного і поздовжнього згину. По лінії поперечного згину від середини з правого боку наддерті. Обидва листки містять численні надриви з правого боку.

---

¹ Олександр Барвинський (1847–1927) — український педагог, історик, громадсько-політичний діяч, посол до австрійського парламенту (1891–1907), до Галицького сейму (1894–1904), з 1917 р. — член австрійської палати панів. Член багатьох українських товариств, зокрема — дійсний член НТШ (з 1899 р.). Як член Головної Шкільної Ради — автор низки підручників для українських шкіл.

² Двічі дає, хто швидко дає (лат.).

ЖИТТЄВОРЧИЙ ФЕНОМЕН ФРАНТИШЕКА РЖЕГОРЖА

«ЖИВУ БІЛЬШЕ ПРАЦЕЮ ПРО УКРАЇНЦІВ — МОЇМ ЖИТТЄВИМ ПОКЛИКАННЯМ» (КУЛЬТУРОТВОРЧА МІСІЯ ФРАНТИШЕКА РЖЕГОРЖА)

Алла ШВЕЦЬ

Постать Франтішека Ржегоржа (1857–1899), відомого чеського **етнографа**, суспільного діяча, дослідника українського народного побуту й **фольклору**, потужно інтегрована в український культурний простір. Оскільки упродовж свого життя Ф. Ржегорж виявляв постійний інтерес до етнографії, фольклору, літератури, громадського життя України, особливо Галичини, й самовіддано сприяв, аби культурна й інтелектуальна спадщина українців стала широко відомою й пошанованою в Чехії. Ще свого часу феномен Ржегоржевого культуртрегерства захоплено охарактеризував його український приятель і колега Іван Франко:

«Чехія дала нам в ньому не тільки розумного, невтомимого і різностороннього збирача-етнографа, не тільки пильного і тямучого посередника, що, знайомлячи чехів з нашим народом, не переставав також знайомити нас з чехами, їх письменством і їх високим та інтенсивним культурним життям»¹.

Внесок Ржегоржа в розвиток різноманітних українсько-чеських культурних зв'язків, особливо популяризацію української мистецької спадщини у Чехії, є неопіненним й історично значущим. За словами його українського сучасника Б. Грінченка, «зостаючись чеським патріотом», Ржегорж «ділом виявляє таку велику прихильність до нашої нації» (лист Б. Грінченка до Ф. Ржегоржа від 17 травня 1892 р.)².

Передусім зближенню Ф. Ржегоржа з українською культурою сприяв період його життя в Україні. Понад 13 років, від 1887 до 1890 р., він проживав у містечку Вовків на Львівщині, а потім ще періодично повертався сюди з Праги, щоб якомога детальніше задокументувати образи галицько-української народної культури, зав-

---

© Алла Швець, ORCID: 0000-0002-5612-8420

¹ Франко І. До історії чесько-руських взаємин // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 33. С. 141. Далі, покликаючись на це видання, вказуємо том і сторінку.

² Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка) // За сто літ : матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / за ред. Михайла Грушевського. Харків ; Київ : Держ. вид-во України, 1929. Кн. 4. С. 297.

дяки тісним контактам з українськими приятелями ініціювати важливі мистецькі проекти в Чехії. Свої дослідження вчений зафіксував у більш ніж 200 публікаціях в українських («Діло», «Зоря», «Житє і Слово») і чеських періодичних виданнях («Květy», «Osvěta», «Zlatá Praha», «Ruch», «Světazor»).

Ім'я Ф. Ржегоржа має тривкий і тісний зв'язок з усією Україною, але найбільше — з Галичиною. У Львові він був дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка (1895), членом товариств «Просвіта» (1891) і «Чеська бесєда» (1879). Його знайомство й згодом міцна співпраця з визначними громадськими діячами і літераторами Галичини й Буковини (І. Франком, М. Павликом, І. Белеєм, Д. Лукіяновичем, В. Шухевичем, О. Маковеєм, Наталією Кобринською, Євгенією Ярошинською, Ольгою Кобилянською, Герміною Озаркевич) дало Ф. Ржегоржу змогу назавжди увійти в це покоління не середовище й стати активним посередником між Чехією і Україною. Як зауважив його близький приятель, український громадський діяч, письменник і публіцист Михайло Павлик,

«Франтішек Ржегорж не займався політикою, але був прихильний праці для добробуту й просвіти руського народу в його власній простій мові і в напрямку русько-українським, а не москальофільським»¹.

Мета пропонованої розвідки — на основі спогадів та епістолярних контактів Ф. Ржегоржа з відомими українськими діячами, а також крізь призму його мистецьких проєктів і наукових досліджень висвітлити чесько-українські міжкультурні зв'язки 1880–1890 рр. ХІХ ст. у галузі фольклору, етнографії, літератури. Крім цього, важливо представити Ф. Ржегоржа як унікального носія культури, який жертовно сприяв взаємопроникненню й взаємозбагаченню культурних надбань поміж українцями і чехами. Також у науковій розвідці буде висвітлено маловідомі факти життєтворчості Ф. Ржегоржа. Вчений Карел Калал писав, що Ржегоржева «любов до народу мала форму якогось палкого обоювання. Він приїхав з Галичини, де жив кілька років, і розказував, як тяжко йому було прощатися з русинами...»².

Етнографічна діяльність Ф. Ржегоржа, а також окремі його контакти з українськими діячами і митцями раніше розглядалися в низці наукових студій як чеських, так і українських дослідників — П. Арсенича, І. Брика, Н. Валашкової, Р. Горака, Я. Горака, Б. Єржабкової, Л. Ковалець, М. Кривенко, М. Мольнара, М. Мушинки,

¹ Громадський голос. 1899. 15 жовт.

² Цит. за: Шкраб'юк П. Михайло Павлик та його незвичайний друг, або скарби Франтішека Ржегоржа // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. : До 160-річчя від дня народження Франтішека Ржегоржа / НАН України. Ін-т Івана Франка ; Ін-т народознавства ; ВГО Союз Українок України ; Укр.-чес. т-во ім. Франтішека Ржегоржа / літ.-наук. ред. М. Котик-Чубінська ; відповід. ред. А. Швець ; передм. А. Швець ; редкол.: Є. Нахлік (гол.) та ін. Львів : Галич-Прес, 2017. С. 39.

Є. Топінки, А. Франка, П. Шкраб'юка. Водночас архівні документи Ф. Ржегоржа, його невідоме листування з українськими літераторами і культурними діячами сьогодні диктують потребу повного їх дослідження в межах спеціального чесько-українського академічного проекту за кількома напрямками.

Листування. Це стосується потреби удоступнення й наукового опрацювання всієї тривалої й об'ємної кореспонденції Ф. Ржегоржа з українськими колегами, яка зберігається в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Серед матеріалів — листи Ржегоржа до І. Белея, Б. Грінченка, С. Крушельницької, В. Лукича, О. Маковея, Є. Ярошинської, К. Паньківського, І. Франка. Вартує опрацювати листування Ф. Ржегоржа з М. Павликом, Є. Ярошинською, В. Шухевичем, що зберігається у Центральному державному історичному архіві України у Львові. З іншого боку, в Літературному архіві Меморіалу національної писемності в Празі у фонді Ф. Ржегоржа (№ 1463) міститься його унікальне листування, зокрема й відписи згаданих вище осіб, а також листи до нього ще більш як шістдесяті українських відомих діячів¹. Загалом тут зберігається понад 700 листів до Ф. Ржегоржа від різних осіб та інституцій².

Оприлюднення цих листів і їхній ґрунтовний науковий аналіз відкриє чимало цікавих фактів з історичного, мистецького, літературного, політичного життя двох народів, історію тривалих і плідних зв'язків Ф. Ржегоржа з Україною, деталі його особистої біографії та творчих задумів. Свого часу Петро Богатирев, маючи доступ до архіву Ф. Ржегоржа в Національному музеї в Празі, опублікував вибіркове його листування з українськими діячами — Б. Грінченком, М. Павликом, І. Франком³. Але на часі дуже актуальним є видання повного корпусу листування Ф. Ржегоржа.

Українсько-чеська бібліотека Ф. Ржегоржа. Потребує також спільного опрацювання величезна колекція чеськомовної бібліотеки (понад 2000 екземплярів книг), яку Ф. Ржегорж ретельно збирав і 1891 р. подарував львівському товариству «Просвіта» (каталог усіх переданих позицій зберігається в Центральному державному історичному архіві у Львові. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 6403. Арк. 1–39). Зараз ця книгозбірня міститься у фондах Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника. Детально Ржегоржеву книгозбірню описала завідувачка відділу єв-

¹ Погребенник Ф. Українські матеріали в літературному архіві Національного музею в Празі // Радянське літературознавство. 1965. № 4. С. 84–86; Literární archiv Památníku národního písemnictví — Řehoř František. URL: <http://www.badatelna.eu/fond/2770/zakladni-informace/>.

² Кривенко М. У пошуках української книжкової колекції Франтішека Ржегоржа: два тижні у Празі // Діалог культур: українсько-чеські літературні взаємини : матеріали наук. семінару / упоряд. О. Лук'яненко ; наук. ред. І. Сварник / ЛОУНБ. Львів, 2020. С. 20.

³ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка) // За сто літ : Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. С. 269–299.

ропейської книги XIX–XX ст. ЛННБ України імені Василя Стефаника Маргарита Кривенко¹.

Реалізація усіх цих напрямів у межах спільного мистецького проекту стане неоціненним набутком справді європейського масштабу не лише для популяризації постаті визначного чеха Ф. Ржегоржа, а й загалом для чеської і української культур.

Спробуємо детальніше висвітлити основні аспекти діяльності Ф. Ржегоржа в галузі україністики.

Знайомство з Україною: Вовківський період у житті Ф. Ржегоржа

«Русь — то моя друга вітчизна, а русини — мої рідні браття», — любив говорити Ф. Ржегорж, усіляко виявляючи свою прихильність до України².

Відколи 1877 року чех за походженням Йосиф Ржегорж виорендував у галицького землевласника маєток Грабник у Вовкові (нині село у складі Львівського району Львівської області) й оселився тут разом з родиною, відтоді його двадцятирічний син Франтішек глибоко захопився місцевою народною культурою, українським побутом, звичаями, тісно заприятелював з відомими галицькими діячами. І вже невдовзі став великим популяризатором українства у Чехії, за словами І. Франка, «ентузіастичним приятелем русинів» [т. 37, с. 194], палким подвижником розвитку української духовності. «Доля судила мені жити між тим народом та пізнати его, і я закохався в нього, рад би єму так сердечному, а так нещасному неба прихилити», — так визначав своє життєве призначення великий апологет українців Ф. Ржегорж³. Про вовківський період свого життя він зворушливо згадував у листі до І. Франка 22 січня 1894 р., засвідчивши виняткову емпатію і щирю близькість до братнього народу, перейнятість його історичною долею в умовах імперського поневолення:

«Передусім то були хвилі просто щасливі, особливі, коли ми жили у Вовкові. Між вашим людом я прожив період незабутніх років, я радію серед вашого безмежно доброзичливого, пригнобленого і як великодне ягня терпеливого народу. Ох, як я йому бажаю долі, долі і просто долі, тому я повинен провести залишок свого мандрівного життя в недолі»⁴.

В іншому листі до І. Франка Ржегорж зізнається в своєму повсякчасному сентименті до Галичини, який мотивував його до праці й служіння задля її культурного збагачення, висловлював свою щиролюдську готовність «Галицькій Русі бути

¹ Кривенко М. Бібліотека Франтішека Ржегоржа у контексті національної культурної спадщини // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 82–94.

² Мольнар М. Франтішек Ржегорж — великий друг українського народу (До питання чехословацько-українських зв'язків) // Дукля (Пряшів). 1956. Р. 4. № 3. С. 133.

³ Белей І. Франтішек Ржегорж // Зоря. 1891. № 15. 1/15 серп. С. 299.

⁴ Єржабкова Б. Листування І. Франка, В. Гнатюка та О. Кобилянської з чеськими науковцями // Визвольний шлях. 1983. Груд. Кн. 12. Річ. 36. С. 116.

вірним до кінця свого життя»¹. Тому, від часу приїзду в Галичину Ф. Ржегорж надзвичайно захопився її людом, побутом, звичаями, цілковито «зжившись» із місцевими устоями й спрямувавши своє зацікавлення на тривалу етнографічну й фольклористичну діяльність. Наукові інтереси Ржегоржа підсилювалися його людським замилюванням Україною, про що він писав:

«То не просто симпатія, яку бережу до вас всіх, до вашого люду і до Вашої рідної землі, а то справжня любов, яка, можливо, єдина утримує мене при житті, якою я горджуся»².

Відколи Ф. Ржегорж оселився у Вовкові, це село стало популярною місциною для багатьох його галицьких приятелів. Сюди пішки зі Львова любив навідуватися І. Франко, який називав Вовків «раєм природи». Він бував тут у Ржегоржа в товаристві їхніх спільних друзів — В. Шухевича, М. Павлика та польського поета Яна Каспровича. А також сам Франко мав особливу залюбленість до Вовкова, його околиць, до своєрідного «вирка» (озерця), де любив ловити рибу. Франко чи не найколеритніше описав Вовків під час своєї пішої мандрівки зі Львова в серпні 1887 р. у товаристві десятих приятелів, серед яких були Ян Каспрович і В. Самійленко. Неохочого тоді йти запиленими шляхами в спеку Самійленка Франко віртуозно заманив «чаркою і підметанням» до Сокільницької корчми [т. 37, с. 194–197].

1887 року у Вовкові після арешту відновлював свої фізичні й духовні сили Михайло Павлик, який згодом стане одним з найбільших приятелів Ф. Ржегоржа. Їхня дружба наснажувалася тісною різнобічною співпрацею, особливо, коли чеський вчений задумав видавати свою фундаментальну працю про галицьких русинів, то М. Павлик охоче погоджувався робити коректуру й упорядкування. Цікаві факти про взаємини Ф. Ржегоржа з М. Павликом на основі їхнього невідомого листування висвітлено у статтях Р. Брожа³ та П. Шкраб'юка⁴.

Особистий інтерес Ф. Ржегоржа в Галичині

Ф. Ржегорж довіряв М. Павликові й свої приватні справи, душевні переживання, прохаючи приятеля посприяти йому в матримоніальних питаннях. Ще в Галичині він закохався в місцеву дівчину Неонілу й уже з Праги просив М. Павлика надіслати її фотографію. Досвідчений, хоч і неfortunний у сердечних справах, Павлик суворо

¹ Єржабкова Б. Листування І. Франка, В. Гнатюка та О. Кобилянської з чеськими науковцями // Визвольний шлях. 1983. Груд. Кн. 12. Річ. 36. С. 116.

² Там само.

³ Брож Р. З листування Фр. Ржегоржа з М. Павликом // *Slovanský Přehled*. 1903. № 3; Брож Р. Пробудження малоруського народу // *Slovanský Přehled*. 1904. № 10.

⁴ Шкраб'юк П. Михайло Павлик та його незвичайний друг, або скарби Франтішека Ржегоржа // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 29–42.

повчав приятеля не домагатися намарне любові без взаємності, а краще знайти собі пристойну дружину-чешку й привезти її в Галичину:

«пора вам на старість мати розум: вона, може, й душевно гарна, тільки Вас не любить, то з Вашого боку зовсім резонно єї забути, а з її боку чесно, що не люблячи Вас, не хоче за Вас іти; чи, може, хочете, щоби потім любила другого та пропала морально?!» (Лист М. Павлика до Ф. Ржегоржа від 30 жовтня 1888 р.)¹.

Про інтимну справу Ржегоржа було відомо також І. Франкові, бо про неї він листовно згадував своїй дружині Ользі (в листі від 10 травня 1888 р.): «Ржегорж віджив, набрав надії, що йому вдасться добитись свого з Неонілою. Та не знати, як воно вийде» [т. 49, с. 159]. Проте вже згодом Павлик сповіщав свого чеського приятеля, що знайшов для нього достойнішу кандидатуру — галицьку літераторку Михайлину Рошкевич, з якою сам раніше хотів одружитися, якби не закохався в іншу. Знаючи Михайлину відмалечку, Павлик детально її охарактеризував і пообіцяв Ржегоржеві посприяти їхньому знайомству: «Вона небагата й не дуже гарна, та зате прекрасної душі й серця, знаменита господиня і певне буде примірна жінка». До того, важливо, що «буде помічна в Вашій роботі про галицько-руський нарід, бо добре знає мову і нарід» (лист М. Павлика до Ф. Ржегоржа від 24 грудня 1888 р.)².

Через два місяці, 12 лютого 1889 р., Павлик надіслав Ржегоржеві фотографію Михайлини й просив визначитися із наміром одруження, а в іншому разі — повернути світлину дівчини³. Невідомо, якою тоді була відповідь чеха, але ця тема спливла у їхньому листуванні аж через два роки у короткому листовному сповіщенні, що «Рошкевичівна вже замужем» (лист М. Павлика від 24 лютого 1891 р.)⁴.

Східно-галицька етнографічна колекція Ф. Ржегоржа в Чехії

Захопленню Ф. Ржегоржа українською етнографією сприяло також його знайомство 1879 р. із визначним чеським меценатом, колекціонером, мандрівником, прихильником слов'янської культури, фундатором Чеського промислового музею в Празі Войтехом Напрстком (справжнє прізвище — Адальберт Фінгергут). Саме за спонукою Напрстка Ф. Ржегорж почав ретельно збирати східно-галицьку етнографічну колекцію, залучивши до цього процесу понад три десятки своїх знайомих з Галичини. Відомо, що впродовж 1892 р. він публікував у галицьких часописах звернення до місцевої інтелігенції збирати і доставчати йому народні вироби для української етнографічної колекції.

---

¹ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка) // За сто літ : Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. С. 279.

² Там само. С. 281.

³ Там само.

⁴ Там само. С. 283.

Більшість коштів на придбання експонатів надавало йому подружжя Напретків, а 1891 р. чеське товариство «Svátobor» виділило спеціальну наукову стипендію в сумі 150 золотих ринських для дослідження української народної культури. Ця унікальна колекція українських старожитностей (фрагменти споруд, зброя, прикраси, посуд, одяг, інвентар, музичні інструменти) налічувала близько 1200 експонатів і створила окремий український відділ у музеї Напретків. Тепер вона є частиною фондів Етнографічного відділу Національного музею в Празі. Свого часу її детально вивчила й описала чеська дослідниця спадщини Ф. Ржегоржа Надя Валашкова¹. Окреме місце серед експонатів займає найбільша за межами України гуцульська колекція — писанки, кераміка, предмети різьбярства. Все своє життя Ф. Ржегорж присвятив справі укомплектування східно-галицької етнографічної збірки. Навіть коли він важко занедужав, то переживав, що не зможе завершити розпочату діяльність задля популяризації українців. Зокрема в листі до А. Черного писав:

«Маю ще силу матеріялу щодо Гуцулів, Бойків, Лемків та низинових Русинів, так що бодай для нього, зібраного десятки років, хотів би жити. Бачити себе підтятим посеред діяльності, до якої горнувся всею своєю душею і серцем!»².

Праця Ф. Ржегоржа над збиранням етнографічної колекції посприяла його тісним взаєминам і тривалому листуванню з визначними українськими діячами. Йому вдалося залучити до цієї справи понад тридцять своїх приятелів, серед них були — Герміна Озаркевич, Ольга Кобилянська, Анна Павлик, Євгенія Ярошинська, Володимир Шухевич, які звідусіль надсилали йому цінні експонати і вироби прикладного мистецтва. Так, після звернення в часописах українського координатора цієї акції М. Павлика із закликом про збір писанок удалося передати до чеського музею аж 113 автентичних писанок із шести різних місць Галичини (лист М. Павлика до Ф. Ржегоржа від 8 травня 1889 р.)³.

На замовлення Ф. Ржегоржа 1893 року цінну колекцію герданів і гуцульських вишивок з околиць Буковини збрала українська письменниця Ольга Кобилянська, з якою він познайомився того ж року в Болехові (місто Івано-Франківської обл.). Серед її колекції були традиційні гердани, а також «коральки» і «бодзики», про звичаї носіння яких письменниця надала колекціонеріві детальні пояснення. Ольга Кобилянська особливо цінувала культурне подвижництво Ф. Ржегоржа, із вдячністю відзначаючи його заслуги і важливу роль у популяризації української культури:

¹ Valášková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). Praha : Etnologický ústav AV ČR, 1999. 182 s.

² Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка). С. 270.

³ Там само. С. 282.

«Прийміть щиру подяку за Вашу старанність і прихильність для руського народу, його літератури і його діячів. Дай Боже, щоби ми, русини, могли ще довго а довго Вами тішитися і могли Вам від щирого серця дякувати <...>»¹.

Значною частиною їхньої співпраці був книгообмін. За сприяння відомого громадського діяча на Буковині Іларія Окуневського Кобилянська надсилала Ржегоржеві сучасні буковинські часописи, альманахи, серійні видання, календарі, шкільні підручники для чеського етнографічного музею Напрстків. Зі свого боку Ф. Ржегорж доставляв Кобилянській з Праги чеські часописи з власними публікаціями про українську етнографію і фольклор. 1899 року важко хворий Ф. Ржегорж здійснив останню етнографічну поїздку в Україну, під час якої встиг відвідати Львів і Чернівці, де зустрівся з О. Кобилянською. Про цю зустріч письменниця згадувала згодом у листі до їхнього спільного товариша Д. Лукіяновича, який тоді допомагав Ржегоржеві дістатися до вокзалу в Чернівцях:

«В мене осталося якесь потайне задоволення, що ми — і Ви, і я — так про нього дбали. Ся дрібонька смутна пам'ятка лишитьсь нам на ціле життя. Прощаючись з ним, я знала, що не побачу його більше»².

Колекціонування українських старожитностей зблизило Ф. Ржегоржа також з відомою буковинською письменницею, вчителькою й громадською діячкою жіночого руху Євгенією Ярошинською, яка, як і Ольга Кобилянська, надсилала йому до Праги взірці буковинських вишивок, вироби народного мистецтва. Ще від часів їхнього дистанційного знайомства 1889 р. Є. Ярошинська зголосилася малювати для Ф. Ржегоржа візерунки з народних строїв. Окремі зразки вишивок створила вона сама, а частину за помірковану ціну викупувала в буковинських жінок та доставляла чеському приятелеві. У листі до Ф. Ржегоржа від 8 липня 1890 р. Є. Ярошинська засвідчувала готовність долучитися до спільної справи звеличення українського народу через поширення його культурних надбань:

«Я ще й сьогодні готова подати Вам всяку в моїх силах лежачу поміч до Ваших описань наших буковинських вишивань, лиш прошу мені сказати, як то учинити маю. Для звеличення мого народу рада б я також бодай чимсь причинитись»³.

Уперше Ф. Ржегорж і Є. Ярошинська зустрілися у Празі під час перебування української делегації на Крайовій ювілейній виставці в липні–серпні 1891 р. Тоді на прохання М. Павлика Ржегорж фінансово посприяв приїзду Ярошинської зі сестрою, розмістивши їх у будинку Напрстків. Подальше листування між Ф. Ржегор-

---

¹ Кобилянська О. Твори : в 5 т. Київ : Худож. література, 1963. Т. 5. С. 402.

² Там само. С. 438.

³ Ярошинська Є. Твори. Київ : Дніпро, 1963. С. 388–389.

жем і Є. Ярошинською тривало понад десять років¹. 20 її листів нині зберігаються в Літературному архіві пам'яток національного письменства у Празі. Листи Євгенії до Франтішека перейняті глорифікаційним пафосом, захопленням його жертвовною діяльністю. В листі від 15 лютого 1892 р. Ярошинська відзначила непроминальність праці Ржегоржа для слов'янської культури, зокрема й для популяризації української народної спадщини:

«Тішить мене, що Ваша праця приносить такі добрі плоди і що Ви причинилися до того, аби про наш бідний нарід довідалися і інші народи. Честь Вам за те і слава, що взяли-сьте-ся до сеї праці, котра хоч важка, то все учинить Ваше ім'я славним на цілий слов'янський світ»².

Етнографічну колекцію Ф. Ржегоржа в чеському промисловому музеї поповнила також відома галицька збирачка творів народного мистецтва Герміна Озаркевич. Зокрема вона передала чимало зразків селянської вишивки і бісерного плетива, які й донині зберігаються в Етнографічному відділі Національного музею в Празі.

Ф. Ржегорж планував у перспективі розширити свою збирацьку етнографічну діяльність не лише в Галичині, а й Наддніпрянщині, щоби представити чехам українські старожитності різних регіонів України. З цією метою 1898 р. він мав намір відвідати Наддніпрянську Україну, але цій мрії не судилося здійснитися через хворобу й передчасну смерть головного натхненника виставки. Зворушливо, як високо цінував Ф. Ржегорж досягнення цього спільного чесько-українського проекту, як дорожив і гордився кожним експонатом, надісланим чи привезеним з України, який навіював йому спогади про приятелів і про час перебування в Україні:

«Коли невдоволення найбільше засмутило мене в моєму дивно маленькому серці, я йду подивитися до Напрстка на чорні гори, на дівчат у повний зріст, на гerdани, ліру і інше, що мені з такою ласкою збирають завжди за свій останній гріш, тоді повірте, мені стає легше»³.

Фотографії Ф. Ржегоржа — унікальне свідцтво історико-культурних реалій Галичини і Гуцульщини

Ф. Ржегорж був справжнім майстром фотографії, якому вдалося створити візуальну фоторепрезентацію найрізноманітніших куточків Східної Галичини останніх десятиліть XIX ст. Народознавча вартість цієї фотоколекції безсумнівна. Вона

¹ Детальніше взаємини Є. Ярошинської з Ф. Ржегоржем висвітлено в статті: Ковалець Л. Чеські сторінки життєво-творчої історії Євгенії Ярошинської // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 29–42.

² Там само. С. 397.

³ Єржабкова Б. Листування І. Франка, В. Гнатюка та О. Кобилянської з чеськими науковцями // Визвольний шлях. 1983. Груд. Кн. 12. Річ. 36. С. 116.

налічує понад 700 фотонегативів, за якими можна зробити реконструкцію життя і побуту галицьких українців, топонімічних особливостей міст і сіл Галичини. Ця колекція нині зберігається в Національному музеї Праги. Колись, позичивши фотоапарат у свого галицького приятеля Володимира Шухевича, Ф. Ржегорж фотографував найрізноманітніші атрибути галицького народного життя і навіть робив замальовки окремих предметів. Колекція його світлин має величезну документальну цінність як фіксація цікавих свідчень про архітектуру, одяг, народні свята, знаряддя праці різних етнографічних груп України — гуцулів, бойків, лемків, зрештою є «унікальним свідомством східногалицьких реалій того часу»¹. Серед місцевостей, у яких Ржегорж робив упродовж 1891–1893 рр. свої світлини – Жидачівщина, Косів, Микуличин, Жаб'є-Гльці, околиці Долини, Городенки, Калуша, Львова, Стрия, Тернополя, Товмача, Болехова. У 1999 році чеська дослідниця Мілена Сецка підготувала повну збірку Ржегоржевих фотодокументів, яка містила 553 світлини. Цю збірку видав Напрстків музей у Празі на CD-ROM як додаток до часопису «Annals of the Náprstek Museum»².

Чесько-українська книгозбірня Ф. Ржегоржа

Як великий книголюб та інтелектуал, Ф. Ржегорж прагнув популяризувати й духовно зближувати чеський і український народи, зокрема й через книгу. Впродовж життя за сприяння своїх галицьких і буковинських друзів він збирав різноманітні екземпляри української книги, маючи на меті укласти чисельну українську книгозбірню для чехів:

«Завести собі щонайповніше зібрання малоруських видань, а потім його відписати музейній бібліотеці чеського королівства є одним з трьох пунктів мого життєвого програму <...> Тепер я щодо української книжки — чистий божевільний»³.

2 тис. позицій української книги Ф. Ржегорж устиг офірувати Народному Музеєві в Празі, аби в ньому українська книга й українці мали, за його словами, свій гідний «пам'ятник»: «Там будете мати такий пам'ятник, який вже маєте в музеї Напрстковому» (лист Ф. Ржегоржа до М. Павлика від 16 січня 1894 р.)⁴.

---

¹ Валашкова Н. Франтішек Ржегорж та його колекція світлин з Галичини // Український журнал. 2007. № 4. С. 58–62.

² Secka Milena. František Řehoř and his collection of photographs from Halič in the Náprstek Museum: on the 100th anniversary of his birth. Prague : National Museum in Prague, 1999. [CD-ROM].

³ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка). С. 273.

⁴ Там само.

Як згадував А. Черни, зважаючи на доволі скромне матеріальне становище Ф. Ржегоржа, його подарунок для чеського музею був «більше, ніж королівським»¹. Зібрана ним упродовж 1877–1890 рр. українська книжкова колекція в Галичині у кількості 2 тис. книжок була доповнена у Празі в 1894–1899 рр. ще близько 600 екземплярами².

7 червня 1890 року Ф. Ржегорж змушений був залишити Львів і переїхати до Праги. Тоді у товаристві «Руська Бесіда» галицькі українці влаштували йому урочисті проводи. Того ж дня з нагоди свого прощання зі Львовом Ф. Ржегорж подарував товариству «Просвіта» свою зібрану чеську бібліотеку³, через що був удостоєний звання почесного її члена. 1926 року ця книгозбірня була передана Науковому товариству імені Шевченка, а зараз зберігається у Відділі україніки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника в окремій шафі з іменем жертводавця. Букіністична колекція Ржегоржа налічує 1500 книжок і журналів⁴. Переїхавши до Праги, Ф. Ржегорж продовжував далі розвивати україністику, працюючи від 1893 р. як бібліотекар при Народному музеї в Празі. Своїм галицьким друзям він подавав таку адресу для листування: «Прага, Злата вулічка 9. Русинське консульство», зробивши своє помешкання потужним центром чесько-української співпраці. З листування Ф. Ржегоржа з І. Франком відомо, що в Празі він організовував обмін та розповсюдження чеських і українських періодичних видань.

Значне поповнення української книгозбірні достарчила родина Озаркевичів. Відомо, що Ф. Ржегорж був бажаним гостем у домі відомого галицького діяча, греко-католицького священника і посла до Галицького сейму Івана Озаркевича в Болехові, приятелював з його донькою, письменницею Наталею Кобринською, й був залюбленим у їхню величезну бібліотеку. У листі до О. Кобилянської від 9 січня 1898 року Ржегорж зізнався:

«Самі знаєте мою пристрасну любов до русинської книжки. Адже у Вашій присутності спустошив бібліотеку у достойного о. Озаркевича, забравши все, що зміг, і не для себе, а для всіх нас, чехів, для цілого народу»⁵.

¹ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка). С. 273.

² Мольнар М. Франтішек Ржегорж — великий друг українського народу (До питання чехословацько-українських зв'язків) // Дукля (Пряшів). 1956. Р. 4. № 3. С. 136.

³ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка). С. 270.

⁴ Кривенко М. Бібліотека Франтішека Ржегоржа у контексті національної культурної спадщини // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 82–94.

⁵ Мольнар М. Франтішек Ржегорж — великий друг українського народу (До питання чехословацько-українських зв'язків). С. 135.

Багато українських діячів, учених, письменників з Галичини і Наддніпрянщини надсилали Ф. Ржегоржеві в Чехію свої українські книжки. Так Б. Грінченко разом з дружиною Марією Загірнею надіслав до Праги понад 40 власних видань, про що свідчить його листування з Ржегоржем 1892–1895 рр. «Про Вашу прихильність до нашого народу і про Вашу працю на користь йому давно знаю і звик шанувати Вас дуже», — відзначав Б. Грінченко культурне подвижництво чеського приятеля (у листі до нього від 6 (18) грудня 1894 р.)¹. Це був дійсно масштабний проєкт міжнаціонального книгообміну.

Щоправда, час до часу в листах до М. Павлика Ржегорж цікавився долею подарованої чеської книгозбірні у Львові. Той детально звіщав про розташування книжок в осібній іменній шафі, але схилив жертводавця, аби передати книги до бібліотеки Наукового товариства імені Шевченка, в якій Павлик працював бібліотекарем. Свою пропозицію пояснював тим, що в такому разі з чеської книгозбірні зможуть більше скористати читачі, бо, знаходячись без ужитку в товаристві «Просвіта», ця колекція буде «пропащою» (лист М. Павлика до Ф. Ржегоржа від 1 березня 1898 р.)². Амбітним планом Павлика було максимально каталогізувати Ржегоржеву бібліотеку та забезпечити її регулярне поповнення, аби у Львові вона «росла творами чеськими, а в Празі — руськими, — для обопільної користі»³. Щодо цього Павлик радив Ржегоржеві у листі від 17 березня 1898 р.:

«коли Ви хочете, аби з Ваших книжок була користь для науки про Ваш рідний край і взагалі; коли хочете, аби й Ваше ім'я лишилося в почесні справді межі людьми науки в Галичині — то конче давайте книжки сюди: тут вони будуть у порядку і на услуги всім»⁴.

Хай там як, а унікальна, дбайливо зібрана Ф. Ржегоржем українська колекція книг у Празі, яка налічує раритетні українські видання, стародруки, прижиттєві твори українських письменників з їхніми дарчими написами, є сьогодні букіністичним скарбом, унікальним національним фондом, документом міжнародної співпраці між Чехією і Україною на ниві письменства.

Етнографічні записи й наукові статті Ф. Ржегоржа про Україну

Ф. Ржегорж прагнув максимально представити Україну, зокрема Східну Галичину, в Європі. Для цього він тривалий час збирав і описував місцеві ритуали, свята, дійства, публікував свої етнографічні дослідження, «цінні і совісні праці про Галичину» (М. Павлик)⁵ на сторінках галицької преси. Ці етнографічні матеріали

---

¹ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка). С. 298.

² Там само. С. 294.

³ Там само. С. 295.

⁴ Там само. С. 296.

⁵ Там само. С. 280.

базувалися на записях, які Ф. Ржегоржеві надсилали понад 35 кореспондентів із різних місцевостей. 1894 р. у журналі «Житє і Слово» Франко мав намір (лист від 29 травня 1894 р.) друкувати повну бібліографію праць Ф. Ржегоржа, дуже цінну для українських дослідників [т. 49, с. 503]. За Франковими словами, етнографічна діяльність Ржегоржа займає «дуже поважне місце», а «з погляду різносторонності і докладності обсервації» навіть з українських збирачів етнографії, мабуть, ніхто не може йому дорівняти [т. 49, с. 458] (лист Франка до Ф. Ржегоржа від 5 лютого 1894 р.). Але цей задум з невідомих причин не здійснився. Тому упорядкування всіх понад 200 праць Ф. Ржегоржа ще чекає свого дослідника, аби систематизувати й проаналізувати великий арсенал цінної етнографічної спадщини великого чеха. Серед відомих його досліджень — «Календарик з народного життя бойків», «Календарик з народного життя лемків», «Русинське весілля лемків у Карпатах», «Народне лікування галицьких малорусів», «Гуцули», «З етнографічного природознавства Галицької Русі», «Новий рік на Галицькій Русі», «Квітна неділя», «Русинські гаївки», «Маріянські дні русинів Галичини», «Задушки», «Пан і селянин у русинському селі в Галичині», «Шлюб», «Поклін у пана», «На русинській верховині у Галичині», «Русинський загородник», «Мазник».

У чеських енциклопедичних виданнях та періодичній пресі Ф. Ржегорж опублікував велику кількість українознавчих статей про українське студентське товариство «Січ» у Відні, «Русько-українську видавничу спілку» у Львові, 100-літній ювілей «Енеїди» Котляревського, дослідження про І. Головацького, М. Шашкевича. Також Ф. Ржегорж був автором понад 160 статей з історії і культури України в Оттовому словнику (*Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Vydavatel a nakladatel J. Otto v Praze. 1888–1909*) — найбільшій 28-томовій універсальній енциклопедії чеською мовою. До участі в цьому проєкті він залучав також українських письменників — І. Франка, Ф. Вовка, Н. Кобринську та ін., забезпечуючи так поважну різнобічну популяризацію українства в Центральній Європі.

Одним із важливих задумів Ф. Ржегоржа була ідея видати всі свої українознавчі праці про Галичину під однією обкладинкою. Такий видавничий план «писань про Галицьку Русь» палко підтримав І. Франко (лист до Ф. Ржегоржа від 9 вересня 1888 р.), вважаючи, що «книжка та була би цінною не тільки для чехів, але і для нас, русинів, задля згромадженого в ній цінного матеріалу, на який з нас, русинів, нелегко хто-небудь здобудеться» [т. 49, с. 174]. Бо справді, серед тематичних напрямів його досліджень — нариси географічного й етнографічного характеру, описи традицій і ритуалів галичан (хрестин, похорону, весілля), подорожні замітки, статті про народний календар, медицину, звичаї, про міфологічні уявлення, одяг, архітектуру, кухню, вдачу русинів. Ф. Ржегорж також планував започаткувати спеціальний дослідницький напрям — слов'янознавство й заснувати в його межах спільну слов'янську бібліотеку. В рукописному фонді Ф. Ржегоржа зберігається об'ємна праця чеською мовою з описом свят українського народного календаря обсягом

72 папки (в кожній описано по одному святу), упорядкована на основі зібраних ним етнографічних матеріалів. Ця невидана книга містить цінні артефакти духовної та матеріальної етнографії українців. Але, на жаль, усім цим вагомим планам завадила хвороба й згодом передчасна смерть Ф. Ржегоржа 6 жовтня 1899 р.

Етнографічна виставка в Празі 1891 р.

З ініціативи Ф. Ржегоржа велика група галицьких і буковинських українців відвідала в Празі Крайову ювілейну етнографічну виставку, яка тривала від 17 по 25 липня 1891 р. Серед учасників мандрівки були представники українського жіноцтва, священники, викладачі шкіл, академіки — усього 165 галичан. Ф. Ржегорж особисто поклопотався про те, аби знайти кошти на належне прийняття української делегації, яка тоді приїхала до Праги в супроводі хорového товариства «Львівський Боян» на чолі з В. Шухевичем. Головна мета поїздки галичан до Чехії — «побачити плоди духової і матеріальної культури чехів, а не менше ідея взаємності слов'янської»¹.

Хронологію та обставини перебування галицької делегації спочатку в Празі, а далі у Відні й Будапешті, детально висвітлювали львівські й празькі часописи, особливо газета «Діло»², покликаючись або на телеграми самих делегатів, або на замітки із чеської періодики. Також про всі обставини цієї мандрівки залишили свої публіковані спомини її учасники — письменниця і зачинателька жіночого руху Наталія Кобринська («Спомини з прогульки до Праги»³) та вчителька і громадська діячка Євгенія Ярошинська⁴. Зокрема, Н. Кобринська з трепетом згадувала про виняткову гостинність і сердечність чехів до українців й зустрічну зворушливо-сентиментальну вдячність галичан:

«Мужність опускала народ, котрий у власнім краю мусить зносити тільки зневаги, а котрий так багато признання і любови знайшов у інших братів слов'янської крові»⁵.

Хронікальні замітки львівської газети «Діло» так само інформували про надзвичайно святкову атмосферу зустрічі українців у Чехії, особливо в Градці Кралевім, у супроводі чеських товариств «Соколи», «Сворность», «Доброслав»:

«На приїзді русинів до Кралевого-градця, ціле місто було прикрашене так, що з кожного майже вікна повівали два прапори: один з чеськими, а другий з руськими (синьо-жовтими) красками. Воріт тріюмфальних було кілька, і всі

---

¹ Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 149, 151–159, 162, 168–169.

² Русини в дорозі до Праги // Діло. 1891. № 151. С. 1–2; Подорож Русинів до Праги // Діло. 1891. № 153–156.

³ Н. К. [Кобринська Н.]. Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 438–439; № 23. С. 455–456; № 24. С. 477–478.

⁴ Ярошинська Є. Спомини з подорожи до Праги // Буковина. 1891. № 26. 19 (31) груд.

⁵ Н. К. [Кобринська Н.]. Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 439.

з руською напильсю “Витайте, Вам!”. З вікон і по дорозі кидано на русинів цвітами <...> Подорож з Кралевого-градця до Праги — то був правдивий похід тріумфальний»¹.

У кожному чеському містечку учасників української делегації приймали з особливою пошаною, гостинністю, сердечністю й почеснями. Велелюдне згромадження чехів у народних строях під супровід музики вітало представників української делегації окликами «Na zdar!». Як жартували самі чехи: «Так вітаємо ми лише цісаря і Вас, Русинів!»².

Для свого сердечного приятеля й організатора цієї мандрівки Ф. Ржегоржа галичани привезли в дарунок гуцульський топірець (бартку) ручної роботи. Ф. Ржегорж особисто супроводжував галичан по різних місцях Чехії, зустрівшись із ними спочатку в Пардубицях, згодом запросив відвідати свою батьківщину — Стежери. Також він популяризував цей захід у статті «Rusini k nam» в журналі «Světozor» (1891). Мандрівка українців до Праги була надзвичайно різнобічною як географічно, так і культурно. Галичани відвідали чимало міст та містечок Чехії (Стежери, Неханичі, Градець Кралове, Прагу), ознайомились із різними ділянками життя чеського народу. Найбільш гостинно приймали українців у Градці Краловім, де на їхню честь було зорганізовано святкове прийняття, а пізніше усіх членів делегації розміщено «в значніші доми і гощено несказанно сердечно»³. У Стежерах делегація галичан, власне, її жіноцтво, оглянули господарську жіночу школу, штучну молочарню, почастивали знаменитими чеськими калачами. Наступного дня, 20 липня, в церкві Св. Духа галицька делегація взяла участь у спільному богослужінні за полеглими в Чехії 1866 р. у війні з прусами українськими вояками та відбула до Праги. Так само тріумфально чехи вітали українців на празькому вокзалі. Чеське жіноцтво на чолі з Йозефою Напрстковою, дружиною Войти Напрстка, вручали галичанкам китиці квітів, до яких були прикріплені стрічки з патріотичними сентенціями чеських поетів.

Наступного дня у відомому концертному й виставковому залі «Рудольфіум» у центрі Праги на честь українців відбувся святковий концерт за участі львівського музичного товариства «Боян». Національний стрій, в якому з’явилися на цей захід галицькі жінки, «викликав між чехами правдиву сенсацію» і захоплення⁴. Увечері українську делегацію приймали у «Міщанській бесіді». Найбільший інтерес на виставці викликали експонати, що стосувалися промислу й культурного розвитку простого люду. 23 липня галичани оглядали промисловий музей та бібліотеку подружжя Напрстків. Цей музей заснував 1862 р. відомий чеський етнограф, меценат, культурно-громадський діяч та мандрівник Войтех (Войта) Напрстек (1826–1894) спочатку як індустріальний музей у Празі з наміром розвивати чеську промис-

¹ Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 155.

² Там само. № 153.

³ Н. К. [Кобринська Н.]. Спомини з Прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 23. С. 455.

⁴ Там само.

ловість. Поступово він перетворився в етнографічний, оскільки його засновник поповнював фонди колекціями експонатів з інших країн, викуплених у чеських мандрівників. 1886 р. збудовано нове приміщення музею. Нині це Музей народів Азії, Африки і Америки імені Напрстка, який знаходиться на Бетлемській площі у Празі та є частиною Національного музею Чехії. У ньому було 30 залів, де експонувалися вироби промислу й мистецтва Японії, Китаю, Африки, Індії, Америки, Австралії. Був і окремих зал українського домашнього промислу, експонати якого достарчали з Галичини переважно В. Шухевич та Ф. Ржегорж. На відкритті виставки від українців промовляв голова музичного товариства «Боян», професор В. Шухевич, який високо підніс культурно-історичну унікальність чеського народу, зауваживши, що українці привезли братньому чеському народові свою найбільшу духовну цінність — пісню:

«Позвольте і нам сказати, з чим ми до Вас прибули. Ото, щоби зложити Вам докази нашого високого поважання для народу чеського. Ми, у східній частині Європи колись народ найбільше культурний, — нарід, що пишаєсь найдавнішою історією, — нарід, що творив для заходу мур против наїздів бисурманів, — нарід, що борючись за християнство, зілляв всі закутки своєї землі горячою своєю кровію, — нині, на жаль, живемо лиш спомином тих часів. А той спомин зібраний у нашій пісні, що ллєсь великою струєю по всіх усядах, де бє сердце руске, де бє живчик рускої крові! Пісня та — се найдорожше, що наш нарід посїдає і чим величаєсь. В ній виспівали ми долю і недолю нашу, славу наших предків, завзяте нашого Козацтва, радість і тугу, — словом, она відгомін нашого сердца, она сердце наше. Се наше сердце привезли ми Вам в дар! Приймїть его так щиро, як щиро ми его перед Вами розкриваємо. Те сердце складає Вам такі бажаня: Будьте народом достойним Вашої героїчної традиції! Культурний труд Ваш уже нині виявляє ся силою в Европі. Розвій економічний Вашого народу дає нову поруку сили і значїня Вашого, дає поруку, що Ви станетеь крїпким заборолом Славянства в австрійській монархїї, що будете прикрасою Славянства! Няй живе нарід чеській!»¹.

На згадку про цю виставку збереглася знаменита фотографія, де Ф. Ржегорж, В. Шухевич, А. Вахнянин — серед учасниць делегації в народних строях, які для них пошила відома галицька діячка Анна Павлик.

Інші акції Ф. Ржегоржа з популяризації українства й підтримки українців

Ф. Ржегоржа можна вважати культурним адвокатом і промоутером українців у Чехії, який завжди намагався підтримати своїх приятелів не лише фінансово, а й репрезентаційно, щиро сприяючи їхній інтеграції в культурному світі Європи. Так, у квітні 1899 р. за його підтримкою листовно зверталася Ольга Кобилянська, просячи Ржегоржа як авторитетного й «щирого слов'янина» посприяти їй у здо-

---

¹ Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 153.

бутті літературної стипендії від *Міністерства освіти і культури «для артистів (літератів, малярів і композиторів) всіх країв австрійських»*. Зокрема, в листі до чеського приятеля від 24 квітня 1899 р. просила його особисто звернутися до секційного шефа міністерства В. Ягича¹. З листа О. Кобилянської до Ольги Франко від 22 червня 1899 р. відомо, як вона сподівалася отримати цю стипендію, розмір якої складав 400–500 франків. За ці кошти письменниця планувала поїхати до Відня та Мюнхена². Ф. Ржегорж, який тоді вже був важко хворий, таки поспривав О. Кобилянській після тривалих клопотань здобути цю стипендію.

Також Франтішек Ржегорж намагався підтримати свого українського приятеля М. Павлика, коли той потерпав од матеріальної скрути, запропонувавши галичанинові посаду в Празькій бібліотеці. У листі від 17 липня 1898 р. схвильований такою щиролюдською увагою, М. Павлик писав до Ф. Ржегоржа:

«Ваше сердечне письмо зворушило мене до глибини, та zarazом захитало і так, як я мабуть ніколи не хитався. Стати бібліотекарем Чеської Академії Наук — для мене велика честь і користь не тільки для особи, але й для української справи, бо, не голодуючи й не бідуючи так, як у моїм ріднім краю, я, мабуть, ще не одно написав би»³.

Утім, від цієї пропозиції Павлик змушений був відмовитися, мотивуючи це прив'язаністю до батьківщини і свого середовища:

«Я не видержав би туги за рідним краєм і в Вашій любій Празі, — котру я давно бажаю гаряче побачити... Рідний край для мене те саме, що для грецького богатира земля, що для риби вода»⁴.

Павлик вважав, що цю престижну посаду має посісти «гідніший» від нього чех, хоч би й навіть сам Ф. Ржегорж.

Значна частина листування М. Павлика з Ф. Ржегоржем присвячена можливості гастролювати в Національному театрі Праги талановитій українській співачці «з феноменальним сопрано»⁵ Соломії Крушельницькій. На той час вона виступала у Львівському міському польському театрі Скарбка, до якого, до речі, потрапила за протекцією директора чеської опери Ф. Шуберта, який, прослухавши Крушельницьку в опері Д. Верде «Трубадур», пророкував їй велике майбутнє. Після завершення контракту з львівським театром у вересні 1894 р. Крушельницьку намагалися заангажувати до німецької опери в Празі, чому дуже противився М. Павлик, оскільки це

¹ Кобилянська О. Твори. Т. 5. С. 403–404.

² Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 3. Од. зб. 1624. Арк. 73.

³ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка). С. 296.

⁴ Там само.

⁵ Там само. С. 285.

суперечило меті українського проекту в Європі, спрямованому на популяризацію української музики:

«Я тому противний і раджу її іти до чеського divadla [чеськ., театру. — *А. Ш.*]. Чеський театр мав би прекрасну співачку, котра до того увела би до чехів українську музику Лисенка... Крушельницька як прекрасна співачка і також сама людина, що має у русинів загальну симпатію, бо не відрікається свого, послужила би дуже для зближення русинів і чехів»¹.

До того ж сама співачка у своїй кар'єрі воліла вперше виступати в слов'янським, аніж у німецьким театрі. Через те Крушельницька відмовилася від вигідної угоди з німецьким театром на користь чеського. Такий крок співачки мав, на думку Павлика, стати вагомою підставою для дирекції чеського театру: «Якби я був чехом, то вже за се одно пошанував би її і прийняв у чеський театр»². Власне, заручившись підтримкою Ф. Ржегоржа в Чехії, М. Павлик заповзявся цю справу протегувати, про що він прямо висловився в листі від 9 листопада 1894 року:

«Діло стоїть так, що Кр[ушельниць]ка в таких справах дитина і через те нам треба взяти у свої руки і пхнути її на чеську сцену в Празі. Тому-то робім більше і ліпше, ніж вона сама. Се буде услуга не тільки штуці, але і руській і чеській справі. Вважайте мене інтендантом Крушельницької на Галичині, а Вас я іменую інтендантом її на чехи»³.

На прохання М. Павлика Ф. Ржегорж мав домогтися відповіді директора Національного театру в Празі Ф. Шуберта про можливість ангажементу Крушельницької з чеським Національним театром, пояснивши в листі від 28 серпня 1894 р., що «тут не йде про протекцію, а тільки про пошановання співацького таланту і гарних руських і людських прикмет сеї незвичайної дівчини»⁴. Ф. Ржегорж щиро відгукнувся допомогти в цій справі, тому що був особисто зацікавлений у тому, щоб «така велика артистка, що вийшла із найбільш пісенного народу, поділилася своїм умінням із чеським народом»⁵. Судячи з Павликового вдячного відпису до Ф. Ржегоржа від 5 жовтня 1894 р., Ф. Шуберт дав згоду, але тоді з гастролями С. Крушельницької в Празі не склалося, оскільки вона поїхала вчитися до Мілана, плануючи через 2–3 місяці таки повернутися до Праги. Тому в грудні 1894 року М. Павлик удруге ініціював спробу «прилаштувати» свою протезу в Празі. Цього разу, крім Ф. Ржегоржа, справі активно сприяв і відомий чеський перекладач, публіцист і громадський діяч, тодішній студент Франтішек Главачек. Але С. Крушельницькій знову

---

¹ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка). С. 285.

² Там само. С. 286.

³ Там само. С. 289.

⁴ Там само. С. 286.

⁵ Соломія Крушельницька: Матеріали. Листування. Київ, 1979. Ч. 2. С. 258.

не вдалося отримати ангажементу у Празі, оскільки через зволікання Ф. Шуберта із відповіддю вона змушена була укласти контракт із Львівською оперою. Відомо, що тоді Павлик ще й особисто звертався до Шуберта, від якого дістав офіційну відмову. З Павликового листа до Ф. Ржегоржа від 13 березня 1895 р. відомо, що він просив свого чеського приятеля більше цією справою не займатися і подякував за всі його старання. На той час питання чеського виступу для С. Крушельницької вже було неактуальним, бо вона стала великою знаменитістю й була «заангажована на 3 роки на всі світові сцени, від Мілана до Лондона і Н[ью]-Йорку»¹.

Висновки. Як культурний посередник між двома народами, ідейний натхненник слов'янського порозуміння і єдності, Ф. Ржегорж був настільки духовно закоріненним в Галичині, настільки прив'язаним до українців, глибоко й щиро перейнятим нашою народною культурою, що ми можемо його зарахувати до когорти великих українських подвижників. Невипадково Іван Франко дав цьому чехові найвищу оцінку, що символічно стверджує важливість і значущість постаті Ф. Ржегоржа для України: *«Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»*. Він реалізував задекларовану колись життєву програму наскільки дозволили його творчі сили, і наскільки доля дала йому часу для короткого життя. Ф. Ржегорж успішно представив українську культуру в різноманітних проєктах, етнографічних і фольклористичних студіях, фотоколекціях, укомплектованих чеській і українській книгозбірнях. Він став другом і співробітником для багатьох українців, листування з якими ще чекає свого дослідника, аби розвивати напрямок досліджень чесько-українських зв'язків у ретроспективі. Це важливо також і для продовження життєвої програми культуртрегерства самого Ржегоржа, а також задля належної репрезентації його постаті як у Чехії, так і в його другій батьківщині — Україні.

Сприяючи налагодженню безпосередніх чесько-українських контактів, зокрема через практику візитів українців у Чехію, знайомлячи їх із традиціями, побутом, історією чехів, Ф. Ржегорж багато доклався для духовного зближення двох народів. Це особливо присутнє в його листуванні з громадськими діячами і письменниками. Так, історико-культурний феномен чехів дуже влучно описав Б. Грінченко у листі до Ф. Ржегоржа від 12 травня 1897 р., захоплений їхнім високим культурним піднесенням, міцною національною стійкістю і потугою, здобутою не експансивним шляхом, а власною працею і повсякчасним саморозвитком:

«З гордістю дивимося ми, Українці, на високий розвиток та силу у слов'янського народу, що вмів ту силу придбати не тим, що підгортав під себе інші народи, а єдино своїми просвітними змаганнями, показуючи тим спасенну стежку й іншим братнім народам. За цю властивість чеського народу мусить поважати його кожен в слов'янській сім'ї»².

¹ Богатирев П. З листування Франтішека Ржегоржа (Листи І. Франка, М. Павлика, Б. Грінченка). С. 293.

² Там само. С. 297.

**«I LIVE MORE WORKING FOR UKRAINIANS — MY LIFE
AVOCATION»
(cultural mission of Frantisek Rzhgorz)**

Alla SHVETS

The monograph chapter analyzes the multifaceted activities of the Czech ethnographer, folklorist and a public figure F. Rzhgorz (František Řehoř) in the promotion of Ukrainian culture, as well as the relations of the famous Czech with Ukrainian writers and collectors of folk art — I. Franko, M. Pavlyk, N. Kobrynska, E. Yaroshynska, O. Kobylianska, H. Ozarkevych, V. Shukhevych, B. Grinchenko.

Keywords: František Řehoř, intercultural relations, correspondence, ethnography, folklore, book collection.

ТВОРЧІ, ЕПІСТОЛЯРНІ, ОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ ІВАНА ФРАНКА З ЧЕСЬКИМ РЕЧНИКОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ І КУЛЬТУРИ ФРАНТИШЕКОМ РЖЕГОРЖЕМ

Андрій ФРАНКО

Неординарна, багатогранна, справді унікальна постать амбасадора українства в Чехії, щирого друга українського народу, Великого Чеха Франтішека Ржегоржа¹ привертає постійну увагу і справжній інтерес наукової спільноти, тривалий час залишаючись важливим об'єктом зацікавлення українських і зарубіжних учених, глибинним, невичерпним джерелом вивчення широкого спектру етнографічно-фольклористичних пошукувань, історико-народознавчих, енциклопедичних досліджень у багатовимірній парадигмі комплексного академічного студіювання розвитку українсько-чеських взаємин.

Відомий чесько-український письменник, етнограф, фольклорист, публіцист, громадсько-культурний діяч, автор численних праць, присвячених різноаспектним особливостям народознавства України, Франтішек Ржегорж² (1857–1899) був дійсним членом Наукового товариства імені Т. Шевченка (з 1895 р.), товариств «Просвіта» (від 1891 р.) і «Чеська бесіда» (від 1879 р.) у Львові, Чеського музею (České muzeum) (від 1894 р.). 1895 року учений став одним із співзасновників етнографічного відділу Національного музею в Празі. Почесний член «Просвіти» (з 1895 р.).

Народився етнограф 16 грудня 1857 р. у Чехії в с. Стжери (Стежери; Stěžery) поблизу м. Градець-Кралове (Hradec Králové), де навчався у гімназії. Після завершення реальної школи у 1877 р. Ф. Ржегорж перебрався з батьками до села Вовків (донедавна Пустомитівського, тепер — Львівського району), де у 1877–1890 рр. ґрунтовно вивчав побут, звичаї, народну медицину, демонологію, календар, фольклор українців (бойків, гуцулів, лемків), досліджував народне мистецтво, культуру і побут етнічних меншин. Народознавець пізніше (у 1891–1893 рр.) також мешкав у с. Зарогізно (нині у Жидачівському районі Львівської області) та у м. Стрий³.

© Андрій Франко, ORCID: 0000-0003-1805-2004

¹ Арсенич П. Взаємини Ф. Ржегоржа з українськими етнографами Галичини в кінці XIX століття // Гуцульщина (Торонто). 1991. № 23. С. 26–28; Арсенич П. Гуцульщина у вивченні чеського етнографа Ф. Ржегоржа // Гуцульський календар на 1997 р. 1997. Спецвипуск № 1. С. 26; Арсенич П. Народознавство Володимира Шухевича [Вст. слово] // Шухевич В. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання. Верховина, 1997. С. 7–24.

² Мольнар М. Франтішек Ржегорж і Україна // Народна творчість та етнографія. 1959. Кн. 1 (січень–березень). С. 79–89.

³ Франко А. Д. Листи Івана Франка до Франтішека Ржегоржа як важливе автентичне, фактографічне джерело до студіювання українсько-чеських взаємин // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних

Перед від'їздом у 1890 р. до Богемії через погіршення стану здоров'я Ф. Ржегорж, на прохання близького соратника, наукового побратима В. Шухевича, на початку червня подарував свою велику так звану чеську бібліотеку (бл. 2000 книг) українському Товариству «Просвіта»¹, за що був ексклюзивно (як єдиний з іноземців) удостоєний іменуватися почесним членом цієї респектабельної спільноти². Згадана колекція Ф. Ржегоржа, сформована зі шляхетною метою ознайомлення українців із життям і культурою чехів, за висловом авторитетної дослідниці Маргарити Кривенко, «була упорядкована, опрацьована, заінвентаризована, промаркована спеціально виготовленим овальним штампом із написом “Бібліотека “Просвѣты””. Дарь Франтішка Ржегоржа»³ і розміщена, згідно з волею вченого, в окремій шафі з іменем жертводавця⁴. За відомостями каталогу, що його ретельно упорядкував 1891 р. тодішній бібліотекар «Просвіти» Осип Маковей, коштовне книжкове зібрання чеського українця, вартість якого складала бл. 1300 золотих ринських, налічувало 409 творів у 506 томах⁵. Свою «чеську бібліотеку», що її Ф. Ржегорж подарував у Львові, справжній книголюб продовжував послідовно поповнювати, робив він це, сказати б, дистанційно, оскільки через слабкий стан здоров'я вимушений був майже постійно перебувати на лікувальному «стаціонарі», чи то пак на помешканні у рідній Чехії. За цей час (1894–1899) колекція Ф. Ржегоржа зросла, за підрахунками відомої дослідниці Галини Сварник, більше, ніж удвічі, та налічувала вже 1163 томи⁶.

У чільній просвітянській бібліотеці (з 1895 р. її фонди зберігалися за адресою: Львів, пл. Ринок, 10) чеська колекція Ф. Ржегоржа перебувала до середини третьої декади ХХ ст. 1926 року разом із книжковими і рукописними збірками наукового

взаємин : зб. наук. пр. : До 160-річчя від дня народження Франтішека Ржегоржа / НАН України. Інститут Івана Франка ; Інститут народознавства ; Всеукр. громадська організація Союз Українок ; Українсько-чеське товариство ім. Франтішека Ржегоржа ; літ.-наук. ред.: М. Котик-Чубінська; відповід. ред. А. Швець; передм. А. Швець; редкол.: Є. Нахлік (гол.) та ін. Львів : Вид-во «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. [218 с., 19 с. з іл.]. С. 54–55.

- ¹ «П. Франтішек Ржегорж, великий друг Русинів...» // Діло. 1890. № 118. 28 трав. (9 черв.).
- ² Кубійович В. Ржегорж (Řehoř) Франтішек (1857–[18]99)... // Енциклопедія українознавства: Словникова частина / гол. ред. В. Кубійович. Париж ; Нью-Йорк, 1973. Т. 7. С. 2500.
- ³ [Маковей Осип]. «Бібліотека, котру п. Франтішек Ржегорж знаменитий чеський етнограф, подарував в червні 1890 р. товариству “Просвіта”»... // Діло. 1891. № 65. 20 берез. (1 квіт.).
- ⁴ Кривенко М. Бібліотека Франтішека Ржегоржа у контексті національної культурної спадщини // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 84.
- ⁵ Каталог бібліотеки, подарованої товариству «Просвіта» в червні 1890 р. чеським народознавцем Францішком Ржегоржем, а також вирізка з газет з довідкою про згадану бібліотеку, 1891 // Центральний державний історичний архів (далі: ЦДА) України у Львові. Ф. 348 : Товариство «Просвіта» (м. Львів). Оп. 1. Спр. 6403 а. 39 арк.
- ⁶ Сварник Г. Архів товариства «Просвіта»: історія формування, сучасний стан // Записки ЛІННБ України ім. В. Стефаника. Львів, 2009. Вип. 1. С. 572.

спрямування «Просвіта» (за оприявненими цією респектабельною організацією звітними даними) передала Ржегоржеву книгозбірню до бібліотеки НТШ¹, як і зібрання чеського народознавця². Нині згадане книжкове зібрання чеського етнографа розташоване у фондах Львівської національної наукової бібліотеки (далі: ЛННБ) імені Василя Стефаника НАН України³, до якої увійшли також колекції бібліотеки НТШ.

Сьогодні ця, без перебільшення, багатотраждальна колекція⁴ під «кодовою» бібліографічно-інвентарною назвою «Збірка Ф. Ржегоржа»⁵, що, за узагальненими відомостями Маргарити Кривенко, налічує близько 900 томів книжок та комплектів журналів (1500 книжок і журналів)⁶, зберігається як окреме зібрання «у великій дубовій зашкленій шафі з металевою табличкою із написом: “Бібліотека Франтішка Ржегоржа” у читальному залі для наукових працівників Відділу україніки ЛННБ України імені В. Стефаника на вул. Винниченка, 24. Друки у ній розставлено, здебільшого, у два ряди за шифрами бібліотечного фонду цього відділу»⁷. Однак тут варто чітко зауважити, що це доволі складне, контроверсійне і навіть дещо заплутане, незручне для присутнього пояснення питання (особливо з огляду на непрості умови, в яких доводилося працювати науковцям бібліотечної академічної інституції за часів тоталітарної влади), пов’язане зі складною долею книгозбірні чеського етнографа, що потрапила (з проголошенням «совецької» влади) через її націоналізацію у складі бібліотеки НТШ⁸ до книгосховищ заснованої у січні 1940 р. Львівської філії БАН УРСР (нині — ЛННБ України імені В. Стефаника НАН України). Бібліотечні фонди спершу дошкульно (щодо потреби гідного вшанування світлої пам’яті Ф. Ржегоржа) розпорозили, розформували, що призвело до так званої переінвентаризації, а пізніше

---

¹ Дзьобан О., Осадця О. Бібліотеки меморіальні Наукового товариства ім. Шевченка // Наукове товариство ім. Шевченка : енциклопедія. Київ ; Львів ; Тернопіль, 2014. Т. 2 : Бібл.–Вес. С. 84–91.

² Звіт з діяльності Товариства «Просвіта» за час від 25 грудня 1925 року до 24 грудня 1926 року. Львів, 1927. С. 252.

³ Галушко М. В. Особисті бібліотеки А. С. Петрушевича і М. С. Возняка та колекції І. С. Свенціцького і Ф. Ржегоржа як джерело для вивчення історії слов’янських народів // Бібліотека — скарбниця духовності : міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю Львів. наук. 6-ки ім. В. Стефаника АН України, Львів, 5–8 верес. 1990 р. Київ : Наук. думка, 1993. С. 130–139.

⁴ ЦДІА України у Львові. Ф. 348 : Товариство «Просвіта» (м. Львів). Оп. 1. Спр. 6403 а. 39 арк.

⁵ Лисенко І. Словник українських приватних бібліотек. Київ : Рада, 2009. 212, [3] с.

⁶ Ревера Б. Відділ україніки // Записки ЛННБ України ім. В. Стефаника : зб. наук. пр. Львів, 2010. Вип. 2. С. 487, 493.

⁷ Кривенко М. Бібліотека Франтішека Ржегоржа у контексті національної культурної спадщини. С. 88.

⁸ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 1 (1939–1945) : зб. док. і мат. / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, Н.-д. від. іст. колекцій ; [упоряд.: Галина Сварник (керівник), Роман Дзьобан, Маргарита Кривенко, Леся Кусий, Володимир Муравський]. Львів, 2010. С. 39–44. (Джерелознавча серія).

(зокрема, у 1957 р.) вони зазнали нібито, на перший погляд, серйозного системного упорядкування, «переброшування», переплетення брошур та неоправлених друків, словом, різних, подекуди, можливо, і доцільних трансформацій, але здебільшого, тепер треба відкрито про це стверджувати, відбувалися не завжди логічні калейдоскопічні перипетії, недоречні пертурбації, пов'язані з переміщенням і втратою книжкових фондів. А інколи деякі відповідальні працівники академічної установи відверто неухважно ставилися до виконання своїх обов'язків, висловлюючись патетично, — не достатньо сумлінно щодо гідного пошанування Книги у приватній бібліотеці знакової, непересічної для української нації персоналії. 1957 р. із нагоди проведення у Львові фестивалю, присвяченого 100-річчю від дня народження Ф. Ржегоржа, було здійснено, за науковими спостереженнями дослідника Р. М. Біганського, фронтальну, системну реконструкцію (відновлення) українознавчої бібліотеки (щодо бодай часткового відтворення її первісного поліграфічного стану) чеського народознавця: книжки знову упорядкували і позначили штампом «Збірка Ф. Ржегоржа»¹. М. Кривенко (треба їй віддати належне) добросовісно, без приховування недоліків, сказати б, стоїчно і справедливо визнала нинішній незavidний, ба навіть незадовільний (у багатьох аспектах) стан приватної бібліотеки чеського українця у фондах ЛННБ імені В. Стефаніка НАН України². Подаємо без жодних скорочень чи «кон'юнктурних», суб'єктивних втручань важливе, концептуально-інформативне висловлювання відомої дослідниці: «На жаль, знайомлячись із вмістом шафи, з'ясовуємо, що частина видань не відповідає своєму походженню — на них відсутні будь-які провенієнції або вони марковані лише власницькими знаками просвітянської бібліотеки та БНТШ [бібліотеки НТШ. — *А. Ф.*]. (Відомо, що у 1926 р., разом із книгозбірнею Ф. Ржегоржа, до НТШ були передані видання Чеської Академії наук. Як вдалося виявити у ході дослідження, частина цієї історичної колекції залишається розпорошеною у сховищах ЛННБ України ім. В. Стефаніка, зокрема у відділах обмінно-резервних та основних фондів. Підсумовуючи, слід наголосити, що чеська бібліотека Ф. Ржегоржа (майже всі видання надруковані чеською мовою [лише окремі — словацькою, німецькою та лужицькими], була і залишається чи не найбільшим зібранням чеської літератури 60–90-х років XIX ст., яке сьогодні зберігається у Львові»³.

¹ Біганський Р. М. Франтішек Ржегорж як колекціонер книжок та його особиста бібліотека // Бібліотекознавство та бібліографія / АН УРСР, ЛНБ ім. В. Стефаніка. Львів, 1982. С. 42.

² Кривенко М. Приватні книгозбірні Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка у «Словнику» Івана Лисенка: нотатки на полях // Записки ЛННБ України ім. В. Стефаніка. Львів, 2014. Вип. 6. С. 415–439; Див. також: Кривенко М., Сварник Г. Історичні колекції Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаніка : з досвіду вивчення та наукової реконструкції / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаніка, Н.-д. відділ іст. колекцій. Львів, 2014. 111 с.

³ Кривенко М. Бібліотека Франтішека Ржегоржа у контексті національної культурної спадщини. С. 88–89.

Прикро, але принагідно доводиться також констатувати, що не збереглися автентичні документи Ф. Ржегоржа у відділі рукописів ЛННБ імені В. Стефаника НАН України.

Наприкінці 1893 р. так звану українську (українознавчу) бібліотеку обсягом понад 2000 томів¹ Ф. Ржегорж подарував Музеєві Чеського королівства в Празі і до останніх днів свого життя її поповнював. Упродовж 1894–1899 рр. Великий Чех передав Музеєві ще близько 600 українських книжок². Нині багата колекція українських видань, яку систематично, послідовно формував, доповнював, модернізував Ф. Ржегорж, зберігається у бібліотеці Національного музею в Празі³.

Видається доцільним акцентувати увагу інтелектуального реципієнта-бібліофіла на важливому аспекті: упродовж 1890-х років Ф. Ржегорж надсилав також чеськомовні книжки і до бібліотеки НТШ⁴, сприяв збагаченню бібліотеки Народного Дому⁵; через посередництво Володимира Шухевича щирий друг українського народу дарував друковані «фоліанти» бібліотеці «Просвіти» в Коломиї⁶.

До речі, із сегменту етнографічних збірок чеського народознавця було засновано окремий український відділ у Празькому промисловому музеї (колишньому музеї Напрстків), який пізніше інкорпорували до етнографічного відділу Національного музею у Празі⁷, де, як зазначено вище, знаходиться унікальна українознавча бібліотека Ф. Ржегоржа.

У 1895 р., на прохання Івана Франка, хоровий колектив «Львівський Боян» (нині капела «Трембіта»), перебуваючи у гастрольному турне на теренах Чехії, відвідав Ф. Ржегоржа у Празі.

---

¹ Біганський Р. М. Франтішек Ржегорж як колекціонер книжок та його особиста бібліотека. С. 41.

² Мундяк М. М. Франтішек Ржегорж і Україна // Міжслов'янські літературні взаємини : зб. ст. / АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; [редкол.: О. І. Білецький, Є. П. Кирилюк, Г. Д. Вервес]. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. С. 285; Мольнар М. Франтішек Ржегорж — великий друг українського народу (До питання чехословацько-українських зв'язків) // Дукля (Пряшів). 1956. Р. 4, № 3. С. 136.

³ Кривенко М. Бібліотека Франтішека Ржегоржа у контексті національної культурної спадщини. С. 84.

⁴ Кунанець Н. Е. Бібліотечна справа на західноукраїнських землях (XIII ст. — 1939 р.) : консолідований інформаційний ресурс : монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. С. 135.

⁵ Там само. С. 244; Колосовська О. Бібліотека Народного Дому: з історії формування фондів // Записки ЛНБ ім. В. Стефаника : зб. наук. пр. Львів, 2002. Вип. 9/10. С. 122.

⁶ Кунанець Н. Е. Бібліотечна справа на західноукраїнських землях (XIII ст. — 1939 р.) : консолідований інформаційний ресурс : монографія. С. 154.

⁷ Франко А. Д. Листи Івана Франка до Франтішека Ржегоржа як важливе автентичне, фактографічне джерело до студіювання українсько-чеських взаємин. С. 55.

6 жовтня 1899 р. учений передчасно помер від сухот (туберкульозу). На той час йому виповнився лише 41 рік. Поховали митця на Ольшанському цвинтарі (Olšanské hřbitovny) у Празі — одному із найвідоміших і найкрупніших некрополів у Європі, що славиться старовинним, унікальним комплексом архітектурно-меморіальних монументів. На його могилі височіє скромний пам'ятник (квартал № 4, ряд № 9, могила № 12), споруджений коштом празької міської ради. Етнографічна комісія НТШ, яку очолював І. Франко у 1898–1900-х і у 1908–1913-х рр., оперативно реагувала на відзначення урочистих ювілейних святкувань та вшанування пам'яті видатних етнографів, фольклористів, готуючи газетні публікації та інші організаційно-наукові, видавничі та культурологічні заходи¹. Так, за підписом І. Франка і В. Гнатюка «від імени Етнографічної комісії» було надіслано «ширий привіт комітетові», який 29 червня 1902 р. «обходив пам'ять чеського вченого Ф. Ржегоржа, незабутнього етнографа і приятеля українсько-руського народу» (за справозданням із «Хроніки НТШ»)².

За ретельними спостереженнями відомої чеської дослідниці Н. Валашкової (N. Valášková), народознавець оприлюднив на шпальтах чеських, українських і польських журналів та газет близько 170 статей та інформативних матеріалів і опрацював близько 160 словникових «гасел» в авторитетній чеській енциклопедії «Ottův slovník naučný»³, що присвячені висвітленню історії та культури українців Галичини (див. відповідний контекст її книжки «František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče)» («Франтішек Ржегорж (1857–1899) та його етнографічна діяльність (із вказівками на статті Ф. Ржегоржа з Галичини)» (Прага, 1899), тут уперше подано бібліографію прижиттєвих праць Ф. Ржегоржа)⁴.

З-під наукового пера Ф. Ржегоржа вийшла низка ґрунтовних народознавчих статей: «Гуцули», «Територія гуцулів», «Вироби з міді гуцулів», «Одяг і прикраси карпатських гуцулів», «Покуття», «Промислові вироби українців у Празі», «Юрко Шкрібляк і дещо про його різьбу», «Новий рік на Галицькій Русі», «Народний календар бойків», «Народний календар лемків», «Українське весілля в околицях Львова», «Лемківське весілля в Карпатах», «Гуцульське весілля в Карпатах», «Пан і хлоп в українському селі в Галичині», «Шляхта ходачкова», «Гайдамаки в Карпатах», «Календарик з народного життя лемків», «Новий рік на Галицькій Русі», «Квітна неділя», «Українські гаївки», «Маріянські дні укра-

¹ Франко А. Д. Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Народознавчі зошити. 2001 [2002]. № 3. С. 467.

² Хроніка НТШ. 1902. Вип. 3. С. 15.

³ Оттовий науковий словник (Ottův slovník naučný) — чеська загальна енциклопедія, яку оприявнювало в 1888–1909 рр. видавництво відомого чеського суспільно-громадського діяча і мецената Яна Отто (1841–1916) у Празі (вийшло друком 28 томів).

⁴ Valášková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). Praha : Etnologický ústav AV ČR. 1999. [182 s.: il.]. S. 69–77; Валашкова Н. Франтішек Ржегорж та його колекція світлин з Галичини // Український журнал. 2007. № 4. С. 28–29.

їнців Галичини», «Задушки», «Шлюб», «Поклін у пана», «На українській верховині у Галичині», «Український загородник», «Мазник» та інші українознавчі дослідження.

Етнографічні відомості Ф. Ржегоржу надсилали священники Петро Чумак зі с. Озерянка біля Зборова, Володимир Герасимович з м. Янова, Теодор Цегельський із Струсова, Корнило Сенік із Бережниць, Михайло Зубрицький із с. Мшанець Старосамбірського повіту, педагогічні діячі, зокрема вчитель І. Бігун з Городенківського повіту, письменниця з Буковини Євгенія Ярошинська¹ та інші українські кореспонденти (загалом рукописна спадщина містить архівні матеріали, що їх надіслали 35 дописувачів)².

Напрстків музею у Празі (нині у складі відділу загальної етнографії Національного музею [Музей народів Азії, Африки і Америки, де зібрані предмети побуту і культури туземних народів світу — індіців, ацтеків, майя, етносів островів Тихого океану])³ у 1999 р. оприлюднив у цифровому вигляді збірку фотодокументів Ф. Ржегоржа в повному обсязі (553 світлини)⁴. Варто зауважити, що В. Шухевич часто позичав дослідникові фотоапарат (доволі рідкісна техніка у тогочасних реаліях життя) для фіксації народознавчих відомостей. У цьому контексті видається доцільним зазначити, що Ф. Ржегорж яскраво виявив себе ще й як фотоілюстратор українських періодичних видань, про що свідчить, зокрема, його тривала, плідна співпраця із журналом «Зоря». Оприлюднити свої фотографії як єдину, цілісну колекцію вченому не судилося... Деякі світлини були оприлюднені в часописах «Světazor» (1894), «Zlatá Praha» (1897), «Sokol» (1898–1899)⁵. Ржегоржева збірка

---

¹ Ковалець Л. «Власним трудом і силою волі...» Штрихи до портрета Євгенії Ярошинської (із першопублікацією мемуарних свідчень) // Слово і Час. 2012. № 12. С. 63–72; Ковалець Л. Чеські сторінки життєво-творчої історії Євгенії Ярошинської // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 43–53.

² Valášková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). S. 43–45 : il.; Кріль М. [Рец. на кн.:] Valášková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). Praha, 1999. [167 s. + 15 il.] // Проблеми слов'янознавства. 2002. Вип. 52. С. 205.

³ Франко А. Д. Листи Івана Франка до Франтішека Ржегоржа як важливе автентичне, фактографічне джерело до студювання українсько-чеських взаємин. С. 56–57.

⁴ Valášková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). S. 87 : il.; Кріль М. [Рец. на кн.:] Valášková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). Praha, 1999. [167 s. + 15 il.]. С. 205.

⁵ Валашкова Н. «Згадка про вказану колекцію світлин — унікального свідчення східно-галицьких реалій того часу» : Франтішек Ржегорж та його колекція світлин з Галичини. URL: <https://bojky.wordpress.com/2012/04/23/згадка-про-вказану-колекцію-світлин/>.

фотографій¹ має значну документальну вагу як важливе, непроминальне історичне та етнографічне джерело. Колекція світлин зі Східної Галичини початку 90-х років XIX ст., що її дбайливо упорядкував чеський народознавець, нині зберігається в музеї Напрстка (Бетлемська площа, 1). Сюди від самого початку своєї збирацької діяльності він надсилав предмети українського побуту. У 1999 р. Мілена Сецка оприлюднила 553 фотографії Ф. Ржегоржа на комп'ютерному диску [CD-ROM] як додаток до часопису «Annals of the Náprstek Museum»².

За ініціативою чеського вченого велика делегація галицьких і буковинських українців відвідала у Празі в 1891 р.³ Крайову ювілейну та у 1895 р. Етнографічну виставки. Ці події сприяли стрімкому розвитку етнографічної думки у Галичині⁴.

Важливо особливо наголосити на тому, що саме за сприяння Ф. Ржегоржа Іван Франко написав для наукового словника Отта (*Ottův slovník naučný*) низку етнографічних статей (епістолярному розгляду цього питання присвячено нижче один із ключових, розлогих контекстів пропонованого дослідження). За суттєвий внесок українського письменника у царину чеської етнографії та активну участь «в експозиції» комітет етнографічної виставки у Празі 1895 р. нагородив І. Франка почесним дипломом і бронзовою медаллю.

Чеський учений зацікавився культурою українського населення Галичини, колекціонуючи експонати для Чеського промислового музею родини Напрстків у Празі (пізніше Напрстків музей), з яким нав'язав тривалі зв'язки у 1879 р. Згодом, 1891 р., чеське товариство «Svátobor» надало Ф. Ржегоржу значну наукову стипендію-субсидію в сумі 150 золотих ринських спеціально для студіювання української народної культури⁵.

Визнаний колекціонер Ф. Ржегорж зібрав близько 1200 зразків етнографічних матеріалів, серед яких доречно звернути особливу увагу на збірку гуцульської народної культури (зокрема — на колекцію дерев'яних та металічних виробів). Нині ці експонати зберігаються в Етнографічному музеї при Національному музеї у Празі⁶.

¹ Ткачук О. Франтішек Ржегорж та його колекція світлин з Галичини // Чехи на Волині: історія та сучасність : зб. наук. пр. / за ред. О. С. Березюк, О. М. Власенко. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 126–131.

² Secka M. František Řehoř and his collection of photographs from Halič in the Náprstek Museum : on the 100th anniversary of his birth. Prague : National Museum in Prague, 1999. [CD-ROM].

³ Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 149, 151–159, 162, 168, 169; Белоус М. Сім дней в Чехах: Записки із подорожи на ювілейну виставку в Празі 1891 / составил наочний свідок М. Белоус. Коломия : Черенками и накладом М. Белоуса, 1891. 79, [1] с. : іл.; [Б. п.] Русини в дорозі до Праги // ZBRUČ. URL: <https://zbruc.eu/node/54062>.

⁴ Франко А. Д. Листи Івана Франка до Франтішека Ржегоржа як важливе автентичне, фактографічне джерело до студіювання українсько-чеських взаємин. С. 57.

⁵ Кріль М. [Рец. на кн.:] Valášková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). Praha, 1999. [167 s. + 15 il.]. С. 205.

⁶ Valášková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře

Україністика стала змістом усього життя чеського народознавця. Цю тезу засвідчують красномовні рядки з листа Ф. Ржегоржа до українського священника, відомого письменника Володимира Герасимовича (1870–1940): «У Празі живу більше працею про українців, тим життєвим покликанням <...>»¹. Чеський учений-книгознавець із далекосяжним «прицілом» визначив один із провідних чинників своєї життєвої стратегії:

«Зібрати собі якнайповнішу збірку малоруських друків і згодом заповісти її музейній бібліотеці Чеського королівства — це один з трьох пунктів моєї життєвої програми»².

Ф. Ржегорж у 1894 р. і востаннє в серпні 1899 р. із науковою метою відвідував Галичину, побував, зокрема, у Львові. Життя і наукову діяльність Ф. Ржегоржа досліджували і чеські, й українські вчені, народознавці.

Ф. Ржегорж налагодив епістолярні, творчі та особистісні зв'язки з І. Франком, Б. Грінченком і його дружиною — письменницею та просвітянкою Марією Загірньою, Наталією Кобринською³, В. Шухевичем, Д. Лукіяновичем, О. Маковеем, В. Гнатюком, Ольгою Кобилянською⁴, Євгенією Ярошинською⁵, М. Павликом, І. Белесем та іншими діячами, які високо поцінювали подвижницьку фольклорно-етнографічну діяльність чеського україніста.

І. Франко активно сприяв бібліотечному книгообміну між НТШ і європейськими Академіями та багатьма закордонними науковими товариствами. Через Ф. Вовка, А. Кримського, Ф. Ржегоржа, А. Черного та інших наукових комунікаторів він розповсюджував видання НТШ, обмінюючи їх на французькі, чеські, німецькомовні, болгарські та інші наукові видання та одночасно поповнюючи цінними книжками фонди бібліотеки НТШ.

---

z Haliče). S. 87 : il; Кріль М. [Рец. на кн:] Valašková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). Praha, 1999. [167 s. + 15 il.]. С. 205.

¹ ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Ф. 9 (Окремі надходження). Спр. 938. Арк. 7; Кріль М. [Рец. на кн:] Valašková N. František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče). Praha, 1999. [167 s. + 15 il.]. С. 204.

² Біганський Р. М. Франтішек Ржегорж як колекціонер книжок та його особиста бібліотека. С. 40.

³ Швець А. «Прогулька русинів до Праги» 1891 р. у мемуарних рефлексіях Наталії Кобринської // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 151–153. Див. також: Кобринська Н. Спомини з прогульки до Праги // Зоря. 1891. № 22. С. 438–439; № 23. С. 455–456; № 24. С. 477–478; [Б. п.] Русини в дорозі до Праги // ZBRUČ. URL: <https://zbruc.eu/node/54062>.

⁴ Погребенник Ф., Панчук Е. До зв'язків О. Кобилянської з Ф. Ржегоржем та Т. Турнеровою // Міжслов'янські літературні взаємини. 1961. № 2. С. 211–224.

⁵ Ярошинська Є. Твори / [упорядкув., підгот. текстів, вступ. ст. та прим. Федора Погребенника]. Київ : Дніпро, 1963. С. 363–368, 376; Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. Чернівці, 1910. Т. 6 : 1886–1889. С. 222.

Учений постійно здійснював аналітичний огляд, науковий «моніторинг» народознавчих праць, які виходили в Галичині, Наддніпрянській Україні, Росії та інших країнах. Високу Франкову оцінку отримали науково-джерелознавчі роботи М. Сумцова, О. Пипіна, О. Кольберга, Я. Карловича, а також праці чеських етнографів і фольклористів А. Черного, Я. Врхліцького, Ф. Ржегоржа та інших діячів.

Варто акцентувати увагу на тому, що упродовж 1888–1891 рр. і 1899 р. Ф. Ржегорж здійснював спільні етнографічно-фольклористичні експедиції по Карпатах із В. Шухевичем, який підготував до друку і в 1899–1908 рр. опублікував фундаментальну працю у п'яти томах (перші чотири томи побачили світ коштом НТШ) під заголовком «Гуцульщина»¹. Високу оцінку дослідженню В. Шухевича (щоправда, з певними обґрунтованими застереженнями щодо окремих методологічних хиб) дали першорядні вітчизняні етнологи Федір Вовк² та Іван Франко³, який, до слова, здійснив гідну подиву величезну працю щодо редагування цієї надзвичайно ґрунтовної, комплексної, монументальної народознавчої роботи. Щирі приятелі В. Шухевич і Ф. Ржегорж у дружньому науковому тандемі наполегливо збирали оригінальні експонати та народознавчі артефакти для Празького промислового музею, запровадивши у цій поважній установі окремий український відділ. Поряд зі збиранням гуцульських пам'яток для музеїв і виставок В. Шухевич продовжував

- ¹ Мороз М. Зв'язки Івана Франка з австрійським народознавчим товариством. Маловідома рецензія на працю Володимира Шухевича «Гуцульщина» // Записки НТШ. Львів, 1992. Т. 223. С. 271–283; Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком [наукове видання] / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, ЛННБ ім. В. Стефаніка НАН України; упорядкув. та комент. В. І. Наулка, Н. Руденко, О. О. Франко; передм. В. І. Наулка. Львів; Київ, 2001. 216 с. [Згадки про В. Шухевича та його працю «Гуцульщина» у листах: № 11–16, 22, 27, 40, 42, 48, 49, 96, 112, 114, 115. — А. Ф.]; Франко А. Д., Франко О. О. Листування В. Гнатюка з Ф. Вовком // Тези доповідей і повідомлень 1-ї Терноп. обл. наук. історико-краєзнавчої конф. Тернопіль, 1990. Ч. III. С. 7–9.
- ² Франко О. О. Федір Вовк / УВАН (Укр. Вільна Акад. наук) у США. Джерела до новітньої історії України. Нью-Йорк, 1997. Т. 4. 237 с.; Франко О. О. Федір Вовк — вчений і громадський діяч. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2001. 379 с.; Франко О. О. Наукова діяльність Федора Вовка // Український історичний журнал. 2006. № 3. Трав.–черв. С. 42–56; Франко О. О. Діяльність Федора Вовка в Науковому товаристві ім. Шевченка // З історії Наукового товариства імені Шевченка: зб. доп. і повідомлень наук. сесій і конференцій НТШ у Львові. Т. 10 / ред. тому О. Купчинський; Наук. т-во імені Шевченка у Львові. Львів, 1998. С. 84–100; Франко О. О., Наулко В. І. Етнографічна та народознавча спадщина Федора Вовка // Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Ін-т істор. досліджень ЛНУ ім. І. Франка; Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України; Центр. держ. іст. архів України у Львові; ред. І. Гирич, Я. Грицак. Львів; Київ; Нью-Йорк: Вид. М. П. Коць, 1996. С. 674–697.
- ³ Франко А. Д. Діяльність І. Франка в Етнографічній комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка. С. 465–469; Франко О. О. Проблема етнології в науковій спадщині Івана Франка // Визвольний шлях: Сусп.-політ., наук. та літ. місячник. Київ; Лондон: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2008. Річн. 61. Кн. 3 (лип.–верес.). С. 117–126.

студіювати матеріальну і духовну культуру гуцулів¹, а також глибоко цікавився культурою і побутом жителів Покуття і Бойківщини. Під час спільних експедицій із Ф. Ржегоржем він занотовував різнопланові етнографічні відомості, робив професійні, майстерні фотографії з життя і побуту селян, публікуючи їх у галицьких і чеських періодичних виданнях². Ф. Ржегорж, який від 1877 року мешкав у селі Вовкові у садибі своєї сестри, що проживала там із чоловіком Людвігом Дошлім, часто запрошував подружжя Франків у гості, на відпочинок.

Переходячи до розгляду епістолярного контексту, пов'язаного з іншими аспектами нашого дослідження, варто наголосити, що в літературному архіві Національного музею в Празі зберігається понад 1000 листів діячів української культури до чехів і словаків, причому науково-атрибутивно ідентифіковано понад 100 імен українських адресантів³. Половину згаданого вище великого масиву поштових послань, а це понад 500 листів, залучено з особистого архіву Ф. Ржегоржа. 46 листів, серед них одна візитна картка і телеграма, написані рукою М. Павлика. Принагідно зауважимо, що, за висловом відомого дослідника, письменника, доктора історичних наук П. Шкраб'юка, «від В. Шухевича листів до Ржегоржа найбільше — 158 (деякі з них адресовані В. Соколові)»⁴. У 1929 р. автографи оприлюднено у науковому збірнику «За сто літ» (кн. 4) за редакцією Михайла Грушевського⁵.

---

¹ Шухевич Володимир. Гуцульщина : в 5 ч. / передм.: А. А. Карпенко; післям.: М. С. Глушко; упоряд. О. О. Савчук. (Репринт. вид. 1899–1908 рр.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218+[10] с., 294 іл.; Арсенич П. Гуцульщина у вивченні чеського етнографа Ф. Ржегоржа. С. 26; Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці : Молодий буковинець, 2001. 208 с.; Онищук А. З народного життя гуцулів // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1912. Т. XV. С. 90–158; Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини // Записки НТШ. Львів, 1917. Т. СХХІІІ–СХХІV. С. 1–58; Вінценз С. На високій полонині (правда старовіку). Львів : Червона калина, 1997. 452 с.; Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. Верховина : Гуцульщина, 2007. 496 с.; Зеленчук В. Етнографічні гуцулознавчі записи П. Шекерика-Дониківського // Верховинські вісті. 1999. № 16. 17–23 квітня.

² Арсенич П. Етнографічна і культурно-освітня діяльність Володимира Шухевича // Народна творчість та етнографія. 2004. № 3. С. 15–24; Див. також передрук статті: Історія української етнографії (електронний збірник статей і матеріалів) / упоряд. Володимир Погребенник. Івано-Франківськ, 2014. Ч. I. С. 3–26. URL: www.d-learn.pu.if.ua/data/users/.../Istiriya%20etnografii.doc.

³ Погребенник Ф. Українські матеріали в літературному архіві Національного музею в Празі // Радянське літературознавство. 1965. № 4. С. 84–86.

⁴ Шкраб'юк П. Михайло Павлик та його незвичайний друг, або скарби Франтішека Ржегоржа // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 30.

⁵ За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття / за ред. Михайла Грушевського. Харків ; Київ : Держ. вид-во України, 1929. Кн. 4. 323 с.

Листування Івана Франка з чеським народознавцем Франтішеком Ржегоржем тривало упродовж 1887–1895 рр. Збереглося 10 листів І. Франка (автографи містяться у Літературному архіві Музею національного письменства в Празі) та 43 листи Ф. Ржегоржа до українського вченого (Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописів і текстології, фонд № 3 [фонд Івана Франка]¹). Листи Франтішека Ржегоржа до Івана Франка опубліковано у виданні «Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками» (Братіслава, 1957), що його упорядкували М. Мольнар та М. Мундяк². До слова, тут розміщено статті, матеріали й дослідження до історії чехословацько-українських взаємовідносин.

Листи І. Франка до Ф. Ржегоржа, що написані українською мовою переважно в чеській (спершу латинській) транскрипції, уперше було оприлюднено (за фотокопією зі згаданих вище автографів) у виданні «За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX ст. і поч. XX ст.» (Київ, 1929, кн. 4)³. Тут опубліковано також листування Ф. Ржегоржа з М. Павликом⁴. 1956 року в журналі «Жовтень» з'явилася публікація М. Мольнара та М. Мундяк «Листи Івана Франка до чеських учених і письменників»⁵. На сторінках видання розміщено листи українського науковця, зокрема, до Я. Врхлицького, Б. Дрожа, І. Полівки, З. Тоболки, Ф. Ржегоржа, А. Черного та інших чеських діячів.

У 1986 р. на сторінках двох томів (т. 49: Листи [1886–1894], т. 50: Листи [1895–1916]) фундаментального видання «Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ : Наукова думка, 1976–1986» було републіковано листи І. Франка (10 «епістол») до Ф. Ржегоржа за 1887–1895-ті роки⁶.

У 1880–1890-х рр. Іван Франко (інколи з дружиною, а часом з друзями, письменниками, вченими, митцями) неодноразово бував на хуторі Грабник, поблизу Вовкова⁷. Тут у 1991 р. під час проведення міжнародної конференції, присвяченої Ф. Ржегоржу, встановлено пам'ятний знак — камінь слов'янського єднання.

¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. Ф. 3 (Іван Франко). № 1164, 1171, 1172, 1260, 1576.

² Ржегорж Ф. Листи до Івана Франка // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками / упоряд. М. Мольнар та М. Мундяк. Братіслава : Словац. вид-во худож. л-ри, 1957. [693 с.]. С. 522–524. (Статті, матеріали й дослідження до історії чехословацько-українських взаємовідносин).

³ За сто літ : Матеріали з громадського і літературного життя України XIX ст. і поч. XX ст. Харків ; Київ, 1929. Кн. 4. С. 274–278 [із публікації П. Г. Богатирьова «З листування Франтішка Ржегоржа»].

⁴ Там само. С. 279–283.

⁵ Мольнар М., Мундяк М. Листи Івана Франка до чеських учених і письменників // Жовтень. 1956. № 4 [зокрема, листи І. Франка до Я. Врхлицького, Б. Дрожа, І. Полівки, З. Тоболки, Ф. Ржегоржа, А. Черного та ін. — А. Ф.].

⁶ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 49, 50. Далі, покликаючись на це видання, у дужках вказуємо том і сторінку.

⁷ Батіг М. Вовківська земля: історико-етнографічний нарис. Львів, 1990. 70 с.

У доброзичливого, гостинного, щиросердого чеського україніста в гостях також бували Гнат Хоткевич, Людвік Куба¹, Ян Каспрович та інші відомі постаті. Про одну з мандрівок до Вовкова² письменник Іван Франко докладно розповів у статті-есеї «Володимир Самійленко. Проба характеристики» [т. 33, с. 193–204]:

«Я намовив його [В. Самійленка. — А. Ф.] взяти участь у пішій прогулянці до недалекого села Вовкова, куди нас запрошував відомий чеський етнограф і ентузіастичний приятель русинів, пок[іийний] Франтішек Ржегорж, що жив тут при своїй сестрі та шурині Дошлім, який держав у посесії тамошній фільварок, власність монахів-домініканів. Нас зібралось до тої прогульки людей з десяток; до нас прилучився також польський поет Ян Каспрович [філолог, етнограф, історик, редактор етнографічного журналу “Wisła” (у 1888–1899 рр.), в якому співробітником був І. Франко, згодом — професор Львівського університету, Каспрович був хрещеним батьком сина Івана Франка Андрія. — А. Ф.], познаник, що тоді разом зо мною став був співробітником “Kurjera Lwowskiego»» [т. 37, с. 194].

Перший відомий нам лист, де згадується постать Ф. Ржегоржа, — це епістолярне послання письменника до дружини О. Ф. Франко (з Хоружинських) з Тернополя (початок липня 1887 р.)³. Письменник лагідно розпитував, як їй відпочивалось у гостинному домі етнографа: «Напиши мені, моя голубочка, як тобі гостилось у Ржегоржа, яке твоє здоров'я і все проче» [т. 49, с. 118]. Друга згадка фігурує у листі І. Франка до вчителя і наставника ще з юнацьких років М. Драгоманова, зі Львова бл. 20 серпня 1887 р.:

«П[авли]к тепер на селі, близь Львова, у Ржегоржа, чеха, де перебуде з місяць або й більше, аж доки не прийдеться йому їхати в Краків. Він тепер засів до роботи про віча, до котрої Ржегорж хоче додати про чеські сучасні “табори»» [т. 49, с. 120].

Перше епістолярне послання І. Франка до Ф. Ржегоржа датоване 26 серпня 1887 року (зі Львова):

«Шановний друже! Тільки сьогодні їду до Ш[ухевича]. Передаю книжку і прошу Вас завтра прислати про нас фіру, збираємось приїхати до Вас, коли буде погода»⁴ [т. 49, с. 122].

¹ Куба Л. На Галицькій Русі // Людвік Куба про Україну: збірник / упоряд. Михайло Мольнар. Київ : Держ. вид-во образотворчого мистецтва і муз. л-ри УРСР, 1963.

² Стеблій Ф. І. Ржегорж Франтішек (Řehoř František; 16.12.1857–06.10.1899) // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (гол.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 191.

³ Франко А. Д. Листи Івана Франка до Франтішека Ржегоржа як важливе автентичне, фактографічне джерело до студювання українсько-чеських взаємин. С. 60.

⁴ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. Ф. 3 (Іван Франко). № 1164. Див. також: Кубійович В. Ржегорж (Řehoř) Франтішек (1857–99)... //

Другий лист письменника, що був адресований до Ф. Ржегоржа, позначено датою 22 листопада 1887 року (зі Львова):

«Шановний друже! “Рокусія” не маю, мій екземпляр у Драгоманова в Женеві. Приповідок також Вам позичити не можу, бо сам над ними роблю, а з Народного дому хіба Ви самі собі позичите, бо п. П[авли]к уже в Кракові, а я рано не маю часу туди ходити. Поздоровляю Вас щиро. Ваш І[ван] Фр[анко]» [т. 49, с. 130].

Зауважимо, що «Народний дім», заснований 1849 р. Головною руською радою у Львові, мав велику бібліотеку та архів. І. Франко часто відвідував цю культурно-освітню установу, послуговуючись рідкісними книжками та рукописами, здійснюючи складну археографічну науково-джерельну роботу. На початку 1887 року М. Павлик відвідав Краків для упорядкування й опису архіву та бібліотеки Ю. Крашевського. «Рокусіє» — назва частини фундаментальної джерелознавчої праці у 40 томах під титульним найменуванням «Lud: jego zwyczaj, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce», що її написав польський фольклорист, етнограф, музикант, композитор Оскар Кольберг (1814–1890). І. Франко послуговувався збірками О. Кольберга, зокрема матеріалами праці «Рокусіє», при написанні фольклористичної праці «Студії над українськими народними піснями», а також під час упорядкування до друку багатотомового корпусу «Галицько-руських народних приповідок».

У написаному польською мовою розлогу листі від 15 березня 1888 р. до чеського письменника, редактора енциклопедичного видання «Ottův Slovník Naučný» («Наукового словника Отто») Йозефа Коржана (1838–1912) І. Франко звернувся до нього, за рекомендацією Ф. Ржегоржа, з діловою науковою пропозицією залучити до опрацювання словникових «гасел» провідних українських істориків, літературознавців, етнографів, мовознавців:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина / гол. ред. В. Кубійович. Париж ; Нью-Йорк, 1973. Т. 7. С. 2500.

¹ Франко А. Д., Франко О. О. Концептуальні міркування щодо проблеми формування передумов створення перших українських енциклопедій (за матеріалами особистих архівів Ф. Вовка та І. Франка) // Парадигма : зб. наук. праць на пошану Миколи Ільницького. Вип. 5 / відп. ред. Я. Мельник; на основі мат. наук. конф. (Львів, 24 верес. 2009 р.) «Осягаючи літературу на перехрестях віку (до 75-річчя з дня народження Миколи Ільницького)». Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. С. 129–152; Див. також відповідні контексти праць: Франко А. Д., Франко О. О. Провідна роль Ф. Вовка, І. Франка, І. Раковського, З. Кузелі, В. Кубійовича у формуванні українознавчого універсуму енциклопедичних знань // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. пр. Чернівці — Вишніця : Вид-во «Черемош», 2011. Т. 2. С. 188–205; Франко А. Д., Франко О. О. До питання створення першої української енциклопедії (за матеріалами особистих архівів Ф. Вовка та І. Франка) // Народознавчі зошити. 2010. № 1/2. С. 156–159.

«Шановний пане редакторе! Запрошений моїм приятелем Франтішеком Ржегоржем до співучасті в опрацюванні нового чеського “Наукового словника”, спішу переслати Вам кілька невеликих статей, які стосуються української літератури і культури. За дорученням п. Ржегоржа я написав їх польською мовою. Якби Ви бажали ширше представити літературу, історію, культуру і етнографію русько-українського (малоруського) народу, то я міг би організувати для цієї мети роботу, залучаючи до неї знайомих мені українських істориків, етнографів, лінгвістів і літераторів (маю на увазі передусім п. Антоновича, Драгоманова, Науменка, Житецького, Волкова, Павлика, Терлецького, Олесницького, Кобринську), і думаю, що ми зуміли б цю частину нового словника представити набагато краще, ніж це мало місце в словнику Рігера. <...> Чекаючи на швидку відповідь (прошу писати по-чеськи, додаю ще, що цими днями я вишлю подальші невеликі статті “Александров — до Антонія”. У випадку, якби мої праці були прийняті, я просив би вислати перші зошити словника, з тим, щоб я міг подати про них замітку до “Кур’єра львівського”, з яким я співпрацюю, а також “Prawdy”, “Glosu”, “Kraju”, “Kwartalnika historycznego” і “Киевской старини”, в яких я працюю кореспондентом»¹ [т. 49, с. 147].

Отож, за посередництвом Ф. Ржегоржа І. Франко надіслав до словника декілька статей, що були згодом надруковані під криптонімом «*F-ko*». У листі є згадки про чеського поета, критика і політичного діяча Франтішека Рігера (1818–1903), який у 1859–1874 рр. видавав чеську національну енциклопедію «Slovník Naučný», та Едварда Єлінека (1855–1897), чеського письменника і публіциста, дослідника міжслов’янських взаємин.

У листі письменника до дружини Ольги зі Львова від 10 травня 1888 р., де принагідно згадується постать Ф. Ржегоржа, І. Франко зазначав: «Дорога Олічка! <...> Ржегорж віджив, набрав надії, що йому вдасться добитись до свого з Неонілою. Та не знаю, як воно вийде» [т. 49, с. 159]. У цьому археографічно-джерелознавчому та, сказати б, матримоніальному контексті пропонованої розвідки варто зауважити, що добропорядний, щирий намір Ф. Ржегоржа одружитися залишився нездійсненим (див. листування Ф. Ржегоржа з М. Павликом у виданні «За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX ст. і поч. XX ст.»)².

У листовному зверненні до українського письменника від 28 серпня 1888 року Ф. Ржегорж патетично і водночас добросердно, щиролюбно промовляв:

«<...> галицькій Русі залишусь вірним на ціле життя. І це не лише симпатія, яку я відчуваю до Вас всіх, до Вашого люду і до Вашої рідної землі, ні, це

¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. Ф. 3 (Іван Франко). № 1576; Мольнар М., Мундяк М. Листи Івана Франка до чеських учених і письменників. С. 82.

² Листування Ф. Ржегоржа з М. Павликом // За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX ст. і поч. XX ст. Харків; Київ, 1929. Кн. 4. С. 279–283 [публікація П. Г. Богатирьова «З листування Франтішка Ржегоржа»].

правдива любов, яка єдина, мабуть, тримає мене при житті, яка робить мене гордим»¹.

Після тривалої паузи у «переписці» І. Франко, нарікаючи на те, що «трохи нездоров на очі», у поштовому посланні до Ф. Ржегоржа від 9 вересня 1888 р., із запізненням відреагувавши на його попередній лист од 28 серпня 1888 р.², зазначав:

«Даруйте, що так довго не відписував на Ваш щирий і приязний лист <...>. Дуже мене утішило те, що Ви пишете про чехів і про їх розвій <...>, що Ви пишете про план видання Ваших писань про Галицьку Русь; книжка та була би цінною не тільки для чехів, але і для нас, русинів <...>. Посилаю Вам перший номер нового місячника “Товариш”. <...> Будьте ласкаві подати о нім відомість, куди узнаєте за потрібне, до чеських писем. <...> У 1-м н[оме]рі найдете переклад двох епіграм Гавлічкових, а в другім н[оме]рі думаю дати переклад його “Тірольських елегій”, котрий, власне, нині я скінчив» [т. 49, с. 174–175].

Відтак І. Франко звернувся до етнографа з проханням «написати для нас коротеньку біографію» чеського поета і громадського діяча Карела Гавлічека-Боровського (1821–1856) до запланованого другого номера журналу «Товариш» [т. 49, с. 175]. Український учений мав намір видати на початку 1889 р. згадану під умовною назвою «про Галицьку Русь» збірку праць Ф. Ржегоржа з українського фольклору та етнографії в серії «Moravska biblioteka». Чеський науковець радився з І. Франком щодо назви збірки та коректури статей і мав намір приїхати у цій справі до Львова. Письменник оприлюднив на шпальтах журналу «Товариш» свої переклади епіграм К. Гавлічека-Боровського «Пророк Йова» та «Осторога». Через те, що припинилося видавання «Товариша», у редагованому українським видавцем журналі «Жите і Слово» було опубліковано лише текст «Тірольських елегій». Пізніше, 1901 р., І. Франко окремим виданням оприлюднив у Львові свої переклади К. Гавлічека-Боровського, додавши до них власну передмову і стислий життєпис чеського поета³. У листі також виразно помітна постать чеського історика і політичного діяча Франтішека Палацького (1798–1876). Зауважимо, що Ф. Ржегорж у декількох відписах висловлював Франкові своє настійливе прохання, аби йому не забували надсилати часописи «Зоря» і «Діло»⁴.

У поштовому посланні до дружини О. Ф. Франко з Тернополя (між 19 і 22 червня 1889 р.) І. Франко писав: «Ми були прошлої неділі в Волкові у Дошліх, Ржегорж приїхав, і ми з ним разом поїхали: я, П[авли]к і Каспрович. Були там цілий понеділок <...>, ловили рибу <...>» [т. 49, с. 214].

¹ Ржегорж Ф. Лист до Івана Франка від 28 серпня 1888 р. // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. С. 522–523.

² Там само.

³ Франко А. Д. Листи Івана Франка до Франтішека Ржегоржа як важливе автентичне, фактографічне джерело до студювання українсько-чеських взаємин. С. 63.

⁴ Ржегорж Ф. Листи до Івана Франка // Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. С. 522–524.

У листі до Івана Франка від 22 січня 1894 р. із Праги¹ Франтішек Ржегорж, згадуючи магічний, мальовничий Вовків і ті благословенні часи, коли він там мешкав, пригадуючи пісню, в якій журиться за часом із молодих літ, «який Дністром поплив», зворушливо, ностальгійно, із щемливою елегійністю і душевною теплою писав:

«Милі приятелі, витаю між Вами, адже це були найкращі хвили, коли ми жили в Вовкові. Часом той щем за минулим, ніби хоче розірвати моє серце. Поміж ваших людей я прожив ряд незабутніх хвиль. Повторюю, прожив поміж ваших безконечно добрих, гноблених і як великодній баранчик терплячих людей, ті щасливі хвили. Ох, як я бажаю цьому народові долі і ще раз долі, а разом з тим хотів би залишок свого жебрацького життя провести також з ним². *Моя дорога мати і брат із сестрою тліють на малому цвинтарі волківському, який я багато років тому з пієтизмом описав в журналі "Svetosor". А мені не судилося, щоби той Ваш народ, який я відчував кожним нервом, насипав наді мною могилу-могилочку...* [Виокремлення курсивом моє. — А. Ф.]»³.

В епістолярному посланні до Ф. Ржегоржа від 29 травня 1894 р. письменник зауважив: «Будьте ласкаві прислати в с і с в о ї п р а ц і на виставу. <...> адресуйте пакунок просто на ім'я проф[есора] Шухевича [виокремлення І. Франка. — А. Ф.]» [т. 49, с. 503]. Мовилось, очевидно, про промислову, сільськогосподарську, культурологічну виставку, що відбулась у Львові в червні — серпні 1894 р. (відомості про цю експозицію подав І. Франко в журналі «Народ» (1894, № 16) під рубрикою «Сучасна хроніка (Вистава. Русини і поляки. З'їзди і торжества. Віче мазурське)». До речі, в етнографічному павільйоні виставки, яку організував Володимир Шухевич⁴, експонувалися польські та українські народознавчі видання. У часописі «Жите і Слово» обіцяне в цьому листі оприлюднення бібліографії праць Ф. Ржегоржа з різних причин так і не відбулося.

Останні листи до Ф. Ржегоржа, якого справедливо називали «найліпшим представником чесько-руської взаємности»⁵, написав І. Франко у липні 1895 р., коли він перебував у Празі. 21 липня 1895 р. І. Франко висловив щиросерде бажання зустрітися з етнографом:

¹ Мольнар М. Зустрічі культур : 3 чехословацько-українських взаємовідносин. Братислава : Словац. пед. вид-во в Братиславі, відділ укр. л-ри в Пряшеві, 1980. [542 с.]. С. 46.

² Смоляна Н. Дорога до Ржегоржа // Діалог культур : українсько-чеські літературні взаємини : матеріали наук. семінару / упоряд. О. Лук'яненко ; наук. ред. І. Сварник ; ЛОУНБ. Львів, 2020. [60 с.]. С. 34.

³ Шкраб'юк П. Михайло Павлик та його незвичайний друг, або скарби Франтішека Ржегоржа. С. 40.

⁴ Арсенич П. Володимир Шухевич (1849–1915) : Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність: До 150-річчя від дня народження. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. 87 с.

⁵ Подорож русинів до Праги // Діло. 1891. № 154; [Б. п.] Русини в дорозі до Праги // ZBRUČ. URL: <https://zbruc.eu/node/54062>.

«Дорогий друже! Оце я в Празі. Чую, що Ви також тут. Як би нам побачитися? Я буду нині пополудні в Divadle [театрі (чеськ.). — *Ред.*], завтра рано на виставі, то загляньте до павільйону журналістичного. Поклони від Вашої сестри і швагра!»¹ [т. 50, с. 48].

26-го липня того-таки року у поштовому посланні до колеги український вчений висловив глибокий жаль, що не зміг побачитися з чеським народознавцем, зазначаючи, що «не застав також ані Зібрта, ані Масарика. Сьогодні виїжджаю до Відня, а відти до Львова. Жалую дуже, що не можу заїхати до Вас, але у мене нема ані хвили вільного часу <...>»² [т. 50, с. 48]. До слова, чеський історик культури, бібліограф і етнограф, видавець журналу «Český lid» (що виходив у Празі з другої половини XIX ст.) Ченек (Вікентій) Зібрт (1864–1932) та чехословацький філософ, політичний і державний діяч, перший президент Чехословаччини (1918–1935) Томаш-Гаррік Масарик (1850–1937), з якими листувався І. Франко, були тоді професорами Празького (Карлового) університету. У тексті щойно згаданого останнього листа І. Франка до Ф. Ржегоржа мовилося також про драматичні події в освітньо-науковій сфері життя письменника, якого несправедливо позбавили можливості викладати у Львівському університеті через політичну неблагонадійність:

«Не знаю, чи знаєте вже, що міністерство не затвердило моєї габілітації на доцента руської літератури на університеті. Я не дуже-то й плачу, бо чуюся знов по-старому свобідним. Та все-таки жаль, що не буду міг посвятити своєї праці і сили тому ділу, до котрого найбільше маю охоти»³ [т. 50, с. 48].

Згадки про Ф. Ржегоржа фігурують у листуванні І. Франка з М. Драгомановим, М. Павликом, В. Шухевичем та іншими українськими науковцями, письменниками, митцями, а також із чеськими вченими Адольфом Черним, Іржі Полівкою, Йозефом Коржаном, Ченеком Зібртом та іншими відомими діячами.

Остання прижиттєва епістолярна згадка про Ф. Ржегоржа міститься у листі І. Франка до Адольфа Черного від 29 березня 1899 р.⁴ [т. 50, с. 499]. Видається доцільним також нагадати про тісні особисті і творчі взаємини І. Франка з А. Черни, на запрошення якого український письменник став активним автором журналу «Slovanský přehled». На сторінках часопису він оприлюднив чимало досліджень про українську літературу та про творчість окремих її представників. По смерті

---

¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. Ф. 3 (Іван Франко). № 1171.

² Там само. № 1172.

³ Там само.

⁴ Там само. № 1260; Мольнар М., Мундяк М. Листи Івана Франка до чеських учених і письменників. С. 88.

Ф. Ржегоржа А. Черни умістив на шпальтах цього журналу присвячену світлій пам'яті етнографа статтю «Za Františkem Řehořem»¹.

Франтішек Ржегорж займає помітне місце у когорті видатних чеських учених, громадсько-культурних діячів, які своєю подвижницькою, систематичною, багатогранною, різновекторною працею сприяли розвиткові українського науково-культурологічного життя, поступу в українсько-чеських взаєминах.

У червні 1990 р. наукові установи Львова провели українсько-чеський академічний форум «З історії українсько-чесько-словацьких культурних зв'язків», присвячений 90-річчю від дня кончини Ф. Ржегоржа. 22 жовтня 1999 р. у Львові за участі Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України, Інституту славістики Львівського національного університету імені Івана Франка, товариства «Чеська бесіда» у Львові та Львівського об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка відбулися урочистості, пов'язані з ушануванням 100-ї річниці від часу смерті подвижника розвитку українсько-чеської співпраці. Цього дня проведено наукову академію «Франтішек Ржегорж — речник чесько-української взаємності», а також круглий стіл «Українсько-чеські культурні взаємини: історичний досвід, проблеми, перспективи». Через значний проміжок часу, 12–13 жовтня 2017 р., у Львові відбулася Міжнародна наукова конференція, приурочена до 160-ліття від дня народження Ф. Ржегоржа, під красномовною назвою «“Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем”»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин», співorganizаторами якої стали Інститут Івана Франка НАН України, в якому автор пропонованого дослідження постійно працює з 1 січня 1994 р., Інститут народознавства НАН України, а також Всеукраїнська громадська організація Союз Українок, Українсько-чеське товариство імені Франтішека Ржегоржа і Художньо-меморіальний музей Устияновичів у с. Вовків (директорка установи — Наталія Смоляна). Гучна академічна, культурно-мистецька подія відбулася на високому рівні під патронатом Голови ЛОДА Олега Синютки та Генерального Консула Чеської Республіки у Львові Павела Пешека. Значним науковим досягненням симпозіуму став оприлюднений наприкінці 2017 р. однойменний із назвою академічного симпозіуму збірник наукових праць². Знана чеська дослідниця-ржегоржезнавиця Надя Валашкова (до слова, сестра дружини словацького вченого-україніста Миколи Мушинки), яка надіслала вітальне Слово із ювілейною репрезентацією

---

¹ Černý A. Za Františkem Řehořem // Slovanský přehled. 1900. № 2. S. 99–104.

² «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. : До 160-річчя від дня народження Франтішека Ржегоржа / НАН України. Інститут Івана Франка ; Інститут народознавства ; Всеукр. громад. орг. Союз Українок ; Укр.-чес. т-во ім. Франтішека Ржегоржа ; літ.-наук. ред.: М. Котик-Чубінська; відповід. ред. А. Швець; передм. А. Швець; редкол.: Є. Нахлік (гол.) та ін. Львів : Вид-во «Галич-Прес», 2017. 218 с., 19 с., з іл.

Франтішека Ржегоржа на Міжнародній науковій конференції у Львові (12–13 жовтня 2017 р.) і оприлюднила на шпальтах окресленого вище збірника статтю про чеського етнографа, опублікувала у 2018 р. схвальну рецензію на вихід у світ львівського збірника 2017 р. у журналі «Národopisná revue» («Етнографічний огляд (рев'ю)»)¹.

Перед науковцями сьогодні постає з особливою актуальністю давно назріле, без перебільшення, болісне, не вирішене ще й досі питання послідовного здійснення гідної, академічної, фундаментальної публікації творчого надбання і, за слушним висловом Алли Швець, «належної репрезентації постаті Франтішека Ржегоржа як у Чехії, так і в його другій батьківщині — Україні»² («Русь то моя друга вітчизна, а русини — мої рідні браття»³, — полюбляв промовляти Ф. Ржегорж). На часі масштабне, комплексне, послідовне, глибоко продумане видання (мовиться про чіткий алгоритм чи механізм виважених дій, оптимальних кроків втілення шляхетної публікаторської ідеї) вдячними нащадками, насамперед українськими фахівцями, поціновувачами різнопланової діяльності народознавця, його багатой творчої спадщини, епістолярію й бібліографію творів⁴. До слова, частково, фрагментарно учений уже впорядкував на пропозицію І. Франка «спис» власних праць; до цієї копіткої системної праці, сказати б, у позачасовому дискурсивному вимірі «полілогу епох» долучилися Михайло Мольнар і Марія Мундяк⁵, а також науковці новітнього часу, насамперед Костянтин

¹ Valášková N. Sborník prací k 160. výročí narození Františka Řehoře // Národopisná revue / vydává Národní ústav lidové kultury (Strážnice, ČR). 2018. Roč. 28. Č. 4. S. 332–333. — Recenze na: «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. : До 160-річчя від дня народження Франтішека Ржегоржа. Львів : Вид-во «Галич-Прес», 2017.

² Швець А. «Найліпший представник чесько-руської взаємності» // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 11.

³ Мольнар М. Франтішек Ржегорж — великий друг українського народу (До питання чехословацько-українських зв'язків). С. 133.

⁴ Горак Р. Спадок по Франтішеку Ржегоржу // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 27; Горак Р. Призабуті з Вовкова [про Корнила Устияновича і Франтішека Ржегоржа, яким у земному житті не судилося зустрітись, але містичний, мальовничий, магічний Вовків (а точніше «хутір» чи присілок сусіднього села Кугаєва — Грабник) став для них знаковим, історико-біографічним місцем людського буття і посмертної слави. — А. Ф.]. Львів : ЗУКЦ, 2010. 274 с.

⁵ Бібліографію праць Ф. Ржегоржа див.: Molnár M. Nadšený hlasatel velké družby (K 55. výročí smrti Františka Řehoře) // Praha — Moskva : časopis pro kulturní a hospodárskou spolupráci s SSSR / Československo-sovetský institut v Praze. 1954. R. 4, № 8 (říjen). S. 63–65.

Курилишин¹, дотично — Галина Сварник² і науковий редактор збірника «Діалог культур: українсько-чеські літературні взаємини» Іван Сварник (упорядник Олександра Лук'яненка)³ та інші ретельні вчені «старших поколінь» (зокрема, сучасники чеського народознавця) і модерні дослідники життєдіяльності й творчості Ф. Ржегоржа, серед яких варто неодмінно виокремити таких відомих науковців, культурно-освітніх діячів (літераторів, істориків, народознавців, культурологів, видавців, письменників, авторів спогадів, упорядників видань, мемуаристів), як О. Маковей, А. Черни, Р. Брож, М. Белоус, В. Шухевич, Н. Кобринська, М. Павлик, Ф. Вовк, Л. Куба, Д. Лукіянович, П. Богатирьов, В. Кубійович, М. Неврлі, М. Батіг, П. Арсенич, Р. Біганський, Н. Валашкова (N. Valášková), Р. Горак, М. Кривенко, Б. Зілінський, Ф. Стеблій, А. Д. Франко, П. Шкраб'юк, А. Швець, О. Федорчук, Т. Куцир, Г. Якимів, М. Кріль, О. Ткачук, Н. Смоляна та інші автори, дослідники. Ф. Ржегорж, його творча спадщина, етнографічна колекція, особиста бібліотека, епістолярій у більшій чи меншій мірі або бодай опосередковано фігурують у важливих дотичних працях таких знаних учених, як Ф. Погребенник, Е. Панчук, М. Мороз, Н. Кунанець, О. Дзьобан, О. Осадця, І. Лисенко, М. Галушко, Б. Ревера, Р. Дзьобан, О. Колосовська, а також у дослідженнях (і в рамках «збірних видань») Л. Ковалець, О. О. Франко, В. Моторного, О. Моторного, О. Болюка, Я. Горака, О. Маланчук-Рибак, К. Кріль, В. Погребенника, О. Левицької, І. Пилипів, Л. Шевцової, О. Валенкевич, О. Лук'яненко та інтертекстуальних розвідках інших науковців. Етнографічні статті Ф. Ржегоржа і досі залишаються розпорошеними переважно в чеських журналах. Зрештою, його твердий далекосяжний намір підготувати до друку і видати добросчесно «вистраждану», крок за кроком «скристалізовану», щиро «пелеговану», дбайливо виплекану, ґрунтовно сконструйовану упродовж кількох десятиліть напруженої систематичної діяльності фундаментальну працю усього його життя під промовистою узагальненою назвою «Галицька Русь» — залишився не реалізованим. Таку універсальну, унікальну, широко закроєну народознавчу роботу, на компетентний погляд визнаного у світі ученого «широкого профілю» І. Франка, який, до слова, понад двадцять років науково результативно співпрацював із НТШ (офіційно не визнаною, але, по суті, *de facto* українською Академією наук) та його очільником М. Грушевським, не до снаги було здійснити багатьом досвідченим українським науковцям⁴.

¹ Курилишин К. Часопис «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.) : матеріали до біобібліографістики : у 10 т. / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Дрогобич : Коло, 2015–2022. Т. 1–7; 2015. Т. 1 : 1880–1889. 640 с.; 2015. Т. 2 : 1890–1894. 608 с.; 2015. Т. 3 : 1895–1899. 712 с.; 2018. Т. 4 : 1900–1904. 824 с.; 2019. Т. 5 : 1905–1909. 768 с.; 2020. Т. 6 : 1910–1914. 696 с.; 2022. Т. 7 : 1914–1923. 796 с.

² Сварник Г. Архів товариства «Просвіта»: історія формування, сучасний стан. С. 571–600.

³ Сварник І. Чехи й Україна (за документами ЦДІА України у Львові) // Діалог культур : українсько-чеські літературні взаємини : матеріали наук. семінару. Львів, 2020. С. 4–6.

⁴ Мольнар М. Франтішек Ржегорж — великий друг українського народу (До питання чехословацько-українських зв'язків). С. 128.

Ідея вшанування пам'яті Ф. Ржегоржа в музеї-садибі Устияновичів належала письменникові Р. Лубківському, який згодом став першим Надзвичайним і Повноважним Послом Незалежної України у Чехії. За висловом Н. Смоляної, «була мрія у Романа Лубківського і навіть дуже реальна спроба створити окремий музей Ржегоржа на території садиби Устияновичів»¹, але, на її глибоке переконання, не вистачило політичної волі керівництва Національного музею, філіалом якого тоді був музей Устияновичів. Чимало послідовних, необхідних кроків зробила (треба віддати їй належне) у справі ґрунтовного вивчення бібліотеки чеського українця завідувачка відділу європейської книги XIX–XX ст. ЛННБ імені В. Стефаніка НАН України, кандидатка історичних наук Маргарита Кривенко, яка дослідила і висвітлила у низці праць і виступів на наукових конференціях історію формування книгозбірні Ф. Ржегоржа, розкрила її склад і зміст, простежила драматичну долю, описала сучасний стан збереження. Упродовж наукового відрядження до Праги (2–16 вересня 2018 р.) вона працювала у двох установах: Бібліотеці Національного музею — одній з найбільших і найреспектабельніших за обсягом та джерельно-аналітичною цінністю фондів книгозбірень Чехії, та в Літературному архіві Меморіалу національної писемності, де міститься архівний фонд чеського етнографа. Здобутком плідної наукової подорожі дослідниці стала публікація доволі вагомої археографічно-джерелознавчої статті «У пошуках української книжкової колекції Франтішека Ржегоржа: два тижні у Празі»², наприкінці якої вміщено 22 світлини із фотофіксацією обкладинок, форзаців, титульних сторінок українознавчої книгозбірні етнографа у празькій Бібліотеці Національного музею, а також поштових відкриток, причому на одній «знімці» відображено скромний пам'ятник на могилі ученого. Принагідно варто звернути увагу на те, що з книжковим фондом Ф. Ржегоржа працював український історик у Празі, дослідник чесько-українських взаємин Богдан Зілінський, продовжувач наукових пошукувань свого батька — славіста, літературознавця, фольклориста Ореста Зілінського (1923–1976). На глибоке переконання досвідченої співробітниці ЛННБ імені В. Стефаніка НАН України, «цінність та унікальність його [Ф. Ржегоржа. — А. Ф.] української бібліотеки — в її повноті та репрезентативності»³. Ознайомившись побіжно і водночас, сказати б, наскрізно з українською бібліотекою чеського етнографа, М. Кривенко зробила чіткий і дещо скептичний висновок з окремими важливими оптимістичними «вкрапленнями», що загалом підтверджував попередні здогади про ймовірне прикре розпорошення книжкового фонду вченого, яке переслідувало колекційні набутки народознавця по його смерті як (особливо) в Україні, так і в Чехії:

¹ Смоляна Н. Дорога до Ржегоржа. С. 35–36.

² Кривенко М. У пошуках української книжкової колекції Франтішека Ржегоржа: два тижні у Празі // *Діалог культур : українсько-чеські літературні взаємини : матеріали наук. семінару*. Львів, 2020. С. 7–33.

³ Там само. С. 15.

«Ржегоржева українська книгозбірня, зібрана ним у Галичині у 1877–1890 рр. у кількості 2 тис. книжок і доповнена пізніше її власником у Празі в 1894–1899 рр. (бл. 600 т.)¹, нині розпорошена в основному фонді музейної бібліотеки частково під сигнатурами 79 і 81. Каталогні картки з описом цих видань вліті до Генерального алфавітного каталогу, деякі з них мають позначку “Řehoř”. На основі низки джерел чеської дослідниці [мовиться про бібліотечну співробітницю Павлу Кубошову (Pavla Kubošová). — А. Ф.] вдалося ідентифікувати понад 400 томів книжок та періодики (назв творів, мабуть, в декілька разів більше, оскільки чимала кількість видань переплетена у конволюти). Особливо зворушило те, що на час мого приїзду, всі вони були вилучені зі сховищ поза Прагою, і надані мені для вивчення та оцифрування»².

Але найбільше увага вітчизняної шукачки автентичних «скарбів інтелектуальної власності» Великого Чеха була прикута до автографів. Зокрема, вона ретельно «розпізнавала» дарчі написи відомих діячів українського науково-культурного та суспільно-громадського життя наприкінці ХІХ — початку ХХ ст., якими позначені книжки з празької колекції Ф. Ржегоржа (наприклад, І. Франка, Н. Кобринської, О. Кобилянської, Б. Грінченка, М. Загірньої (дружини Б. Грінченка), В. Щурата, О. Барвінського, М. Павлика, В. Масляка (Залуквича), Б. Дідицького та ін.). Для наочного прикладу подаємо такі яскраві, пам'ятні присвяти: «Щирому», «Дорогому другови» (Іван Франко), «На спомин милих пережитих хвиль в Болехові посилає авторка» (Наталя Кобринська), «Високо поважаному Панови Францішку Ржегожови подає на спомин авторка» (Ольга Кобилянська), «Високоповажаному пану Франц. Ржегоржови ческому літератови въ поминъ воть автора» (Омельян Огоновський), «Славному братови Чеху» (Олександр Барвінський), «Дорогому Приятелеви» (Михайло Павлик)³. Багата рукописна спадщина, автографи народознавця містяться в матеріалах іменного чи особового фонду «Спадщина Ржегоржа» (Pozůstalosti Řehoře), що зберігається в Літературному архіві Меморіалу національної писемності. Згідно з інвентарним описом особового фонду № 1463⁴, у документах якого знайшли віддзеркалення творчі аспекти та приватне життя цієї неординарної Людини⁵, фонд складається, за підрахунками М. Кривенко, із 17 кар-

¹ Мольнар М. Франтішек Ржегорж — великий друг українського народу (До питання чехословацько-українських зв'язків). С. 136.

² Кривенко М. У пошуках української книжкової колекції Франтішека Ржегоржа: два тижні у Празі. С. 14.

³ Там само. С. 17.

⁴ Literární archiv Památníku národního písemnictví — Řehoř František. URL: <http://www.badatelna.eu/fond/2770/zakladni-informace/>.

⁵ František Řehoř (1857–1899) / Zpracoval Dr. Fr. Bařha ; Literární archiv Památníku národního písemnictví. Praha, 1964. 15 s. (Literární pozůstalost ; Č. 611). Edice inv. Č. 105. Інвентарний опис особового фонду чеського народознавця, що його упорядкував дослідник Франтішек Батя, був оприятнений у 1964 р. у серії Меморіалу «Літературна спадщина».

тонних коробок (скринь) і охоплює матеріали періоду 1850–1899 рр.¹ Через обмаль часу зусилля наполегливої дослідниці були спрямовані насамперед на оперативні розшуки та уважне вивчення реєстраційно-облікових документів і довідкового апарату книжкових колекцій Ф. Ржегоржа. Науковиці поталанило у матеріалах скриньки № 14 («Seznamy knih a bibliografie» — «Списки книг і бібліографія») виявити серед 14-ти записників Ф. Ржегоржа за 1874–1899 рр. 8 непагінованих зошитів у кольорових обкладинках із власноруч упорядкованим вичерпним каталогом його празької бібліотеки! У цій захопливій археографічно-атрибуційній епопеї (чи то пак науковій «одіссей») пошуку і фахового «розпізнавання» (або «розшифрування», «розкодування») досвідченим бібліотечним працівником скарбів-«манускриптів» чеського колекціонера-бібліофіла нас насамперед цікавить доля рукописних оригіналів великого корпусу епістолярію, що налічує, за спостереженнями науковиці, майже 700 листів переважно до чеського вченого, серед яких фігурує, зокрема, чомусь раніше «малодоступних» 10 листів-автографів Івана Франка до Ф. Ржегоржа, справді, «вождеденних» для численних фахівців-джерелознавців, особливо франкознавців, завжди охочих до *автентичного опрацювання* (а не в копіях: рукописних чи фотокопіях) безцінних артефактів. Це кореспонденція від окремих осіб і різних інституцій та установ, що підтверджує усталену думку серед ржегоржезнавців про дуже розгалужені тривкі контакти чеського українця з Галичиною. М. Кривенко згадує у статті про те, що вона ретельно переглянула листування першого бібліотекаря НТШ у Львові (1897–1904) Михайла Павлика з його духовним побратимом, ментально, корпоративно (позаяк обидва були бібліотекарями) близьким йому чеським етнографом², з яким він щиро, вірно приятелював протягом тривалого часу³. Дослідниця ознайомилася також зі змістом кореспонденції Ф. Ржегоржа, пов'язаної із львівською «Просвітою» (7 листів, написаних упродовж 1890–1897 рр.)⁴, які містять подяки за книжки, що їх великий друг українського народу передавав поштовими бандеролями до своєї чеської бібліотеки у Львові, та повідомлення про надіслані «Просвітою» видання для його українознавчої книгозбірні у Празі. Відтак М. Кривенко висловила обережні оптимістичні сподівання на те, що, «поза сумнівом, названі вище матеріали з архівного фонду чеського етнографа і бібліофіла стануть неоціненним документальним джерелом для наукової реконструкції

¹ Кривенко М. У пошуках української книжкової колекції Франтішека Ржегоржа: два тижні у Празі. С. 19.

² Korespondence přijatá : Pavlyk, Mychajlo, 1887–1899 // Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze. Č. fondu 1463 : Řehoř František.

³ Брож Р. З листування Фр. Ржегоржа з М. Павликом // Slovansky Přehled. 1903. № 3. S. 369–372; Брож Р. Пробудження малоруського народу // Slovansky Přehled. 1904. № 10. S. 257–263.

⁴ Korespondence přijatá : Lvov — Kancelarija Tovarystva Prosvita, 1894–[18]96 // Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze. Č. fondu 1463 : Řehoř František; Korespondence přijatá : Lvov — Tovarystvo Prosvita, 1890–1897 // Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze. Č. fondu 1463 : Řehoř František.

історії формування його книжкових збірок та для глибшого аналізу їхнього складу та змісту»¹. Наприкінці фактологічної, концептуальної, джерелознавчо-археографічної розвідки відома в академічних українсько-чеських колах дослідниця чітко запевнила поціновувачів творчого життєпису вченого, що одним із першочергових кроків високодостойного вшанування легендарної для українців, монументальної, альтруїстичної постаті Ф. Ржегоржа в Україні стане, як і передбачено домовленістю між ЛННБ імені В. Стефаніка НАН України та Генеральним консульством Чеської Республіки у Львові, ілюстроване науково-популярне видання, присвячене видатній персоналії та його бібліофільському сегменту життєдіяльності на тривкому базисі вже достеменно вивчених матеріалів, а також тих архівних «паперів», що ще потребують належного студіювання у відповідних інституціях Праги та Львова². Нагадаємо також, що напередодні 120-річчя з дня кончини чеського етнолога Ф. Ржегоржа колектив Етнографічного відділу Історичного музею у складі Національного музею у Празі підготував експозицію «Stará Ukrajina Františka Řehoře» («Стара Україна Франтішека Ржегоржа»), яка розпочала роботу 4 жовтня 2019 р. у приміщенні колишнього літнього палацу Кінських. Виставка тривала до 30 травня 2020 р. Співорганізатором експозиції став Інститут народознавства НАН України, який представили (станом на початок жовтня 2019 р.): науковий співробітник відділу народного мистецтва, кандидат мистецтвознавства Олег Болюк³ та докторантка відділу історичної етнології, кандидатка мистецтвознавства Олена Федорчук, яка у повідомленні про знакову народознавчу подію у фаховому часописі «Народознавчі зошити»⁴ констатувала: «Виставкою “Стара Україна Франтішека Ржегоржа” розпочалася об’ємна праця по виявленню, атрибутуванню та оприлюдненню усіх зібраних Ф. Ржегоржем пам’яток народної культури українців. Логічним продовженням виставки стане підготовка й публікація ілюстрованого видання у форматі розширеного каталогу. Для максимального вичерпного виявлення та розгорнутої атрибуції усіх зібраних Ф. Ржегоржем виробів буде застосовуватися методика зустрічних міждисциплінарних досліджень. Одночасно вивчатимуться архіви ученого (авторські нотатки, листування) та проведитиметься етнологічний та мистецтвознавчий аналіз зібраних ним артефактів»⁵.

---

¹ Кривенко М. У пошуках української книжкової колекції Франтішека Ржегоржа: два тижні у Празі. С. 21.

² Там само. С. 25.

³ Болюк О. Актуальність українсько-чеського науково-дослідного проекту «Колекція творів українського народного мистецтва у фондосховищах Національного музею в Празі: класифікація та атрибуція» // «Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем»: Франтішек Ржегорж у парадигмі українсько-чеських культурних взаємин : зб. наук. пр. С. 105–111.

⁴ Федорчук О. Відкрилася виставка «Стара Україна Франтішека Ржегоржа» // Народознавчі зошити. 2019. № 6. С. 1738–1740.

⁵ Там само. С. 1740.

О. Федорчук також зазначила, що поряд із науковими дослідженнями проводитиметься високоякісна фотофіксація артефактів, що пізніше дасть змогу запровадити віртуальну базу колекції Ф. Ржегоржа. Співпраця у форматі об'єднаного академічного колективу між чеськими музейниками під керівництвом директора Етнографічного відділу доктора Яна Погунека (та за участі чеської етнологині Наді Валашкової) і вітчизняними науковцями розрахована на період 2019–2023 рр. у рамках виконання підписаного Меморандуму про професійну співпрацю упродовж 2019–2024 рр. між Інститутом народознавства НАН України (пр. Свобода, 15, Львів, 79000, Україна) та Національним музеєм у Празі (Václavské náměstí 68, 110 00, Praha 1, Česká Republika, ІС : 00023272)¹.

Серед активних сучасних популяризаторів ще й досі маловідомої (для багатьох, хай як це парадоксально звучить, науковців) персоналії чеського народознавця, а також ревних, щирих прихильників і дослідників справи зміцнення українсько-чеських культурологічних взаємин² варто неодмінно згадати голову Товариства «Чеська бесіда» у Львові Євгена Топінку, одного з авторів дописів та упорядника «Збірника статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків» (Львів, 2007)³, знаних викладачів вищої школи О. Дрбала, М. Кріль, А. Моторного, що підготували і видали текст лекцій під назвою «Галичина та Чехія ХІХ — 20–30-і рр. ХХ ст.» (Львів, 1992)⁴, і які разом із В. Моторним⁵ і Є. Топінкою уклали пізніше науково-допоміжне видання «Чехи в Галичині. Бібліографічний довідник» (Львів, 1998)⁶, а також В. К. Житника⁷, Ю. В. Луцького⁸ та інших учених.

¹ Федорчук О. Відкрилася виставка «Стара Україна Франтішека Ржегоржа» // Народознавчі зошити. 2019. № 6. С. 11740.

² Неврлі М. Іван Франко і чеська культура / пер. з чес. мови С. Масляка // Іван Франко : Статті і матеріали. 1956. 36. 5. С. 216–246.

³ Топінка Є. Кореспонденція Франтішка Ржегоржа до Володимира Шухевича // Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків / Євген Топінка і кол. Львів : Центр Європи, 2007. Ч. 1 : До 140-річчя утворення т-ва «Ческа беседа» у Львові (1867–2007). С. 116, 117; Топінка Є. Франтішек Ржегорж — чеський речник української культури // Високий Замок. Львів, 1999. 14 груд.

⁴ Галичина та Чехія ХІХ — 20–30-і рр. ХХ ст.: Текст лекцій / О. Дрбал, М. Кріль, А. Моторний. Львів : ЛДУ, 1992. 40 с.

⁵ Моторний В. Листування українських письменників у Празькому літературному архіві // Українське літературознавство. 1968. Вип. 4. С. 163–170.

⁶ Чехи в Галичині. Бібліографічний довідник / упоряд. О. Дрбал, М. Кріль, А. Моторний, В. Моторний, Є. Топінка / [за ред. Є. Топінки ; худож. оформ. т-ва «Чеська бесіда»]. Львів : Центр Європи, 1998. 120 с. Див. також відповідний контекст у дослідженні: Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні. Київ, 1998. 80 с.

⁷ Житник В. К. Чехи України // Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні. Київ, 1995. С. 92–112.

⁸ Луцький Ю. В. Чехи на Україні (1917–1933) // Вітчизна. 1994. № 3/4. С. 122–128.

Вагомий науково-креативний набуток, великий масив епістолярної спадщини (як архівні, так і оприявлені вже сегменти листування) амбасадора українства в Чехії Ф. Ржегоржа (якого влучно, красномовно нарекли «апостолом слов'янського єднання»), зокрема його кореспонденція з І. Франком, М. Павликом, В. Шухевичем, є важливим, невичерпним пропосографічним, фактологічним, автентичним, інтертекстуальним джерелом, глибоким проблемно-тематичним річищем для аналітично-концептуального дослідження, багатопланового, різнопланового, наскрізного вивчення багатьох подій, колізій, перипетій творчого життєпису вченого та діяльності широкого кола його сучасників, а також до ґрунтового, комплексного, академічного студіювання розвитку українсько-чеських взаємин.

Наприкінці нашої розвідки подаємо декілька яскравих, характерних, сказати б, візуально-портретних висловлювань сучасників Ф. Ржегоржа, присвячених змалюванню його людських чеснот, що красномовно доповнюють і узагальнюють життєписний образ видатного чеського українця¹. Так, Денис Лукіянович, зокрема, пригадував: «Мене полонила його невимушена, витончена чемність»². Людвик Куба підкреслював, що «це була божественна людина»³. Науковець Карел Калал зазначав: «Чоловік середнього зросту, худенький, хворий, скромно вдягнений, на голові мав <...> капелюх з широкими крисами і відразу завоював мої симпатії. <...> Його любов до народу мала форму якогось палкого обожування. Він приїхав з Галичини, де жив кілька років, і розказував, як тяжко йому було прощатися з русинами...»⁴. Близький друг, щирий приятель Великого Чеха М. Павлик, розставляючи україноцентричні, патріотичні акценти, зокрема, писав: «Франтішек Ржегорж не займався політикою, але був прихильний праці для добробиту й просвіти руського народу в его власній простій мові і в напрямку русько-українським, а не москальофільським»⁵.

А завершити пропоновану розвідку видається дуже доречним компліментарною, ба навіть глорифікаційною, промовистою, пророчою і проречистою, концептуальною меморіальною згадкою про непересічну постать, унікальну для української нації особистість Ф. Ржегоржа⁶, що фігурує наприкінці статті Івана Франка «До історії чесько-руських взаємин» (уперше опубліковано чеською мовою в журналі «Slovansky přehled», 1901, № 4):

---

¹ Шкраб'юк П. Михайло Павлик та його незвичайний друг, або скарби Франтішека Ржегоржа. С. 39.

² Лукіянович Д. Спогади про Франтішка Ржегоржа // З історії чехословацько-українських зв'язків. Братислава, 1957. С. 649.

³ Віночок шани // Нове Життя [Чехо-словацька Федеративна Республіка, або Чехословаччина]. 1990. 1 черв.

⁴ Там само.

⁵ Громадський Голос. 1899. 15 жовт.

⁶ Смоляна Н. Дорога до Ржегоржа. С. 35.

«Закінчу сей нарис згадкою про чоловіка, якого ім'я нерозривно зв'язане з історією чесько-руських зносин 1880–1900 років, — Франтішка Ржегоржа. Його передчасна смерть була для галицьких русинів, може, більшою стратою, ніж для чехів. Чехія дала нам в ньому не тільки розумного, невтомного і різностороннього збирача-етнографа, не тільки пильного і тямучого посередника, що, знайомлячи чехів з нашим народом, не переставав також знайомити нас з чехами, їх письменством і їх високим та інтенсивним культурним життям. У Фр[антішеку] Ржегоржі дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем, повним високого ідеалізму, без сліду якої-небудь партійної доктрини, цілим серцем відданого службі одного високого діла — пізнання правди і домагання до її побіди. Ржегорж писатель і учений забудеться, але пам'ять про Ржегоржа-чоловіка з його щирою дитячою душею, чоловіка, якого знала і любила вся галицька Русь, та пам'ять переживе його писання» [т. 33, с. 141].

CREATIVE, EPISTOLARY, PERSONAL RELATIONSHIPS BETWEEN IVAN FRANKO AND THE CZECH SPOKESMAN OF UKRAINIAN SCIENCE AND CULTURE FRANTISHEK RZHEGORZH

Andriy FRANKO

The author of a source study, multi-layered, multi-vector subsection of a monograph researched a wide range of creative, epistolary, personal relationships between Ivan Franko and the Czech ethnographer, a great friend of the Ukrainian people Frantishek Rzhigorzh. The key emphasis of multidimensional study is on the highlighting, textual, scientific source study of the problem-thematic content of the correspondence between Ivan Franko and Frantishek Rzhigorzh. There is fragmentarily illuminated F. Rzhigorzh's figure as a zealous, systemic collector of books on the base of the scholar works of M. Kryvenko, R. Bigans'kyi, R. Horak, N. Valashkova, N. Kunanets, A. D. Franko, reports and bibliological materials of O. Makovey and indirectly related articles which were written by H. Svarnyk, I. Lysenko, N. Halushko, P. Shkrabyuk, A. Shvets and other professional researchers. The key stages in the history of the formation of his library are depicted on the basis of the expedient involvement of archival sources and the main, defining aspects of its composition and content are selectively revealed, its dramatic fate is traced. The current state of preservation of scholar's personal library is described in the main, marker features.

A significant, weighty scientific and creative heritage, a large array of epistolary messages (both archival, little-known, and already published segments of correspondence) of «the Ambassador of Ukraine in the Czech country» F. Rzhigorzh (who was aptly, eloquently called the «apostle of Slavic unity») from I. Franko, M. Pavlyk, V. Shukhevych, is an important, inexhaustible proposographic, authentic, intertextual source, a deep factual channel to a holistic, analytical and conceptual study, a frontal, diverse, through study of

many events, collisions and activities of a wide range of his contemporaries, as well as to a thorough, comprehensive, academic study of the development of Ukrainian-Czech relations.

Keywords: personal library, ethnographic collection of Frantisek Rzhgorzh, dramatic fate of the book collection, correspondence with Ivan Franko, folkloristics, correspondence, epistolary heritage, archival funds.

ФРАНТИШЕК РЖЕГОРЖ — ВЕЛИКИЙ ДРУГ УКРАЇНИ

Наталія СМОЛЯНА

У листі до Івана Франка від 22 січня 1894 року з Праги Франтішек Ржегорж, згадуючи Вовків і ті часи, коли він там мешкав, пригадуючи пісню, де виспівується жаль за молодими літами, котрі Дністром поплили, писав:

«Милі приятелі, витаю між Вами, адже це були найкращі хвили, коли ми жили в Вовкові. Часом той шем за минулим, ніби хоче розірвати моє серце. Поміж ваших людей я прожив ряд незабутніх хвиль. Повторюю, прожив поміж ваших безконечно добрих, гноблених і як великодній баранчик терплячих людей, ті щасливі хвили. Ох, як я бажаю цьому народові долі і ще раз долі, а разом з тим хотів би залишок свого жебрацького життя провести також з ним. *Моя дорога мама, брат з сестрою тліють на вовківському кладовищі, про що я з нієтизмом писав у Svetozori. Мені не судилось, щоб ваші люди насипали і наді мною могилу...*» [Виокремлення курсивом у цитаті моє. — Н. С.]

З вікна кімнати, яка присвячена Франтішеку Ржегоржу, в музеї Миколи і Корнила Устияновичів у селі Вовкові видно пагорб, по якому звивається польова дорога до Грабника. Це присілок Вовкова, в якому зараз 16 хат (і навіть декілька палаців), гарні краєвиди і ліси, ліси... Природа первісна. Десь на якихось паперах ця місцевість позначена як заповідник, але це ніц не значить для тих, хто там живе. Там, на Грабнику, в палаці, що належав ордену Бенедиктинок і від якого не залишилося нічого, впродовж десяти років жив Франтішек Ржегорж із родиною (батько, мати, брати, сестри, швагро). Вони орендували землі і з того жили. Очевидно, що не самі тяжко гарували на полі, а винаймали до роботи місцевих селян, платили їм за це та ще й мали на прожиття і утримання своїх маєтків у Чехії.

Метричні книги дають багато цікавої інформації про родину, одруження і смерть родичів Франтішека, але сказати точно, коли у Вовків (Грабник) прибули Ржегоржі, неможливо. Перша згадка — 1879-й рік.

Та зрештою, з'ясування цієї інформації не є завданням цієї публікації.

Знаємо, що 10 років прожив там Ржегорж і саме звідти почався як етнограф, фотограф, письменник (spisovatel z Volkova, як себе сам називав чи ідентифікував), громадський діяч, збирач старовини й великий друг України, якої на мапах географічних ще не було.

Іван Франко у своєму нарисі «До історії чесько-руських взаємин», який уперше був опублікований чеською мовою в № 4 журналу «Slovanský přehled» за 1901 рік, згадав Ржегоржа серед найвидатніших особистостей, які долучилися до скріплення плідних чесько-українських зв'язків, а наприкінці статті зазначив:

«Закінчу сей нарис згадкою про чоловіка, якого ім'я нерозривно зв'язане з історією чесько-руських зносин 1880–1900 років — Франтішка Ржегоржа. Його

передчасна смерть була для галицьких русинів, може, більшою стратою, ніж для чехів. Чехія дала нам в ньому не тільки розумного, невтомимого і різностороннього збирача-етнографа, не тільки пильного і тямучого посередника, що, знайомлячи чехів з нашим народом, не переставав також знайомити нас з чехами, їх письменством і їх високим та інтенсивним культурним життям. У Фр. Ржегоржі дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем, повним високого ідеалізму, без сліду якої-небудь партійної доктрини, цілим серцем відданого службі одного високого діла — пізнання правди і домагання до її побіди. Ржегорж писатель і учений забудеться, але пам'ять про Ржегоржа — чоловіка з його широко дитячою душею, чоловіка, якого знала і любила вся галицька Русь, та пам'ять переживе його писання» [т. 33, с. 141].

Часто вдивляючись у цю польову дорогу і часто по ній ідучи, думаю про те, як нею колись ходив Ржегорж. А що ж його до Вовкова манило? Костел? Греко-католицький священник о. Бажанський, який був патріотом і любив музикувати? Чи, може, чарівна Олеся, дочка отця, яка стала ідеалом для Франтішека чи не на все життя?

Ідея про увічнення пам'яті Франтішека Ржегоржа в Музеї-садибі Устияновичів належала видатному Романові Лубківському, який з великою любов'ю ставився до чехів, дружив із багатьма відомими діячами культури й політики і згодом став першим Надзвичайним і Повноважним послом Незалежної України у Чехії.

Перший оригінальний експонат був дарунком від Р. Лубківського — це примірник першого тому Оттового наукового енциклопедичного словника 1888 р., де Ржегоржа згадано як письменника з Вовкова.

Була мрія чи ідея у Романа Лубківського і навіть дуже реальна спроба створити окремий музей Ржегоржа на території музею-садиби Миколи і Корнила Устияновичів.

Не було, як кажуть, політичної волі керівництва Національного музею, філіалом якого був музей Устияновичів. Відтоді пролетіло, як батою цвяхнуло, 30 років і, оглядаючись назад, з сумом констатую, як мало зроблено. Хоча... Відбувались конференції, виставки, вийшла друком повість Романа Горака «Призабуті з Вовкова» про Корнила Устияновича та Франтішека Ржегоржа, які у земному житті не зустрілися, хоч Вовків став для них знаковим місцем.

Були дослідження наукові й не дуже наукові...

Були студентські практики й дипломні роботи, присвячені Ржегоржу.

3-поміж кращих дослідників гріх не згадати Євгена Топінку, голову Товариства «Beseda», який видав у 2007 році дуже цінну роботу — «Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків». А передовсім він був великим популяризатором Франтішека.

Розповідали мені члени Товариства, що під час однієї з подорожей автобусом у Чехію, Євген Топінка запитав, хто знає ім'я Ржегоржа.

— Ніхто.

— А хочете знати?

— Тааак!

І впродовж двох годин у нічному автобусі він вів їх до Ржегоржа.

— Я вас не заколивав?

— Ні! Ще, будь-ласка, говоріть...

Це було перше знайомство. А далі вже у Чехії побували на могилі Ржегоржа, на вечорах. Створено з ініціативи Ореслави Хомик і Галини Шиманської українсько-чеське товариство імені Франтішека Ржегоржа, яке провело II Міжнародну конференцію і організувало виставу «Дала нам Чехія чоловіка із золотим серцем» у філармонії при переповненій залі. Було достойне представництво, звучала музика і Слово про Франтішека Ржегоржа.

Зреалізований проєкт ГО «Калиновий рай» «Школа навчання для дорослих імені Франтішка Ржегоржа у с. Вовків». У рамках цього проєкту, за фінансової підтримки Чехії, було зроблено багато корисних справ. Зокрема, видані й перевидані книги, встановлено на цвинтарі у с. Вовкові меморіальний знак на місці поховань матері, брата й сестри Ржегоржа, і у старовинній церкві Введення в Храм Богородиці за упокій їхніх душ о. Петро Терлецький читає молитви.

Якось собі порахувала приблизно скільком людям ми, музейники, через екскурсії, виставки та інші заходи відкрили ім'я Франтішека Ржегоржа. Вийшло 8400!!! Не всі зерна сходять, але сівачів більше.

Усе те, що ми любимо, колись помре, але відродиться в іншій іпостасі. Так і ми повертаємо Ржегоржа, який так нас любив, до себе повертаємо тим, що починаємо любити свою історію, відроджуємо пам'ятки і пам'ять. І найважливіше, що буде завжди присутня з нами його любов.

РЕЦЕНЗІЯ

ЛІЛІЯ ГУЛЕВИЧ — АВТОРКА ПЕРШОЇ КНИЖКИ ПРО МИКОЛУ УСТІЯНОВИЧА

Галина САБАТ

Прийміть, о Ліліє, мою сердечну шану
І том, присвячений «моєму» Маркіяну.
«Мій» Маркіян і «Ваш» із Миколаєва Микола —
Це славні Вчителі, висока школа!
Вони й сьогодні дбають, двохсотлітні,
Про Ваші вересні і мої квітні.

Михайло Шалата

4 вересня 2021 року Лілії Олексіївні Гулевич — кандидатці філологічних наук, доцентці кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка — виповнилося б 70 років. Ювілей святкувати не судилося, бо у Великодній Понеділок, 20 квітня 2020 року, її світла душа помандрувала до Дому Небесного Отця.

Лілія Олексіївна народилася 4 вересня 1951 р. у селі Вороблевичах Дрогобицького району в родині вчителів: мати, Іванна Гулевич (1910–1977), і батько, Олексій Гулевич (1892–1979), працювали директорами сільських шкіл. Смаки й уподобання дівчини формувалися в атмосфері любові до рідного слова, фольклору. Тому після закінчення Дрогобицької школи № 5 у 1968 р. вона, не вагаючись, вступила на філологічний факультет Ужгородського державного університету й обрала свою майбутню спеціальність — українську філологію. Після закінчення університету працювала вчителькою української мови та літератури Берегівської середньої школи Закарпатської області (1973–1975) і Дрогобицької середньої школи № 4 Львівської області (1975–1992). У 1979 р. Лілія Гулевич вступила до Ленінградського інституту живопису, скульптури й архітектури на заочну форму навчання (спеціальність «Історія і теорія образотворчого мистецтва»). У 1985 р. їй присвоєно кваліфікацію «мистецтвознавець».

Відтак любов до української словесності, повсякчасні й різноманітні зацікавлення творчістю знаних майстрів художньої літератури приводять Л. Гулевич на філологічний факультет Дрогобицького педуніверситету. Палке захоплення українською літературою помітив професор Михайло Шалата, з яким молоду педагогиню познайомила її улюблена вчителька Катерина Микитівна Болотнікова у 1978 році. Згодом, на зорі нашої державності, професор запропонував їй ознайомитися із творчістю українського письменника-романтика, автора популярної в народі пісні «Верховино, світку ти наш», «одного з перших будителів нашого народного духу» (І. Франко), священника Миколи Устияновича, друга й продовжувача справи зачинателя українського національного відродження в Галичині Маркіяна Шашкевича, і навіть запросив її перейти працювати на кафедру української літератури, якою тоді керував. Пропозицію зробив у Києві на II з'їзді Товариства української мови, який відбувався з 29 вересня по 1 жовтня 1990 року. Лілії Олексіївні шкода було полишати школу, тому погодилася працювати лише на частину ставки. Проте підтримка професора Шалати, доброзичливе ставлення членів кафедри сприяли тому, що вже 1992 р. вона повністю перейшла на роботу в університет (тоді ще інститут).

Далі — праця над дисертацією про Миколу Устияновича, під керівництвом професора Шалати, який і сам доклався до популяризації його спадщини, ініціювавши в Києві перше зібрання поезій визначного західноукраїнського письменника (помертвих публікацій його творів було лише три: у колективних збірниках, остання — 1913 р.). Видання поетичної спадщини (М. Устиянович залишив близько 90 віршованих творів), яке побачило світ у 1987 р., відкриває передмова вченого «Будитель народного духу», наприкінці збірки — розлогі коментарі, в яких подано відомості, де й коли вперше твір було надруковано. (До речі, повного зібрання творів письменника, на жаль, не маємо).

Постать Миколи Устияновича, автора перших п'єс у Галичині, перших повістей в українській літературі, завжди перебувала в полі зору дослідників українського романтизму, однак жоден із них не спромігся на окрему працю. Виняток становить роман-есе «Микола Устиянович» (1984) Романа Горака та Ярослава Гнатива, побудований на багатому архівному матеріалі, але це все-таки художньо-документальний твір.

Лілія Гулевич 2008 р. успішно захистила у Львівському Франковому університеті кандидатську дисертацію «Микола Устиянович і його творчість у контексті літератури українського романтизму» (першим опонентом дослідження виступив відомий франкознавець Валерій Корнійчук), а в 2011 році опублікувала в Дрогобичі монографію «Микола Устиянович. Життя і творчість».

Нині, коли в літературознавчій науці бачимо сильний крен у бік літератури постмодернізму, дослідницький інтерес до початків нашого літературного (духовного) відродження особливо вітається, — прецінь, історичний досвід певною мірою може бути корисний у наш неспокійний час, коли відбувається боротьба

за державний суверенітет України. Монографія Л. Гулевич присвячена передусім одній із найважливіших проблем української історії — національному відродженню в умовах австрійського панування. Це був час прискореного інтелектуального розвитку суспільства. Зміни, які відбувалися в духовному житті, виявлялися у нових соціальних потребах, формуванні загальнонаціональних вартісних орієнтирів. Це однаково стосувалося і міста, і села, з тією різницею, що у віддалених регіонах, переважно гірських, носіїв культури було обмаль, і книжки, пресу читало дуже обмежене коло людей. Найбільшим авторитетом користувався місцевий священник. Тому не випадково саме священниче середовище зробило визначальний поступ у справі українського національного Відродження, передовсім його культурної складової. Власне, цей сюжет Л. Гулевич спробувала дослідити крізь призму літературної творчості М. Устияновича. В естетиці письменника авторка слушно виділила два головні аспекти — національний і християнський (другий — пам'ятаючи, що письменник був священником). Дуже важливо, що Л. Гулевич представила М. Устияновича як «цілого чоловіка», бо різні оцінки особи письменника можна знайти в історії літератури у зв'язку з його причетністю у літньому віці до москвофільства. А він таки немало заслужений перед нашою українською культурою!

Наукова цінність монографії зумовлена ще й тим, що об'єктом дослідження стали не лише поетичні й прозові твори М. Устияновича, його літературно-критичні та публіцистичні статті, епістолярій, біографічні матеріали, спогади сучасників, видані в різні роки, а й уперше введені в науковий обіг рукописи письменника й документи, що зберігаються в бібліотеках та архівах.

Структура монографії дуже добре продумана: крім вступу, в ній є ще три основних розділи з відповідними підрозділами й параграфами. Присвячені вони світоглядним домінантам та естетичним координатам художнього світу М. Устияновича, комплексному аналізу поезії й художньо-стильової своєрідності його прози.

У першому розділі «Творча постать Миколи Устияновича в умовах національно-культурного відродження Галичини 30–50-х років XIX століття», який має вступний характер, з'ясовано риси означеної епохи й ті її особливості, що вплинули на формування М. Устияновича як особистості. Найбільше місця в цій своєрідній інтродукції відведено діяльності «Руської трійці» та історії видавання «Русалки Дністрової».

Другий розділ монографії «Поетичний світ Миколи Устияновича» вибудований на тезі, що в художньому мисленні Устияновича відбито мистецький рівень тогочасних галицьких поетів і водночас його твори позначені новаторством форми й змісту. Період творчої діяльності М. Устияновича 1848–1849-х рр. авторка вважала вершинним і осмислювала його як модель культурно-національної стратегії.

Третій розділ має назву «Художньо-естетичні парадигми та стильові особливості прози Миколи Устияновича». Важливим є спостереження Л. Гулевич щодо зображення у прозових творах письменника життя, побуту і звичаєвості бойків як

етнографічної групи українців. Акцентована увага на географії описів, краєвидах Карпат — тих чинниках, які впливали на формування характеру й звичаєвості горян. Найбільше місця в монографії відведено кращим прозовим творам письменника — повістям «Мість верховинця» і «Страсний четвер». Авторка вважала, що перша повість Устияновича «Старий Єфрем» розкриває світоглядно-філософські позиції письменника, а «Страсний четвер» є найцікавішим гостросюжетним твором нової української прози в Галичині середини ХІХ ст. На думку Л. Гулевич, в оповіданнях «Допуст Божий», «Толкущему отверзется» увиразнюється життєве кредо письменника — «молись і трудись». До малої прози М. Устияновича дослідниця відносить новаторський нарис «Ніч на Бержаві», в основу якого, як вважають Р. Горак та Я. Гнатів, лягли спостереження письменника під час мандрівки Закарпаттям, яке належало тоді Угорщині. Творчість Устияновича в монографії, як зазначалося, характеризується з урахуванням природи українського романтизму, проте авторка зробила висновок, що в прозі цього автора романтичний первень поєднується з рисами просвітництва, сентименталізму, реалізму, бідермаєру.

Важливо, що Л. Гулевич акцентувала увагу на зацікавленнях письменника загальним розвитком європейського літературного процесу середини ХІХ ст. (засвідчують це його переклади й переспіви з чеської, польської, хорватської, німецької та російської літератур), що позначилося на гнучкості його художнього мислення у процесі еволюційного розвитку, зокрема, на поєднанні вальтерскоттівських мотивів із бойківськими фольклорними джерелами й загалом — стильовому синкретизмі.

Як великий позитив монографії слід відзначити, що Л. Гулевич, виявляючи ідейно-естетичні засади творчості М. Устияновича (позначені рисами глибокої релігійності й усвідомленого патріотизму), не втрачала рівня філологічного аналізу художнього тексту. Можливо, місцями вартувало розширити контекст. Скажімо, якщо у творах М. Устияновича наявні язичницькі мотиви й образи, на чому акцентувала у своїй книзі авторка, то про це варто було вести мову докладніше, як про своєрідність фольклоризму письменника.

Навіть сьогодні багатьох літературознавців, що ставлять собі за мету дослідити творчу індивідуальність письменника, підстерігає небезпека описовості, Л. Гулевич пішла інакшим шляхом. Досконало володіючи конкретним відомим і маловідомим матеріалом, прозовим і поетичним, а також розвинутим аналітичним мисленням, авторка монографії зробила присутні висновки. Вона простежила творчі зв'язки М. Устияновича з попередниками (М. Шашкевич) і наступниками (Ю. Федькович, І. Франко), при цьому, аналізуючи творчість письменника на тематичному, сюжетному, жанровому і стильовому рівнях, не випустила з уваги власне оригінального. Книжка Лілії Гулевич, яку їй судилося написати напередодні 200-річчя від дня народження Миколи Устияновича та побратима письменника Маркіяна Шашкевича, стала знаковою подією в українському літературознавстві. А тепер, коли громадськість відзначала 210 років від дня народження М. Устияновича, ця монографія

з особливою актуальністю привернула до себе увагу, як засвідчила Міжнародна наукова конференція «Будитель нашого народного духу», що відбувалася 21 вересня 2021 р. на Різдво Пресвятої Богородиці в селі Вовкові на Пустомитівщині, де отець Микола Устиянович служив Богові та людям упродовж 1838–1840 рр. Усе своє науково-творче життя авторка монографії присвятила цій темі й стала тут неперевершеним авторитетом, що визнали учасники конференції, які неодноразово покликалися на її доробок.

Книга Л. Гулевич містить дедикацію: «Світлій пам'яті моїх батьків Іванні та Олексію Гулевич присвячую». До слова, Лілія Олексіївна рано осиротіла: коли мала 26 років — пішла з життя мама, в 28 — тато. Вона була єдиною дитиною. Донька вчителів також стала вчителькою, Учителькою із сонцем на вустах. Її педагогічний талант поєднувався з неймовірною працьовитістю і наполегливістю. Улюбленим курсом Лілії Олексіївни була «Методика викладання української літератури». Вона підготувала низку методичних посібників, численні наукові статті, що друкувалися у фахових виданнях України, була активною учасницею наукових конференцій. Література, викладання були її життям. Охоче ділилася інформацією і цінними книгами з колегами та студентами. Вона притягувала до себе внутрішньою душевною красою, щодня даруючи людям, які її оточували, клаптик неба. Лілія Олексіївна вміла глибоко співчувати, поспішала на допомогу тим, хто її потребував. Вона дуже любила туристичні мандрівки і була справжньою донькою своєї землі, з якої черпала щедрість і добро. Обожнявала квіти, висаджувала їх біля свого будинку в життєдайному різноманітті. І сама мала душу, як білу лілію, що суголосне з її ім'ям.

Авторський колектив

- Бойко Надія**, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.
- Горак Яким**, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії музики Львівської національної музичної академії імені М. Лисенка; старший науковий співробітник Меморіального музею Станіслава Людкевича у Львові.
- Дерев'яна Мирослава**, наукова співробітниця відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України.
- Коваль Андрій**, викладач кафедри графічного дизайну Львівської національної академії мистецтв.
- Котик-Чубінська Марія**, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу літературного процесу та компаративістики Інституту Івана Франка НАН України.
- Легкий Микола**, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України; професор кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Набитович Ігор**, доктор філологічних наук, професор кафедри слов'янського літературознавства Університету імені Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща).
- Нахлік Євген**, доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, директор Інституту Івана Франка НАН України.
- Пилипчук Святослав**, доктор філологічних наук, професор кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка, директор Інституту франкознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Сабат Галина**, докторка філологічних наук, професорка кафедри романської філології та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Салій Олександра**, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України; доцентка кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Смоляна Наталія**, директорка Музею-садиби Миколи і Корнила Устияновичів у селі Вовків.
- Сокіл Ганна**, докторка філологічних наук, професорка кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка.
- о. Петро Терлецький**, адміністратор церкви Введення у храм Пресвятої Богородиці у селі Вовків; богослов, завідувач кафедри Біблійних наук Українського католицького університету.
- Франко Андрій**, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України.
- Швець Алла**, докторка філологічних наук, заступниця директора з наукової роботи Інституту Івана Франка НАН України.
- Шкраб'юк Петро**, доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

Наукове видання

**БУДИТЕЛЬ НАШОГО НАРОДНОГО ДУХУ:
МИКОЛА УСТИЯНОВИЧ
(до 210-ї річниці від дня народження)**

Колективна монографія

Відповідальна редакторка
Алла Швець

Літературне редагування і коректура
Марія Котик-Чубінська
Марія Ланій

Комп'ютерне верстання
Світлана Сенік

Дизайн обкладинки
Ольга Борисенко

Адреса редакції:
79005, Львів, вул. Драгоманова, 18
e-mail: lvish@ukr.net

Формат 70×100/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір книжковий. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк.18,22.
Тираж 100 прим.

Надруковано у ТзОВ «Простір-М»
79000, м. Львів, вул. Мирослава Скорика, 8
Тел. (032) 272 9368

The Awakener of our National Spirit: Mykola Ustyianovych (to the 210th anniversary of his birth) : a collective monograph / Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine; ed. by A. Shvets ; scientific ed. M. Kotyk-Chubinska, M. Lapiy ; foreword by A. Shvets ; ed: E. Nahlik (head) and others. — Lviv, 2022. — 226 p. — (Series «Literary studies» ; Iss. 26).

ISBN 966-02-2625-X (Series)

ISBN 978-617-14-0024-5 (Iss. 26)

The proposed collective monograph contains historical literary, theoretical, interpretative, biographical, and source studies that comprehensively, in a new way, consider the biography and the creative path of the prominent Ukrainian romantic writer (poet, novelist), publicist, journalist, and public figure in Galicia and Bukovyna, Greek Catholic priest Mykola (Nykolai) Ustyianovych (Ustiianovych, 1811–1885). Theoretical, literary, folklore, ethnographic, intertextual, and receptive aspects of his creative work are highlighted in this scientific work. New approaches to the interpretation of thematic and genre features of literary texts are being proposed. The reception of the writer's works and views in poetry, prose, criticism, and literary studies (Ivan Franko, Yosyf Levytskyi, Tytko Revakovych) is presented. The concept of Ustyianovych's local text is also substantiated.

Moreover, the family and educational factors that shaped the mindset of his son, the Ukrainian painter, writer, and publicist Kornylo Ustyianovych (1839–1903), are taken into account. His personal relationships with prominent contemporary figures of Ukrainian culture and science — such as Anatolii Vakhnianyn, Volodymyr Fedorovych, Ivan Franko, and many others — are traced.

The creative phenomenon and cultural mission of František Rzegorz (Řehoř, 1857–1899), a Czech ethnographer, folklorist, and public figure who lived for a long time in the village of Vovkiv (near Lviv) and cultivated close and strong cultural ties with Ukraine, especially with Galicia, throughout his life, are being studied in details. The comprehensive efforts of this energetic Czech in promoting achievements of Ukrainian culture, particularly his relationships with Ukrainian writers and folk art collectors such as I. Franko, M. Pavlyk, N. Kobrynska, and others, have been summarized in the monograph.

The monograph is intended for literary critics, folklorists, Franko studies experts, cultural critics, art historians, and a wide range of readers.